

T.C.

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE SAVAŞ
EKONOMİSİ UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF EMRE

AĞUSTOS 2020

T.C.

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE SAVAŞ
EKONOMİSİ UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Yusuf EMRE

Danışman

Doç. Dr. Ömer METİN

BOLU 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Yusuf EMRE'ye ait **“İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE SAVAŞ EKONOMİSİ UYGULAMALARI”** adlı çalışma, jürimiz tarafından **Tarih** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oybirliğiyle / oyçokluğuyla kabul edilmiştir.

24.08.2020

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. Ömer METİN

Üye : Doç. Dr. Arda BAŞ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, **“İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE SAVAŞ EKONOMİSİ UYGULAMALARI”** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulmuş kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yusuf EMRE

24.08.2020

ÖN SÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, izlediği denge politikasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmıştır ancak savaşın getirdiği ekonomik darboğazdan kurtulma noktasında önemli sıkıntılar yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, bu dönemde iş başına gelen Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin olağanüstü karar ve uygulamalarına sahne olmuştur. Çalışma, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de hayata geçirilen olağanüstü karar ve uygulamaları savaş ekonomisi prensipleri açısından irdelemeyi, gerekliliklerini sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun için öncelikle savaş ekonomisi kavramı çalışılmış, savaş ekonomisine yönelik ilk yapılanmanın gerçekleştiği Saydam dönemi ele alındıktan sonra Saraçoğlu dönemi incelenerek dönemin iç ve dış konjonktürel yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki savaş ekonomisi uygulamalarının gerek dönem içerisinde ve gerekse de dönem sonrasında son derece önemli sosyal ve siyasal etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada, uygulamaların sosyal ve siyasal tetkikinden mümkün olduğunca sıyrılmaya, iktisadi gereklilikleri açısından incelemeye gayret edilmiştir.

Tez çalışmamızda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, TBMM Zabıt Cerideleri, dönemin önemli gazeteleri, hatıratlar, tetkik eser ve makalelerden yararlanılmıştır. Diğer taraftan, 1940 ve 1950'li yıllarda yazılmış eserlere ulaşma noktasında sıkıntı yaşanmıştır. Söz konusu eserler ikinci el kitap satışı yapan yerlerden tedarik edilerek kullanılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca ve bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde gösterdiği yakın ilgi ve bilimsel desteklerinden dolayı çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Ömer METİN'e şükranlarımı sunarım. Tüm ders hocalarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim. Hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen değerli dostum Dr. Yücel YÜKSEL'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Abstract bölümünde yardımcı olan değerli dostum Gülnihal AYTEKİN YÜKSEL'e teşekkür ederim. Desteklerini eksik etmeyen değerli dostlarım Prof. Dr. A. Serkan ECE ve Ayşe TEKE ECE'ye, her zaman olduğu gibi Ankara'daki çalışmalarım boyunca da yanımda olan değerli dostlarım Ali

NURAY ve Tuğçe NURAY’a çok teşekkür ederim. Bana her zaman güvenen ve daima yanımda olan kıymetli aileme minnettarım.

Yusuf EMRE

24.08.2020

ÖZET
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE SAVAŞ EKONOMİSİ
UYGULAMALARI

Yusuf EMRE

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ömer METİN

Ağustos 2020, 214 + xviii Sayfa

Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendisini hissettiren topyekûn savaş kavramı, ülkelerin tüm maddi ve manevi kaynaklarıyla savaşa odaklanmaları ve mücadele etmeleri sonucunu doğurmuştur. Modern savaşların getirdiği ağır ekonomik sıkıntılarla mücadele edilmesi noktasında mevcut iktisadi politikaların devletleri çaresiz bırakması, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de “savaş ekonomisi” kavramının yeşermesine sebebiyet vermiştir. Savaş ekonomisi Birinci Dünya Savaşı’nda, Kurtuluş Savaşı’nda ve çok daha aktif bir şekilde İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de uygulanmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na girmemeyi başarmış olsa da ekonomik açıdan bu savaşın ağır tesirlerinden kurtulamamıştır. Artan askeri masraflar, azalan üretimin tüketimi karşılayamaması sonucu tırmanan iâşe sorunları, fiyat artışları, stokçuluk ve ihtikâr gibi önemli problemler, yapısal yetersizliklerle de birleşince savaş ekonomisi uygulamaları kaçınılmaz olmuş, İzmir İktisat Kongresi ile başlayan tüm ekonomik kalkınma hamleleri askıya alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de savaş ekonomisi uygulamalarının hukuki dayanağı Refik Saydam döneminde hazırlanan Milli Korunma Kanunu olmuş, yapılan önemli değişikliklerle beraber kullanılmıştır. Yine Saydam döneminde, ekmek başta olmak üzere temel bazı gıda maddelerinin halka ulaşmasını sağlamak amacıyla hayata geçirilen karne sistemi dönem boyunca uygulamada kalmıştır. Savaş zenginlerinden alınan Varlık Vergisi ile aşırı artan tarımsal kazançlara koyulan Toprak Mahsulleri Vergisi bütçe açıklarının kapatılmasında önemli rol oynamakla birlikte, uygulama metotları itibarıyla fazlaca rahatsızlık vermiş ve eleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de savaşın finansmanına önemli katkı yapan diğer iki vergi uygulaması ise Yol Vergisi ve Hayvan Vergisi olmuştur.

Ekonomik sıkıntılarını yoksul kesimlerin daha çok çektiği savaş ekonomisi uygulamalarının gerekliliğini sebep-sonuç ilişkisi açısından ele almak ve donemin şartları içerisinde değerlendirmeye çalışmak, çalışmanın en önemli amacını teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Savaş Ekonomisi, Milli Korunma Kanunu, Karne Uygulaması, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi.

ABSTRACT**WAR ECONOMY APPLICATIONS IN TURKEY DURING THE SECOND
WORLD WAR YEARS****Yusuf EMRE****Master Thesis****Department of History****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ömer METİN****August 2020, 214 + xviii Pages**

The idea of all-out war, which became evident during the World War I, culminated in countries concentrating on the battle with all their tangible and intangible assets. The state of the current economic policy became impotent in the fight against serious economic difficulties by the time of the modern war. The fact that the current economic policies left the States desperate led to the emergence of the concept of a "warfare economy" in Turkey, as well as in all other countries over the World. In Turkey, warfare economy was implemented during the World War I, the War of Independence and in a more active way during the years of the World War II. Turkey managed not to enter the World War II; however, it was seriously affected by the severe economical consequences of the war. Practices of warfare economy were unavoidable when combined with increasing military costs, growing food problems due to reduced production inability to meet demand, price inflation, stockholding and vigilance, and systemic inadequacies. As a result, all economic development moves that started with the Izmir Economic Congress were suspended. The legal basis of the war economy practices during the Second World War years was the National Security Law prepared in the Refik Saydam period, and was used with the significant adjustments. Another practice remained active throughout the Saydam period was rationing system, which was implemented to ensure that some basic foodstuffs, particularly bread, reach the public. In addition, the Wealth Tax, collected from the rich people, and the Soil Crops Tax, which was placed into disproportionate agricultural earnings, played a major role in closing the budget deficits; however, in terms of the methods of implementation, they disturbed some circles, so the taxes were harshly criticized. The other two taxes that

made a significant contribution to the financing of the war during the Second World War years were Road Tax and Animal Tax. In this context, the most important aim of this study is to discuss in cause-effect relation the importance of the war economy practices suffered by the poor, and to analyze the economic problems within the circumstances of the time.

Keywords: Second World War, Warfare Economics, National Protection Law, Rationing Practice, Wealth Tax, Soil Crops Tax.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi

GİRİŞ.....	1
------------	---

I. BÖLÜM

1. SAVAŞ VE EKONOMİ.....	12
1.1. Savaş ve Topyekûn Harp	12
1.2. Savaş Ekonomisi.....	15
1.3. Savunma Ekonomisi ve Ekonomik Seferberlik	16
1.3.1. Savunma Ekonomisine Yönelik Bazı Tedbirler	18
1.4. Savaş Ekonomisi ve Hukuk	20
1.5. Savaş Ekonomisi ve Devlet	21
1.5.1. Üretim	21
1.5.2. Tüketim ve Fiyat Meselesi.....	24
1.5.3. Ulaştırma.....	27
1.5.4. İnsan ve İş gücü	28
1.6. Savaşın Finansmanı	30
1.6.1. İç Finansman Kaynakları	31
1.6.1.1. Vergi	32
1.6.1.2. Borçlanma	35
1.6.1.3. Enflasyon	37

1.6.1.4. Tasarruf	38
1.6.2. Dış Finansman Kaynakları.....	40
1.7. Savaş Ekonomisinde Denge.....	41
1.8. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Savaş Ekonomisi ve Uygulamaları	42

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE SAVAŞ EKONOMİSİNE GEÇİŞTE EKONOMİK YAPILANMA (1939-1942).....	45
2.1. İkinci Dünya Savaşı Başında Türk Ekonomisi	45
2.2. İaşe, Enflasyon, İhtikâr	53
2.3. Milli Korunma Kanunu.....	61
2.3.1. Milli Korunma Kanunu'nun Ortaya Çıkışı.....	61
2.3.2. Milli Korunma Kanunu'nda İçerik ve Kurumsal Yapılar.....	65
2.3.3. Refik Saydam Döneminde Kanunda Yapılan Değişiklikler ve Milli Korunma Kanunu	68
2.4. Karne Uygulaması	72

III. BÖLÜM

3. SARAÇOĞLU HÜKÜMETLERİ VE SAVAŞ EKONOMİSİ (1942-1946)	87
3.1. Refik Saydam'ın Ölümü, Birinci Saraçoğlu Hükümeti ve Programı (9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943).....	87
3.2. İkinci Saraçoğlu Hükümeti ve Programı (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946).....	91
3.3. Saraçoğlu Hükümetlerinin İktisat Politikası ve Milli Korunma Kanunu	94
3.4. Varlık Vergisi	106
3.4.1. Varlık Vergisi Öncesi Savunma Meselesi, Vergi Uygulamaları ve Etkinliği	108
3.4.2. Varlık Vergisi Kanununun Kabulü	112
3.4.3. Varlık Vergisinin İçeriği, Uygulanması ve Tasfiye Edilmesi.....	123
3.4.4. Varlık Vergisi'nin İktisadi Sonuçları.....	133
3.5. Toprak Mahsulleri Vergisi.....	137
3.5.1. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Sebepleri, Mahiyeti ve Uygulanması.....	137
3.5.2. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin İktisadi Sonuçları	146
3.6. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	149

3.7. Diğer Bazı Vergi Uygulamaları	155
--	-----

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ	159
----------------	-----

KAYNAKLAR.....	164
----------------	-----

EKLER.....	176
------------	-----

Ek 1: Şükrü Saraçoğlu'nun teşkil edilen yeni kabine dolayısıyla 5 Ağustos 1942 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşma (BCA 030-01-11-63-2).....	177
Ek 2: Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 9 Mart 1943 tarihli Bakanlar Kurulu listesi (BCA 030-10-14-80-7).....	178
Ek 3: Şükrü Saraçoğlu'nun 17 Mart 1943 tarihinde Meclis Genel Kurulunda okuduğu Hükümet programı (BCA 030-01-54-328-1).	179
Ek 4: Şükrü Saraçoğlu'nun 12 Aralık 1942 tarihinde on üçüncü tasarruf ve yerli mallar haftasında Ankara Halkevindeki konuşması (BCA 030-01-11-63-4).....	180
Ek 5: Milli Korunma Kanunu uygulamalarına yönelik olarak Ankara, İstanbul ve İzmir'de kurulan teşkilatlara yardımda bulunmak üzere Ticaret Bakanlığı'na 200.000 lira tahsis edilmesine dair (BCA 030-18-01-02-103-73-4).	181
Ek 6: Milli Korunma Mahkemelerinin giderlerine yönelik olarak tahsis edilen ödeneklere dair (BCA 030-18-01-02-104-5-20).	182
Ek 7: Milli Korunma Kanununa dayanarak bazı illerdeki 1945-1946 yılı mahsulü bütün pamuklara el konulmasına dair (BCA 030-18-01-02-109-55-2).....	183
Ek 8: Milli Korunma Kanunu uygulamalarına yönelik olarak belediyelerce kullanılmak üzere Ticaret Bakanlığına ödenek tahsis edilmesine dair (BCA 030-18-01-02-108-42-20).	184
Ek 9: Şükrü Saraçoğlu'nun 11 Kasım 1942 tarihinde iâşe meseleleri hakkında Meclis'teki beyanatı (BCA 030-01-11-63-3).....	185
Ek 10: Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mecburiyetine dair (BCA 030-18-01-02-100-110-14).....	186
Ek 11: Varlık Vergisi'ne yönelik bir itiraz ve tetkik sonucuna dair (BCA 030-10-135-971-23).	187
Ek 12: Varlık Vergisi mükelleflerinin tahsilat aşamasında tabi olacakları muamele ve takibat konusuna dair (BCA 030-18-01-02-100-110-17).....	188

Ek 13: Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mecburiyetine dair (BCA 030-18-01-02-101-10-19).	189
Ek 14: Varlık Vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işlerinde mesai saatleri dışında münferiden görev alacak memurlara aylık ücret verilmesine dair (BCA 030-18-01-02-102-58-12).	190
Ek 15: Varlık Vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işlerinde mesai saatleri dışında münferiden görev alacak memurlara aylık ücret verilmesine dair (BCA 030-18-01-02-100-113-17).	191
Ek 16: Varlık Vergisi borcunu ödemedikleri için çalışma mecburiyetine tabi tutulan mükelleflerin iadesine dair (BCA 030-10-135-971-24).	192
Ek 17: Metapolitefsis gazetesine dair (030-10-86-569-8).	193
Ek 18: İngiliz Ticaret Odası tarafından İstanbul'da çıkarılan aylık ticaret mecmuasında Varlık Vergisi (BCA 030-10-85-560-19).	194
Ek 19: Toprak Mahsulleri Vergisi işlerinde çalışacaklara zam verilmesine dair (030-18-01-02-103-73-15).	195
Ek 20: Toprak Mahsulleri Vergisi işlerinde çalışacaklara zam verilmesine dair (BCA 030-18-01-02-102-56-13).	196
Ek 21: Çiftçiyi topraklandırma meselesinin 1937'de Anayasa'ya girmesine dair (BCA 490-01-5-26-30).	197
Ek 22: Akşam, 20 Aralık 1941.	198
Ek 23: Akşam, 17 Aralık 1942.	199
Ek 24: Akşam, 18 Mart 1943.	200
Ek 25: Cumhuriyet, 28 Ocak 1943.	201
Ek 26: Cumhuriyet, 17 Mart 1944.	202
Ek 27: Cumhuriyet, 7 Mart 1945.	203
Ek 28: Son Telgraf, 25 Temmuz 1942.	204
Ek 29: Son Telgraf, 17 Aralık 1942.	205
Ek 30: Son Telgraf, 10 Temmuz 1942.	206
Ek 31: Tan, 17 Aralık 1942.	207
Ek 32: Tan, 5 Şubat 1943.	208
Ek 33: Tan, 29 Eylül 1943.	209
Ek 34: Tasviri Efkâr, 29 Aralık 1942.	210
Ek 35: Vatan, 13 Kasım 1942.	211

Ek 36: Son Posta, 18 Mart 1943.	212
Ek 37: Ulus, 25 Temmuz 1942.	213
Ek 38: Vakit, 9 Eylül 1946.	214

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde	
Tayinlamaya Tabi Tutulan Mallar	25
Tablo 1.2: 1 Aralık 1940 Yılı İtibarıyla Değişik Ülkelerin Askeri Güçleri	29
Tablo 2.1: Savaş Yıllarında Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamaları (%)	46
Tablo 2.2: Dış Ticaret Verileri, 1933-1945 (Cari Fiyatlarla Milyon TL)	47
Tablo 2.3: Savaş Yıllarında Genel Sanayi Endeksleri ve Sanayinin GSMH'deki	
payı (Milyon TL)	50
Tablo 2.4: Başlıca Madenlerin Üretiminde Gelişme, 1933-1945 (Bin Ton/Yıl)	51
Tablo 2.5: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tarım Üretim İndeksleri	52
Tablo 2.6: Toptan Eşya Fiyat Artışları Endeksleri (1938: 100)	57
Tablo 2.7: Bazı Temel Malların 1938-1943 Yılları Arasındaki Fiyatları ve Artış	
Oranları	57
Tablo 2.8: 1943 Yılı İtibariyle Bazı Avrupa Ülkelerinde Gıda Maddelerinin	
Dağıtımı ve Karne Uygulamaları	73
Tablo 2.9: 1939-1946 Döneminin Üretimi	74
Tablo 2.10: Memur ve İşçilerin Satın Alma Endeksi (1938 Yılı Baz Alınarak)	78
Tablo 2.11: 16 Kasım 1942'den İtibaren Belirlenen Ekmek Gramajları ve Fiyatları	81
Tablo 3.1: KHK/452'ye Göre Satın Alınacak Hububatın Cins ve Fiyatları	103
Tablo 3.2: 1938 ve 1943 Yılı Ortalama Fiyatları (Mutlak rakamlar)	105
Tablo 3.3: 1938-1946 Dönemi GSMH, Savunma Harcamaları ve Askeri Yük	108
Tablo 3.4: Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Yatay Yüzde Dağılımı (1938-1946)	108
Tablo 3.5: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli Savunma Finansmanı İçin	
Uygulanan Vergiler ve Gelirleri (000 İlavesiyle)	111
Tablo 3.6: Köy Geçinme Endeksi	112
Tablo 3.7: İstanbul'da 1940-1944 Yılları Arasında Belli Başlı Sebeplere Dayanan	
ölümler	112
Tablo 3.8: 1937-1944 Yıllarında Tedavülde Bulunan Banknot ve Meskûkât	
Durumu	115

Tablo 3.9: 1939-1944 Yılları Arası Bütçe Başlangıç Ödenekleri Kesin Hesap	
Harcamaları ve Oransal Karşılaştırmalar	116
Tablo 3.10: Varlık Vergisi Uygulamasının Genel Bilançosu	134
Tablo 3.11: Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilat	134
Tablo 3.12: 1937-1943 Yılları Arası Dönüm Başına Çiftçi Aile Sayısı	151
Tablo 3.13: 1939-1945 Arası Alınan Yol Vergisi'ne Karşılık Yol İşlerine Harcanan Para (Milyon)	156
Tablo 3.14: 1938, 1941 ve 1942-1945 Yıllarında Hayvan Vergileri (Kuruş)	158

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DDY	: Devlet Deniz Yolları
D.E.Ü.İ.İ.B.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KHK	: Koordinasyon Heyeti Kararı
MKK	: Milli Korunma Kanunu
MTA	: Maden Tetkik Arama
RM	: Reichsmark
s.	: Sayfa
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfa Aralığı
SS	: Sıra Sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMTD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TMV	: Toprak Mahsulleri Vergisi
TMVK	: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
vb.	: ve benzeri

VVK : Varlık Vergisi Kanunu
T.A.Ş. : Türk Anonim Şirketi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce daha çok askeri bir karakter taşıyan savaş olgusu, özellikle endüstri devriminden sonra yeni bir boyut kazandı. Savaşın sınırlı ekonomik boyutu askeriye'nin temel ihtiyaçlarını aştı ve çok daha kapsamlı bir hal aldı. Gelişen savaş teknolojisi ile birlikte savaş giderleri aynı hızla arttı. Savaşın finansmanı, büyük bir sorun olarak ortaya çıktı (Toprak, 2003: 2). Birinci Dünya Savaşı'nın maliyetinin savaş öncesi kurla 211 milyar dolar olduğu gerçeği, önceki dönemlerin milyonlarla hesaplanan savaş masraflarının ne boyuta ulaştığını ortaya koymaktadır (Toprak, 1982: 234). Eski dönemlerle kıyaslanamayacak kadar artan savaş masrafları, savaşı tamamen askeri bir mesele olmaktan çıkarırken, ekonominin savaşlar için ciddi bir güç olması sonucunu doğurdu. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı, savaş ve ekonomi kavramlarının önemli bir etkileşim içinde olduklarının anlaşılması adına bir başlangıç teşkil etti (Ergin, 1943b: 148).

Barış zamanı bütçe politikaları ile karşılanamayacak oranda artan savaş giderleri, devletlerin ekonomi siyasetlerinde olduğu kadar, iktisat politikalarında da yeni arayışlar doğurdu. Liberal bir anlayıştan daha çok müdahaleci bir iktisat politikası hükümetler tarafından tercih edilmeye başlandı. Savaşa ekonomik olarak cevap verebilmek kaygısı, ekonominin en önemli görevi haline geldi. Hazırlanan hukuki temellerle beraber güdümlü bir iktisat anlayışı, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktı. Hükümetler, hemen hemen tüm ekonomik alanı yönlendirmeye başladı. Üretim, tüketim, arz-talep dengesi, fiyatlar gibi tüm iç piyasa dinamikleri kontrol altına alınmaya çalışılırken, savaş şartları sonucu ortaya çıkan gelir paylaşımındaki eşitsizlikler, sefalet, vurgunculuk, yolsuzluk gibi durumlarla da mücadele edilmeye çalışıldı (Toprak, 2003: 2-9). Diğer taraftan, liberal iktisadi anlayıştan uzaklaşıp müdahaleci bir yapıya bürünen ekonominin sorumluluğunu alan devlet adamları, savaş ekonomisi uygulamalarında başarılı olmak için, istatistikî çalışmalarla şekillenecek bir teşkilatlanmayı da yerine getirmek durumunda kalmışlardır (Samhaber, 1944: 21-23).

Önemli bir hazırlık yapılmadan başlayan ve kısa süreceği düşünülen Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren tüm tahminler alt üst oldu. Devletler, savaşın giderlerini olağanüstü uygulamalarla gidermeye çalıştılar (Ergin, 1943a: 41).

Almanya’da, hemen savaşın başında hammadde meselesinin halledilmesi için ”Kriegss Rohstoff Abteulung” (KRA) kuruldu. Arkasından karne usulü devreye sokuldu (Özbil, 2015: 29). 1916’da üretim ve kaynak verimliliği için “Hindenburg Programı” hayata geçirildi. Devlet tüm ekonomiyi kontrol eder hale geldi (Toprak, 2003: 10). Almanya savaş masraflarının %13’ünü vergiler, %87’sini borçlanma ile karşıladı (Kurtbek, 1942: 38). İngiltere, her ne kadar savaş ekonomisi uygulamalarını hayata geçirmeden Birinci Dünya Savaşı’ndan başarıyla çıkmak istese de gelişen olaylar tüm planlarını bozdu. Lloyd George Hükümeti vakit kaybetmeden savaş şartlarına yönelik politikalar takip etmeye başladı. Mühimmat Bakanlığının kurulmasını, üretimin kontrol altına alınması takip etti (Ergin, 1943a: 41-42). Savaşın mali imkânları konusu üzerine 18. yüzyıldan beri çalışan İngilizler, vergileme konusunda tereddütsüz davranmış, kredi enflasyonunu geniş ölçekte kullanmıştır (Ergin, 1943b: 149). Tüm milli varlıklar kralın tasarrufuna bırakılmış, üretim, ticari ilişkiler ve silah sanayii devlet denetimine alınmış, çalışma hayatına dair kısıtlamalar getirilmiştir. Fiyat kontrollerini karne uygulaması izlemiştir (Özbil, 2015: 30). İngiltere savaş giderlerinin %37’sini vergi, %63’ünü borçlanma ile karşılamıştır (Kurtbek, 1942: 37). Fransa’da savaş giderlerinin, özellikle de iâşe ihtiyacının karşılanması noktasında kayda değer sıkıntılar yaşanmadı. Üretim devlet kontrolüne alınırken, tüketim ve fiyat meselesi de devlet tarafından düzenlendi (Ergin, 1943a: 41-42). Vergilemeye başvurulsa da borçlanma çok daha önemli oldu. Savaş giderlerinin ortalama %20’si vergileme, %80’i borçlanma ile karşılandı (Kurtbek, 1942: 38). 1917 yılında savaşa dâhil olan ABD, geçen bu süre zarfında savaş ekonomisi koşullarını değerlendirme şansı buldu. İngiltere’deki uygulamalara yakın uygulamaları tercih etti (Toprak, 2003: 11). 1917’de “Harp Sanayii Ofisi” kuruldu. Savaş ve üretime dair bir denge sağlanmaya çalışılsa da savaş ekonomisine geçiş sanıldığı kadar başarılı olmadı (Ergin, 1943a: 41-42). Savaş giderlerinin %46’sı vergi, %54’ü borçlanma ile karşılandı (Kurtbek, 1942: 38).

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nin ekonomik açıdan çok iyi durumda olduğunu söylemek mümkün değildir. Dış borçlar, başka ülkelerde fazla rastlanmayacak denli yabancı sermaye ağırlığı, kapitülasyonlar ve nihayetinde ortaya çıkan ekonomik bağımlılık bu durumun önemli belirtileridir (Boratav, 2004: 19-21). Balkan Savaşlarının yıpratıcı etkisini de bünyesine alan devletin, ekonomik gücün öneminin had safhaya çıktığı dünya savaşını sıkıntısız geçirmesi pek kolay olmadı. İlk defa topyekûn bir savaş olgusu ile karşı karşıya gelindi. Devletçilik olgusu ilk defa bu dönemde ortaya çıktı. İktisadi yaşamda giderek artan bir devlet müdahalesi ortaya çıktı (Toprak, 2003: 11-13). Gümrük vergisi oranları değiştirildi, Düyun-u Umumiye’nin çalışmalarına son verildi, kapitülasyonlar kaldırıldı. İstihdam konusu ile ilgili çalışmalar yapıldıysa da çok başarılı

olunamadı (Pamuk, 2009: 149). Narh ve karne usulü kullanıldı. Enflasyonla mücadele edilmeye, fiyatlar kontrol altına alınmaya çalışıldı. Propaganda faaliyetlerinin önemi kavrandı, milli kimlik vurgusu yapılarak kullanıldı. İç borçlanma gerçekleştirildi (Toprak, 2003: 14). 1917 yılında, vurgunculukla mücadele etmek için “İhtikârın Men’i Hakkında Kanun-u Muvakkatı” çıkarıldı. Finansman sorununu çözmek için vergi oranları arttırılırken, Avrupa’da örnekleri olan harp kazançları vergisi uygulamaya konulmak istense de savaş yıllarından sonra yürürlüğe girmiş ve 1925 yılına kadar tahsilat devam etmiştir. Ancak toplanan miktar Avrupa devletleriyle kıyaslanamayacak denli azdır (Eldem, 1994: 94).

Ağır yükümlülükler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 yılında imzalandığında (Tansel, 1991: 25) ülke ekonomisi oldukça kötü bir durumdaydı. İaşe stokları bitmiş, ithalat imkânları ortadan kalkmış, üretim iyice daralmıştı. İaşe dağıtımındaki sıkıntılar ve yasal olmayan yollardan elde edilen kazançlar halkı bıktırmış, yaygın bir sefaleti beraberinde getirmişti (Eldem, 1994: 130-131). Örneğin İstanbul’da açlık başlamış, gıdasızlıktan dolayı hastalıklar çoğalmış, Müslüman mahalleleri sessizliğe bürünmüştü. Bunun yanında savaş zenginleri ise bolluk içinde yaşamaya başlamıştı (Ergin, 1986: 64). Stokçuluk ve vurgunculuk gibi yasal olmayan yollardan kazanç sağlama girişimleri, özellikle ekonomik sıkıntıların fazla olduğu böylesi dönemlerde halk arasındaki kırgınlıkları arttırmış, manevi dünyasına da zarar vermiştir. Mütarekenin imzalanmasından sonra işgale uğrayan İstanbul’daki hükümetlerin ana gayesi biten stokları yenilemek, halkın iaşe ihtiyacını gidermek ve fiyatları kontrol altına almak olmuştur. Ancak bu konular başta olmak üzere ekonomik meselelerde pek başarılı olunduğu söylenemez. Bunda, İstanbul’daki “İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği”nden dolayı serbest hareket edilememesinin de payı vardır (Eldem, 1994: 131-138).

Birbirini izleyen savaşların getirdiği bitkinlik, yoksulluk, nüfus kaybı, moralsizlik, kaybedilen cesaret duygusu ve arka arkaya gerçekleşen işgaller, ülkenin içinde bulunduğu durumu gözler önüne serer durumdadır (Lewis, 2015: 325). 1920-1922 arası yaşanan Kurtuluş Savaşı ise çok daha ağır şartları beraberinde getirmiştir. Son derece kısıtlı ekonomik kaynaklarla bağımsızlık mücadelesi verilmeye çalışılmış, savaş ekonomisini uygulamak kaçınılmaz olmuştur (Burak, 2008: 222). Diğer taraftan, devletin sahip olduğu nüfus gücünün yetersizliği, zirai ve ticari açıdan verimli şehirlerin işgal edilmesi, ciddi sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca silahlı kuvvetlerin insan kaynağı ve iaşe giderleri, savaş malzemesi ihtiyaçları, verimi düşük topraklarda yaşayan yoksul halk kesimleri tarafından karşılanmak zorunda kalmıştır

(Aybars, 1995: 544; Nutuk, 1993b: 1180). Anadolu insanı, bir taraftan devletin borçlandığı yabancı kuruluşlara vergi verirken, diğer taraftan da bağımsızlığı için mücadele eden milli kuvvetlere finansman desteği sağlamakta, her türlü zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesi için kaynak teşkil etmektedir. “ Ayni ve Nakdi Teberru” adıyla alınan mal ve bağışlar bunun bir örneğidir. Savaş ekonomisi dâhilinde üretimin yükseltilmesi amaçlanırken, bitik bir tarımsal yapıya rağmen tarımsal vergiler arttırılmakta, tarımsal ürün stokları denetim altına alınmaktadır. Uygulamaların aynı şekilde devam edeceği düşüncesi de üretimi olumsuz etkileyecektir. Başta ulaşım olmak üzere altyapıdaki sıkıntılar durumu daha da kötüleştirmiştir. Savaştan dolayı üretim ve tüketim planlaması yapılamamaktadır. Ticari sahanın yabancıların ya da azınlıkların elinde bulunmasından dolayı, güçlü bir Anadolu tüccar sınıfından da bahsetmek mümkün değildir. Küçük atölyelerde, ev ekonomisi şartlarında üretim yapılmaya gayret edilmektedir. Savaş bir anlamda sanayisiz gerçekleştirilmekte, tüm çabalara rağmen, azınlıkların sanayideki etkisinden dolayı yaşanan yetişmiş insan gücü eksikliğinden dolayı da istenilen sonuçlar alınamamaktadır (Yaman, 1993: 419-420, 422, 424-425).

Savaşın finansman sıkıntısı, TBMM’yi savaş süresince kaynak aramaya sevk etmiş, dışarıdan kaynak temininin zorluğu Anadolu insanına yönelmeyi zorunlu kılmıştır. Çıkarılan yeni yasalar ya var olan vergilerin arttırılması şeklinde olmuş ya da yeni vergiler konulmuştur (Yaman, 1993: 426). Örneğin TBMM açıldığı günden İkinci İnönü Savaşı’nın sonuna kadar 109 kanun çıkarmıştır. Bunların 56’sı mali kanundur. Diğerleri ise askeri meselelerle ilgili ya da savaş ekonomisi şartlarının kurulmasıyla ilgili kanunlardır. Kurtuluş Savaşı yıllarında, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde çıkarılan Tekâlifî Milliye Emirleri, eşine az rastlanır türden bir savaş ekonomisi uygulamasıdır. Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlık Yasası’na dayanarak, göreve başladıktan iki gün sonra çıkardığı emirler muhtemelen, tarih araştırmacısı Cemal Kutay’ın da dediği gibi çok daha önce hazırlanmıştır. Çünkü emirler oldukça ayrıntılıdır. On ayrı konuyu kapsayan on emir, bir milletin maddi ve manevi varlığını tek bir amaca adanmasının eşine az rastlanır bir örneği olmuştur. Bu konuda, Der Totale Krieg (Topyekün Savaş) adlı eserin de yazarı olan ünlü Alman Mareşal Erich von Ludendorff şöyle demiştir: “Anlatmak istediğim şeylerin göz kamaştırıcı uygulaması Türk Milli Mücadelesindedir” (Müderrişoğlu, 2013: 237, 350-351).

Ana hatlarıyla Tekâlifî Milliye Emirlerine bakıldığında; halkın sahip olduğu ve ihtiyaç duyulan her türlü malın %40’ına el konulmakta, halka taşıma yükümlülüğü getirilmekte, halkın elinde bulunan askeri malzemeye ve sahipsiz mallara el konulmakta ve bir şekilde çalışma zorunluluğu getirilmekte olduğu görülür (Şahin ve Yılmaz, 2015:

119). Hayati öneme sahip yükümlülüklerin yerine getirilmesi için İstiklal Mahkemeleri de harekete geçirilmiştir (Nutuk, 1993a: 617). İngiltere'nin desteğini alarak savaşan Yunanlıların karşısında Türk ordusunun halini kavramak için, Tekâlifi Milliye Emirleri ile halktan istenen yardımlara bakmak yeterli olacaktır. Yiyecek ekmeği, giyecek ayakkabısı olmayan bir ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için, savaş ekonomisi şartlarının uygulanmasından başka çare kalmamıştır (May, 2009: 8). Silah gücünü arttırmaya yönelik olarak Anadolu'daki imkânların arttırılmaya çalışılmasının yanında, İstanbul'daki askeri malzemenin Anadolu'ya sevk edilmesi çalışmaları, bazı Avrupa ülkelerinden (Fransa ve İtalya gibi) askeri malzeme alınması, Rus ve Fransız yardımları, ciddi miktarlara ulaşmasa da Hint Müslümanlarının, Azerbaycan'ın ve Kıbrıs Türklerinin yardımları, önemli finansman kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada vurgulanması gereken husus, Kurtuluş Savaşı'na yapılan en ciddi dış yardımın Rusya'dan geldiğidir. Tüm bu hususlarla beraber, kurtuluş mücadelesinin finansmanı daha çok milli kaynaklarla gerçekleştirilmiştir. Bu durumun en önemli sebebi, ulusalcı unsurların ekonomik bağımsızlığa önem vermeleridir (May, 2009: 10-15; Müderrisoğlu, 2013: 474; Yaman, 1993: 428).

İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet hükümetlerinin ekonomi politikası için ana program özelliği taşımış ve sonrası için izlenecek yol haritasını belirlemiştir. Özetle kongreden, ulusalcı bir anlayış ile ekonomik çalışmaların etkinlik kazanmasına yönelik gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin yerine getirilmesi kararı çıkmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 34-35). Toprak zenginlerinin ve tüccar kesimin hâkimiyetinin hissedildiği kongrenin, özellikle İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman ticaret burjuvazisini iktidara yakınlaştırdığını söylemek mümkündür (Boratav, 2006: 43). İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, liberal karakterli kararlardır. Bununla beraber kararların bazıları devlet müdahalesini de gerektirmektedir. Bundan dolayıdır ki kongrede benimsenen ekonomi sistemi, "karma ekonomi sistemi" olmuştur (Parasız, 1998: 3). Diğer taraftan Lozan Antlaşması'nın ekonomiye ilişkin kararları, devletin müdahale imkânlarını kısıtlamıştır. Kapitülasyonların kaldırılması son derece faydalı olsa da Osmanlı borçları ve gümrük meselesine ilişkin kararlar, Türkiye Cumhuriyeti için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Lozan'a göre, ödenmesine 1929'da başlanacak olan dış borç tutarımız 85,6 milyon liraydı. Türkiye bu borcun son taksitini 1954 Mayıs'ında bitirmiştir. Gümrük konusundaki tartışmalardan sonra, Osmanlı Devleti'nden kalan 1916 yılı tarifesi, beş yıllık süreyle kabul edilmek durumunda kaldı. Diğer bir ifadeyle gümrük vergi gelirleri, 1916'daki oranlarında donduruldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, beş yıl boyunca gümrük tarifelerinde herhangi bir değişikliğe gidemediği

için, dış ticaret konusunda aktif bir politika izleyemedi (Kepenek ve Yentürk, 2011: 35-36).

Ekonomide, milli iktisat programının kabul edildiği İzmir İktisat Kongresi'nden sonra el atılan konulardan birisi yabancı sermaye oldu. Yabancı sermayeye tamamen karşı olunmasa da demiryolu ağı ve tütün rejisi millileştirildi. 1926 yılında Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma hakkı, yani kabotaj hakkı yabancılara yasaklandı. Osmanlı Devleti'nin mali bağımlılığının sembollerinden olan tütün rejisi ise dört milyon liraya satın alındı ve devletleştirildi (Boratav, 2004: 46-47).

Millileştirme çalışmalarının 1930'lu yıllardan sonra hız kazandığı görülmekle beraber, mali sıkıntıların yaşandığı, dış ödeme zorluklarının arttığı ve ciddi bir ekonomik kalkınma politikasının benimsendiği dönemde yapılmaya çalışılmasını, milliyetçi tutumun net bir ifadesi olarak değerlendirmek gerekir. Millileştirilen bazı şirketler şunlardır: Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana Demir Yolları ve Haydarpaşa Liman Şirketleri, Mudanya- Bursa Demir Yolu Türk Anonim Şirketi, İstanbul Türk Anonim Su Şirketi, İzmir Rıhtım Şirketi, Aydın Demir Yolu Şirketi, İstanbul Telefon T.A.Ş., Şark Demiryolları T.A.Ş., Ereğli Şirketi, İstanbul Tramvay Şirketi, İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi, Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri (Avcıoğlu, 2017: 314-315). Devletin önemli gelir kaynaklarından birisi olan aşar vergisinin kaldırılması da son derece cesur bir karar olmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında on sekiz milyon liradan fazla gelir sağlayan vergi, vergi kazançlarının en büyük kısmını teşkil etmiştir (Timur, 2018: 86). Devlet, önemli bir gelir kaynağından vazgeçmişse de çiftçi için kolaylık sağlamış, küçük toprak sahibi kesimin korunmasına yardım etmiştir (Fındley, 2017: 272; Zürcher, 2013: 290). 1925 yılındaki genel bütçenin %25'ini, vergi gelirlerinin ise %50'sini karşılayan aşar vergisinin kaldırılmasıyla köylünün üzerindeki adaletsiz vergi yükü bir nebze de olsa azaltılmaya çalışılmıştır (Parasız, 1998: 14).

Aşar vergisinin kaldırılması konusunu, 1930 yılında Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu şöyle açıklamıştır: "Cumhuriyet teessüs ettiği zaman her nevi kuvvetimizin membaini teşkil eden köyleri ve köylüleri bitkin halde bulduk. Bir taraftan aşar ve mültezim, diğer taraftan askerlik mükellefiyeti devletimizin hayat membalarını kurutacak bir hale getirmişti. İktisadi noktadan bakılınca Türkiye'yi hammadde istihsal ve ihraç eden, mamul mevat ithal eyleyen bir memleket olarak görürüz. Türkiye'nin iktisadi hüviyeti ziraatçılıktır. İstihsal ve ihraç edilen mevat da bilhassa zirai ve hayvani hammaddelerdir. Nüfusumuzun üçte ikisi çiftçi ve ihracatımızın %75'i mevaddı ziraiye

olunca memleketin ana damarının ne olduğu ortaya çıkar.” (Çavdar, 2003: 183). Aşarın kaldırılmasından sonra ortaya çıkan gelir kaybını önlemek için devlet, ya yeni vergiler koymak zorunda kalmış, ya da yürürlükte olan vergilerde birtakım değişikliklere gitmiştir. Arazi vergisinin oranı %10’dan %48’e çıkarılmıştır. Gelir açığını kapatmaya yönelik bir diğer girişim ise özel eğlence ve tüketimde dâhil olmak üzere, çeşitli ekonomik faaliyetleri vergilendiren, katma değer vergisi uygulamalarının ilk örneği olan muamele vergisinin 1926’da yürürlüğe konulmasıdır. Yine aşarın kaldırılmasından kısa bir süre önce çıkarılan Yol Vergisi Kanunu, 18-60 yaş aralığındaki tüm erkeklerle, ya yol çalışmalarında bulunmak ya da bunun karşılığını nakit yoluyla ödeme zorunluluğu getirmiştir. Cumhuriyetin karayolları ağının genişlemesine hizmet eden verginin en önemli sonucu belki de nakit ödeme yapamayan köylü kesiminin fiilen çalışmak zorunda kalmasıdır. Daha sonra vergi su işleri, yol, köprü yapımı ve onarımını da içine almıştır. Gelirlerin karşılanması için konulan önemli vergilerden bir tanesi de 1926’da hayata geçirilen veraset ve intikal vergisidir. Vergi, servetin vergilendirilmesi konusunda önemli bir adım olmuştur (Vural, 2008: 87-88).

Liberal ekonomik anlayışın benimsendiği 1923-1930 arasındaki önemli gelişmelerin içerisinde, Ziraat Bankasının kredi imkânlarının arttırılması, Tarım Kredi Kooperatiflerinin kurulması, hatta kooperatiflerin kurulmasının özendirilmesi, tarımsal üretimin arttırılmasına yönelik tohum tedariki, tohum ıslahı, zirai hastalıklarla mücadele ve zirai eğitime dair çalışmalar da oldukça önemlidir. Tüm bu çalışmaları, ticari yaşamın gelişmesinden yoksun düşünmek elbette mümkün değildir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, ticari sahanın geliştirilmesi ve özellikle de ticari yaşama milli unsurları hâkim kılma düşüncesi doğrultusunda atılan adımlardan biri, İş Bankası’nın kurulması olmuştur. Bunun sonucunda kredi olanakları artmış, milli tüccar filizlenme şansı bulmuştur (Burak, 2008: 224). Bu yıllarda kurulan ve dönemin iktisadi anlayışını yansıtan bir diğer banka ise Sanayi ve Maadin Bankasıdır. Bankaya devredilen sanayi kurumlarını oluşturulacak şirketlere devredinceye kadar yönetmek, özel işletmelere ortak olmak suretiyle girişimlerde bulunmak, tek başına ya da ortaklık halinde madenleri işletmek ve madencilere kredi imkânları sunmak, sanayi çalışmalarına destek vermek amacıyla kurulan bankanın önemli faaliyetleri arasındadır. Ancak, banka kaynaklarının son derece kısıtlı olması, yeni iştirakler konusundaki faaliyetlerini yetersiz kılmıştır (Boratav, 2006: 124-125).

1923 İzmir İktisat Kongresi kararlarının hayata geçmesinde rol oynayan önemli gelişmelerden biri de Teşvik-i Sanayi Kanunu’dur. Kanunla, aynı adı taşıyan 1913’teki kanunun genişletilmesi amaçlanmıştır. Bireysel teşebbüsü sanayinin merkezine almaya

çalışan devlet, kanun ile birtakım önlemler aldı. Karşılıksız toprak verilmesi, kazanç, vergi ve harçlardan muafiyet, haberleşmenin ve motor gücünün devlet eliyle sağlanması, yurtdışı bağlantılı araç gereç temininde taşıma indirimleri, üretime dair devlet desteği, devlet tekelinde bulunan bazı maddelerin özel girişimlere daha uygun fiyatlardan satılması bu önlemlerden bazılarıdır. Kanunda, şahsi teşebbüslerde Türklerin çalıştırılması, yurt dışından nitelikli işgücünün ise ancak Türklere işi öğretmek şartıyla getirilebileceğinin kural olarak kabul edilmesi de milli iktisadı yaratmaya yönelik önemli bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 46). Kanundan faydalanan ticari oluşumların sayısı 1928’de 1.261 iken, 1929’da 1.589’a, 1930’da 1.857’ye çıkmıştır. Yeni kurulan ve teşviklerden faydalanmaya başlayan ticari oluşumların sayısı 1927’de 140, 1928’de 157, 1929’da 118, 1930’da 106 olarak gerçekleşmiştir (Tezel, 2015: 348). Ancak, 1923-1929 yılları arasında gerçekleştirilen liberal politikalara rağmen, özel sektör eliyle bir sanayileşme sağlanamamıştır. Bunda en belirleyici unsurlar Birinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkileri, gelirlerdeki azlık sebebiyle devletin kalkınmaya çok fazla dâhil olamaması, özellikle Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ülkeden ayrılmak durumunda kalan azınlıkların da etkisiyle nitelikli işgücü potansiyelinin eksikliği, sermaye kıtlığı (Gülerman, 1987: 81), miras olarak alınan sanayinin yetersizliği, 1929’daki büyük ekonomik buhran ve buna bağlı olarak değişen dünya dengeleridir (Vural, 2008: 95-96).

Türkiye Cumhuriyeti’nde, 1930’lu yıllardan itibaren liberal ekonomik anlayıştan yavaş yavaş uzaklaşmış ve devlet müdahalesinin belirgin olduğu bir döneme girilmiştir. Büyük buhran bu duruma ciddi oranda etki etse de 1930-1939 arasını etkileyecek şu iki durumdan da bahsetmek mümkündür:

- 1- Gümrük tarifelerine dair Lozan Antlaşması’ndaki kısıtlamaların 1928’de kalkacak olması
- 2- Osmanlı Devleti’nden kalan dış borçların ödenmesine 1929’da başlanacak olması (Altay, 2000: 50).

1929 yılında ortaya çıkan büyük ekonomik buhran, tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’ni de derinden etkiledi. Fiyat dengeleri alt üst oldu. Hammadde fiyatları daha fazla düştüğü için, ithalat ve ihracat arasındaki makas ithal mallar lehine açıldı. Üretimde ciddi sıkıntılar yaşanırken yoksulluk arttı, ticaretteki daralmaya paralel olarak işsizlik oranlarında ciddi artışlar yaşandı (Keyder, 2017: 133; Boratav, 2004: 63; Çavdar, 2003: 225). O yıllarda yaşanan ağır ekonomik sıkıntılar, liberal ekonomilerin şiddetli savunucularını dahi tereddüt içerisine düşürmüştür. Kapitalist ekonomilerin bunalımdan kurtulmak için müdahaleci ekonomiye sıcak baktıkları bu dönemde,

Türkiye’de de müdahaleci bir ekonomi anlayışının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2011: 65). Türkiye Cumhuriyeti’nin 1929 ekonomik krizinin olumsuz etkilerine karşı aldığı ilk önlemler, Türk parasının değerini korumaya yönelik oldu. 1929’da çıkarılan ”1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu “ ile 1930’da çıkarılan “1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” ve 1930 yılında kabul edilen ”1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu” bu korumaya yönelik önemli yasal girişimler oldu (Tekeli ve İlkin, 1982: 57). “Sağlam para-denk bütçe” politikası bağlamında hareket edildi. Merkez Bankası’nın 1930’da kurulması ile devlet, para politikasını tamamen kontrolü altına aldı (Coşar, 2004: 32-33, 43). Banka, genel olarak para politikalarını belirlemek ve denetim altına almak gibi temel görevlerinin yanında, emisyon konusunda oldukça katı bir politika takip etmiştir. Enflasyonist mali yaklaşıma karşı olan bu tutumun sonucu olarak Atatürk idaresindeki 15 yıl içerisinde, %4-6 reel büyüme elde edilmesine rağmen enflasyon yoktur (Aysan, 1988: 288).

1929 ekonomik krizinin etkilerinin aşılması için tasarruf meselesi de değerlendirilmiştir. Bu anlamda “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti“ önemli çalışmalar yapmıştır. Özellikle tasarrufun bir anlayış olarak yerleştirilmesine çalışıldı. Planlı bir harcama alışkanlığının ardından para biriktirmek, propaganda çalışmalarıyla halka benimsetilmeye çalışıldı. Böylece, tasarrufun bankalara yatırılması sayesinde milli sermayenin yükseltilmesi hedeflendi. Tasarrufların güvenliği için ise yasal düzenlemeler yapıldı. “Mevduatı Koruma Kanunu” ve “ Bankalar Kanunu” çıkarıldı. Bu çalışmaların sonucunda milli bankalardaki tasarruf hacmi 1924’de 3.608.000 liradan, 1935’te 67.344.000 liraya, 1938’de ise 100.000.000 liraya yükseldi (Coşar, 2004: 44-45). Devletin azalan gelirlerini karşılamaya yönelik tasarruf tedbirlerinin yanında birtakım olağanüstü kaynak yaratma girişimlerinde de bulunulmuştur. 1930 tarih ve 1890 sayılı “İktisadi Buhran Vergisi Kanunu”, 1932 tarih ve 1980 sayılı “Muvazene Vergisi Kanunu”, 1935 tarih ve 2882 sayılı “ Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu” bunlardandır (Duru, 1981: 262-263, 273, 277).

Sanayileşme konusunda da devletçi anlayışı kabul eden Türkiye Cumhuriyeti, planlı kalkınma modelini Sovyetler Birliği’nden sonra uygulayan ikinci ülke oldu. Sovyetler Birliği’nden gelen bir heyetin planlı ekonomiye dair çalışmalarından evvel, Türkiye’nin de Sovyetler Birliği’nde planlı ekonomi uygulamalarına dair çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ayrıca, daha 1929 yılında “Ali İktisat Meclisi’nin” çalışmalarını da belirtmek gerekir. Neticede, uzun süreli bir araştırmanın ve Sovyetler Birliği heyetinin raporları doğrultusunda 1934’te “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” kabul edildi. Tahmin edilen yatırımların %5’inin İş Bankası, %95’inin ise Sümerbank

tarafından gerçekleştirileceği kararlaştırılırken, yatırımların dörtte birinin Sovyetler Birliği tarafından finanse edilmesi de benimsenmiştir (Boratav, 2006: 157-159; Tezel, 2015: 351-352). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel amaçları şöyle belirlenmiştir:

- 1- Hammadde imkânları Türkiye'de olan ya da karşılanması kolay olan sanayi dallarına ağırlık vermek
- 2- Bireysel teşebbüs tarafından karşılanması mümkün olmayacak kadar sermaye ya da teknik güç isteyen kuruluşların devlet tarafından gerçekleştirilmesi
- 3- Sanayi kuruluşlarının üretim potansiyelleri ile ihtiyaç ve tüketim dengesinin kurulması (Parasız, 1998: 50).

Planda kurulması düşünülen ve genel olarak başarılı olunan sanayi kuruluşları ise şunlardır:

- 1- Çimento, cam sanayi
- 2- Tekstil sanayi
- 3- Demir-Çelik, bakır, kükürt sanayi
- 4- Kimya sanayi
- 5- Kâğıt sanayi (Kepenek ve Yentürk, 2011: 70-71).

Devlet eliyle sanayileşme planının büyük çoğunluğu öz kaynaklarla gerçekleştirilmiş, temel finansman kaynağı olarak daha çok dolaylı vergiler tercih edilmiştir. Şahsi teşebbüsü dışlamayan bir anlayışa hâkim olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın, planlanan dönem içerisinde hemen hemen tüm hedeflerine ulaştığı görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 71-72). Özellikle 1970'lere kadar yapılan planların hayata geçirilemediği dikkate alınırsa, yapılan çalışmaların önemi çok daha iyi anlaşılmaktadır (Boratav, 2006: 159). Planlı devletçilik uygulamalarını gerçekleştirmek üzere kurulan Devlet Sanayi Ofisi, Sınai ve Kredi Bankası, Sümerbank, Maden Tetkik Arama ve Etibank gibi kuruluşların çalışmaları oldukça faydalı olmuştur. Kurulan tekstil, kâğıt, şişe ve cam fabrikalarının yanında, kuruluşu yüksek maliyet gerektiren demir-çelik fabrikası, 1938'de Karabük'te üretime geçmiştir (Tezel, 2015: 364).

Diğer taraftan 1930-38 arası bütçe verileri incelendiğinde, mali disiplinden taviz verilmediği de görülmektedir. Özellikle bu kararlı tavır, büyük ekonomik buhrandan sonra üst noktaya çıkmıştır. Dış borçlar ve yatırımlar nedeniyle ortaya çıkan açıkların dışında bütçe hep fazla vermiştir. Bu bağlamda genç Cumhuriyet'in itibarlı bir hazine sağladığı söylenebilir (Kaya ve Durgun, 2009: 239-240). 1927-1939 arası milli hasılda da artış gerçekleştirilmiştir. Kişi başına milli gelir 1927'de 73, 1929'da 80, 1935'te 82,

1938’de 92, 1939’da 95 TL olmuştur (Yerasimos, 1976: 1311). Feridun Ergin, 1923-1938 arası bilanço özetini şöyle yapmaktadır:

“Türkiye’de fiyatlar 1923-1938 arasında %7 ucuzlamıştır. Türk lirası 1931’den sonra dolar, sterlin, frank, florin ve diğer serbest dövizler karşısında değer kazanmıştır. Kambiyo kontrolüne geçildikten sonra da ithalat sıkıntısı ve mal darlığı çekilmemiştir. 1923’te kişi başına gayri safi milli hâsıla Birleşik Devletlerde 695 dolardı. Türkiye’de kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla 83 lira 84 kuruştı. Dış âleme ödediğimiz faiz ve temettü çıkartılınca, kişi başına gayri safi milli hâsıla 82 lira 83 kuruşa düşüyordu. Yılın ortalama dolar kuru 152 kuruş olduğuna göre, Birleşik Devletlerde kişi başına düşen gelir memleketimizdekinin 12 katını aşıyordu. 1939’da ise dolar 126 kuruşa düşmüş ve kişi başına gayri safi milli hâsıla 118 lira 78 kuruşa yükselmiş bulunuyordu. Bu miktarın döviz karşılığı 94 dolar 27 sent idi. Birleşik Devletlerde kişi başına gayri safi milli hâsıla 700 dolar tuttuğundan, fark 1/7 ye inmiş bulunuyordu. Sağlam paralı ve denk bütçeli bir ülke olan Türkiye, 1930’dan sonra mesafeyi azımsanmayacak ölçüde kapatmayı başarmıştı.” (Ergin, 1986: 84).

BBYSP’nin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, İkinci bir sanayi kalkınma planının çalışmalarını başlatmışsa da İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkışı, uygulama imkânlarını ortadan kaldırmıştır (Pamuk, 2018: 189; Cillov, 1970: 139). Ekonomik bağımsızlık için 1923 yılından itibaren izlenen tüm politikalar askıya alınmak durumunda kalınmıştır. Devlet askere aldığı nüfusu beslemek, daha fazla silahlanmak ve savaşın yıkıcı etkilerini bertaraf etmek için bütçenin büyük çoğunluğunu askeri harcamalara ayırmış, tam manasıyla savaş ekonomisine geçmiştir (Cillov, 1970: 139).

I. BÖLÜM

1. SAVAŞ VE EKONOMİ

1.1. Savaş ve Topyekûn Harp

Savaş olgusu insanlık tarihi kadar eskidir (Toprak, 2003: 1). Milletler, ortaya çıktıkları andan itibaren mücadele içinde olmuşlardır. Araçlar değişse de öç alma istekleri ve düşmanlıkları tarih kadar eski ve sürekli (Kurtbek, 1942: 9). Milletlerin yaşamında savaş, bir realitedir (Ludendorff, 2017: 13).

Savaşın tanımını farklı şekillerde yapmak mümkündür. Ancak yapılacak tüm tanımlarda devletlerin sosyal, ekonomik, siyasal, politik ve daha birçok alanda amacına ulaşmak için, rakip olarak gördüğü devletleri kuvvet kullanarak alt etme isteği karşımıza çıkacaktır. Çiçero'nun dediği gibi, " tarafların kuvvet kullanarak çatışması" durumu değişmeyecektir (Varlık, 2013: 117). Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hali Kanununda savaşı şöyle tanımlamıştır: "Devletin bekasını temin etmek, milli menfaatleri sağlamak ve milli hedefleri elde etmek amacıyla, başta askeri güç olmak üzere Devletin maddi ve manevi tüm güç ve kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan kullanılmasını gerektiren silahlı mücadeledir." (Resmi Gazete, 8 Kasım 1983: 2).

Savaş, toplumların yaşamını ve mevcudiyetlerini ilgilendiren birçok unsuru barındıran bir olaydır. Ne zaman ortaya çıkacağını öngörebilmek zordur. Baskın şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, uzun bir gerginlik süreci sonrasında da çıkabilir. İki devlet arasında olabileceği gibi, küçük bir sebepten dolayı tüm dünyayı etkileyecek boyutlara da ulaşabilir. Bir savaşın çıkış sebepleri, ne zaman başlayıp ne zaman biteceği, hangi şekillerde gerçekleşeceği ve büyüklüğü önceden anlaşılamaz. Bundan dolayıdır ki devlet yöneticilerinin, devletin sevk ve idaresinde sorumluluğu olanların her şarta hazırlıklı olmaları icap etmektedir. Savaşın sevk ve idaresinde gerekli olan tüm kuvvet ve araçlar, kullanılmaya hazır olmalıdır. Çıkması muhtemel savaşın icaplarını önceden görmek ve uygulamaya zamanında geçebilmek, savaş şartlarında üstün gelmenin en önemli şartıdır (Ergun, 1985: 7).

Bir şiddet ve saldırı hali olan savaşın genel sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Diğer milletlere karşı üstünlük kurma düşüncesi ve hükmetme isteği
- 2- Geniş topraklara sahip olma, zenginlik arzusu
- 3- Kendi örf ve adetlerini, inançlarını kabul ettirme düşüncesi (Kurtbek, 1942: 11-12).

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren basit silahlarla ve dar alanlarda gerçekleştirilen savaşlar, 20. yüzyıldan itibaren total bir hal almıştır. En genel anlamıyla, toplumların ellerinde bulunan tüm olanak ve unsurlarını kullanarak, geniş çaplı ve silahlı bir savaşa girmelerini tanımlayan “Topyekûn Harp” kavramı, 1789 tarihindeki Fransız İhtilali ile birlikte dünyanın gündemine gelmiş, Napolyon Savaşları, topyekûn harbin ilk örneği sayılmıştır. Bu anlamda Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları topyekûn harbin sosyal ve siyasal ayaklarını oluşturmuştur. Ekonomik ve teknolojik ayaklar ise 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle Sanayi Devrimi’nin etkisiyle olgunlaşacaktır. Ekonomik ve teknolojik gelişmeye paralel olarak, cephe ve cephe gerisindeki fark giderek azalmıştır. Savaşlar zamanla daha yıkıcı ve kapsamlı bir hale gelmiş, cephe gerisindeki sivil halkı da ciddi olarak etkiler olmuştur. Savaşların sebep olduğu yıkımın büyümesi, devletleri nüfuslarının bir bölümünü silahaltına almaya sevk ederken, diğer taraftan da seferberlik olgusu yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Başka bir ifade ile artık ülkeler savaştan önce savaş hazırlıklarını tamamlar duruma geldiler (Metinsoy, 2017: 2-4; Ludendorff, 2017: 7-10).

20. yüzyılın başlarından itibaren savaş şekillerinde yaşanan dönüşümün temel özelliklerini üç başlık altında toplamak mümkündür:

- 1- Savaş masrafları inanılmaz oranlarda artmış ve savaş, maddi fedakârlıkları gerektiren çok sıkıntılı bir iş olmuştur
- 2- İktisat Harbi denilen yeni bir savaş şekli ortaya çıkmıştır
- 3- Modern savaşların bu iki özelliğinden doğan bir diğer özellik de şudur: Savaş, arazinin ya da nüfusun belirli bir kısmını etkisi altına alan bir mücadele olmaktan çıkmış, bütün yurdu ve hatta bütün nüfusu etkisi altına alan bir mesele olmuştur. Artık asker ve sivil arasındaki çizgiler kalkmıştır. Özetle savaş, kısmi bir olay olmaktan çıkmış, kapsamlı bir olay haline dönüşmüştür (Sarc, 1939: 363-366).

Günümüzde, daha önce görülen cephe ve gerisi, asker-sivil gibi tüm farklılıklar ortadan kalkmıştır. Savaşlar, toplumların birbirlerini tüm unsurları ile yok etmeye

çalıştıkları topyekûn imha savaşları haline gelmiştir. Sadece askeri unsurlarca değil, fabrikadaki işçi, tarladaki çiftçi ve diğer tüm fertlerce gerçekleştirilmektedir (Fischer, 1940: 9-10).

Birinci Dünya Savaşı'nda, savaşın "total" özelliği üzerinde ilk kez duran ve bu duruma dikkati çeken Alman General Erich von Ludendorff'dur. "Total" tabiri de kendisine aittir. 1916'da, "bütün milletin davaya hizmete gelmesini" istemiştir (Kurtbek, 1942: 13). Topyekûn harbin nedenlerini nüfusları artan milletlerin zorunlu askerlik uygulamasına ve savaş araçlarının imha etme gücünün artmasına bağlayan Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn harp özelliği konusunda şunları belirtiyor:

"Ordular ve donanmalar eski devirlere göre sayı ve teçhizat açısından çok daha büyük oldukları halde daha önce yaptıkları gibi birbirleriyle savaştılar. Fakat uluslar birbirlerine var güçleriyle kenetlenmiş bir halde, ordunun arkasında eski harplere göre tamamıyla farklı şekilde yer tuttular. Bu harpte ordu ve donanma kuvvetinin nerede başladığı, ulusal kuvvetin nerede tükendiği artık ayırt edilemiyordu. Ordu ve ulus bir bütündü. Dünya, kelimenin tam manasıyla ulusların savaşını yaşadı. Dünyanın büyük devletleri böyle bir araya toplanmış muazzam kuvvetlerle karşı karşıya geldiler. Düşman askeri kuvvetlerine karşı uçsuz bucaksız cephelerde ve denizlerde yapılan mücadele o kuvvetleri dağıtmak ve felce uğratmak maksadıyla düşman ulusların manevi ve hayati güçlerine karşı savaşmak gayesini güdüyordu." (Ludendorff, 2017: 16-17).

Modern savaşlar, artık sadece ulusların topyekûn savaşması değildir. Aynı zamanda topyekûn harbe hazır olması anlamına da gelmektedir. Devletlerarası siyasi ilişkilerin çok fazla kırılgan olduğu bu dönemde her daim savaşlara hazır olunması gerekmektedir. Bu hazırlığın unsurlarından biri, toplumun topyekûn olarak eğitilmesidir. Askeri unsurların modern silahlar konusundaki eğitiminin yanında, sivil halkın da bu silahlara karşı korunma önlemlerini bilmesi zorunludur. Bir diğer unsur, ulusun topyekûn sevk ve idaresidir. Barışta ve savaşta ekonominin topyekûn yönetilmesi de oldukça önemlidir (Tökin, 1940: 16-18). Modern savaşın bir "fabrikalar savaşı" olduğu (Tökin, 1940: 12), karakteri ve özellikleri göz önüne alınırsa, milli ekonomiye çok ciddi görevlerin düştüğü görülür. Savaş giderlerinin karşılanması, ordunun teçhizat ihtiyacının giderilmesi, ordunun ve sivil halkın iase ihtiyaçlarının giderilmesi, milli ekonomiye yöneltilebilecek dış kaynaklı saldırıların önünü kesmek bu görevlerin başındadır. Savaşın seyri bu görevlerin başarılmasına bağlıdır. Bundan dolayı ekonomi, savaş olgusunun en önemli unsuru halindedir (Sarc, 1939: 366-367).

Bugünkü savaşlarda ülke ekonomileri tüm milletin silah, mühimmat ve iaşesini karşılamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük gerçekleşmediğinde başarı şansı belki de kaybolmuş demektir. Topyekûn savaş, artık sadece manevi bir birlik değil, ekonomik olarak da bir olunması gereken bir durum ortaya çıkarmıştır. Maddi ve manevi olarak tüm milletin bütün parçalarını ana bir gaye etrafında birleştirmiştir. Artık kişilerin malı, mülkü değil, yakınındakilerinin canı, başı değil, bizzat kendi canı başı tehlikededir. Hayatı bu mücadelenin sonucuna bağlıdır. Bundan dolayıdır ki her fert mücadele etmeye mecburdur. Geleceğin topyekûn harbi, bir milletin son ferdine kadar savaşması demek olmuştur (Fischer, 1940: 16-18).

1.2. Savaş Ekonomisi

Devletlerin barış dönemlerinde bir savaş hazinesini düşünüp uygulamış olmaları, Savaş ekonomisi meselesinin eski dönemlerden itibaren bilindiğini ortaya koymaktadır. (Suvla, 1940: 25). İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde savaş ekonomisi kavramı, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gündemde olan konulardan birisidir. 1937 yılında Fritz Neumark, Türkiye'de Harp Ekonomisi adıyla yayınladığı bir kitapçıkta savaş ekonomisini, "savaş esnasındaki ekonomi" olarak açıklamış, ayrıca savaş ekonomisi, barışta gerçekleştirilecek bir organizasyondur demiştir (Neumark, 1937: 3).

Savaş ekonomisi, sahip olunan tüm maddi ve manevi kaynakların savaş gayesine yönlendirilmesidir (Şireli ve Şireli, 1985a: 62). Savaşın öncesi ve sonrasını kapsayacak şekilde, askeri ve sivil tüm ihtiyaçların giderilmesine yönelik bütün ekonomik tedbirleri kapsar (Tanyeli, 1985: 38). Savaş ekonomisine ahlaki açıdan bakan Feridun Ergin, "Savaş ekonomisi sadece hesap ilmi değildir. Aynı zamanda ahlaki bir ilimdir. Savaş ekonomisinde sadece sayılara bakarak amaca ulaşmak mümkün olmayabilir. İnsanların duygularına, ihtiyaç ve hırslarına nüfuz edilmesi gerekir. Vatanseverlik duygusunun çıkarlara üstün gelebilmesi, ülkenin ahlaki seviyesine bağlıdır." demektedir (Ergin, 1943a: 240). Yine savaş ekonomisi, "Memleketin müdafaa ve dayanma kudretini arttırmak maksadıyla sınai, ticari ve zirai faaliyetlerini bir ahenk içinde yürütmek, bu yürüyüşü sağlamak için de ferdi teşebbüsleri de takyid ederek (sınırlayarak) umumi ve milli bir plan içine almaktır." diye de yorumlanmıştır (Özbil, 2015: 8).

Anayasada egemenliğin ulusun olduğu, halkın seçtiği, halk için çalışan yönetimin ulusal bilincin en gelişkin hukuki tezahürü olarak görüldüğü bir "barış" söyleminden, halkın kendi içinden çıkmış olsa dahi, halk adına tüm kontrol ve uygulama yetkisini kendinde gören bir "savaş" söylemine geçilir. Bu, doğal olarak hak ve özgürlüklerin kısılması, halktan fedakârlık beklenmesi, olağanüstü bir halin hâkim

kılınmasıdır. Savaş ekonomisinde “refah hakkı”ndan daha önce “yaşam hakkı” gelir. Savaş tehlikesi olduğu sürece halktan beklenen ilk görev, milli müdafaaya katkıda bulunmaktır. Artık yaşam hakkı kişiden topluma intikal eder. İktidar, milli savunma için gerekli gördüğü her an, toplumsal yaşama müdahale etme hakkını kendinde bulur (Toprak, 2003: 2).

Savaşın sevk ve idaresi, başta üretim ve tüketim olmak üzere ekonomiyi tamamen etkiler. Ayrıca ekonomik güç, savaşın finansmanı ve süresinin tayin edicisidir (Çolak, 1992: 28). Bu nedenledir ki savaş ekonomisi, savaş başladığında değil, tehlikenin hissedildiği zaman uygulamaya konulmalıdır (Fischer, 1940: 161).

Savaş ekonomisinin hedefi, barış zamanında ulusun ve ulusal güvenliğin ihtiyaçlarını karşılamamanın dışında, savaşa yönelik ekonomik hazırlıklarını tamamlamaktır. Savaş, ekonomiden birtakım ek taleplerde bulunur. Kaynakların artırılması, üretimin geliştirilmesi, üretim türlerinin değiştirilmesi, istihdam meselesinin halli, ulaştırma ile ilgili talepler bunlardan bazılarıdır. Diğer taraftan savaşın hızı, bu taleplerin çok daha erken zamanlarda karşılanması durumunu beraberinde getirmiştir. Bu durumun zorunlu bir sonucu olarak sadece barışa ve barışın devamlılığına dayalı bir ekonomi algısı düşünülemez. İleride ortaya çıkabilecek bir savaşın şartlarına kendisini hazırlayan barış ekonomisi, savaş ekonomisinin daha sıhhatli bir halidir. Barış ekonomisi ve savaş ekonomisi arasındaki dengeyi kuramayan, geçişi ayarlayamayan ülkelerin savaşlarda sıkıntı yaşaması kaçınılmazdır (Ergun, 1985: 7-8).

1.3. Savunma Ekonomisi ve Ekonomik Seferberlik

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir realite olan savunma ekonomisi düşüncesinin başlangıcı Birinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Yeni bir düzen olarak değerlendirilebilecek savunma ekonomisinin barış dönemi düzeninden farkı, kayıtlı ve otoriter olmasıdır. Savunma ekonomisi, “sulh zamanında memleket ve milletin bütün iktisadi kuvvet ve kaynaklarının müdafa maksatlarına göre topyekûn teşkilatlandırılmasına ve harp zamanında da müdafa emrine tahsis olunmasına“ denir (Tökin, 1940: 22).

Savunma ekonomisinin iki temel amacı karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan birincisi, bir milletin maddi ve manevi hayatını savaşta ve barışta çıkması muhtemel bir topyekûn savaşın bütün icaplarına hizmet edecek bir hale getirmektir (Fischer, 1940: 29). İkinci amacı ise ekonomik seferberliğin hazırlanması ve gereklerinin yerine getirilmesidir (Neumark, 1937: 4; Fischer, 1940: 29). Neumark, bu anlayışa göre bir

“barış ekonomisi” yani barış şartlarının aralıksız ve sınırsız devam edeceği varsayımının ortadan kalktığını, yerini, bütün hareketlerini, meydana gelmesi olası bir savaşa göre düzenleyen milli savunma ekonomisine bıraktığını dile getirmektedir (Neumark, 1937: 4).

Milli savunma ekonomisi, devlet kontrolünde güdümlü bir ekonomidir. Devlet, ekonomik hayatı ve faaliyeti kurar, düzenler, sevk ve idare eder. Her türlü şahsi teşebbüsler, devletin bu genel düzeni içinde kalmak kaydıyla serbesttirler. Bu durum genel hayatta bir topluluk yaratır ki rejim dahi yüzünü değiştirmek zorunda kalabilir. En demokratik ülkelerde bile savaş ekonomisi, siyasi hayatı topluluğa sürüklemiştir. Savunma ekonomisinin, milli korunmayı sağlayacağı düşüncesinden yola çıkarak savaş ekonomisine bir hazırlık olduğunu telakki edebiliriz. Fischer, milli savunma ekonomisini çıkması muhtemel bir savaş korkusuyla nitelendirmeye çalışmanın ve onu şiddet kavramıyla açıklamaya kalkışmanın, ne doğru bir tabir ve ne de yeterli olmayacağını öne sürüyor ve diyor ki:

“Total harp, ne umumi siyasi düşünüşte ve ne de hususi icraat ve faaliyette nihai ve başlı başına asıl olan bir kıymet değildir... Total harp, daha ziyade milletlerin yaşayışlarında beliren yepyeni siyasi tekevvünün, yeni içtimai nizamın, hülasa yepyeni tekâmül ve inkişafın bir merhalesi, safhası ve ifadesidir... Milli müdafaa ekonomisi sulh ekonomisinin son ve kat’i şeklidir. Umumi hayatta topluluk sadece harp halinde kendisini ortaya atan bir hakikat değildir. Bu vaziyet artık günden güne hızlaşan bir sürat ve sarahatle birçok memleketlerdeki tezahürler ile kendini apaçık meydana koyan bir hakikattir.” (Kurtbek, 1942: 58-59).

İster yeni bir nizam, ister savaş ekonomisinin başlangıcı olsun savunma ekonomisini, milli varlığı koruyan ve onu yücelten bir ekonomi olarak kabul etmek gerekir. Zira bu fikre Fischer de katılacak ve şöyle söyleyecektir:

“Total harbin mümkün ve aynı zamanda zaruri kıldığı bütün ekonomik tedbirlerin alınması ve başarılması, müdafaa ekonomisine düşen bir vazifedir.” (Kurtbek, 1942: 59-60).

Bir ülkenin savunmada gösterdiği kuvvet, birçok unsurun bir araya gelmesi ile mümkündür. Milletın savunma gücünü etkileyen unsurlar şöyle sıralanabilir:

- 1- Devletin jeopolitik konumu
- 2- Ülke sınırlarının genişliği, nüfusu ve yoğunluğu
- 3- Sınırlarının yapısı ve komşu ülkelerin durumu
- 4- Milletın maneviyatı, kültür seviyesi ve organizasyon yeteneği

- 5- Yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginlik durumu
- 6- Ekonomik bünye ve sanayinin durumu
- 7- Ticaretin ve ulaştırmanın durumu
- 8- Mali güç
- 9- Milli ekonominin yaratma gücü ve becerisi
- 10- Halkın zor şartlara uyum sağlayabilme, katlanabilme ve bu durumu sonuna kadar sürdürebilme kabiliyeti (Tökin, 1940: 28-29).

Milli savunma ekonomisinin tüm çalışmaları, “iktisadi seferberlik” kapsamındadır. Savaş gücünü arttırmak için tüm ekonomik önlemleri almak, savaş ekonomisini ve savaş ekonomisine geçişi hazırlamak, savunma ekonomisinin en temel görevidir (Kurtbek, 1942: 64). Ekonomik seferberliğin amacı, savaş gücünü yükseltmektir. Savaş gücünün temel kaynakları şunlardır:

- 1- İlaçe kaynakları
- 2- Hammadde kaynakları
- 3- Üretim potansiyeli
- 4- İşçi ve işçi verimi (Tökin, 1940: 38-39). Bu unsurları tamamlayan diğer unsurlar ise ulaştırma, ticaret ve mali kaynaklardır (Tökin, 1940: 52).

1.3.1. Savunma Ekonomisine Yönelik Bazı Tedbirler

Bütün bir milletin maddi ve manevi unsurları ile mücadele etmesini gerektirecek bir savaşın (topyekûn savaş) çıkması her zaman mümkündür. Böyle bir savaşta düşman ya da düşman devletler ellerinden geldiği kadarıyla savunma çabalarını ortadan kaldırmaya yönelik tüm girişimlerde bulunacaklardır. Öncelikle halkın, olası bir savaş ve düşmanca girişimler karşısında, gerek maddi ve gerekse manevi olarak bilinçli hale gelmesi, hatta teknik olarak donatılması gerekmektedir (Ergin, 1943a: 39).

Devletlerin hayatında güvenlik, en başta gelen sorundur. Bu sorunu aşmanın temel yapı taşlarından birisi ise “otarşı”, yani kendi imkânları ile kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme güçleridir. Elbette ki ülkelerin siyasi hayatları boyunca otarşist bir politikayı devam ettirme olanakları da mümkün değildir. Buna karşın, çıkması muhtemel bir savaşta ya da başta ekonomi olmak üzere, olağanüstü kriz dönemlerinde gereksinimlerini başka siyasi yapılara ihtiyaç duymadan giderebilme yeterliliklerine sahip olması gerekmektedir. Bunun için ciddi bir çalışmaya, hazırlık yapmaya ihtiyaç vardır. Savaş koşullarında, diğer siyasi yapılar ile bağlantıların kopması beklenecek bir sonuçtur ve böyle bir durumda devletin kendi kaynaklarından beslenmesi zaruri olacaktır (Kurtbek, 1942: 60). Siyasi yapılar, yer altı ve yer üstü kaynakları itibarı ile

ne kadar zenginse ve ne kadar kendine yetebiliyorsa o oranda güçlü sayılabilirler (Fischer, 1940: 55).

Savunma ekonomisi için endüstri hayatı alanlardandır. Savaş zamanındaki üretim potansiyeli, barış devresindeki endüstri kuvvetine tabiidir. Bu kuvvet çok hızlı bir şekilde savaş devresine intibak ettirilemez ise özellikle zaman kaybından dolayı sıkıntılar yaşanacaktır (Ergin, 1943a: 39). Fabrikaların işlerliği, potansiyeli, verimliliği, askeri ihtiyaçların giderilmesine yönelik çalışmaları çok değerlidir. Bunlar için gerekli önlemlerin alınması, çalışmaların itina ile gerçekleştirilmesi, denetimler, özellikle de istatistikler temel teşkil ederler. İstatistikî başarıda, istatistik hizmetlerinin aksaksız yürümesi, doğru verilere ulaşım ve verilerin doğru yorumu çok değerlidir (Kurtbek, 1942: 65).

Savaş şartlarının ulaşım ağını sekteye uğratması halinde ortaya çıkması muhtemel kaynak sıkıntısı dikkate alınmalıdır. Bu olumsuzlukların giderilmesini sağlayacak yeterli stoklama yapılmalıdır. Stoklamada düşünülmesi gereken bir konu, olası düşman taarruzlarından dolayı korunaklı noktaların (iç bölgeler vb.) seçilmesi gerektiğidir. Korunaklı noktalar ne kadar eşit yayılmışsa güvenlik değeri de o oranda yükselecektir (Ergin, 1943a: 40; Kurtbek, 1942: 74). Stoklama yapılırken, memlekette az olan maddelere ağırlık verilmelidir. Her türlü madde alışverişini sağlayacak ticari önlemleri de gözden kaçırmamak gerekmektedir (Sarc, 1939: 370).

Askeri bir kuşatma, bir ülkeyi iâşesiz bırakabilir. Savaşta ya da savaştan hemen önce gerçekleştirilen iâşe sorunlarını gidermeye yönelik faaliyetlerin sonuç vermediği Birinci Dünya Savaşı'nda anlaşıldı. Dolayısıyla iâşe seferberliğine önceden başlamak gerekmektedir (Tökin, 1940: 39-40). İâşe meselesi, kendi topraklarından beslenen bir ülke için çok fazla sorun yaratmayacaktır. Savunma ekonomisinin hedeflerinden birisi de satın alınan iâşenin yerine memleketin ürettiklerini koyabilmektir. İhtiyaç duyulan iâşe (yiyecekler vb.) ülke sınırları içinde karşılanamıyorsa, muadilleri bulunamıyorsa, ithaline dair engeller konulması gerekiyorsa, halkın iâşe terbiyesi önemli bir hale gelir (Kurtbek, 1942: 72).

Savaşların ekonomiye dair ilk tesiri, üretme gücüne haiz olan insanları bu etkinliklerinden uzaklaştırmasıdır. Seferberlik gereği üretim hayatından ayrılan nüfusun en belirgin niteliği, üretim için ideal nüfus olmasıdır (Neumark, 1937: 4-5). Üretici nüfus silah başına koştuğu için, üretimdeki net düşüşü görmek mümkündür. Bu sorundan hızlı bir şekilde kurtulmak gerekir. Gelişmiş teknik gereçlerden yararlanılabileceği gibi, istihdam konusundaki başka çareler de sorunun giderilmesini

sağlayabilir. Bu konuda kadınlardan ve çocuklardan istifade edilebilir. Bunun örnekleri Almanya’da vardır. Erkek çocukların askere gitmeden altı ay değişik işlerde çalışma zorunlulukları, öğrencilerin ziraat işleri ile meşgul olmaları için tatillerde köylere gönderilmeleri Almanya’daki örneklerdir (Sarc, 1939: 373).

Ulaştırma, haberleşme ve elastikiyet konuları da elbette ki tedbirler arasına alınması gereken konulardır. Yollar, olası bir savaşta savunma kuvvetlerine yardım edeceği gibi ekonomiye de hizmet eder. Aynı şekilde haberleşme işlerinin de seferber edilmesi çok faydalı olacaktır. Düşman propagandası ve casusluk faaliyetlerine dair önlemler de ayrıca önemlidir (Tökin, 1940: 53). Aynı şekilde milli ekonomilerin, savaş şartlarının gerektirdiği değişikliklere hazır ve muktedir olması, yani esnek bir yapıya sahip olması (elastikiyet) istenilen durumlardandır (Sarc, 1939: 372).

1.4. Savaş Ekonomisi ve Hukuk

Savaş ekonomisi, daha önce de değinildiği gibi hükümetin yetkilerinin hukuki ve fiili olarak artması anlamına gelir. Savaş dönemlerinde devlet ile millet arasındaki ilişkiler, barış dönemlerinden farklı bir seyir halinde ilerler. Asla vazgeçilmemesi gereken insani hak ve hürriyetlere bakış açısında da değişiklikler göze çarpar. Halk, var olan siyasi iktidar üzerindeki hâkimiyetini kaybeder. Milletten beklenen fedakârlıklar, hak ve hürriyetlere kadar yayılır. Siyasi iktidar, devletin geleceği kaygısıyla hareket eder ve geleceğe dair kaygıyla baktığı tüm alanlara nüfuz etmeye çalışır (Ergin, 1943a: 17-18). Normal şartlarda demokratik hak ve özgürlüklere dokunulması beklenemez. Savaşların olağanüstü etkilerinden dolayı, ekonomik hayata yeni bir nizam verilmesi zaruri hale gelebilir. Bu duruma yönelik yasalar, tüzükler, yönetmelikler oluşturularak hukuki mevzuatta düzenlemeler yapılır (Özbil, 2015: 13). Böylece savaş ekonomisine yönelik yapılacak çalışmalar meşru bir zemine oturur.

İnsanların temel hak ve hürriyetlerini tamamen ortadan kaldıran ya da kısmen zayıflatan uygulamalar batı demokrasilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalardan bir tanesi olağanüstü dönem uygulamalarıdır. Olağanüstü dönemlerin şartlarına bağlı olarak, hak ve hürriyetlerin tamamıyla kaldırılması veya kısmen azaltılması ülke geleceği için zorunludur. Çünkü olağanüstü hal dönemleri sıradan dönemler olmadıkları gibi, uygulamaları da keyfi değildir. Bu dönemlerde devlet vatandaşlarından maddi (para, mal vb.) fedakârlıklar ya da çalışma yükümlülükleri gibi fedakârlıklar bekleyebilir. Hükümete, ekonominin sıkıntılı olduğu dönemlerde mücadele etmek için, tartışmaya açık olmakla beraber, tarafsız nitelikteki kararlarla olağanüstü düzenleme hakkı verme zarureti vardır. Savaş ekonomisi koşullarında

ekonomik hayatı düzenleyen hukuki mevzuatta ciddi düzenlemelere gerek duyulur. Ekonomik hayat, savaş koşullarının gerektirdiği şekilde düzenlenir. Hayata geçirilen tedbirlerin altında yatan fikir, korunmadır. Doğal olarak dönemin hukuki mevzuatı, günün ya da başka bir ifadeyle savaş şartlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olacaktır (Cihan, 1985: 151-155).

1.5. Savaş Ekonomisi ve Devlet

Savaş zamanlarında devletin yönetim anlayışı, barış dönemlerinden farklıdır. Değişen şartlara uygun idare tarzlarının bulunması gerekir. Bu manada, savaş ekonomisine dair tüm işler ile ilgilenecek bir makam çok faydalı olacaktır. Özellikle yürütmenin icraatları konusunda özgür olma zarureti vardır. Dolayısıyla hükümetin yetkilerinin artırılması doğal bir durumdur ve faydalıdır. Savaş ekonomisinin başarıya ulaşabilmesi için öncelikle savaş ekonomisi yönetim ve yapılanmasının gerçekleşmesi, hukuki düzenlemelerle ve alınacak önlemlerle işler hale gelmesinin sağlanması gerekecektir (Ergin, 1943a: 56; Fischer, 1940: 162). Devlet, tüm ekonomik yapıyı zorunlu olarak denetleyecek, gerektiğinde ekonomiye el atacaktır. Bu müdahale keyfi bir müdahale değil, memleketin tüm kaynaklarını ve enerjisini olumsuz şartlardan kurtulmak için kullanmaktır (Ergin, 1943a: 34). Burada esas konu, yönetimin ekonomiyi kontrol etmesi ve yönetmesidir. Teşkilatçılık ve hukuki düzenlemelerin bitirilmesinden sonra devlet, asker ve sivil olmak üzere, memleketin tüm ekonomik ihtiyaçlarını temine çalışacak, ekonomiyi milletin hizmetine vermeye gayret edecektir (Fischer, 1940: 167, 170).

1.5.1. Üretim

Savaş, arz ve talep arasındaki ilişkilerde ciddi oynamalara sebebiyet vermektedir. Savaş şartlarında ya da savaşa girilmesi tehlikesinin olduğu durumlarda savunma ihtiyaç ve giderlerinde ciddi artışlar yaşanmaktadır. Barış dönemlerindeki yoğaltım (tüketim) ile kıyaslanamayacak oranda artan bu gereksinimler piyasadaki talebi arttırmaktadır. Dolaşımda bulunan mallar daha çok savunmaya kaydırıldığı için, halkın ihtiyaç duyduğu maddelerin karşılanamamasına dair sıkıntılar yaşanmaktadır. Sonuç olarak arz, talebe cevap verememektedir. Mevcut şartlar, halkın alım gücü itibarıyla de farklılaşmasına neden olmakta, bu durum da arz ve talep arasındaki orantıyı bozmaktadır. Üretimdeki azalmaya karşılık, alım gücü yüksek bir zümrenin varlığı, ihtiyaç duyulan malların tedarikinde yaşanan zorluğu arttırmaktadır. Normal zamanlarda üretim açısından olumlu olan bu durum, savaşın madde tedarikini zorlaştırmasından dolayı farklı bir seyir izlemektedir (Ergin, 1943a: 31-32).

Başlangıçtaki en önemli mesele elbette ki planlamadır. Bir devletin ne zaman hangi şartlar altında savaşa dâhil olacağı önceden bilinemez. Her an girilecekmişçesine yapılacak bir hazırlık, yani elde olan imkânların ne olduğu ve hangi amaçlarla kullanılacağı belirlenmesi gerekir. Burada devlet kontrolü önemlidir. Savaş zamanında ihtiyaçlar, başta ziraat ve sanayi alanındaki milli üretimler ile ithalattan karşılanır. Planlama doğrultusunda yapılan hazırlıklar ne kadar erken başlar ise savaş tehlikesi ya da savaş durumunda da o kadar beklenmedik durum ile karşılaşılır. Savaş şartlarının barış döneminde tam olarak anlaşılması mümkün olmayacaktır. Ancak iyi hazırlanmış bir savaş ekonomisi teşkilatı, mevcut şartlara göre kendini ayarlayacaktır (Kurtbek, 1942: 100-101). Her türlü ihtiyaç maddesinin (ham, yarı mamul, yardımcı maddeler) temini şarttır (Fischer, 1940: 172). Bu amaçla zirai ve sınai üretim planı devreye sokulmalıdır (Kurtbek, 1942: 101). Devletin zirai kontroldeki temel amacı üretimi arttırmaktır. Başarılması gereken üç durum vardır. Bunlar:

- 1- İlaşe meselesini çözmek
- 2- Yerli üretimi iyileştirme ve artırma
- 3- Zirai ürünleri toplamak, bölüştürmek ve dağıtmak, stok temin etmek.

Devlet tarafından zirai üretimin kontrolünde dikkat edilecek iki husus vardır:

- 1- Hali hazırda ziraat bölgelerinin değerli duruma getirilmesi
- 2- Kullanılmayan, ziraata uygun bölgelerden yararlanılması (Fischer, 1940: 93, 96).

Ziraat konusunun halledilmesi çok önemlidir. Gübreden tutun işçi teminine, toprakların işlenmesi ve işletilmesine kadar tüm önlemlerin alınması ve üretimin gerçekleştirilmesi ulaşılması gereken bir hedeftir. Her türlü bitkisel ve hayvansal ürünün, piyasaya doğru şekilde sunumunu sağlayacak bir teşkilatlanma şarttır. Kurulacak organizasyonlar ile ihtikâr (vurgunculuk), daha üretim aşamasında önlenmeye çalışılacaktır (Fischer, 1940: 174).

Barış dönemlerinde oluşturulmuş bir sanayi, savaş ekonomisinin gereklerine yetecek düzeyde olmayacaktır. İktisatçılar bundan dolayı çıkacak sıkıntılarla baş etmek için “savaş ihtiyatı kapasitesi” terimini kullanırlar. Bunun için ise:

- 1- Yeterli sayıda eğitimli çalışana
- 2- Tezgâh miktarına
- 3- Endüstrinin ülke genelinde eşit bir şekilde yayılmış olmasına ihtiyaç vardır (Ergun, 1985: 10).

Milli üretimin nitel ve nicel durumu, olağanüstü dönemlerdeki başarı için çok önemlidir. Ancak bundan daha da önemli bir durum varsa o da üretimin milli imkânlarla yapılabilmesidir. Ülkelerin coğrafi özelliklerinin farklılığından dolayı yer altı ve yer üstü kaynakları ve imkânları da birbirinden farklıdır. Bunun için muadillerini üretmek ya da bulmak, kıt olan hammaddelerden ciddi bir stok temin etmek yararlı olacaktır (Sarc, 1939: 369-370). Bu konuda Çolak: “Eğer bir ülke savaşa giriyor ise veya girmiş ise hammadde stoku yapmak durumu ile karşı karşıya kalacaktır. Bundan dolayı, savaş sürecinde stratejik mallar üzerinde hükümetler yoğun bir müdahaleye girişerek, bunların üretimini, satışını, ithalat ve ihracat ile hangi sanayilerde kullanılabileceğini izne bağlayacaktır. Keynes özellikle kauçuk, pamuk, buğday ve kurşunun yirmi dokuz bunalımı sonrası fiyatlarının %67 arttığı için bu malların ayrı bir stratejik öneme sahip olduğunu ileri sürer. Keynes’e göre bu ve benzeri ürünler savaş ekonomisinde bir ülke için altından daha önemlidir. Bu ürünlerin üretimi, satışı serbest piyasa ekonomisine bırakılamaz. Bu nedenle savaşın içinde yer alan bir ülkede stratejik ürünler belli miktarda stoklanmalı, öte yandan bu ürünlerin uluslararası ürün borsalarından, serbest piyasadan ithal edilebilmesi için yeterli bir döviz rezervine sahip olması gerekmektedir.” demektedir (Çolak, 1992: 55-56). Ayrıca özel sermayenin yaptığı stoklarda vardır. İktisat biliminde buna “gizli stok” adı verilmektedir. Belirlemek zor olsa da tahmin edilebilirler (Ergun, 1985: 12).

Savaş ekonomilerinde, birçok alanda olduğu gibi üretim alanında da devlet, kontrolü eline almak istemektedir. Neyin üretileceğine, ne kadar üretileceğine, hangi amaçla ve hangi alanlarda kullanılacağına karar vermektedir. Üretimin denetlenmesi sağlanırken, tüketim meselesi de halledilmeye çalışılır. Üretim ve tüketim arasındaki ilişkiden dolayı tüketim meselesinin çözümü, üretim planlamasını olumlu etkileyecektir. Aslında devletin buradaki hedefi, üretimin azalmasının önüne geçmektir. Savaş şartlarında meydana gelebilecek üretimdeki azalmanın temel sebepleri şunlardır:

- 1- Başta fabrikalar olmak üzere, üretim araçlarında yaşanan yıkımlar
- 2- Kuşatma ve yasaklamalar
- 3- Hammadde gereksinimlerinin giderilememesi
- 4- Üretimde aktif olarak faaliyet gösteren nüfusun askere alınması
- 5- Devletin savaş kaygısıyla üretilen mallara el koyması
- 6- Olağanüstü şartlara uyum sağlayamama
- 7- İş ve işçi anlaşmazlıklarının artması, grevler (Çolak, 1992: 53-54).

Üretimde artışa duyulan ihtiyacın yanında, üretim potansiyeli olan nüfusun belli bir kısmının askere alınması ile üretimin düşmesi, tüketici kitlenin artmış olması,

verimlilikteki azalma ve savaş ekonomisine dair intibak sorunları doğal olarak devletin müdahalesini doğurmaktadır. Bunun temel nedeni, devletin kontrolü elden bırakmama güdüsüdür. Devlet müdahalesine dair örnekleri Almanya’da net bir şekilde görmek mümkündür (Çolak, 1992: 57-60).

Üretim ekonomisine dair çalışma yükümlülükleri de ayrıca ele alınması gereken bir durumdur. Getirilecek yükümlülüklerin demokratik rejimlerde, bir diğer tabirle liberal ekonomilerde uygulanması oldukça zor olacaktır. Savaş şartlarının gereği olan uygulamalarla bu durumun üstesinden gelinmeye çalışılacak, eksiklikler giderilecektir (Ergun, 1985: 11).

1.5.2. Tüketim ve Fiyat Meselesi

Liberal ekonomilerde üretim, tüketim, fiyatlar ve yatırım konuları büyük ölçekte piyasa ekonomisine bağlı olacaktır. Ancak, teorik ve pratik sebeplerden dolayı ve hatta teorik olarak en uygun zamanlarda bile devletin müdahalesine ihtiyaç duyan alanların olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, piyasa mekanizmasının ne kadar belirleyici olması gerektiği konusunda ekonomistler arasında ciddi tartışmalar yaşanmış ve hala bu tartışmalar devam etmektedir. Piyasa mekanizmasının kaynakların dağıtımındaki eksikleri biliniyor olsa da bu durum piyasa mekanizmasının ağırlığını ve önemini ortadan kaldırmamaktadır. Bu önemi ortaya koyan birinci gerçek, üreten ve tüketen kitlenin kendi istekleriyle aldıkları kararları koordine etmesidir. İkincisi ise karar birimlerinin (üretici ve tüketiciler) tutumlarını birleştirmesi ve bütünsel bir yapı ortaya koymasındır. Bu iki gerçekten yola çıkarak şunları söylemek mümkündür: Savaş şartları kaynakların tekrar dağıtılmasını gerektirecektir. Bu kaynaklar her ne şekilde dağıtılsa dağıtılsın ve bireyler mevcut şartların gerçekten farkında da olsalar bireysel güdülerile hareket etmekten kaçınmayacaklardır. Bireysel taleplerin savaş ekonomisi şartlarına hazır hale gelmesi konusunda piyasa mekanizmasının direkt bir etkisi olamayacaktır. Bundan dolayıdır ki değişen şartlar karşısında ihtiyaç duyulan kaynakların yeniden yapılandırılması ve dağıtılması işlevi piyasa mekanizmasına, onun iç dinamiklerine bırakılamaz. Kaçınılmaz olarak hükümet müdahalede bulunacaktır. Hükümet müdahaleleri farklı şekillerde gerçekleşebilir. Üretimi ayarlamak amacıyla talep yapısında değişikliğe gidebilir. Fiyat meselesine dair düzenlemeler yapıp, savaş tehlikesine yönelik kaygıları gidermeye çalışabilir. Üretim ve tüketim üzerinde kotalar ve karne usulü gibi metotlar kullanarak kontrol sağlayabilir. Bu metotların nasıl olacağına dair sektörlerin özellikleri, piyasalar ve rekabet durumu belirleyici olacaktır (Akbağgil, 1985: 100-102).

Olağanüstü dönem ekonomilerinde tüketim üzerinde kurulan hükümet kontrolleri kaçınılmaz olmakta ve tüketim azaltılmaya çalışılmaktadır. Tüketime çoğalmasa, milli gelirden savaş masraflarına ayrılan payı daraltacaktır. Tüketim azaltılabilirse eğer, üretim faaliyetleri daha geniş ölçekte savunma masraflarına kaydırılabilecek, daha fazla bir hisse savaşın finansmanına ayrılabilir ve az sayıdaki kaynakların halk arasında bölüştürülmesi sağlanabilecektir (Ergin, 1943a: 256). Tüketime daraltılmasında izlenen yollardan bir tanesi tayınlamadır. Yani karne usulü ile malların halka eşit olarak dağıtılması gerçekleştirilir (Çolak, 1992: 61). Karne usulünün amaçları arasında mallardan eşit faydalanmayı sağlamak, enflasyonist açığı kapatmak ve tüketim artışını önlemek gibi durumlar vardır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 15). Diğer yol ise fiyatlara müdahale edilmesidir. Tüketime kontrol altına alınmasında karne usulü ile fiyat denetimi farklı olsalar da birbirlerini tamamlayan özellikler gösterirler. Paylaşımda eşitliği sağlayacak karne uygulaması aynı zamanda fiyat baskısını engelleyeceği gibi, şahsi stok faaliyetlerinin de önüne geçebilecektir. Karne usulünün sağlayacağı faydaları fiyat denetimi olmadan beklememek gerekir. Yani karne usulünün tamamlayıcısı teorik olarak “fiyat kontrol sistemi”dir. Fiyatlardaki baskıyı kırmak ve değerli malların üretimi için bu gereklidir. Bu iki meseleye iktisadi açıdan bakıldığında şu gerçeğe karşılaşılr: Karne usulü ile talep daraltılırken, fiyat denetimi ile de fiyatların artması önlenir. Savaş ekonomilerinde vazgeçilmeyen bir uygulama olan karne uygulamasına birçok ülkede rastlamak mümkündür (Çolak, 1992: 61-65). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Amerika’daki uygulamasını şu şekilde görebiliriz:

Tablo 1.1: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinde Tayınlamaya Tabi Tutulan Mallar

Ürünler	Tayınlamaya Tabi Tutulan Dönem
Tekerler	Ocak 1942 - Aralık 1945
Otomobil	Şubat 1942 - Ekim 1945
Benzin	Mayıs 1942 – Ağustos 1945
Bisiklet	Temmuz 1942 – Eylül 1944
Fuel Oil ve Gazyağı	Ekim 1942 – Ağustos 1945
Soba, Fırın, Ocaklar	Aralık 1942 – Temmuz 1943
Katı Yakıtlar	Mart 1943 – Ağustos 1945
Şeker	Mayıs 1942 – Haziran 1947
Kahve	Kasım 1942 – Temmuz 1943
Hazır Yiyecekler (Etler, Yağlar, Süt, Balık vb.)	Mart 1943 – Ağustos 1945
Ayakkabı vb.	Ekim 1942 – Ekim 1945
Yazı Makinesi	Mart 1943 – Eylül 1944

Kaynak: Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s.65.

Tüketim meselesinin sadece karne (vesika) yöntemiyle halledilebilmesi yeterli görülmemeli, aynı zamanda ihtiyaç duyulan malların yerine konulabilecek ikame

malların da üretimine gayret edilmelidir. Çünkü temel gıdaların temini hayati olduğu kadar, savaş şartlarındaki psikolojik etkisi de çok fazladır (Ergun, 1985: 11).

Savaş tehlikesinin baş gösterdiği zamanlarda bazı sebeplerden dolayı fiyatların yükseldiği görülür. Bu sebepler şunlardır:

- 1- Kuvvet komutanlıklarının gereksinim duydukları mallara sahip olmak için birbirleri ile yarışmaları
- 2- Talebin yükselmesine bağlı olarak özel sektör alımlarının yükselmesi
- 3- Savaş şartları ile beraber ortaya çıkan vurgunculuk
- 4- Bireysel gelirlerin yükselmesi
- 5- Kredi artışı (Savaş, 1985: 164-165).

Fiyatların artması ile beraber, savaşın ya da savaş hazırlıklarının ekonomik olarak devam ettirilmesi gittikçe güçleşir. Diğer taraftan hükümet, fiyatların yükselmesi demek olan enflasyonu arttıracak uygulamalara (para basmak, borçlanma vb.) başvurmak zorunda kalır. Piyasadaki denge tamamen bozulur. Gelir dağılımında ciddi dengesizlikler ortaya çıkar (Savaş, 1985: 165). Burada çözülmesi gereken birinci sorun enflasyon olacaktır. Özellikle ülkemizde savaş yıllarındaki enflasyonun sebepleri piyasada dolaşan para bolluğu, rasyonel çalışmamak ve bazı psikolojik durumlardır (Gökbunar ve Kahrman, 2014: 87). Çözüm yollarının başında fiyat kontrolleri gelir. Fiyatlar ya sabitlenir ya da tavan fiyat (azami fiyat) uygulanır. Azami fiyattan dolayı oluşabilecek karaborsayı engellemek için de hayati öneme sahip mallara yönelik (ekmek, şeker, çelik, akaryakıt vb.) fiyat kontrolü uygulanır. Burada karne usulü veya tamamen yasaklamalar getirilebilir. Tarımsal ürünlerde piyasa dinamiklerinden dolayı fiyat denetimleri daha zordur. Onun için taban fiyat uygulamasına geçilerek, köylünün mallarını bu seviyelerden satması sağlanmalıdır. Diğer taraftan uzun süre saklanması mümkün olan mallar (un, şeker vb.) karne usulüne tabi tutulmalıdır (Savaş, 1985: 166).

Bu manada piyasadaki dinamiklerin bozulmasının birincil sebebi arz- talep dengesizliğidir. Fiyat denetimleri işte bu temel dengesizliği yok etmek için kullanılmaktadır. Savunmaya aktarılan harcamaların yanında, halkın temel gereksinimlerinin giderilmesine yönelik olumlu adımlar atılması icap etmektedir. Hükümetin bir “narh” uygulamasıyla fiyatları sabit tutmaya çalışması, diğer taraftan sermaye ve nakit pazarlarının denetimi ile fiyat istikrarını gerçekleştirmiş olması gerekmektedir (Fischer, 1940: 175).

Hükümetlerin fiyat denetimlerinde başvurdukları temel vasıtalarından birisi de “narh” uygulamasıdır. Malların satılabileceği tavan fiyatı gösterir ve bu seviyenin

üstündeki satışları engeller (Çolak, 1992: 40). Hangi şekilde olursa olsun savaş şartlarında fiyatların sabitlenmesi zorunludur. Ancak bu fiyatlar katı değil, yerel özelliklere, hatta üretim durumuna göre değişebilecek nitelikte olmalıdır (Fischer, 1940: 197). Temel hedefi tüketiciyi güven altına almak olan narh uygulaması, “vesika yöntemi” devreye sokularak gerçekleştirilmelidir. Uygulamadan kaynaklı olarak oluşan karaborsanın etkisi ile mallar piyasadan çekilecektir. Halka sınırlı bir tüketim sağlayan vesika, tüketiciye belirlenen fiyattan mal alımı sağlar. Bir diğer vasıta, “en yüksek kar oranı” uygulamasıdır. Bu uygulamayla, çok fazla artan talep karşısında piyasaların anormal oranlarda kâr elde etmesi engellenmek istenir. Uygulamanın riskleri, işten çekilmelerle ortaya çıkacak üretim azalışları ve girdilerin artmasından dolayı maliyetlerdeki yükselişlerdir (Çolak, 1992: 41-42).

Diğer taraftan fiyat kontrolleri meselesinin tartışmalı bir konu durumunda olduğu görülmektedir. Ancak bir “savaş ekonomisi uygulaması” olarak birçok ülkede uygulandığı da bir gerçektir. Temel sebebi ise olağanüstü savaş koşullarından dolayı altüst olan piyasa düzenini yoluna koymak, vurgunculukla mücadele etmek ve eşit paylaşıma katkı sağlamaktır.

1.5.3. Ulaştırma

Ulaştırma meselesi, gerek savaş şartlarında ve gerekse de ekonomik açıdan önemli olan meselelerden birisidir. Ülke savunması için olduğu kadar, ekonomik yapının güçlenmesi ve işlerliğini devam ettirmesi bakımından ele alınmalıdır (Kurtbek, 1942: 85). Ulaştırma konusunda ele alınması gereken öncelikli iki durum vardır: Bunlardan birisi, mevcut ulaşım yapısının ve ulaşım araçlarının ne olduğuna dair yapılacak istatistiklerdir. Bu istatistikler sadece devletin elinde olanlara dair değil, şahısların elinde olan araçlara dair de yapılmalıdır (Neumark, 1937: 18-19; Tökin, 1940: 52). Diğer bir nokta ise ulaşım ağının korunmasına dikkat etmek, yolların eksiklerini gidermek, gerekiyorsa yenilerini yaparak kullanılabilir bir durumda tutmaktır (Fischer, 1940: 124; Tökin, 1940: 53).

Ülke ekonomilerinin temel taşı olan üretim ve tüketim meselesinin olmazsa olmaz aracı, ulaşım ağıdır. Ulaştırma olmadan arz-talep dengesinin sağlamak mümkün değildir. Ekonomik yaşamın gelişmesi, yaşam standardının artması, iç ve dış ticari yaşamın devam etmesi, ulaşım yapısına ve nakil araçlarına bağlıdır. Yani ulaşım hayati bir konudur. Savaş sahasında yaşanan değişimle beraber anlaşılmaktadır ki gelecekte ulaşım çok daha hayati olacaktır. Üretim ve tüketim arasındaki bağı kurmasının yanında, savaş ekonomisi şartları ortaya çıktığında askeri ihtiyaçlara da cevap vermesi

beklenecektir. Onun için ulaştırma potansiyelinin arttırılması gerekir. Kara, hava, deniz ve demir yollarına dair niteliksel ve niceliksel çalışmaların yapılması önemlidir (şireli ve şireli, 1985b: 60-61).

Özellikle savunma ekonomisi açısından haberleşme de (posta, telefon, telgraf, radyo, istihbarat) önemi gittikçe artan bir konudur. Modern savaşlarda önemi daha iyi fark edilen haberleşme unsurlarının ülkenin her tarafına yayılması gerekmektedir. Bu sadece askeri açıdan değil, ekonomik ve özellikle de propaganda açısından değerlidir. Haberleşme unsurlarının kullanımının ve korunmasının iyi yetişmiş bir insan faktörüne duyduğu ihtiyaç unutulmamalıdır (Fischer, 1940: 134; Tökin, 1940: 53).

1.5.4. İnsan ve İş gücü

Ülkelerin sahip oldukları nüfus potansiyeli, savaş ekonomisi koşullarında çok daha önemlidir. Çünkü gerek askeri ve gerekse ekonomik sistem, insana dayanmak zorundadır. Nüfusun yapısal özellikleri olan ülke nüfusunun nicel durumu, erkek sayısı, kadın sayısı, bunların birbirlerine karşı oranları, çalışabilir insan potansiyeli, çalışabilir insan potansiyelinin eğitilmiş olup olmadığı önemlidir. Burada erkek ve kadın nüfusun ayrı ayrı önemleri olmakla beraber, askeri alanda erkek nüfusun önemi çok fazladır. Özellikle eğitilmiş bir erkek nüfus, savaş şartlarında fark yaratacaktır (Çolak, 1992: 30).

15-64 yaşları arası çalışma gücü ve isteğine sahip insanların toplamına iş gücü denir. Çalışma durumundan anlamamız gereken piyasa koşullarındaki bir çalışmadır. Öğrencilerin veya ev kadınlarının çalışması değildir. İş gücü, asker ve sivil olmak üzere ikiye ayrılır. Askeri iş gücü silahaltında bulunanlardır. Sivil iş gücü ise askeri bir eğitim almamış, askerlik görevini yerine getirmiş olanlardır. Askeri iş gücü genellikle erkek, sivil iş gücü ise kadın ve erkeklerden meydana gelir (Yazgan, 1985:128).

Savaşın ya da savaş ekonomisi koşullarının iş gücü üzerindeki ilk tesiri asker sayısının arttırılması zorunluluğudur. Böylece iş gücüne dair çok temel bir sorun ortaya çıkar. Ekonominin farklı alanlarında çalışan iş gücü sayısında ciddi bir azalma olur. Bu durum üretimde, özellikle de sınıai üretimde ciddi sıkıntılar doğuracaktır (Neumark, 1937: 19; Fischer, 1940: 87). Aşağıdaki tabloda bazı ülkelerin askeri güçlerini görmek mümkündür:

Tablo 1.2: 1 Aralık 1940 Yılı İtibarıyla Değişik Ülkelerin Askeri Güçleri

Britanya İmparatorluğu	2.542.000
Avusturalya	150.000
Kanada	265.000
İrlanda	25.000
Büyük Britanya	1.750.000
Hindistan	301.500
Yeni Zelenda	30.000
Güney Afrika	20.000
Bulgaristan	670.000
Çin	3.000.000
Finlandiya	401.300
Almanya	6.000.000
Yunanistan	601.160
Macaristan	900.000
İtalya	7.785.000
Japonya	2.255.000
İsveç	628.000
İsviçre	572.840
Türkiye	800.000
Sovyetler Birliği	10.150.000
ABD	799.903

Kaynak: Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s.32.

Savaş ekonomisi şartlarını yaşıyan ülkelerin bu sorunu çözmek için sivil iş gücü üzerinde denetim sağlamaya çalışacakları bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok ülke vatandaşların iş yükümlülüğüne tabi tutulmasını, bir yöntem olarak kabul etmişlerdir. Bu yöntemde, belirli yaştaki erkek ve kadınlar için, belirli işlerin yerine getirilmesi genel bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir (Fischer, 1940: 90; Tökin, 1940: 52).

Savaş ekonomisi söz konusu olduğunda, iş gücünden daha ziyade insan gücüne bakmak gerekir. Çünkü olağanüstü durumlarda iş gücü dışında kalan tüm insanlar birer vazife yüklenebilirler. İnsan gücü, milli gücü doğrudan etkiler. Bu etkileri şu şekilde dile getirmek mümkündür:

- 1- İnsan, silahlı kuvvetlerin güçlü olmasını sağlayan ekonomik gücün belirleyicisidir. Bu, insanın fiziki etkisidir
- 2- Sahip olunan nitelikli insan gücü, sorunlar karşısında daha etkili olur
- 3- İnsanın fiziki ve entelektüel durumunun etkisinin yanında, bir de manevi potansiyeli vardır ve birçok sahada etkili olabilir (Yazgan, 1985: 140).

Savaş ekonomisi, ekonominin savaş şartlarını kaldıracak yetkinliğe ulaşması olarak düşünülür ise bu gücün barış dönemindeki ekonomik gelişmelere tabi olduğu dile getirilebilir. Savaş şartlarında üretim meselesi, özellikle sınai üretim, savaş

ekonomisinin dayanaklarından. Ancak üretim meselesi sadece araç gereç durumuna bağlı değildir. Maddi unsurları ortaya çıkaran, ona yön veren insan faktörünün etkisi asla göz ardı edilemez. Weber'e göre bütün ekonomik sistemlerin manevi bir tarafı ve düşünme tarzı vardır. Ekonomik sistemler, yaşadıkları toplumların kültürel izlerini taşırlar. Ekonominin hemen hemen tüm dinamikleri insana göre şekillenmektedir. Bundan dolayıdır ki ekonomiyi insandan ayrı düşünmek mümkün değildir. Aynı teknik düzeye sahip ülkelerin ortaya koydukları ekonomik verilerin farklılığı, ekonomideki insan faktörünün ne kadar değerli olduğunu bize ispatlamaktadır. Savaşta ya da savaş tehlikesinin olduğu dönemlerde hayati öneme sahip ve birtakım istatistiki rakamlarla ortaya koyamayacağımız vatan sevgisi, ticaret ahlakı, fedakârlık duygusu, milli menfaat gibi hususların piyasa değeri yoktur. Savaş ekonomisi şartları da ancak bu hususlara sahip insan gücü ve bilinçli yöneticilerle atlatılabilir (Erkal, 1985: 71-73).

Modern savaşlarda, silah sanayisinde yaşanan akıl almaz gelişme ile birlikte, askeriye'nin ihtiyaç duyduğu iş gücünde azalma meydana gelmiştir. Bu durum, kaynak kullanımı konusunda hesaplı davranılmasını gerektiren bir durumdur. Askeri ve sivil sahalara ayrılacak kaynakların tespitini iyi yapmak, özellikle savunma zafiyetine düşmemek açısından önemlidir (Yazgan, 1985: 146-148).

1.6. Savaşın Finansmanı

17. ve 18. yüzyılda, savaşların mali imkânlarının yaratılması daha çok nakit ödemeler üzerine kurulmuştur. Devlet hazinesi, zoraki yardımlar, akçe ayarındaki oynamalar, cizye ve haraçlar, dış devletlerden alınan yardımlar savaşların finansmanı olmuşlardır. Daha sonraları enflasyon, el koyma, borçlanma ve vergiler kullanılırken, nakdi yardımlara da devam edilmiştir. 20. yüzyıla kadar da mali seferberlik, üzerinde özellikle durulan bir konu olmamıştır (Fischer, 1940: 148).

Savaşların, özellikle de 20. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan modern savaşların başlamasında, sürdürülmesinde ve sonuçlandırılmasında ekonomi çok daha önemli bir hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Amerika, İngiltere ve Fransa için toplam 560 milyar frank olan savaş harcamaları, İkinci Dünya Savaşı'nın 1939-1941 yılları içinde Almanya için 175 milyar mark, İngiltere için 5,1 milyar sterlin, Amerika için milli gelirin (1942-1943) yarısı olmuştur. Bakıldığında iki yıllık İkinci Dünya Savaşı harcamaları, önceki dünya savaşının tüm harcamalarından fazladır (Akar, 1992: 18). Bu durum kaçınılmaz olarak büyük bir savaş maliyesi sorununu doğurmaktadır. Ülkelerin barış dönemi ekonomileri ile savaş şartlarının mali imkânlarını sağlamaları mümkün değildir. Bozulan üretim dengesi, tüketim sorunlarının baş göstermesi, ticari ilişkilerin

bozulması, fiyatların kontrolden çıkması, iâşe sorunları, maliyetlerin artması, artan askeri harcamalar gibi birçok olumsuz ekonomik gelişme, hükümetler tarafından çözülmesi gereken sorunlar olarak ortaya çıkarlar. Altüst olan ekonomik göstergelerin içinde çözülmesi gereken en büyük sorun artan masrafların finansmanıdır (Kurtbek, 1942: 88; Çolak, 1992: 67-68).

20. yüzyıldan önceki savaşların finansmanına dair en ciddi problem askeri giderlere dairdir. Sadece askeri giderler için gerekli mali imkânların sağlanması ciddi sıkıntılar yaratmamıştır. Ancak ekonomik yapının çok önemli olduğunun anlaşıldığı Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, savaş ve ekonomi konusuna farklı bakılmaya başlanmış, savaş için ciddi bir iktisadi yapılanmaya ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Ülkeler, savaş şartlarının artan masraflarının karşılanması için savaş ekonomisine yönelik mali önlemler almaya, finansman meselesine yoğunlaşmaya başlamışlardır (Özbil, 2015: 15-16; Turhan, 1985: 177-178). Savaşların artan masraflarını gidermenin iki ana yolu vardır:

- 1- İç finansman kaynakları
- 2- Dış finansman kaynakları (Turhan, 1985: 178).

1.6.1. İç Finansman Kaynakları

Savaşın ya da savaş ihtimali durumunun ne gibi sonuçlar doğuracağının önceden kestirilememesinden dolayı, devletlerin iç finansman kaynaklarına ağırlık vermesi çok daha doğru olacaktır. Uluslararası ilişkilerdeki dengelerin çok daha kaygan bir zemine oturduğu savaş şartlarında dış kaynaklara bel bağlamak, ekonomiyi dışa endeksli hale getirmek çok sağlıklı olmayacaktır. Bu nedenle, savaş dönemlerinde ya da savaş ekonomisi koşullarında, ülkelerin kendi kendilerine yeter bir hale gelmeleri ekonomilerinin geleceği için kaçınılmaz olacaktır (Özbil, 2015: 16; Turhan, 1985: 178).

Savaşın mali kaynaklarını sağlamak için tercih edilebilecek iç finansman yollarını dört başlıkta toplamak mümkündür:

- 1- Vergi
- 2- Borçlanma
- 3- Zorunlu tasarruf
- 6- Enflasyon (Turhan, 1985: 178; Neumark, 1937: 44; Özbil, 2015: 16-17).

Savaşın mali imkânlarını sağlamaya yönelik uygulanan bu tedbirlerin ekonomik hayatı tamamen etkilediği bir gerçektir. Yukarıda zikredilen finansman kaynakları,

sadece mali yönü olan birer araç değillerdir. Çok daha geniş manada iktisadi ve toplumsal sahayı da etkilemektedirler. Servet ve gelirlerin paylaşımı, alım gücü, fiyatlar, ücretler, tüketim, üretim, vurgunculuk, sermaye yatırımları, yaşam seviyesi, toplumsal ahlak üzerindeki etkileri bunlardandır. Elbette ki her bir önlemin faydaları olduğu gibi zararları da vardır (Ergin, 1943a: 241-245). Bu konuda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şunları söylemektedir:

“Bu zamanda hiç bir memlekette ağır mahzurları olmayan bir tedbir tılsımı yoktur. Milletlerin sıkıntılara maruz olmaları çaresizdir. Bu devirler, harbe girmiş veya girmemiş memleketlerin hiçbirisi için, engin kazançların bulunmaz fırsatları değildirler. İstirabı azaltmak, millet tahammülünü arttırmak, muharebe dışında kalmak ve muharebeye girilirse şerefle ve selâmetle çıkmak için tek çare, resmi vazife sahiplerine ve en başında Cumhuriyet Hükümetine candan yardım etmektir. Bütün eksikleriyle beraber en iyi neticeler, ancak Hükümet tedbirlerinin dikkatli olarak yürütülmesiyle elde edilebilir.” (TBMMZC, 1 Kasım 1942: 4).

1.6.1.1. Vergi

Vergi, farklı şekillerde tanımlanabilmiştir: “bir mübadele veya hizmet mukabilinde alınan ücret” , “milli serveti kazançlaştırmak için alınan masraf hissesi” , “bütçe gelir kaynağı ve fevkalade masrafların bir kısmını karşılama aracı” , “devletin üzerine düşen vazifelerini yerine getirmesi için yapmaya mecbur olduğu masrafları karşılamak maksadıyla halktan aldığı paralar” , “devlet veya devlete bağlı tüzel kişiler tarafından kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla özel ve tüzel kişilerden alınan para” , “devletin millet ve memlekete karşı ifasına mecbur olduğu vazifelerini yapabilmesi için icap eden masraflara ferdin iştirak hissesi” , “amme müesseselerinin mali ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla mecburi şekilde ve hususi bir karşılığı olmadan diğer iktisat zümrelerinin istismar edilmesi”. Bu tanımlar verginin üç özelliğini ortaya çıkarmaktadır:

- 1- Ya tek seferlik, ya da sürekli verilen bir paradır
- 2- Devlet tarafından gelir elde etmek amacıyla zoraki olarak konulan bir yükümlülüktür
- 3- İktisadi kuruluşların verdiği vergilerin özel bir karşılığı yoktur (Güçlü, 2019: 2-3).

Savaş ekonomisi koşullarında ülke maliyesine düşen görev, askeri ve sivil tüm ihtiyaçların karşılanması için gerekli parasal güce sahip olmaktır. Bunu sağlayabilecek en uygun araç vergidir. Ancak artan masrafların sadece vergi yolu ile

karşılanamayacağı, devletin borçlanma yöntemini de mutlaka kullanması gerektiği konusunda gerek teoride ve gerekse de pratikte görüş birliği sağlandığı söylenebilir. Tartışılan konu, bu iki yöntemden hangisinin kullanılacağından çok, vergi ve borçlanmanın hangi oranlarda birlikte uygulanabileceğidir. Bu oranın vergi lehine olduğunu söylemek de mümkündür. Çünkü yapılacak borçlanma Merkez Bankası'ndan gerçekleşeceği için, vergileme savaş ekonomisinin ruhuna daha uygundur (Turhan, 1985: 179-181). Diğer taraftan vergi ve borçlanma başta olmak üzere, finansman kaynaklarından ne şekilde yararlanılacağı, ne miktarlarda icra edileceği, hangi kaynakların seçileceği, devletlerin imkân ve kabiliyetlerine göre değişiklik gösterecektir. İktisadi potansiyel, mali kaynaklar, sosyal dengeler ve ülke insanlarının olağanüstü koşullar karşısındaki tutumları belirleyici olacaktır. Şurası kesindir ki bu kaynakların hiçbirisi tek başına yeterli olmayacaktır. Bundan dolayı, bu yükümlülükler eşit bir şekilde yayılmalıdır. Elbette ki halkın taşıyabileceği sınırları bulmak da ciddi bir devletçilik tecrübesi gerektirecektir (Fischer, 1940: 188; Neumark, 1937: 45).

Vergi meselesini çözmeye yönelik en önemli adım, ciddi bir vergi plan ve programının tatbik edilmesidir. Vergi ihtiyatlarının bilinmesinin gerekliliği yanında, barış zamanlarında alınan vergilerin halkın ödeme sınırlarını aşmamış olması, borçlanmada da aşırıya gidilmemiş olması önemlidir. Bundan amaç, hükümetlerin savaş zamanlarında vergi yükünü yükseltebilecek, iç borçlanmaya gidebilecek durumda olmasıdır. Aksi durumda enflasyon ortaya çıkar ki ciddi sakıncaları vardır (Sarc, 1939: 368-369; Kurtbek, 1942: 89-91). Gelir üzerine konulacak vergiler ile sadece belli bir kesimin savaş giderlerinin karşılanması sağlanmaz. Aynı zamanda piyasadaki alım gücü fazlası ortadan kaldırılabilir. Böylelikle fiyatların yükselişi de engellenecektir. Vergilemenin bu yapısı enflasyonla mücadelede etkisinin ortaya çıkmasını sağlar. Çünkü kârların, kazanç biçiminde gelire tabi olması engellenmektedir. Kazançların vergiye tabi tutulması alım gücünü sınırlandırdığından, vergi sadece savaşın finansmanında rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda enflasyonla mücadeleye de hizmet eder (Ergin, 1943a: 158-159).

Vergi yükümlülüklerinin hem ekonomik hem de psikolojik bazı sınırları vardır. Bu sınır milli iktisadın imkânlarıdır. Çünkü devlet gelirleri ulusal gelirlerin bir bölümüdür. Vergilendirme, gelirlerin tümünü kapsayacak boyutlara ulaşırsa, iktisadi dinamiklerin tüm düzeni bozulur. Onun için vergileme, serbest piyasa ekonomisi unsurlarına zarar vermeden, zorunlu tüketimin karşılanması, ana sermayenin korunması ve hatta tekrar oluşturulmasını sağlayacak şekilde ayarlanmalıdır. Diğer taraftan mükelleflerin vergilemeye karşı gösterdikleri davranışlar da önemlidir. Bu davranışlar,

vergi zihniyeti ve vergi ahlakı olarak nitelendirilebilirler. Zihniyet boyutu, mükelleflerin genel tavrıdır. Zamana ve mekâna göre farklılaşabilir. Ahlaki boyutu ise vergi kaçakçılığı ve cezalar karşısındaki tutumdur. Bu anlamda psikolojik sınırların zorlanmaması, vergilemenin amacına ulaşması açısından önemlidir. Mükellefler tarafından vergi verilmesi arzu edilmeyeceği gibi kaçakçılık sorunları da baş gösterebilir (Turhan, 1985: 179-180).

Savaş ekonomisinin mali imkânlarının sağlanması ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarına göre değişmekle beraber, vergi politikasında olması gereken ortak noktaları şu şekilde tespit etmek mümkündür:

- 1- İlke olarak gelir çeşitlerinin hepsini kapsamalıdır
- 2- Vergileme hızlı olmalıdır. Bu, enflasyonla mücadele için önemlidir. Barış dönemi vergi politikasına dair hazırlıklar yapılmalıdır
- 3- Vergileme esnasında kamu harcamalarını karşılamasının yanında üretim meselesi de düşünülmelidir
- 4- Vergilemede ödeme gücü dikkate alınmalıdır.

Buradan hareketle vergilemenin gelir sağlama yollarını şu şekilde tespit edebiliriz:

- 1- Var olan vergilerin oranlarının yükseltilmesi
- 2- Vergi yükümlüsü yapılmayan, muaf tutulanların sayıları daraltılarak kazancı artırma
- 3- Yeni vergiler uygulamak (Turhan, 1985: 182-183).

Savaş ekonomisi koşullarında uygulanan en önemli vergilerden bir tanesi “savaş kazançları vergisi” olmuştur. İlk defa 1916 yılının savaş ortamında kullanılmıştır. Vergileme ile Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Amerika’da 5,5 milyar, İngiltere’de 2 milyar, Almanya’da 1 milyar altın dolar, Fransa’da 1 milyar altın frank, Avusturya’da 1200 milyon koron, Hollanda’da 800 milyon florin, İsviçre’de 500 milyon frank para toplanmıştır (Kurtbek, 1942: 40-41). Savaş kazançları vergisi İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar uygulanmış, son defa da Kore Savaşı’nda Amerika tarafından hayata geçirilmiştir (Turhan, 1985: 184).

Kendine has özellikleri bulunan bu verginin en belirleyici unsuru, savaşın olumsuz koşullarında servetlerine servet katmış halk kesimlerini vergi yükümlüsü yapmasıdır. Olağanüstü koşulların etkisiyle vurgunculuk yaparak ve karaborsa sayesinde büyük kazançlar sağlayan tüccar sınıfının kâr oranlarını, gizli ticaretleri sayesinde belirlemek de zorlaşmıştır. Bu anlamda verginin fiskal amacı anlamlıdır. Bu konuda Kurtbek bir örnek vererek şöyle söylemektedir: “Amerika’da da harp kazançları

aleyhine cereyan kuvvetlidir: harp zamanında kazananlar, harpte kazanıyor demektir, kazançları millete ait olmalıdır.” (Kurtbek, 1942: 39-40).

Savaş kazançları vergisinin bir de sosyal ve psikolojik tarafı vardır. Verginin bu boyutundaki amaç toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır. Milyonlarca vatandaş silahlı altında bütün zorluklara rağmen savaşıırken, savaşın getirdiği zorlukları kendi lehine çeviren belli bir kesimin haksız kazançları, savaşan devletler tarafından vergiye tabi tutulmuştur. Vergiye tabi tutulan kesimin vergiyi olumsuz karşılaması, tepki göstermesi de elbette ki beklenebilir bir sonuçtur. Ancak vergi toplumsal eşitliğin, sosyal barışın bir gereği olarak uygulanmıştır. Savaş ekonomisinin tüm koşullarının hükümetler tarafından belirlenmesi gerektiği prensibinden bakıldığında da vergi, uygulanabilir bulunmuştur (Turhan, 1985: 184; Kurtbek, 1942: 40).

Savaş giderleri için hazineye çok fazla getirisi olmasa da lüks mallardan ve keyif verici maddelerden alınan vergi oranlarının artırılması, hakiki servet vergisi ve sahibinin hiçbir katkısı olmadan elde ettiği gelirleri vergilemeyi hedefleyen ve düzenli ya da tek seferlik olmak üzere iki şekilde alınan servet artışı vergileri, mali ihtiyaçların karşılanması için kullanılabilirler (Turhan, 1985: 184-185).

1.6.1.2. Borçlanma

Devletlerin borçlanma geçmişleri araştırılırsa eğer önemli bir bölümünün savaşlardan kaynaklandığı görülür. Bu durum, dünya savaşları ile daha iyi anlaşılmıştır (Sur, 1944: 163). Vergileme, devlet giderlerini ve özellikle de savaş masraflarını karşılamaya yeterli olmayacağı için, borçlanma yoluna da başvurulacaktır (Neumark, 1937: 49). Bununla birlikte borçlanmanın finansman kaynağı olarak ihtiyacı tam karşılamadığı konusunda Memduh Yaşa şunları belirtmektedir:

”Devlet harcamalarının karşılanması için kullanılan devamlı vasıtalardan biri haline gelmiş olmasına rağmen borçlanma, vergiden farklı bir finansman kaynağıdır. Verginin aksine olarak borçlanma, şekil itibarıyla kat’i bir finansman metodu değildir. Devlet borç almak suretiyle sağladığı meblağları, ileride genellikle ödemektedir. Ödeme, yine genellikle vergi gelirleriyle yapılmaktadır. Borç ancak vergi gelirleriyle ödendiği zamanda hesap nihai olarak kapanmış, yani ödeme kat’i olarak yapılmış olur. Böylece borçlanma sadece, masrafin kat’i tediyasını ileriye ertelemek imkânını vermiş olmaktadır. Hatta denilebilir ki borcun alınması ile ödenmesi bir arada düşünüldüğü takdirde, borçtan elde edilen meblağlara gelir gözü ile bakmak da güçleşir. Çünkü bunlar gerçekte, gelecekte yani ödeme zamanında elde edilecek olan vergi gelirleri üzerine çekilmiş çeklerden ibarettir. Diğer bir ifade ile borçlanma bu anlamda,

gelecekteki vergi gelirlerinin şimdiden kullanılması usulünden başka bir şey değildir.“ (Yaşa, 1981: 2).

Hükümetlerin borçlanmalarının birtakım sebepleri vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Normal dönemlerde bütçe açıklarını kapatmak
- 2- Büyük yatırım gerektiren sahaların ihtiyaçlarını karşılamak
- 3- Ekonomik olarak sıkıntılı dönemlerin ihtiyaçlarını gidermek
- 4- Olağanüstü dönemlerden normal dönemlere geçişteki masrafları karşılamak
- 5- Savaş masraflarını karşılamak ki en önemli borçlanma sebebidir (Sur, 1944: 158).

Savaş ekonomilerinde hükümetlerin belli başlı borçlanma kaynakları vardır. Bunlar:

- 1- Halktan borçlanma
- 2- Özel kredi merkezlerinden (bankalar) borçlanma
- 3- Merkez Bankasından borçlanma (Turhan, 1985: 185-186).

Devletlerin savaş zamanlarında halktan yapacakları borçlanmanın kaynağını, başarılı olunması zor olsa da halkın ihtiyatı olarak elinde bulundurduğu para ya da paraya çevrilebilecek değerli eşyalar oluşturur (Neumark, 1937: 49). Halktan alınacak borcun iki amacından bir tanesi, yükselen savaş masraflarını karşılamak için hazineye para girişini sağlamaktır. Diğer ise piyasanın dengesini bozan artı alım gücünü önlemektir (Özbil, 2015: 20).

Hükümetlerin savaş zamanlarında yapacakları borçlanma uzun süreli borçlanma olacaktır. Bundan amaç, önemli bir maliyeti zamana yayabilmektir. Zira devlet, bu borçlarını ödeyebilmek için vergilemeye başvuracaktır. Devlet gelirlerini arttırmak için vergi oranlarının arttırılması ya da yeni vergilerin düşünülmesi piyasada durgunluk yaratacağı için, bundan vazgeçilecektir. Uzun süreli borçlanmanın başka bir amacı da savaşın maliyetini kuşaklar arasında dağıtmaktır. Böylece bütün yük tek bir kuşağa yüklenmemiş olacaktır (Çolak, 1992: 83).

Dış devletlerden ya da içerideki bankalardan sağlanacak krediler de savaş masraflarının karşılanmasına yardımcı olabilecektir. Hükümetler borçlanmayı, isteğe bağlı ya da zoraki borçlanma şeklinde gerçekleştirebilir. İsteğe bağlı şekilde, milletin elindeki veya bankaların elindeki kaynaklar borçlanma için kullanılır. Zoraki

borçlanmada hükümetler, kendine borç vermeyi zorunlu tutar. Temel gerekçe savaş şartlarıdır (Çolak, 1992: 84).

Özelikle dünya savaşlarından sonra merkez bankaları, meydana getirdikleri para ve kredi politikaları ile savaşların mali imkânlarının karşılanması konusunda önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. Merkez bankalarının savaşın giderlerine kaynak sağlamak adına başvurdukları yollar banknot ihracı, iskonto ve reeskont miktarlarını belirleme ve açık piyasa işlemleridir (İlkin, 1985b: 174). Merkez Bankasından borçlanma, zaman ve faiz kaybına neden olur ancak dolaşımdaki parayı, gelirlerin nominal seviyesini ve bankaların likiditesini artırır (Turhan, 1985: 186).

1.6.1.3. Enflasyon

Enflasyon, teorik olarak tüm fiyatlarda meydana gelen “eş-zamanlı” artıştır. Diğer bir tabirle, belli mallardaki fiyatlar sabit kalır veya azalırken, belli malların fiyatlarının artması değildir. Açık, örtülü, bazen de gizli olan enflasyonu anlamının birçok yolu olmakla birlikte en bilineni, günlük hayatımızda karşılaştığımız fiyat artışlarıdır (Friedman, 1975: 30).

Savaş ekonomisi içerisinde uygulanan en eski finansman kaynaklarından birisidir. Önceleri, basılan sikkelerdeki değerli maden oranlarının düşürülmesi şeklinde uygulanırken, zamanla karşılıksız para basma haline dönüşmüştür. Enflasyon yöntemi, uygulanması en kolay ancak en riskli olanıdır (Neumark, 1937: 51-52). Fiyatların artması ve alım gücünün düşmesi en başta gelen sakıncasıdır (Kurtbek, 1942: 91).

Savaş masraflarının enflasyon yöntemiyle karşılanmaya çalışılmasında, para arzını yükseltmeye yönelik bir maliye politikası uygulanır. Özellikle savaş dönemlerinde devletlerdeki para arzının artışının ana sebebi de budur. Artışı takiben de fiyatlar genel olarak artar. Bazı ekonomistler tarafından parasal varlıklara konulmuş bir vergi olarak da değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, kaynakların enflasyon sayesinde bireylerden devlete doğru kaymasıdır (Çolak, 1992: 77-80).

Kaynak sorunu ile karşı karşıya kalan ülkelerde enflasyon, fon (gerekğinde harcanmak üzere elde bulundurulmuş para) olarak kullanılmaktadır. Ancak enflasyonun etkileri göz ardı edilmemelidir. İktisadi, mali, sosyal, psikolojik, siyasi pek çok etkisi vardır. Bu etkileri şu şekilde belirtmek mümkündür:

1- İktisadi etkiler:

- a- Tüketim ölçüsünün kaybolması
- b- Yatırım konusundaki belirsizlikler
- c- Tasarruftaki değişiklikler
- d- Dış ticaret
- e- Ulusal gelir.

2- Sosyal etkiler

3- Psikolojik Etkiler

4- Siyasal etkiler (İlkin, 1985a: 196-199).

Enflasyon ile birlikte tüm piyasa dengeleri değişmekte, bireylerin ekonomik yaşama dair algıları ve tüketim kalıpları bozulmaktadır. Ekonomik yaşama dair artan bilinmezlikler yatırımları etkilemekte, bu durum da üretimde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Yatırımlar daha çok kısa vadede kazanç sağlayan alanlara yönelmektedir. Bütçedeki denge bozulmakta, devlet borçlarının ödenmesi zorlaşmaktadır. Halkın tasarruf anlayışı olumsuz etkilenmekte, harcamaları artmakta, doğal olarak fiyatlar da artmaktadır. Milli gelir azalmakta, dış ticari ilişkiler güvensizlik ortamından dolayı daralmaktadır. Tüm bunların yanında, gelir dağılımındaki dengesizlik had safhaya çıkmaktadır. Bir kısım halk zenginlik içinde yaşarken, bir kısım halk ise geçim sıkıntısını üst düzeyde hissetmeye başlamaktadır. Halk arasındaki gelir seviyesinin büyümesi sosyal ve psikolojik sıkıntılara yol açmakta, toplumsal dengeler ile beraber değerlerde değişmektedir. Ortaya çıkan bu rahatsızlıklar, giderek artan bir şekilde siyasilere sorgulanmasına neden olmaktadır (İlkin, 1985a: 196-199).

Enflasyonun en büyük zararı orta sınıf üzerinedir. Özellikle orta ve dar gelirli sınıfın, ellerinde para olarak tuttıkları tasarruflarını eritir. Artık tasarruf yapmazlar ve fiyatların daha da artacağını düşünerek tüketime yönelirler. Böylece piyasa içinde tekrar bir kısır döngü başlarken, teknik manada da orta sınıf kazanılamamış olur. Enflasyonun bir diğer sakıncası da zirai üretim alanındadır. Zirai üretim kısa vadeli olmadığı için, kısa süreli kazançları artıran enflasyon dönemlerinde zirai üretim düşer (Türk, 1961: 55).

1.6.1.4. Tasarruf

Tasarrufu, gelecekteki tüketimi artırmak için bugünkü tüketimi azaltmaktır şeklinde tanımlamak mümkündür (Sur, 1944: 166). Savaş masraflarının karşılanması için başvurulacak önemli yöntemlerden birisidir. Savaş ekonomisi koşullarına önlem olarak gerçekleştirilecek tasarruf uygulamalarının, mutlaka iyi bir plana ve programa

ihtiyacı vardır. Mümkünse eğer mecburiyet karşısında ve gelişigüzel yapılmamalıdır. Zamanında tüm ayrıntıları düşünülerek hazırlanmalıdır. Bir ülkede savaş ve savaş ekonomisi önlemleri alınmaya başladığında acil olarak bazı harcamaların sınırlandırılması gerekir. Bunlar:

- 1- Savunma amacı taşımayan tüm inşaat işleri
- 2- Birlik ve beraberlik ruhuna fayda sağlamayan kutlamalar
- 3- Kamu kurumlarındaki harcamalar
- 4- Teftiş, ücretler ve buna benzer masraflar
- 5- Ulaştırma, haberleşme ve neşriyat sahalarındaki millet savunmasına fayda sağlamayacak masraflar (Kurtbek, 1942: 91-92).

Halk, içinde bulunduğu olumsuz koşulların bilinciyle tasarrufu arttırabilir. Bu durum en başta tüketimin sınırlanmasına katkı sağlar. Ancak hükümetler de tasarrufu arttırıcı faaliyetlerini düzenlemek durumundadır (Turhan, 1985: 188). Bu aşamada propaganda çalışmaları etkili olabilir. İki dünya savaşında da propaganda faaliyetleri aktif bir şekilde devletler tarafından kullanılmıştır. Aşırı tüketim yapmama, istifçilikten uzak durma, lüks malları tüketmeme gibi pek çok alanda ciddi propaganda faaliyetlerinin yapıldığını görmekteyiz. Elbette ki propaganda faaliyetlerinin başarılı olmasında devlet ve millet uyumu, milletin devletine inanması oldukça önemlidir. Tasarruf konusunda yapılacak bilgilendirme çalışmaları ile yerli malı kullanımının teşvik edilmesi de değerlidir (Özbil, 2015: 24).

Savaş ekonomisi maliye uygulamalarından birisi de zorunlu tasarruftur. Hükümetler, özellikle artı alım gücünü zorunlu tasarruf ile ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Ergin, 1943a: 169). Zorunlu tasarrufun en önemli yolu, tüketim maddelerin karne uygulamasına tabi tutulmasıdır. Uygulamanın en ciddi sıkıntısı vurgunculuktur (Turhan, 1985: 186). Mevcut ürünler karne ile belirlenen fiyatlardan satıldığı için alıcı, sahip olduğu artı parayı mala çevirmekte güçlük çeker. Bu artı paranın savaş ekonomisinde kullanılacağı hesap edilse de bu çok fazla mümkün olmaz. Çünkü, karne uygulaması tüm malları kapsamadığı için kazanç sahipleri maddi varlıklarını spekülâtif hareketlerde değerlendirmeye çalışır. Yani piyasadan çekilen herhangi bir malı gizlice alıp çok yüksek fiyatlardan satmaya çalışır (Ergin, 1943a: 169). Diğer taraftan uygulamada bazı sorunlar ortaya çıkabilir. Bu sorunlardan birisi tespit edilen miktarların kişilerin ihtiyaçlarına cevap verememesi durumudur. Bu anlamda yaş ve sağlık durumları dikkate alınmakla beraber, ağır işlerde çalışanlar da düşünülmelidir. Sadece yiyecek maddeleri değil, başka mallar da karne uygulamasına tabi tutulabilir (Özbil, 2015: 23).

Zorunlu tasarrufun farklı uygulamaları da öne sürülmüştür. Temel ihtiyaçların giderilmesinden sonra artakalan gelirlerin ülke ekonomisine aktarılması düşünülmüştür. Verginin kesilmesinden sonra kalan kullanılabilir miktarı üzerinden tekrar bir vergi daha kesilecek ve yükümlüden alınan tutar, savaştan sonra kendisine verilecektir. Böylece yeni bir finans kaynağı yaratılacak, enflasyon kontrol altına alınacak ve tüketim de azaltılacaktır (Turhan, 1985: 186).

1.6.2. Dış Finansman Kaynakları

Devletler birçok açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da genellikle birbirlerine muhtaçtırlar. Savaşta veya barışta ithalat ya da ihracat yoluyla ihtiyaçlarını giderme yoluna giderler. Savaş koşullarında hayati öneme sahip iaşe, hammadde, özellikle de savaş araç ve gereçlerinin karşılanmasına duyulan ihtiyaç, savaşın finansmanında dış kaynakların da aktif olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurur (Turhan, 1985: 186).

Dış devletlerden sağlanan mali imkânların birincisi yardımlardır. Eski dönemlerden beri kullanılan dış yardım, savaşlarda müttefik olmanın ön şartı olarak kullanılmıştır. Savaşa katılma veya tarafsız kalma gibi istekleri olan politik yardımlardır. Ayni ve nakdi olarak ikiye ayırmak mümkündür (Turhan, 1985: 187).

İhtiyaçların karşılanması için dış ülkelerden borçlanma yoluna da gidilebilir. Dış borçlanmanın iç borçlanmadan en temel farkı, geleceğe dair ciddi bir yük oluşturmamasıdır. Çünkü dış borçlanma, hali hazırdaki mal ve hizmet arzını yükseltirken, gelecektekini düşürmektedir (Turhan, 1985: 187). Ağır bir yük getirmesinin bir diğer sebebi de savaş koşullarıdır. Savaş koşullarının ekonomik sıkıntıları içinde imzalanacak borçlanma antlaşmalarının koşulları da ağır olmaktadır (Sarc, 1939: 369).

Savaş ekonomisinin mali kaynaklarının yaratılmasına dair en son başvurulabilecek çözümler arasında menkul ve gayrimenkul milli varlıkların satılması, dış devletlere verilecek imtiyazlar, tekel pozisyonundaki özel izinler, olağanüstü haklar karşılığında alınacak borçları söyleyebiliriz. Bütün bu milli kıymetlerin satılması halinde dahi yeterli maddi gelir elde edilmez ise eğer çiftlikler, oteller, ormanlar gibi gayrimenkul malları satmaktan başka yol kalmamış demektir. Ayrıca, savaş ekonomisi açısından çok kıymetli olmayan sanayi kuruluşları, maden ocakları da satılabilir ya da kiraya verilebilir. Tüm bunların yanında kesin olarak gerçekleştirilmesi gereken durum ise iç piyasanın bütün kontrolünün devletin eline verilmesidir. Mali kontrol ile iktisadi kaynaklar, tasarruflar, mülkiyet, alım, satım, faizler, serbest piyasa rekabetleri, özel bankaların pozisyonları, üretim, tüketim, kazanç oranları, fazla kazançların vergilere

tabi tutulması ve bütün piyasa dinamikleri hükümetin koyacağı kurallara göre gelişecektir. Buradaki amaç elbette ki savaşın finansmanının kolaylaştırılmasıdır. Devlet denetiminin olmadığı bir savaş maliyesinin başarılı olması pek mümkün görünmemektedir (Fischer, 1940: 204-206).

Savaşın mali imkânlarının yaratılması konusunda unutulmaması gereken bir durum da şudur: Savaşın getirdiği ekonomik yük, sadece bazı kesimlerin ya da birkaç yükümlünün üstesinden gelemeyeceği kadar ağırdır. Bundan dolayıdır ki toplumun bütün kesimlerinin bu ağır yükün altına girmesi gerekir. Bu da tüm bireylerin, toplumun bir parçası olduğu gerçeğini fark etmeleri ile mümkündür (Ergin, 1943a: 250).

1.7. Savaş Ekonomisinde Denge

Savaş ekonomilerinin denge durumunu şu formül ile açıklamak mümkündür:

$$C + I + G + A + X = Py + S + M$$

Formülde,

C, Halkın tüketimi

I, Yatırımlar

G, Sivil kamu hizmeti giderleri

A, Savunma giderleri

X, İhracat

P, Fiyatlar

Y, Reel üretim

S, Stoklar

M, İthalattır.

Savaş şartlarında devletlerin ekonomik programlarının en büyük amacı, ciddi oranlarda artan savunma giderlerini karşılayarak yukarıdaki dengeyi korumaktır. Bu korumanın birincil yolu ise fiyatları kontrol altında tutarak reel üretimi, stokları, ithalatı, savunma giderlerini karşılayacak kadar arttırmaktır. Bunun yolu da reel üretimin ve ithalatın artırılmasından geçmektedir. Reel üretimi arttırmak için ülkenin tüm kaynaklarını en üst seviyede kullanmak gerekir. Kullanımın yetersiz kaldığı durumlarda tüketimi sınırlandırmak gerekecektir. Tüketimin kısılması meselesi, gönüllü ya da zorunlu tasarruf ile mümkün olabilir. Diğer taraftan gerek yatırımlar ve gerekse sivil kamu giderlerindeki kısıtlamalar, savaş ekonomisi şartlarında fazla gerçekleşemediği için harcamaların kısıtlanması yoluna gidilmelidir. Ayrıca finansal açıdan parasal kaynaklarda değerlendirilmelidir. Burada önemli olan bir diğer nokta, fiyatların sabit

tutulmasıdır. Fiyatları sabit tutmak aynı zamanda enflasyonu da önleyebilecektir (Turhan, 1985: 187-189).

1.8. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Savaş Ekonomisi ve Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı dünyada tüm barış dönemi dengelerini değiştirdi. Hükümetler, savaşın getirdiği masrafları aşmak için, siyasete ve özellikle de ekonomiye dair yönetim anlayışlarını değiştirmek ve radikal önlemler almak zorunda kaldılar (Kayra, 2018: 37). Şöyle ki savaşın daha henüz başında savaş giderleri Almanya ve İngiltere’de, milli gelirin %70 ila %80’ine karşılık gelmekteydi (Akbaş, 1943: 265).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, savaş ekonomisi ve uygulamalarının özelliklerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- 1- Savaşan devletler, artan masrafların karşılanması için yoğun bir finansman programı uyguladılar. Başta askeri olmak üzere artan giderler vergi yolu ile karşılanmaya çalışıldı. Örneğin Birinci Dünya Savaşı’nda savaş giderlerinin İngiltere’de %20’si, Almanya’da %13’ü vergi ile karşılanırken, İkinci Dünya Savaşı’nda bu oran değişerek İngiltere’de %36, Almanya’da %50 oldu.
- 2- Stok meselesinin önemi artarken, yenileme ve yıpranma giderlerine son verildi
- 3- Zorunlu tasarruf aktif olarak mali programa dâhil edildi. Daha sonradan faiziyle ödenmek koşuluyla ücret kesintileri, bankalarda paraların bloke edilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirildi
- 4- Tüketimde yoğun bir devlet denetimi sağlanmaya çalışıldı
- 5- Devletler özellikle savaş araç gereçlerine yönelik olmak üzere üretimi kontrol etmeye çalıştılar
- 6- Fiyatlar kontrol edilmeye çalışıldı
- 7- Hükümetler tüm mali dinamikleri kendi denetimleri altına almaya çalıştılar (Akar, 1992: 18-19).

Almanya’da savaş başlamadan önce yapılan hazırlıklar ile çok kısa bir süre içinde savaş ekonomisi koşullarına geçilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren başlayan zihinsel hazırlık, diğer alanlardaki çalışmaları da etkilemiş, 1935-1939 yılları arası çıkarılan yasalarla yaş ve cinsiyet farkı dikkate alınmaksızın her Alman göreve çağırılmıştır (Kurtbek, 1942: 119). Devlet üretimden tüketime, fiyat kontrollerinden tasarrufa her alanda sıkı bir denetim kurmuştur. Karne uygulamasından asla taviz verilmemiş, artan masraflar vergi artışları ile karşılanmaya çalışılmıştır (Turhan, 1985: 190-191). Vergi gelirleri 1932’de 10,2 RM iken, 1941-1942’de 92,3 milyar RM’ye

çıkmiştir. Vergi gelirlerinde yaşanan yükseliş daha çok artan vergi oranlarından meydana gelmiştir. Örneğin gelir vergisi oranı %50 arttırılırken, şirket kazançları vergisinin oranı %20'den %40'a yükseltilmiştir (Akar, 1992: 23). Kazanç vergileri %50 yükseltilmiştir. Stokçuluk yasaklanmış, kanuni yükümlülükler uymayanlar şiddetle cezalandırılmış, ölüm cezaları dahi verilmiştir (Özbil, 2015: 38). Almanya'da savaş ekonomisi uygulamalarına ilişkin Kurtbek, şunları yazmaktadır:

“Az olan veya savaşta azalması beklenen her türlü yiyecek maddelerinin tüketimi sınırlandırılmıştır. Atılmış eski maddeler ve süprüntülerden sistemli bir tarzda istifade edilmektedir. Her ev süprüntülerini maden, paçavra, domuz yiyeceği ve atılacak kısım olmak üzere ayırmaya ve bunları toplamak için gelecek olan memurlara teslim etmeye mecbur tutulmuştur. Patates kabukları bütün domuzların beslemesini temin edebiliyor... Eski fotoğraf filmlerinden senede 150.000 kilo gümüş çıkarılıyormuş. Berberlerden senede 300.000 kilo saç alınıyor ve bunlar fotr imalinde kullanılıyormuş. Lağımlardan akan sular çelik şişeler içine konulup 200 atmosferde tazyik edilirse elde edilen gaz ile bir şişe bir otomobili 100-150 Km mesafeye götürüyormuş.” (Kurtbek, 1942: 121-122).

İngiltere'de savaş masraflarının giderilmesi için en çok vergi politikasına ağırlık verilmiştir. Borçlanma da önemli bir finans kaynağı olarak kullanılmıştır. Örneğin 1942-1943 bütçesinin 4,5 milyar sterlinlik savaş giderlerinin 2,4 milyarı vergiler ile karşılanmıştır. Bu dönemdeki toplam giderlerin 5,3 milyar sterlin olduğu gerçeği bize, vergilerin toplam gelire oranının yaklaşık %50 olduğunu göstermektedir (Akbay, 1943: 299). Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de üretim, tüketim, fiyatlar, tasarruf, iase meselesi, iş ve işçi durumları, tarım sektörü gibi iç piyasanın tüm dinamikleri sıkı bir devlet denetimi altına alınmıştır (Akar, 1992: 20). Kadınların ve genç nüfusun istihdamı ve çalışma saatlerinin arttırılması ile ciddi üretim artışı sağlanmış, katı bir karne sistemi uygulanmıştır. Özel yatırımlar durdurulmuş, savaş kazançlarının oranı %100'e yükseltilmiştir. Zorunlu tasarruf tedbirleri yasası çıkarılarak uygulanmıştır (Turhan, 1985: 192).

Amerika'nın savaşa girmeden önce hazırlıklarını yaptığı görülmektedir. Savaş kazançları vergisi kabul edilmekle beraber vergi sisteminde önemli bir farklılık yoktur. Toplam giderlerin %40'ı vergiler ile karşılanmıştır (Turhan, 1985: 192). Üretimde ciddi artışlar yakalanmış, tüketimde herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir. Et, benzin ve şekerde karne uygulaması gerçekleşmiştir (Özbil, 2015: 41-42). Japonya'da, kadınlara yönelik çalışma zorunluluğu, tüketimi kısıtlayıcı düzenlemeler, tasarrufa dair bazı

önlemler alınmış, borçlanma yoluna gidilmekle birlikte, ciddi bir fiyat kontrolü uygulanmamıştır (Turhan, 1985: 193; Özbil, 2015: 43). Fransa'da, 1940 yılında çıkarılan yasa ile savaş ekonomisine uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Fiyat kontrolü, ticarethanelere getirilen fatura düzenleme zorunluluğu, karne uygulaması savaş ekonomisi uygulamalarındandır. Kanunlara uymayanlar ağır cezalara çarptırılmıştır. Mali kaynak yaratmak adına daha fazla vergilere başvurulmuştur. Zenginlik vergisi bunlardandır (Özbil, 2015: 41). Anlaşılan odur ki İsviçre, Avustralya, Portekiz, İtalya gibi devletlerde de durum çok farklı değildir (Akar, 1992: 23).

Başta Almanya ve İngiltere olmak üzere, diğer tüm devletler savaş ekonomisinin ne olduğunu kavramışlardır. Meseleye topyekûn harp mantığıyla yaklaşmışlar, ülkelerinin tüm kaynaklarını seferber etmeye çalışmışlardır. Savaşın mali imkânlarını yaratma konusunda birçok yöntem kullanılsa da vergilemenin üst düzeyde kullanıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Cephe gerisinin de mücadeleye dâhil olması gerektiği düşüncesi, vergilemenin sosyal ve psikolojik sebeplerinden biri olmuştur (Akbay, 1943: 306-307).

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE SAVAŞ EKONOMİSİNE GEÇİŞTE EKONOMİK YAPILANMA (1939-1942)

2.1. İkinci Dünya Savaşı Başında Türk Ekonomisi

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda İaşe Müsteşar Yardımcılığı görevinde bulunan Şevket Süreyya Aydemir, şu sözleriyle ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartları özetler durumdadır:

“Bu vazife bana gerek vekâlet içinde, gerek vekâletler arasında, günün bütün iktisadi ve idari problemlerinin ortasında yaşamak imkânını veriyordu... Üstümüze aldığımız işlerin ve içinde bulunduğumuz şartların kısırlığını, çetinliğini her an düşünerek, bu işleri kabul ederken neleri riske ettiğimizi biliyor ve kendimize güveniyorduk. Ama şartlarda hakikaten kötüydü... Her gün en az, 1.000 ton halk ve 1.000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurttan, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu! Hâlbuki henüz harbe de girmiş değildik. Ama bütün dünyadan fiilen kopmuş gibiydik. Eğer bir de harbe girersek? ... Ülke tam bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Hele zirai alanda düpedüz ilkel, verimsiz ve teşkilatsız bir durum içindeydik. O kadar ki hatta harbe girmemişken bile kıtlık, açlık çekiyorduk. Yollar, ulaştırma araç ve vasıtaları da yetersizdi. Milli stoklar yoktu ve bu stoklar olsa bile, zaten depolama tesislerine malik değildik... Bu şartlar içinde, Cumhuriyet devletçiliğinin ülkeye hediyesi olan birkaç şeker, tekstil fabrikası ile benzeri tesislerden de mahrum kalsaydık, tam bir harbi umumi sefaleti içine kadar giderdik.” (Aydemir, 1968: 201-205).

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'na girmemeyi başardıysa da savaşın olumsuz sonuçlarından en az savaşan devletler kadar etkilenmiştir. Türkiye, sadece dış politik sahada ortaya çıkan sıkıntılarla değil, aynı zamanda ve belki de daha fazla ekonomik sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır (Akandere, 1998: 145-146).

Milli ekonominin yoktan var edilmeye çalışıldığı ve ciddi gelişmelerin kaydedildiği yıllarda ortaya çıkan savaş, tüm planlı kalkınma hamlelerini ve sanayi yatırım çalışmalarını rafa kaldırmış, savaş ekonomisinin tam manasıyla uygulanması sonucunu doğurmuştur (Coşkun, 2011: 263). Öncelikli olarak ordunun savaş öncesi 120 bin olan asker sayısı, 1,5 milyona çıkarılmıştır (Zürcher, 2013: 293). Her an savaşa girilmesi ihtimaline karşı hazır tutulan büyük bir ordunun her türlü ihtiyacının giderilmesi gereği, önemli bir ekonomik yük doğurdu. Savunma harcamaları olağanüstü boyutlara çıktı. Normal şartlarda bütçenin %40'ı olan savunma harcamaları, savaşın başlamasıyla birlikte %60'a yükseldi (Aslan, 2016: 4). Aynı konuda Ertuğrul Baydar şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Fert başına milli savunma giderleri 1934 yılında 3.72 liradan savaşın başladığı yıl olan 1939'da 9.94 liraya çıkmıştır. Artış savaş süresince devam etmiş ve 1944 yılında en yüksek tutar olan 29.90 liraya ulaşmıştır. 1934 yılı 100 olarak alındığında milli savunma giderleri 1942 yılında 850,3, 1943 yılında 944,6, 1944 yılında 947,6 olmuştur. Diğer taraftan Milli Savunma giderlerinin gayri safi milli hâsıla içindeki değişimi de aynı dönem içinde büyük ölçüde farklı değişiklikler göstermiştir. 1934 yılında milli savunma giderlerinin gayri safi milli hâsıla içindeki yeri 0,04 ten, 1939, 1942, 1944 yıllarında 0,8'e, 1940 yılında 0,12'ye, 1941 yılında 0,10'a yükseldiği, savaşın sona ermesi ile birlikte söz konusu oranın 0,05 ile 0,04 arasında değiştiğini görüyoruz.” (Baydar, 1978: 86).

Savunma giderlerindeki artış doğal olarak diğer harcama kalemlerini düşürmüştür (Metinsoy, 2017: 51). Savaş yıllarındaki merkezi bütçe harcamalarının dağılımını aşağıdaki tabloda görebiliriz:

Tablo 2.1: Savaş Yıllarında Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamaları (%)

Yıllar	Savunma	Genel Top. Hizmetleri	Eğitim	Sağlık	Bayındırlık	Diğer İktisadi ve Sosyal Hizmetler	Toplam İktisadi ve Sosyal Hizmetler
1937	37	11	5	5	13	2	-
1938	39	11	5	4	14	2	27
1939	50	9	5	3	12	2	24
1940	61	7	4	2	10	1	18
1941	64	7	4	2	8	1	16
1942	66	7	4	2	6	2	15
1943	63	7	6	2	8	1	18
1944	59	8	7	2	7	1	19
1945	51	8	8	3	10	1	25

Kaynak: Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 51.

Kuşkusuz ki savaşın ekonomik olarak ilk etkileri uluslararası ticarete görüldü. Savaş yıllarında Türkiye'nin ihracatı ciddi oranda azaldı. İhracatın 1948 fiyatları ile hesaplanan değeri 1938'de 724 milyon TL 'den, 1944 yılında 277 milyon TL'ye geriledi. GSYH'ye oranı ise 1929-1938 yılları arasındaki 0,09 değerinden, 1939-1946 yılları arasında 0,05'e geriledi. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı yıllarına bakıldığında ithalatın da gerilediği görülmektedir. İthalatın 1948 fiyatları ile hesaplanan değeri 1938'de 850 milyon TL iken, 1941'de 257 milyon TL olarak gerçekleşti. 1944-1945 arası ise 300 milyon civarındaydı. İthalatın 1939-1946 yılları arası GSYH'ye oranı 1948 fiyatlarına göre 0,05 oldu. Bu oran 1924-1929 oranının dörtte biri, 1930-1938 oranının ise yarısıdır (Tezel, 2015: 135-139). Savaş öncesi ve savaş yıllarındaki dış ticaret verileri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo2.2: Dış Ticaret Verileri, 1933-1945 (Cari Fiyatlarla Milyon TL)

Yıllar	Dışsatım	Dışalım	Açık (-) Fazla (+)	Dış Ticaret Hacmi
1933	96,2	74,7	+ 21,5	15,0
1934	92,1	86,1	+ 5,3	14,7
1935	95,8	88,8	+ 7,0	14,1
1936	117,7	92,5	+ 25,2	12,4
1937	138,0	114,4	+ 23,6	14,0
1938	144,9	149,8	- 4,9	5,6
1939	127,4	118,2	+ 9,2	11,9
1940	111,4	68,9	+ 42,5	7,5
1941	123,1	74,8	+ 48,3	6,6
1942	165,0	147,7	+ 17,3	5,0
1943	257,2	203,0	+ 54,1	5,0
1944	232,5	164,9	+ 67,6	5,9
1945	218,9	126,2	+ 92,8	6,3

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 79.

Savaş döneminde ülkede üretilen tarım ürünlerine, madenlerine ve özellikle de kroma olan dış talep dış satımı arttırmıştır. Ancak tüketim maddelerinin dışalımına getirilen kısıtlamalar dış ticaret hacmini daraltmıştır. Savaş öncesi %15 civarında olan dış ticaret hacmi savaş döneminde %5 civarlarına gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle, dış ticaret milli gelirden daha az bir oranda artmış ve ekonomimiz içindeki değeri giderek azalmıştır. Sonuç itibarıyla ekonomik yapının otarşik bir yapıya büründüğü ya da kapalı bir nitelik kazandığı söylenebilir. Elbette ki bu durumun temel sebebi uygulanan politikalar ve savaş koşulları olmuştur. Ayrıca dış ticaretin 1938 yılı dışında sürekli fazla vermesi altın ve döviz stoklarını arttırmıştır. Örneğin altın stoku 1932-1945 döneminde 14,5 tondan 210,8 tona çıkmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 79-80).

Başta kara ve deniz taşımacılığındaki problemlerden ve savaşın etkilerinden dolayı Türkiye, ihtiyaç duyduğu malları alma konusunda sıkıntılar yaşarken, aynı

sebeplerden dolayı dışarıya mal satma konusunda da sıkıntılar yaşadı. Bu durum dış ticaret tüccarlarının mevcut olumsuz şartları kendi lehlerine çevirme ihtimalini doğurdu ve büyük vurgunlar gerçekleştirildi. Başbakan Refik Saydam başta olmak üzere pek çok devlet adamı, dış ticaretin devletleştirilmesi konusunu düşünür hale geldi (Metintaş ve Kayıran, 2008: 166). 1941 yılında TBMM’de yaptığı konuşmasında Başbakan Saydam, bu konuda şunları söylemektedir:

“İthalât ticaretinde görülen zorlukların, zamanla azalacağını ümit ediyoruz. Bu arada, ithalat tacirlerinden şikâyetim olduğunu söylemeden bu bahsi kapatmayacağım. Devletten her türlü yardımı göreceklere şüpheleri olmaması lâzım gelen bu vatandaşların daha makul bir yol tutacaklarından ümitliyim. Yakın zamanda büyük şehirlerimizdeki ithalat tacirlerini buraya çağırarak kendilerinden öğrenmeğe uğraşacağım, şikâyetlerini dinleyeceğim, vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini; onun fevkinde umumî menfaatin hâkim olduğunu anlatmağa çalışacağım. Olmadığı takdirde, bundan evvel başka bir vesile ile huzurunuzda arz ettiğim gibi, ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim.” (TBMMZC, 6 Ocak 1941: 314).

Nitekim 1940 yılında çıkarılan “Milli Korunma Kanunu” ile ithalatçılar, devlet kontrolündeki İthalatçı Birliklerinde toplandı. 1941’de oluşturulan “Ticaret Ofisi” ise dış ticaret ilişkileriyle ilgilenecek ana kamu kuruluşu olarak düşünüldü. Bir kararname ile de 1941’de, ithalat ve ihracata dair fiyatları düzenleme yetkisi Ticaret Bakanlığına verildi (Tezel, 2015: 216-217). Yine bu dönemde takas sisteminin ortaya çıkardığı prim uygulamalarının olumsuz etkilerini yok etmek için, Ağustos 1939 yılında “Takas Limited Şirketi” kuruldu. Takas, kliring ve serbest dövizlerle gerçekleşen işlemlerde, duruma göre alıma ve satıma konu olan dövizlere prim uygulama yetkisi ise 1941’de kurulan “Ticari Ödemeler Tanzim Komitesi”ne verildi (Parasız, 1998: 67).

Savaş koşullarında meydana gelen değişimler Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin dış siyasi ilişkilerinde, uluslararası iktisadiyatının devletlere göre yapısında da değişimler meydana getirdi. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında saldırmazlık antlaşması yenilenemedi. Sovyetler Birliği ile anlaşmaya varılamayınca 1939 Ekim ayında İngiltere ve Fransa ile karşılıklı dayanışma antlaşması imza edildi. Bunun üzerine Almanya, 1939 Ocak ayında Türkiye ve Almanya arasında imzalanmış olan kredi antlaşmasını geçersiz saydı. Buna karşılık olarak da Türkiye, Almanya ile arasındaki ticaret antlaşmalarını iptal etti. Böylelikle Almanya’nın Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ithalatının cari değerinde 1939’da %37 olan payı, 1940 ve 1941 de %12,

ihracattaki payı ise 1939'da %37'den 1940'da %9'a geriledi. Diğer taraftan Türk hükümetinin savaş dışı kalma politikası, 1941 yılında Türk-Alman saldırmazlık antlaşmasını doğurdu. İkili ticaret antlaşmaları da 1941 Ekiminde yenilendi. Almanya, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış ticari ilişkilerindeki başrolünü, diplomatik ilişkilerin kesildiği ağustos 1944 yılına kadar devam ettirdi. 1942'den 1944 yılına kadar, Almaya ile yapılan ticaretin ithalatın cari değerindeki oranı %28 ile %38, ihracatın değerindeki oranı ise %23 ile %25 arasında oldu. Türk dış ticaretinde, İngiltere ve Amerika'nın payı ise arttı. 1940-1944 arası İngiltere ile yapılan dış ticarete ithalat % 19, ihracat %15 olarak gerçekleşti. ABD ile gerçekleşen dış ticaret ithalatın %6'sını oluştururken, ihracatta 1940 yılında %14 olan pay 1945 'te %44 olarak gerçekleşti (Tezel, 2015: 217-218). Savaş yıllarında Mısır ve Filistin'e yapılan ihracat artışı da dikkat çekmektedir. Bu durumda, İngiltere'nin yaptığı yönlendirmeler etkili olmuştur. İngiltere, Türk hükümetine verdiği sözler doğrultusunda da hareket etmiş ve Türkiye'den yaptığı ithalatı arttırmaya çalışmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 225).

Uluslararası ticari ilişkilerde yaşanan daralmaya paralel olarak, bütçe içindeki gümrük gelirlerinin payında da savaşla beraber ciddi olarak gerilemeler yaşandı. 1938-1939 yıllarında 77 milyon lira olan gümrük gelirleri, 1939-1940 yıllarında 56 milyona, 1940-1941 yıllarında ise 38 milyon liraya düştü (Ergin, 1943b: 154).

Sanayileşme konusunda devlet, BBYSP'nin programı doğrultusunda hareket etmek istemişse de 1939 yılında çıkan savaş bu duruma engel olmuştur. Savaş koşulları uluslararası ticarete büyük bir darbe indirmiş ve bu anlamda da Türkiye'deki sanayi gelişimini baltalamıştır (Sönmez, 1992: 110-111). Sadece Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan yaralanan işletme sayılarındaki değişim bile bu durumu açıklamaktadır. Yasadan 1932 'de 1473 işletme yararlanırken bu sayı 1939'da 1144, 1941'de ise 1052 olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2011: 77). Yaşanan iç ve dış olumsuz ekonomik şartlardan dolayı savaş yıllarında sadece üç büyük sanayi kuruluşu hizmete girebilmiştir. Bu kuruluşlar Karabük'te açılan Demir Çelik fabrikası, Sivas'ta açılan Çimento Fabrikası ve İzmit'te açılan ikinci Kâğıt Fabrikasıdır. Bu fabrikalar var olan diğer fabrikalarla beraber, savaş boyunca tüm ülkenin ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır (Sönmez, 1992: 115, 121, 126). 1939-1945 arasında genel sanayi endeksleri ve sanayinin GSMH'deki payı şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 2.3: Savaş Yıllarında Genel Sanayi Endeksleri ve Sanayinin GSMH'deki payı (Milyon TL)

Yıllar	1939 (100)	GSMH Payı (1948 Yılı Üretici Fiyatları ile)
1939	100	1.410.9
1940	108.2	1.267.4
1941	107.3	1.237.6
1942	94.2	1.206.4
1943	109.5	1.189.4
1944	116.2	1.116.6
1945	115.4	931.7

Kaynak: Osman Sönmez, II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin İktisadi Politikası, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992, s. 125.

Genel olarak sanayi üretiminde tabloda da görüldüğü gibi yılda %1,3 oranında küçük bir artış gerçekleşmiştir. Ancak GSMH'de sanayi üretiminin payı, aynı dönemde dünyada da yaşandığı gibi düşmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sanayide yaşanan gelişme İkinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle de büyük sanayi dallarında yavaşlamıştır. Bunun da en temel sebebi, ithalatta yaşanan sıkıntılar olmuştur. Diğer taraftan ithalattaki yasaklar, başta dokumacılık sektöründeki küçük işletmelerin faydasına olmuştur. İhtiyaçlar var olan işletmelerle giderilmeye çalışılmışsa da Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak gerçekleştirilmek istenen tam kapasiteli üretim isteği, savaş ekonomisi anlayışının da etkisiyle işveren ve işçilere önemli sorumluluklar yüklemiştir (Sönmez, 1992: 125-126).

1935'te MTA ve Etibank'ın kurulması, devletleştirmeler, krom ve demir öncelikli olmak üzere başlatılan üretim ve arama çalışmaları neticesinde madencilik sektöründe önemli gelişmeler yaşanmaya başlansa da savaş yılları bu gelişimi olumsuz yönde etkiledi. Petrole yönelik önemli ve ısrarcı çabaların sonucu olarak, 1940 yılında Raman'da açılan kuyudan günlük 10 ton civarında üretim sağlandıysa da sektörel olarak kişi başına verimde önemli bir seviyenin yakalanamadığı görülmektedir. Bu durumda teknolojik sıkıntılar ve sermaye azlığı önemli rol oynadı. Yine bu dönemde üretime sonra madenin zenginleştirilmesi ve işlenmesi çalışmalarının istenilen düzeyde olmaması, krom da dâhil işlenmeden satılmaları ciddi birer sorun olarak varlığını savaş boyunca korudu (Kepenek ve Yentürk, 2011: 75-76). Bu dönemde başlıca madenlerin üretiminde meydana gelen gelişmeleri öncesi ve sonrası ile aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 2.4: Başlıca Madenlerin Üretiminde Gelişme, 1933-1945 (Bin Ton/Yıl)

Bin Ton/Yıl	Taşkömürü	Linyit	Krom	Bakır	Demir
1933	1 852	29,7	75,4	-	-
1934	2 288	52,8	119,8	-	-
1935	2 340	73,4	150,5	-	-
1936	2 299	95,2	160,4	-	-
1937	2 307	73,4	192,5	0,4	-
1938	2 589	95,2	213,8	0,5	76,5
1939	2 696	116,4	183,5	5,9	239,0
1940	3 019	145,7	169,8	8,9	130,3
1941	3 019	160,0	135,7	10,5	59,2
1942	2 509	229,2	116,3	8,3	19,0
1943	3 165	301,4	154,5	9,7	90,4
1944	3 559	390,4	182,1	11,1	90,4
1945	3 719	624,8	146,7	9,9	124,8

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 75.

Osmanlı Devleti’nden alınan miras ile beraber, Cumhuriyetin ilk yıllarında da insanının büyük bir çoğunluğunun tarım sektöründe olduğu Türkiye için artı ve eksileriyle tarımsal üretim hayati önem arz etmiştir. Bu önem özellikle de İkinci Dünya Savaşı boyunca en üst noktaya çıkmıştır. Savaş yıllarında gerek iç piyasa dinamikleri ve gerekse de tarım ürünlerine duyulan ihtiyacın artması bu yapıyı ortaya çıkaran temel sebepler olmuştur. Cumhuriyet hükümetleri de tarım sektörünün öneminin farkındadırlar. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan çalışmalarla tarımsal üretimde önemli gelişmeler kaydedilse de istenilen noktaya gelinememesi bir gerçek olarak kabul edilmiştir. 1936’da Başbakan İsmet İnönü bu konuda şunları belirtmiştir:

“Birkaç senelik tecrübe ve bizzat vaki olan görgü ve tetkiklerimiz göstermiştir ki sanayide hem istihsalat, hem gelir arttığı halde, ziraatta istihsal artmamıştır. Yalnız fiyat yüksekliğinden doğan bir gelir artması vardır, hâlbuki memleket için ziraatın artma devresine girmesi, hatta sanayin ilerlemesi ve müdafaa kuvvetlerinin artması için de en sağlam yol ve başlıca şarttır. Bizim 70 kilo aldığımız bir toprak sahasından Danimarkalı, Hollandalı 250’ye yakın almaktadır. Şimdiye kadar şimendifer ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 1937’den itibaren ziraatımızı ve çiftçilerimizi kalkındırmak için mühim paralar tahsis edeceğiz.” (Avcıoğlu, 2017: 337; Çavdar, 2003: 265).

1939 yılının Ocak ayında TBMM’de yaptığı konuşmasında Başbakan Refik Saydam ise bu konuda şu söylemlerde bulunmuştur:

“Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matuf tahfifleri iktisat kaidelerinin salim istikametlerinde mütemadiyen tahakkuk ettirmek en samimî, emellerimiz arasındadır... Ziraat işleri, üzerinde önemle, itina ile duracağımız büyük davalarımızdan biridir. Çiftçinin emek ve vaktini kıymetlendirmek, istihsal

kudret ve kabiliyetini artırmak, kazancını ve yaşama seviyesini yükseltmek ziraat programımızın esas ve gayeleridir.” (TBMMZC, 27 Ocak 1939: 215-216).

Ancak savaş yıllarının zorunlu uygulamalarından olan askeri meseleler, bu anlamdaki iyi niyetleri ortadan kaldırmıştır. Özellikle tarım sektöründe çalışan ciddi bir nüfusun güvenlik kaygılarıyla buradan çekilip askere alınması, çift hayvanlarının bir bölümünün ordu emrine verilmesi, tarımsal üretimi önemli oranda etkilemiş ve kayda değer düşüşler yaşatmıştır (İnci, 2013: 276). Bu dönemde tarım üretimindeki düşüşleri aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 2.5: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tarım Üretim İndeksleri

Yıl	Tarım Üretim İndeksi (1939: 100)
1940	90.5
1941	98
1942	86
1943	81.9
1944	70.4
1945	89.5

Kaynak: Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 3- I. Dünya Savaşı’ndan 1971’e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1323.

İbrahim İnci ise bu dönemde tarım sektöründe yaşanan düşüşleri şöyle özetlemiştir:

“1940 yılında tarımsal üretim daha önceki düzeylerini korumuştur. Genel üretim düzeyindeki ilk önemli gerileme 1941 yılında ortaya çıkmış ve bu yılın üretimi 1938-1939 seviyelerinin yaklaşık %12 altında kalmıştır. Aynı yıllar arasında buğday üretimindeki gerileme daha yüksek oranlarda, yaklaşık %18 düzeyinde olmuştur. Buğday üretimi 1938-1939 yıllarının ortalaması olan 3.814 bin ton düzeyinden, 1941 yılında 3.135 bin tona gerilemiştir. 1942’de üretim 1939 düzeylerine tekrar çıkmasına rağmen izleyen yıllarda genel tarımsal üretimdeki azalma süreklilik göstermiş, 1945 yılında en düşük düzeylerine inmiştir.” (İnci, 2013: 276).

Tarımsal üretimde yaşanan olumsuzlukların önlenmesi ve savaş yıllarının başta buğday olmak üzere iase giderlerinin karşılanması noktasında, 1937’de kurulan “Zirai Kombinalar” ile 1938’de oluşturulan “Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu” oldukça faydalı olmuştur. Tarımsal kombinalar, tarımsal üretimi arttırmak ve çiftçilerin başta makineli tarım olmak üzere, modern tarım tekniklerini kullanmalarını sağlamak amacıyla, 1937’de 3130 sayılı kanunla Tarım Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştur. İlk yıllarında beklentileri yeteri kadar karşılayamamaları da önemli üretim düşüşlerinin yaşandığı savaş yıllarında, başta ordu olmak üzere ihtiyacın giderilmesinde etkili olmuşlar, gıda bunalımının ve hatta açlık gibi ciddi sorunların önlenmesini

sağlamışlardır. Başlangıçta Ankara, Konya, Kırşehir, Sivas, Amasya, Samsun, Urfa, Niğde, Kayseri’de kurulan ve hayvancılık faaliyetlerinde de bulunan 13 kombina, buğday üretimini ön plana alarak, 1.674.150 dönüm araziye işletmiştir. Zirai kombinalar toplamda 1940 yılında 249.023 dekar, 1941 yılında 904.497 dekar, 1942 yılında 329.780 dekar arazide tarımsal faaliyet yapmıştır (Yurtoğlu, 2018: 222-227). İlerleyen süreçte ise 1950 yılında, 5433 sayılı kanunla “Devlet Üretim Çiftlikleri”ne dönüştürülmüşler ve hizmet vermişlerdir (Tokgöz, 2004: 87). Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunun tarımın modernleştirilmesi, tahıl türlerinin ve hayvan ırklarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalarının yanında, çay yetiştiriciliğine yönelik faaliyetleri de oldukça faydalı oldu. Rize’de 1940 yılında kurulan çay fabrikası, Doğu Karadeniz’in adeta kaderini değiştirdi (Tezel, 2015: 500).

Savaş yıllarında başta askeri olmak üzere masrafların ciddi oranlarda artması, bu masrafların normal yollardan karşılanmasını zorlaştırmış ve olağanüstü gelir kaynakları yaratılması sonucunu doğurmuştur. Olağanüstü gelir kaynakları için ise dış borçlanma ve para tedbirlerine başvurulmuştur. İngiltere, Fransa ve Almanya’dan yapılan borçlanmaların yanında özellikle bu dönemde (1939-1942), vergi oranlarının arttırılması ya da kapsamının genişletilmesi yoluna gidilmiştir (Ergin, 1943b: 154-163).

2.2. İaşe, Enflasyon, İhtikâr

1945 yılı bitkisel üretim potansiyelinin 1938-1939 seviyesinin %34 altında olduğu gerçeği Türkiye’ye, savaş yıllarında üretim konusunda ciddi sıkıntılar içinde olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde 3.814.000 ton olan buğday üretiminin, 1.970.000 tona düşmesi, düşüşün %48,3 ile daha şiddetli olduğu sonucunu vermektedir. Yaşanan düşüşün diğer hububat türlerinde de ciddi olarak ortaya çıkması ise mevcut iyi göstergelere rağmen Türkiye’yi iaşe sıkıntılarıyla karşı karşıya bırakmıştır (İnci, 2013: 276). Savaşın başında TBMM’de yaptığı konuşmasında Başbakan Saydam, stoklara da güvenerek şu konuşmasını yapmıştır:

“Gıda maddeleri üzerinde herhangi bir sıkıntı varit değildir. Bereketli ve iyi kaliteli bir mahsul yılını idrak etmiş bulunuyoruz. Evvelce de arz ettiğim gibi, mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstündedir. İstihsal kudretimiz eski devirlere nispet edilmeyecek derecede yüksektir. Yalnız son sekiz - on yıl içinde ekim sahası asgarî bir hesaplama yüzde otuz, alınan mahsul ise ortalama yüzde elli artmıştır. Bu artış bazı çeşitlerde yüzde yüzü bulmakta ve hatta aşmaktadır. Geçen umumi harpten evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bugün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz... Diğer bütün gıda ve

iaşe maddeleri üzerinde de aynı inkişaf ve tezayüdü görmekteyiz. Fındık, kuru üzüm, incir ve emsali gibi bugün esas itibariyle ihraç ettiğimiz mahsullerimizin de çok kesif ve yüksek kalorili gıda maddeleri olduğunu unutmamak lâzımdır. Et bakımından da vaziyet müsait ve emindir. Hayvan miktarı yıldan yıla artmaktadır, bu artış 1929'a nispetle yüzde kırkı bulmaktadır. Pamuk ve yünümüz memleket ihtiyacının çok fevkindedir.” (TBMMZC, 11 Eylül 1939: 5-6).

Tarımsal üretimdeki olumlu gelişmelere ve eldeki stoklara rağmen (1939-1940'da TMO'nun depolarında 194.170 ton buğday vardı) (Şener, 2004: 76), savaş tehlikesine yönelik olarak önemli sayıdaki bir ordunun beslenmesi durumu, başta gıda temini olmak üzere iç piyasa dinamiklerini tamamen bozmuş, tüketim sorununu ortaya çıkarmıştır. Askere alınanların tarımdaki üretici nüfus olduğu gerçeği, dış ticarete yaşanan tıkanıklıklarla birleşince devlet, tüketim başta olmak üzere artan harcamalarını karşılamak noktasında zor durumda kalmıştır (Tekeli ve İlkin, 1994: 3064).

Türkiye Cumhuriyeti'nin daha savaş başlamadan önce savaş ekonomisine yönelik bazı hazırlıklarının olduğu görülmektedir. 1938'de İngiliz B. Frederik Benham başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanan “Hayat Pahalılığı ile Mücadele” adındaki rapor, ilk hazırlık olarak görülmektedir. Başka bir rapor ise “Müdafaa Ekonomisi Hakkındaki Rapor” dur. Bu raporla beraber, “İktisadi Müdafaa Servisi” hakkında bir inceleme yapılmış, bir de “İktisadi Müdafaa Kanun Tasarısı” sunulmuştur. Ülkenin savaş ve barış gücü, siyasi, iktisadi, teknik ve askeri kontrol, devletleştirme, milli müdafaa, seferberlik ve harp ekonomisi, sınai, zirai, ulaştırma, ticari ve mali seferberlik gibi konuların bu raporlarda ele alındığı anlaşılmaktadır (Aydemir, 1968: 211-212). Bu noktada, 24 Haziran 1938 tarihinde kurulan “Toprak Mahsulleri Ofisi” ise savaş yıllarında yaşanan iaşe sorunlarının giderilmesi için Cumhuriyet hükümetlerinin en önemli uygulayıcı kuruluşu olmuştur. Buğday fiyatlarını dengede tutmak ve devlete ait koruyucu görevleri yerine getirmek gibi görevlerle kurulan TMO, savaş şartlarında şu önemli vazifeleri üstlenmiştir:

- 1- Farklı tarım ürünlerinin tek alıcısı olmak
- 2- Satın aldığı malları muhafaza etmek
- 3- Malların tüketim noktalarına gitmesini sağlamak
- 4- Değirmenleri işletmek, kontrollerini yapmak
- 5- Orduyu beslemek
- 6- Toprak Mahsulleri Vergisini tahsil etmek
- 7- Ülkenin yiyecek ihtiyacını gidermek (Tekeli ve İlkin, 2016: 250-251).

Ofis, yaptığı alımlarla fiyat politikasında belirleyici olmuş, ülke çapında önemi giderek artmış ve savaş ekonomisi politikalarında merkezi bir kurum haline gelmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 250). Diğer taraftan 1940 yılında fiyat tespiti ve kontrolleri için “Fiyat Murakabe Komisyonları” kurulmuştur (Resmi Gazete, 8 Haziran 1940: 14058). 14 Şubat 1941 yılında ise ülkenin iâşe işlerini düzenlemek, idare ve kontrol etmek amacıyla Ticaret Bakanlığının emri altında bir “İâşe Müsteşarlığı” kurulmuştur. Müsteşarlık, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi ile Toprak Mahsulleri Ofisinin vekâletteki işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir (Resmi Gazete, 18 Şubat 1941: 494). Burada belirtilmesi gereken bir diğer gelişmede Dağıtma Ofisi’nin kurulmasıdır. Halkın ve ordunun iâşesine ait toplama, dağıtım ve kiralama işleri, 1942 yılında kurulan ofisin temel görevleri arasında görülmektedir (İleri, 2018: 311). Özellikle yukarıda bahsedilen raporların, ileride ele alınacak olan Milli Korunma Kanunu’na temel teşkil ettiği görülmektedir. Ancak tüm bu çalışmalar değerli olmakla beraber, Aydemir’in ifadesiyle “layıkıyla verimlendirilemeyen çalışmalar” olmuştur (Aydemir, 1968: 212-213). Savaş döneminde, 18 Ocak 1940’ta Milli Korunma Kanunu’nun kabul edilmesiyle devlet, tüm piyasa dinamiklerine müdahale imkânına kavuşmuştur. Kanun, iâşe işlerine ait de birçok hükmü barındırmaktadır. Tarımsal üretimin verimli hale getirilmesi, iş yükümlülükleri, boş arazilerin devlet tarafından işletilmesi, çiftçilere araç gereç ve kredi sağlanması, üretilen malların ihraç ve ithali ile ilgili kararların alınması bunlar arasındadır. Devlet, tüm bu kanunlara ve kararnamelere dayanarak, iâşe kıtlıkları ve fiyat artışlarını aşmaya çalışmış, savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmek istemiş, ancak fiyat artışlarına mani olamamıştır (Şener, 2004: 76-79).

1939 yılında olduğu gibi, 1940 yılında da buğday üretimine dair bir sıkıntı yaşanmamış, 60 bin ton civarında ihraç dahi gerçekleşmiştir. Bu olumlu duruma karşın TMO, yeterli alım ve stoklama meydana getirememiştir. 1939 ve 1940 yılında üretilmiş 4 milyon tondan fazla buğdayın ancak 1939’da 194, 1940’ta ise 156 bin tonu alınabilmiştir. Bunun en temel sebebi, fiyatların yükseleceği beklentisi içine giren üreticilerin mallarını stoklaması olmuştur. Bu durum ise devletin elindeki stokları azaltmış ve ciddi iâşe darlığını ortaya çıkartmıştır. İâşeye dair ilk devlet müdahalesi de bu dönemde gelmiştir. Saydam hükümeti, 5 Aralık 1940’ta çıkardığı bir kararname ile hububata el koyma kararı vermiştir (İnci, 2013: 278). Belirlenen gerçek ve tüzel tüm üretici gruplara, sahip oldukları buğday ve çavdarı bildirme zorunluluğu getirilirken, illere göre belirlenen fiyatlarla, belirlenen ürünlere peşin ödeme yapma koşuluyla TMO tarafından satın alınması, 14713 sayılı kararname ile mümkün kılınmıştır (Resmi Gazete, 5 Aralık 1940: 131-133). 14 Şubat 1941’de çıkarılan bir kararname ile devlet, temel ihtiyaçların (yemeklik, tohumluk vb.) dışında kalan ürünü, belirlenen fiyatlardan

peşin ödeme kaydıyla TMO'ya satma zorunluluğu getirmiş, 17 ilde el koyma işlemleri gerçekleşmiş, 15 Mayıs 1942'de çıkarılan 17875 sayılı kararname ile de el koyma kararı bütün ülkeyi kapsar hale getirilmiştir (İnci, 2013: 278).

Başbakan Refik Saydam döneminde uygulanan müdahaleci ve genel olarak devletçi politikaların çok başarısız olduğunu söylemek mümkün olmasa da iç piyasada kontrol altına alınan her alanda vurgunculuk, stokçuluk, rüşvet ve nüfuz ticareti önlenememiştir (Boratav, 2004: 84). Hatta, savaş ekonomisi koşullarından dolayı yaşanan stokçuluk ve arz düşüşünü karşılamak için emisyon artışına gidilmiş, böylece enflasyon vergisi sağlanarak bütçedeki açıklar kapatılmaya çalışılmış, bu da fiyatlar genel düzeyini yükseltmiştir. Fiyatlar genel düzeyi 1940'ta %25,4, 1941'de %37,8, 1942'de %94,1, 1943'te ise %73,7 artmıştır (Parasız, 1998: 58-59).

Refik Saydam'ın ani ölümü üzerine başbakanlığa getirilen Şükrü Saraçoğlu döneminde (TBMMZC, 3 Ağustos 1942: 3-4), iç piyasa dinamikleri üzerindeki denetimin şiddeti ya azaltılmış ya da kaldırılmıştır. İaşe Müsteşarlığı hükümsüz kılınmış, hububat alım değerleri arttırılmış, çiftçiye ürettiği ürünün %25'inden artakalan kısmını satma imkânı verilmiştir (Boratav, 2004: 84). Devletin piyasaya müdahale politikasında ortaya çıkan bu değişikliklerin fiyatları ciddi oranlarda arttırdığı görülmektedir. 1938 yılında 100 olan gıda maddeleri fiyat endeksi, 1941, 1942 ve 1943'te sırasıyla, %180, %425, %890 olmuştur. Diğer taraftan %25 kararının başlangıçta iaşe problemlerini ortadan kaldıracağı düşüncesi, hemen hemen tüm hububat üreticilerinin ürünlerini stoklaması, istenilen miktarlarda ürünün devlet tarafından satın alınmasını önlemiştir (İnci, 2013: 283).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren görülen fiyat artışlarının temel sebepleri, savaş ekonomisi şartlarının tetikleyici etkisiyle üretimde yaşanan düşüşlerin yanında tüketimin artması, ithalatta yaşanan sıkıntılar, ürünlerin pazarlara ulaşmasına dair yaşanan sıkıntılar, para arzının artması, stokçuluk ve vurgunculuktur (Çolak, 1992: 210). Stokçuluk ve vurgunculuk, toptan satış endekslerinde yaklaşık 6 kat daha fazla enflasyonist etki yapmış, hayat şartlarının daha da ağırlaşmasına sebep olmuştur. Savaş yıllarındaki toptan eşya fiyat artış oranlarını tabloda görmek mümkündür: (Sönmez, 1992: 23-24).

Tablo 2.6: Toptan Eşya Fiyat Artışları Endeksleri (1938: 100)

Yıllar	Bitkisel Besin Maddeleri Ortalaması	Hayvansal Besin Maddeleri Ortalaması	Sanayi Hammaddeleri ve Yarı Mamul Maddeleri	Genel Endeks
1939	106.8	95.6	104.4	103.2
1940	125.7	116.5	134	124
1941	174.1	150	179.3	165.9
1942	431.2	300	291.8	281.3
1943	674.8	430.4	360.9	458.1
1944	580.9	464.2	368.4	423.7
1945	516.4	474.5	358.3	404.8

Kaynak: Osman Sönmez, II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin İktisadi Politikası, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992, s. 24.

Muhtelif gıda maddelerinde yaşanan fiyat artış oranları ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir. Yaşanan fiyat artış oranları, dönemin içinde bulunduğu ağır ekonomik şartların anlaşılması adına da faydalı olacaktır.

Tablo 2.7: Bazı Temel Malların 1938-1943 Yılları Arasındaki Fiyatları ve Artış Oranları

Maddenin Adı	1938 (Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek (Kilo)	0.05	38.67	284.7
Et (Kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze Sebze (Kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (Kilo)	51.85	231.29	336
Şeker (Kilo)	28	338	1107
Peynir (Kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (Tane)	1.71	7.94	364.3
Süt (Kilo)	14.79	51.25	236.5
Kömür (Kilo)	5.33	12.21	129.1
Odun (Kilo)	370.08	1316.66	255.7
Tuğla	1500	6000	300
Kereste	4000	20000	400
Kireç	35	399	1040
Kiremit (Yerli)	4	300	1400
Çimento (Yerli)	50	125	150
Demir	7	70	900

Kaynak: Osman Akandere, Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 154.

Atatürk döneminden itibaren taviz verilmeden uygulanan “denk bütçe ve sağlam para” politikalarının işlemez hale geldiği savaş yıllarında inanılmaz boyutlara varan hayat pahalılığının, bu yıllarda hükümetler tarafından çok fazla kontrol altına alınamadığı görülmektedir (Tokgöz, 2004: 116). Yaşanan hayat pahalılığı sadece bu dönemde değil, daha sonraki yıllarda da etkilerini göstermiştir. Para arzındaki ciddi değişimi 1938, 1940 ve 1944 verilerine bakarak anlamak mümkündür. 1938 yılında 219 milyon Türk lirası olan dolaşımdaki toplam para miktarı 1940'ta 433, 1944 yılında 994

milyona yükselmiştir (Cem, 1989: 307). Aynı yükseliş, Merkez Bankası tarafından kamu kesimine açılan kredilerde de görülmektedir. Gerek iç gerekse dış ekonomik dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan enflasyondan, tüccar sınıfı ve daha fazla olmak üzere dış ticarete egemen olan tüccar sınıfı istifade etmiştir. Bu durumda, döviz kurunun hâlihazırdaki şartlara göre düzenlenmemesi ve etkili bir fiyat kontrol mekanizmasının kurulamamış olması belirleyici olmuştur. Diğer taraftan hayat pahalılığından olumsuz etkilenenler ise bürokrat kesim, işçi ve köylüler olmuştur. Bu kesimlerin gerçek gelirlerinde yaşanan erime ciddi boyutlarda gerçekleşmiştir. Enflasyondan büyük gelirler elde eden tacirler, gelirleriyle ya gayrimenkul satın almışlar, ya altına yatırmışlar ya da ticari amaçlı stokçuluk yapmışlardır. Bir kısmı da gayrimeşru yollardan ülke dışına çıkarılmıştır (Tezel, 2015: 308-310).

Dönemin önemli meselelerinden biri de ihtikâr olmuştur. İhtikâr anlamı itibariyle “halkın yiyecek ve içecek gibi zaruri ihtiyaçlarını ucuz ucuz toplayıp, fırsat bulunca pahalı pahalı satma, vurgunculuk, boğuntu, madrabazlık” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1993: 419). Savaş yılları boyunca ihtikâr yani vurgunculuk, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Vurguncular, savaş şartlarının olumsuzluklarından faydalanmak adına ellerinden geleni yapmak konusunda tereddüt göstermemişlerdir. Tüketim maddelerinin azaldığı bir ortamda talebin artarak devam etmesi vurguncular için elverişli bir durum yaratmıştır. Daha yüksek fiyatlar vererek üreticinin elindeki malları toplamışlar ve fahiş fiyatlara satmışlardır. Devletin yasal olmayan bu uygulamalar karşısındaki tepkisi ise müdahaleci bir devletçilik olmuştur (Coşkun, 2011: 265-266). Savaş şartlarının zorluklarının ülkede ağır şekilde hissedildiği, başta yiyecek olmak üzere temel tüketim mallarının aranır olduğu yıllarda, halkın gösterdiği fedakârlıkların yanında menfaatleri uğruna hareket eden ve büyük vurgunlar vuran muhtekirler ve ihtikâr konusunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1942’de mecliste yaptığı konuşmasında şu çarpıcı sözlere yer vermiştir:

“Hakiki kuvvetlerimizi, sağlam vaziyetimizi bulandırıp gölgelendiren bir manevi telaş ve ıstırap havası, bugün vatanımızın üzerinde esmektedir... Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor... Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iâşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün ilk hal olunacak mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için

büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar.” (TBMMZC, 1 Kasım 1942: 4).

Dönemin Cumhurbaşkanı’nın bu sözleri sarf ettiği yıllarda vurgunculuk inanılmaz boyutlara çıkmış ve hatta Anadolu’ya dahi yayılmıştır. Memur ve orta sınıf kitleler ekonomik açıdan ciddi zorluklar içindedir. Yoksulluğun artarak devam ettiği yıllarda sarf edilen bu sözler ile Cumhurbaşkanı, olağanüstü koşullarda spekülâtif yollarla büyük servetler edinen bir kitlenin yanında, ekonomik koşulların yükünü her geçen gün daha fazla hisseden milyonların bir bakıma tercümanı olmuştur (Yetkin, 1983: 185, 206). Dönemin Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu ise ihtikâr karşısında alınan önlemlere dair kendisine sorulan soruyu cevaplarken, yaşanan fiyat artışlarının temelinde yatan önemli sebeplerden birinin spekülâtif faaliyetler olduğunu şöyle dile getirmiştir:

“...Fiyat tereffüleri, bilhassa bazı eşyalar üzerinde, hiç de maddî bir sebebe istinat etmemektedir. Bunlar bilhassa kolay ve çabuk para kazanmak hırsı ile gözleri bulanmış olan bazı insanların harpten istifade ederek geniş bir spekülâsyon yapmalarından tevellüt etmiştir. Hatta o kadar gözleri kararmış bir halde bulunuyorlar ki spekülâsyon şartlarının mevcut olup olmadığını tetkik etmeğe dahi lüzum görmüyorlar. Meselâ pamuklu eşyalarda, memleketteki pamuklu mevcudu, fabrikalarımızın gece gündüz azamî randımanla işlemekte bulunması ve kısmen gümrük tarifesi dolayısı ile kısmen Almanya ile aramızdaki ticaret anlaşmasının nihayete ermiş olması dolayısı ile gümrüklerde kalmış olan mallar nazarı itibara alındığı takdirde, bugün memleketin bir senelik ihtiyacını karşılayacak malımız mevcuttur. Buna rağmen spekülâsyon başlamıştır... Münhasıran kolay ve çabuk para kazanmak hırsı bahis mevzuudur.” (TBMMZC, 27 Aralık 1939: 128-129).

Manifaturadan pirince, mangal kömüründen mukavvaya, gazdan ilaca, şekerden çiviye birçok tüketim malında ortaya çıkan vurgunculuk konusunda devlet, Milli Korunma Kanunu’na dayanarak önlem almaya çalışmıştır. Kanun’a göre hükümet malların fiyatlarını tespit edebilirken, spekülâtif faaliyetler de yasaklanmıştı. Kurulan İaşe Müsteşarlığına bağlı olmak üzere “Fiyat Murakabe Komisyonları” kuruldu. Bu kanun ve kurumlar ile fiyatlar denetlenmeye ve ihtikârla mücadele edilmeye çalışıldı. Ancak sistemin işlerliğini sağlayacak donanımlı personel eksikliği, yeterli teşkilatlanmanın sağlanamaması ve ihtikârla mücadele konusunda halkın devletin yanına yeterince çekilememesi, memurlar arasında görülen görevi kötüye kullanma gibi davranışlar, önemli neticeler alınmasının önüne geçti (Metinsoy, 2017: 87-89, 91). 1941

yılında ticaret bakanlığı yapan Mümtaz Ökmen TBMM’de yaptığı konuşmasında, ihtikârın bir türlü önünün kesilemediğini, kesilemeyebileceğini ve ihtikâr konusunda kararlı olduğunu vurgularken, temennilerini de ifade ederek şu beyanatta bulunmuştur:

“...Mücadele teşkilâtımızı yeni ve kuvvetli elemanlarla takviye ediyoruz. İhtikârla daha şümullü ve devamlı mücadele edeceğiz, uğraşacağız fakat huzuru âlinizde söz veremem ki biz bu memlekette ihtikârı kökünden kesip atacacağız. Yalnız dünle bugün arasında fark şu olacak ki, bu memlekette hangi sınıfa mensup olursa olsun, hangi zümreye mensup olursa olsun kime mensup olursa olsun hiç kimsenin müstehlikin sırtından eli kolu serbest olarak ve haksız yere geçinmesine, ihtikâr yapmasına asla müsaade etmeyeceğiz. Bu memleketin her türlü nimetlerinden istifade eden bütün dünya memleketleri içinde huzur ve feraha malik hemen yegâne olan bu memlekette efendi gibi yaşayan insanların bu memleketin kanunlarına rızaları ile vicdanları ile mutavaat etmesini bekleyeceğiz. Ve nihayet insafa, imana gelecekleli kanaatindeyiz.” (TBMMZC, 28 Mayıs 1941: 154).

Milli Korunma Kanunu’nun 57. maddesine göre ağır hapis cezaları getirilmiş ve uygulanmış olsa da ihtikâr önlenememiştir. Refik Saydam’ın vefatından sonra başbakan olan Şükrü Saraçoğlu, daha liberal iktisat politikalarına ağırlık vermiştir. Mevcut müdahaleci iktisat anlayışının sıkıntıları yeterince çözememesi bunda etkilidir. Devlet kurumlarınca gerçekleştirilen el koymaların kaldırılmasının fiyatları arttırdığı bir gerçek olmakla beraber, devletin iç piyasayı tam denetim altına alan uygulamalarından kısmen de olsa vazgeçilmesinin temel sebebi ihtikârın bitirilmesi olmuştur. Diğer taraftan, stokçuluktan dolayı temel tüketim mallarını devletin belirlediği fiyatlardan bulmak da mümkün değildi. Bu politik değişikliğe rağmen de ihtikâr sorunu çözülemeyecek, 1944 yılında daha detaylı bir çalışma yapılarak, “Vurgunculukla Mücadeleye Dair Kararname” hazırlanacaktır. Hukuki olarak yapılan düzenlemelerle idam cezası da getirilmiş, önemli isimlerden destek de bulmuştur. Hukukçu H. Veldet Velidedeoğlu ve Nadir Nadi bunlardandır. Bu ceza da ihtikâr konusunda istenilen başarıyı getirememiştir. Yeni zengin kesimlerin ortaya çıktığı bu dönemde yaşanan sıkıntıları, tüketici konumunda olan dar ya da orta düzeydeki vatandaşlar çekmiş, savaşın ağır yükünü kaldırmak durumunda kalmışlardır (Sönmez, 1992: 51-57).

2.3. Milli Korunma Kanunu

2.3.1. Milli Korunma Kanunu’nun Ortaya Çıkışı

1939’un Eylül ayında ortaya çıkan savaşta Türkiye’nin en önemli dış politik hedefi, savaş dışı kalmak oldu ve savaşın sonuna kadar da değişmedi. Şükrü Saraçoğlu, Dış İşleri Bakanlığı görevini yerine getirdiği yıllarda yaptığı bir konuşmasında Türkiye’nin dış politik duruşunu bitaraf değil savaş dışı olarak yorumlamıştır (Koçak, 2018: 301). Ancak Türkiye, başlayan savaşın dışında kalmayı başarmış olsa da dış politikada yaşadığı gibi ekonomik alanda da önemli güçlükler yaşayacaktır. Bir tarım ülkesi olan ülkenin dış ticaretinin savaş ortamından olumsuz olarak etkilenmesi de bu güçlükleri arttıracaktır. Tarımsal üretimin son derece önemli olduğu Türkiye’de başlıca sorun tarımsal üretimin düşürülmemesi, sanayinin, ticari hayatın ve ulaştırma işlerinin canlılığının korunması, elde olanın doğru paylaşımı ve bununla yetinmekti. Savaşın daha ilk yıllarında etkisini göstermeye başlayan iktisadi sıkıntılar, Türkiye’de savaş ekonomisi örgütlenmesi olarak adlandırılabilir yeni bir yapılanmayı da beraberinde getirdi (Koçak, 2017: 367-371). İstatistiksel veriler ışığında 1940-1945 yıllarını, Cumhuriyetle başlayan ekonomik reformlar sonucunda ortaya çıkan gelişmelerin durağanlaştığı, hatta gerilediği bir “kesinti” dönemi, sonrası için ise bir “kuluçka” dönemi olarak betimlemek mümkündür (Boratav, 2004: 81-83). 1940-1945 yıllarının en önemli iktisadi uygulaması ise bir “savaş ekonomisi uygulaması” olarak 26 Ocak 1940’ta yürürlüğe giren (Resmi Gazete, 26 Ocak 1940: 13213-13216) ve 15 Haziran 1960’ta yürürlükten kaldırılan “Milli Korunma Kanunu” olmuştur (Akandere, 1998: 208).

Milli Korunma Kanunu’nu zorunlu kılan ve önemli birer sorun olarak ortaya çıkan durumları, genel hatları ile şu şekilde belirleyebiliriz:

- 1- Savunma harcamalarının yükselmesi
- 2- Üretimin düşmesi
- 3- Enflasyon
- 4- İhtikâr (Karaborsa)
- 5- Ticari ve sosyal hayatta yaşanan sıkıntılar
- 6- Ulaşımda karşılaşılan zorluklar
- 7- Ekonomik sorunların halkın sosyal düzenine getirdiği zararlar
- 8- Ekonomik sorunların milli savunma gücünü tehlikeli surette etkilemesi (Ulusoy, 2010: 46-57; Özbil, 2015: 50-54).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de, savaş dönemi hükümetlerinin çözmek zorunda kaldıkları iki temel sorundan söz etmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi büyük bir ordunun beslenmesi sorunudur. Üretimden ciddi sayıda bir nüfusun silahlı altına alınması ve özellikle hayvan gücünün aktif olarak kullanıldığı bir ordunun beslenmesinin zorluğu, tüm üretim ve tüketim dengelerini bozmuştur. Doğal olarak üretim ve tüketim dengesini sağlama gereği ortaya çıkmıştır. Bu noktada ikinci ana sorun olan ve savaş şartlarından dolayı sıkıntılı bir hal alan dış ticaret meselesinin yapılandırılması ihtiyacı önem kazanmıştır. Bir taraftan ithalatta yaşanan sıkıntılar ve iç piyasadaki daralmadan dolayı yaşanan fiyat artışları, diğer taraftan ülkenin ihraç mallarına duyulan yüksek fiyatlı dış talebin iç piyasada ortaya çıkardığı baskı, ciddi bir dengenin kurulması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Ana hatlarıyla bahsedilen sorunların giderilmesine dair, Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan sorunları çok iyi bilen yönetici kadrolar, savaş şartlarında bu sorunların giderilmesinin zorluğu bilinciyle hareket etmişler ve son derece temkinli davranmışlardır. 1929 ekonomik buhranından edindikleri deneyimle de pekişen tavırları, devletin ekonomik yaşamda etkin olması olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2016: 83-84).

Devletin ekonomide etkin olmasını sağlayacak savaş ekonomisine yönelik çalışmaların 1939 yılında başladığı anlaşılmaktadır (Aydemir, 1968: 73-76). Bunlardan bir tanesi, 7 Haziran 1939’da TBMM’deki görüşmelerden sonra kabul edilen ve 16 Haziran 1939 tarihinde yürürlüğe giren 3634 numaralı “Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu”dur (TBMMZC, 7 Haziran 1939: 53-72; Resmi Gazete, 16 Haziran 1939: 11980). Kanun, umumi hükümleri içeren birinci kısım, milli müdafaa mükellefiyeti yolu ile tedarik olunacak maddeleri içeren ikinci kısım, milli müdafaa mükellefiyetinin tatbik şeklini içeren üçüncü kısım, milli müdafaa mükellefiyeti yolu ile iskân ve konaklama meselelerini içeren dördüncü kısım, hazar ve seferde kara nakil vasıtalarına milli müdafaa mükellefiyeti tatbikini içeren beşinci kısım, demir yollarında, deniz ve hava yollarında ve deniz ve hava vasıtalarında ve limanlarda tatbik olunacak milli müdafaa mükellefiyetini içeren altıncı kısım, mahrukat madenlerine ait milli müdafaa mükellefiyeti konularını içeren yedinci kısım, sınai müesseselere ait millî müdafaa mükellefiyeti konularını içeren sekizinci kısım, gümrük ambarlarında ve antrepolarında, silolarda, umumi mağazalarda vesairede bulunan tüccar mallarına milli müdafaa mükellefiyeti tatbiki konularını içeren dokuzuncu kısım, ödeme işlerini içeren onuncu kısım, manevralar ve atışlar hakkındaki umumî hükümleri içeren on birinci kısım ve cezaî hükümleri içeren on ikinci kısımdan oluşmaktadır. Yetmiş dokuz maddelik kanunda genel olarak, herhangi bir savaş ya da savaş olasılığına karşı ülke imkânlarının nasıl kullanılacağı, devletin bu tasarrufu esnasında halka ulaşım, enerji, sanayi veya

ticari alanda birtakım sorumluluklar yükleyebileceği, halkın bu sorumlulukları yerine getirmekle yükümlü olduğu, bu anlamda devletin gerekli durumlarda gerekli ödemeyi yapacağı, kanuna uymayanlar hakkında cezai müeyyidelerin uygulanacağı belirtilmektedir (Resmi Gazete, 16 Haziran 1939: 11980-11986).

Öyle anlaşılmaktadır ki ihtikâr (vurgunculuk) sorunu, bir savaş ekonomisi uygulaması olarak oluşturulacak Milli Korunma Kanunu'na giden süreçte hızlandırıcı bir etki yapmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 93-94; Özbil, 2015: 54). Mecliste de zaman zaman gündeme gelen konu hakkında Çoruh Milletvekili Mazhar Müfid Kansu bir soru önergesi vermiş ve şöyle sormuştur: “İhtikârın devamına meydan vermemek için şiddetli tedbir alınması zamanı çoktan gelmiştir. Hükümetin bu meseledeki görüşü nedir ve ne yapacaktır?” (TBMMZC, 27 Aralık 1939: 128). 18 Ocak 1940 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmeler esnasında da İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan'ın Hükümete yönelttiği, “Bu kanunun tatbikine ne zaman başlamayı düşünüyorlar?” sorusunu Başbakan Saydam, ihtikâr vurgusu yaparak şöyle cevaplamıştır:

“Dünya vaziyetinin, dünya harp ve iktisadî vaziyetinin mecburiyetleri olmasaydı bu kanunun tedvini için üzerinde durmazdık. Binaenaleyh bugün bu kanunun kabulünden sonra derhal tatbik mevkiine geçmesini tabîî ve lâzım görüyoruz. Haricî, iktisadî müesseselerin dâhilde yaptığı inikâslar ve bilhassa ihtikârla mücadele lüzumları bu kanunun derhal tatbikine geçilmesi için amil oluyor.” (TBMMZC, 18 Ocak 1940: 139-140).

Devlet yetkililerinin, iç piyasada ortaya çıkan vurgunculuğun ülke ekonomisine getirdiği zararlara ve bu zararların ne pahasına olursa olsun önlenmeye çalışılacağına, var olan kanuni mevzuat yeterli olmaz ise eğer, yeni kanuni düzenlemelerin yapılacağına ve hatta vurguncu tüccarların mallarına el koyulması noktasında tereddüt gösterilmeyeceğine dair yaptıkları açıklamaların devam ettiği günlerde, yeni bir kanun hazırlanmasıyla ilgili çalışmaların başladığı anlaşılmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2016: 93-94). Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin'in de dâhil olduğu bir komisyon tarafından hazırlanan “Müdafaa Ekonomisi Hakkında” ki rapor, bu anlamdaki ilk çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Raporla beraber ayrıca, “İktisadi Müdafaa Servisi” hakkında tamamlayıcı bir inceleme ve “İktisadi Müdafaa Kanun Tasarısı” hazırlanmış ve önce İktisat Bakanı Hüsnü Çakır'a, 8 Eylül 1939 tarihinde de Başbakanlığa arz edilmiştir (Aydemir, 1968: 211). Kendisini olağanüstü yetkilerle donatacak bir tasarının Parti Grubunca hazırlanmasını tercih eden Hükümet, bu çalışmalar temel olmak üzere bir kanun hazırlanmasını Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna teklif etmiştir. Bu teklif üzerine Meclis Grubu İdare Heyeti'nin seçtiği bir

komisyon, 23 maddeden oluşan “Millî İktisadi Korunma Projesi”ni hazırlamıştır. Yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra hükümete geniş yetkilerin verilmesi kabul edilmekle beraber, Anayasa’ya uygunluğu noktasında yaşanan tartışmalardan dolayı, Anayasa’ya uygun hale getirilmesi için yeniden yazılması Recep Peker’in başkanlığındaki bir komisyona bırakılmıştır. Nihayet 30 kişiden oluşan bu komisyon tarafından, 1940 yılının ilk haftasında 70 maddelik “Millî Korunma Kanunu Tasarısı” tamamlamıştır (Koçak, 2017: 372-373; Tekeli ve İlkin, 2016: 96). Hükümet 15 Ocak 1940’da MKK tasarısını Meclis Başkanlığına sunmuş ve geçici bir komisyon tarafından incelenmesini arz etmiştir (TBMMZC, 15 Ocak 1940: 62). 16 Ocak’ta oluşturulan muvakkat encümende görüşülen tasarıya 2 yeni madde daha ilave edilmiş ve 72 madde olarak TBMM’ye sunulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2016: 96; Özbil, 2015: 59-60). Tasarı, Başbakan Saydam tarafından 15 Ocak’ta, “Millî Korunma Kanunu Lâyihası Mucip Sebepler Mazbatası” ile beraber verilmiş, kanunu gerektiren sebepler şu şekilde dile getirilmiştir:

“Avrupa’da hüküm sürmekte olan siyasî gerginlik nihayet müteaddid milletler arasında harp haline inkılâp etmiş ve böylece harp sahasına ve harp tehlikesine yakın ve hatta uzak memleketler fevkalade ahval ve şartlar içinde kalmışlardır. Bu ahval, bilhassa süratli seyri sebebiyle, hemen her tarafta hükümetlerce alınan fevkalâde tedbirlerle karşılanmaktadır. Muhtelif memleketlerde hükümetlere bu hususta verilen geniş salâhiyetler, zikredilen ahvali en iyi ifade eyleyen alâmetlerdir. Memleketimizin halen Avrupa’da hüküm süren harbin dışında bulunduğu malûmdur. Bununla beraber millî hayatımızda bu istisnai ahvalin tesirlerini önlemek ve sair bakımlardan olduğu kadar, iktisadî bakımdan da tahaffuzi ve tedafüi tedbirler almak zarureti, muvacehesindeyiz. Bu zaruretler dolayısıyla “Millî Korunma Kanunu” adı altında hazırlanan bir kanun lâyihası Yüksek Meclis’e arz edilmektedir. Bu lâyiha ile Cumhuriyet Hükümeti Yüksek Meclisten, ahvalin icap ettirdiği salâhiyetlerin verilmesini rica etmektedir. Eğer, Avrupa’nın bugün içinde bulunduğu ahval ve şartları ve bunun memleketimizdeki akisleri, lüzum hâsıl olan her halde Yüksek Meclis’e ayrı bir kanun lâyihası ile müracaat etmek imkânını verecek mahiyette olsa idi, Hükümet’in bu yolu takip edeceğine şüphe yoktu. Fakat hâdisat o derece süratle ilerlemekte ve tahavvül eylemektedir ki bu vaziyet ancak müstacelen, günü gününe ve bilhassa zamanında alınacak karar ve tedbirlere ihtiyaç göstermektedir.” (TBMMZC, 18 Ocak 1940, SS. 64: 1).

Hükümetin “Milletin Selameti En Büyük Kanundur” kuralı etrafında yoğunlaşmış tam yetki talebi neticesinde tasarı, 18 Ocak’ta TBMM’de görüşülmeye başlanmış ve aynı tarihte kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 26 Ocak 1940: 13213-13216;

Tekeli ve İlkin, 2016: 96-97). Hükümet yetkililerine "olağanüstü bir savaş ekonomisi uygulama yetkisi" verirken, ekonomik konularda tam serbestlik içinde hareket etmesini sağlayacak 3780 kanun numaralı "Millî Korunma Kanunu" (Keyder, 2017: 141-142), 26 Ocak 1940 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş (Resmi Gazete, 26 Ocak 1940: 13213-13216), 19 Şubat 1940'ta da hükümet toplantısında alınan karar gereğince uygulamaya konulmuştur (Koçak, 2017: 388).

2.3.2. Milli Korunma Kanunu'nda İçerik ve Kurumsal Yapılar

"Umumi Hükümler", "Teşkilat", "İktisadi Hükümler", "Mali Hükümler", Ceza Hükümleri", "Müteferrik Hükümler" olmak üzere 6 bölüm ve 72 maddeden oluşan kanun üç hayati durumda, ekonomik açıdan ve milli savunma bakımından kendini kuvvetlendirmesi için devlete olağanüstü yetkiler vermiştir. Bu hayati durumlar; genel ya da kısmi seferberlik, devletin savaşa dâhil olma olasılığı ve Türkiye'yi de ilgilendiren dış devletler arasındaki savaş halidir. 4. maddeye göre Kanun'un uygulanması ve eşgüdümün sağlanması için "Koordinasyon Heyeti" kurulacak, üyeleri ilgili bakanlıklardan meydana gelecektir. Kanunun üçüncü bölümü iktisadi hükümleri içerirken (madde 7-42) bütün ekonomik yaşamı düzenleme yetkisini hükümete vermektedir (Resmi Gazete, 26 Ocak 1940: 13213-13216). İktisadi hükümleri şu başlıklarda toplamak mümkündür:

- 1- Sanayi ve Maadin Müesseseleri
- 2- Ziraat erbabı
- 3- Ticaret erbabı
- 4- Emlak ve akar sahipleri
- 5- İşçiler
- 6- Nakliyecilere yüklenen vazifeler (Şükrü, 2012: 322).

Kanun ile Hükümet, üretimin ihtiyacı karşılayacak seviyeye gelmesini sağlamak amacıyla sanayi ve madencilige ait kuruluşlara müdahale edebilecek ve denetleyebilecektir. Üretim planlaması isteyebilecek ya da verebilecektir. Üretimin miktarını ve cinsini belirleyebilirken, bedelini ödemek kaydıyla iş mükellefiyeti uygulayabilecektir. Her türlü işyerinde çalışan konumunda olanlar mazeretsiz ya da habersiz olarak iş yerlerinden ayıramayacaklardır. İş mükellefiyeti olanlara emekleri karşılığında normal bir bedel ödenecektir. Üretim tesislerinin malları, maliyetine konulacak belirli bir kâr üzerinden satın alınabilecektir. Bununla birlikte bu malların hükümete teslimi yükümlülük altına alınırken hükümet de ihtiyacı olan işletmelere gerekli olan krediyi sağlayacaktır. Hükümet milli amaçlar için mal stoklayabilecek,

maden üretiminin artması için üretimi tek elde toplamak adına işletmeleri birleştirilebilecek ve devlet tarafından işletilebilecektir. Fayda sağlamayan ve atıl vaziyette bulunan her türlü üretim aracı değeri ödenmek şartıyla satın alınabilecek, verilen programa riayet etmeyen kuruluşlara uygun bir tazminat ödenerek el konulabilecek, çalışma saatleri her gün üç saat uzatılabilecek, işçinin haftalık bir gün tatil yapması aksatılmamak üzere hafta tatili kanunu uygulanmayabilecektir. İthalata yasak konulabilecek, belirlenecek malların tüketimine dair sınırlamalar getirilebilecek, işletmelerin stok durumları gözlenebilecek, stok sebebiyle zarara uğrayan kuruluşların zararları karşılanacak, ihracata ilişkin gerekli kararlar hükümetçe alınabilecek, fiyat tespitleri yapılabilir. İç piyasadaki malların fiyatları, cins ve vasıfları tespit edilebilecek, tespit edilen fiyatlar haricindeki satışlar engellenebilecektir (Koçak, 2017: 374-376).

Kanunun 32. maddesi ihtikârla ilgilidir ve aynen şöyledir:

“Eşya fiyatlarının muhik bir sebep olmaksızın yükseltilmesi, mevcut malın satışa arz edilmemesi, mevcudu kalmadığı beyanı ile malın saklanması, fazla fiyata satmak kastı ile malın herhangi bir surette kaçırılması, muvazaa yolu ile elden çıkarılması, makbul bir sebebe müstenid olmayarak gümrükten çekilmemesi, lüzumundan fazla mal satın alınması, bu malların idhar edilmesi, müstahsil yahut müstehlik aleyhine fiyat birliği yapmak, yaptırmak, bir malı müstehlike arz etmeden evvel muhtelif ticaret erbabı arasında yapılan zincirleme muamelesi, mevcut malın satıştan kaldırılması, bu maksatlardan herhangi biri ile propaganda yapılması ve sair suretlerle sun’i olarak fiyat yükseltmesi fiilleri yasaktır.”(Resmi Gazete, 26 Ocak 1940: 13214).

Hükümet özel nakil vasıtalarının her türlü seyrüseferlerini planlayabilecek, sınırlayabilecek ya da men edebilecek, gerekli gördüğü takdirde ücret ödemek koşuluyla belirlenen yer ve hizmetlerde çalıştırabilecektir. İhtiyaç duyulduğunda çiftçilik yapabilecek durumda olan kadın veya erkekler yaşadıkları yere 15 km mesafede ücretleri ödenmek şartıyla çalıştırılabilir, atıl durumda bulunan tarım araçları kiralanabilecek, belirlenmiş bölgelerde tarımın ne şekilde yapılacağı tayin edilebilecektir (Koçak, 2017: 376-377). 43. madde ile mali hükümlere geçilirken, 25 milyon liraya kadar bir sermayenin hükümete tahsisi kabul edilmiştir. Gerekli görüldüğünde mevcut giderler bu sermayeden karşılanabilecektir. Kanunun olağanüstü öneminden dolayı ortaya çıkan bazı yaptırımlarının gereği gibi yerine getirilmesi için cezai hükümler de kanunda yer almış, bazı maddeler (53-68) cezai hükümlere ayrılmıştır. 8, 9, 10, 11, 15, 17, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38 ve 40. maddelere uymayanlara hafif para cezası, ağır para cezası, hapis ya da sürgün cezaları

getirilmiştir. Kanun'un son maddesi olan 72. madde ise bu kanun hükümlerini tatbika İcra Vekilleri Heyeti memurdur, şeklindedir (Resmi Gazete, 26 Ocak 1940: 13215-13216; Tekeli ve İlkin, 2016: 103-105).

Alınan bu önemli savaş ekonomisi kararlarının uygulamaya geçirilebilmesi için ihtiyaç duyulan kurumsal yapılanmalar hızlı bir şekilde, farklı tarihlerde ve ihtiyaç halinde derhal oluşturulmuştur. Kanun'u uygulamak, bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla, Kanun'un 4. maddesine dayanarak Maliye, İktisat, Ticaret, Ziraat ve Münakalat bakanlarından oluşacak bir "Koordinasyon Heyeti"nin kurulması kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 24 Şubat 1940: 13397). 1940 Şubat'ında faaliyetlerine başlayan heyet, gerek savaş yıllarında ve gerekse MKK yürürlükte olduğu süre içerisinde, kanunun uygulanmasında ve ekonomi politikalarında karar mercii olmuş, savaş ekonomisi uygulamalarını hayata geçirmiştir. Koordinasyon Heyetinin faaliyetleri, kurulan Koordinasyon Barosu tarafından desteklenmiş, bununla birlikte asıl örgütlenme Ticaret Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilmiştir (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 77-78). İhtikâr ile ilgili gelişmeleri kontrol altına almak, başta ekmek, et ve şeker olmak üzere fiyatları kontrol etmek amacıyla "Fiyat Murakabe Komisyonları" çalışmaya başlamıştır. Ülkenin iâşe işlerinin düzenlenmesi, yönetilmesi ve kontrol edilmesi amacıyla Ticaret Bakanlığına bağlı olmak üzere "İâşe Müsteşarlığı" kurulmuş, Ankara, İstanbul ve İzmir'de iâşe müdürlükleri, diğer illerde iâşe heyetleri oluşturulurken, ayrıca iâşe amirlikleri kurulmuştur (Koçak, 2017: 390-392; Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 78, 80).

Olağanüstü dönem koşullarında iâşe ihtiyacının sağlanması ve doğru şekilde kullanılmasını temin etmekle görevli İâşe Müsteşarlığı aynı zamanda Ticaret Bakanlığına bağlı Toprak Mahsulleri Ofisi, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisinin bakanlıktaki işlerini de yerine getirmiştir. Savaş şartlarında Koordinasyon Heyetince yapılacak dağıtımın kolaylaştırılması ve eşit yararlanma imkânlarının sağlanması amacıyla da "Halk Dağıtım Birlikleri" kurulmuştur. Yine Ticaret Bakanlığına bağlı olmak üzere "Dağıtım Ofisi" kurularak, önemli olan her türlü eşyanın dağıtımı planlı bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 78-80). Petrol'ün alınması, satılması, depolanması ve madeni yağların dışarıdan alınması ve dağıtımının gerçekleştirilmesi için ise "Petrol Ofisi" kurulmuştur. İâşe mallarının satın alınması,

satılması, ithal ya da ihraç edilmesi, depoların hazırlanması, bu malların depolanması ve fiyatlarının tespit edilmesi için “Ticaret Ofisi” kurulmuştur. Savaş şartları ile beraber artan hububat ihtiyacından dolayı ekmek sıkıntılarının yaşanması durumunda, üretime dair tespitlerde bulunmak ve iâşe teşkilatına bildirmekle görevli olarak kurulan “Subaşı Teşkilatı” da önemlidir. MKK’nin işlerlik kazanmasına dair kurulan bir yapı olmamakla beraber Toprak Mahsulleri Ofisi de Kanun’un uygulanması esnasında önemli işleri yerine getirmiştir. “Milli Korunma Mahkemeleri” de önemli kurumsal oluşumlardan birisidir. Savaş yıllarında Türkiye’de, başta ekonomik olmak üzere önemli sorunların yaşandığı bir gerçektir. Mahkemelerin Adalet Bakanlığına bağlı olarak, Milli Korunma Kanunu’nun uygulanması esnasında ortaya çıkabilecek suçların önlenmesi, özellikle de karaborsanın önüne geçmek amacıyla kurulduğunu söylemek mümkündür (Özbil, 2015: 109-110).

2.3.3. Refik Saydam Döneminde Kanunda Yapılan Değişiklikler ve Milli Korunma Kanunu

1940-1946 yılları içerisinde kanun, tasarının görüşüldüğü dönemde öngörüldüğü ve Bingöl Milletvekili Feridun Fikri’nin dile getirdiği üzere (TBMMZC, 18 Ocak 1940: 139), zaman içinde yetersiz görüldüğü için birtakım düzenlemelerle Saydam döneminde üç, Saraçoğlu döneminde ise iki kez olmak üzere toplam beş kez değişikliğe tabi tutulmuştur (Ulusoy, 2010: 82-83). Bu değişikliklerle kanunun temel yapısına dokunulmamış, var olan kanun metinlerine ilaveler yapılarak yeni yetkiler verilmiş, cezai meselelerde değişikliğe gidilerek cezalar arttırılmış veya çerçevesi genişletilmiştir. Bununla birlikte Haziran 1946 değişikliklerinde yetki daralması ve cezai meselelerde hafiflemeler göze çarpmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2016: 105-107).

Uygulamadaki işlevselliğini arttırmak için gerçekleştirilen teşkilatlanma çalışmalarına daha önce değindiğimiz Milli Korunma Kanunu, her ne kadar hükümete bir savaş ekonomisi uygulanması konusunda geniş yetkiler vermiş olsa da zaman içerisinde sistemsiz birtakım sıkıntılardan ve pratikte ortaya çıkan bazı aksaklıklardan dolayı istenilen seviyede sonuçlar doğurmadı. TBMM’de kanunun değişikliği konusunda gerçekleştirilen görüşmeler esnasında yapılan açıklamalardan bazı önemli sıkıntıların devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle koordinasyon konusu tam olarak halledilememiş, bakanlıklar arasında uyumlu çalışma tesis edilememiştir. Savaş

şartlarından dolayı yaşanan ithalat sorunları temel ihtiyaç mallarının sağlanmasını engellemekte, iyi işlemeyen iç piyasa şartlarının da etkisiyle gerekli stoklar yapılamamaktadır. Fiyat tespitleri ve kontrollerine dair sıkıntılar devam etmekte, en önemli sorunlardan biri olarak görülen ihtikâr meselesine dair de ciddi gelişmeler yaşanmamaktadır (TBMMZC, 25 Aralık 1940: 157-158).

İktisadi hayata tam manasıyla yön verebilmek amacıyla Saydam Hükümetlerince yapılan birinci değişiklik, 25 Aralık 1940 tarihinde TBMM’de kabul edilen, 28 Aralık 1940 tarihinde resmîyet kazanan 3954 kanun numaralı değişikliktir (Ulusoy, 2010: 83). MKK’nin 5, 6, 11, 14, 16, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 43, 44, 47, 50, 53, 59, 66. maddeleri ile ilgili değişiklikler kabul edilmiştir. Hükümet yapılan değişiklikler ile sanayi ve maden tesislerinin ürünlerine belirli miktarda kâr ekleyerek satın alabilecek, satışını gerçekleştirebilecek, toplama ve sevk işlerini yerine getirebilecekti. İhtiyaç duyulan maddelere el konulabilecekti. Belirli bir tazminat ödenerek, değirmenler ve un üretim tesisleri de dâhil olmak üzere, yetersiz üretimde bulunan tüm tesislere el konulabilecek ve devlet tarafından işletilebilecekti. Lüzumu halinde günde en fazla üç saat fazla çalışma süresi uygulanabilecek, 12 yaşın altındaki kız ve erkek çocuklarının sanayi tesislerinde, 16 yaşın altındaki erkek çocukların da maden tesislerinde çalışmasını engelleyen hukuki mevzuat hükümet tarafından ortadan kaldırılabilirdi. Bir aylık çalışma süresi sonunda bir gün tatil yapma hakkı saklı kalmak kaydıyla, her türlü tatil imkânları Hükümetin tasarrufunda olacaktı. Lüzumu halinde gerekli görülen tüketim maddelerinin üretimi tamamen Hükümetin kontrol ve kararında olacaktı. Özel nakil araçlarının kullanımlarına dair tüm haklar devlette olacak, devlet hizmet için kullanabilecek ve hatta satın alabilirdi (Koçak, 2017: 383-384). Kanun’un uygulanması için Hükümete tahsisi kararlaştırılan 25 milyon liralık sermaye 50 milyona çıkarılacaktı. Yine bazı cezai müeyyidelerin arttırılması da bu değişiklik ile mümkün kılınmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 105).

İkinci değişiklik, 17 Aralık 1941 tarihinde TBMM’de kabul edilen, 23 Aralık 1941 tarihinde resmîyet kazanan 4156 kanun numaralı değişikliktir. El koyma kararlarının çabuk bir şekilde hayata geçmesini sağlamak ve kanundan olumlu neticeler almak amacıyla yapılan değişiklik ile hükümet, MKK’nin 14, 55, 65. maddelerini değiştirerek, koşulsuz olarak sanayi ve maden tesislerine el koyma hakkına kavuşmuştur. Saydam hükümetlerince yapılan son değişiklik, 30 Ocak 1942 tarihinde TBMM’de kabul edilen, 3 Şubat 1942 tarihinde resmîyet kazanan 4180 kanun numaralı değişikliktir. Kanunun 6, 18, 19, 21, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 47, 50,

53, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67 ve 68. maddeleri değişikliğe uğramıştır (Ulusoy, 2010. 83, 84-86).

Yapılan değişiklikler ile Hükümetin ekonomik dinamiklere müdahale imkânı oldukça genişlemiştir. Tüm işletme ve kuruluşların çalışma süreleri belirlenebilecek, her türlü maddenin satış fiyatı tespit edilebilecek, herhangi bir ürünün ekimi yasaklanabilecektir. El koyma için ise ihtiyaç duyulması yeterli bulunmuştur. Diğer taraftan sekiz ek madde eklendiği için Milli Korunma Kanunu'nun madde sayısı 80 olmuştur (Koçak, 2017: 386; Tekeli ve İlkin, 2016: 105-106).

Genel olarak sanayi ve maden, dış ticaret ve fiyat kontrolü ile iş hayatına dair düzenlemeleri ihtiva eden, işçi ve küçük çiftçi aleyhine maddeleri içinde barındıran, teoride ve pratikte burjuvazi lehine sonuçlar doğuran Milli Korunma Kanunu'nun gerek savaş yıllarında ve gerekse daha sonrası için ciddi etkiler yaptığı bir gerçektir (Timur, 2018: 191-195).

Koordinasyon Heyeti'nin, 23 Şubat 1940 tarihinde yaptığı ilk toplantısında aldığı beş karardan dördü kömür meselesi ile ilgilidir. Alınan bu ilk kararların Ereğli Kömür Bölgesinde yoğunlaşmasının en önemli nedeni, savaş şartlarında kömür üretiminin stratejik bir değer haline gelmesidir (Tekeli ve İlkin, 2016: 107-108). Bu sebeptendir ki MKK'nin ilk uygulama sahası, zorunlu iş yükümlülüğü getirilmek şartıyla Zonguldak Kömür Havzası olmuştur (Resmi Gazete, 5 Haziran 1940: 14015; Şükrü, 2012: 326; Timur, 2018: 195). Ele aldığımız dönemde, işbaşında bulunan hükümetler içerisinde Saydam hükümetlerinin ki özellikle de ikinci Saydam hükümeti döneminin, en katı müdahale dönemi olduğunu belirtebiliriz. Özellikle bu müdahalelerin, tarım ve sanayideki üretimi arttırmak gibi birkaç noktada toplanan ana hedefleri gerçekleştirmek amacı güttüğünü söylemek mümkünse de en temel hedefin ihtikârı ortadan kaldırmak olduğu söylenebilir. Bu konuda Saydam döneminde, devlet müdahalesinden ve kontrolünden taviz vermeyen bir tutumun varlığını dile getirebiliriz. Üretime tam manasıyla yön verememenin de etkisiyle, özellikle ihtikârı önleme konusunda iç piyasa dinamiklerine müdahale aktif olarak kullanılmıştır. Koordinasyon Heyeti kararlarının yarıya yakınının ihtikârı önlemek amacıyla alındığını da belirtmek gerekmektedir (Tekeli ve İlkin, 2016: 108-109, 113).

Saydam döneminde ve hatta savaşın devam ettiği yıllarda dahi el koyma kararlarına sıkça rastlanmamaktadır. Aydemirin ifadesiyle el koyma kararları hiçbir zaman “aşırı hadlere vardırılmamıştır.”(Aydemir, 1968: 216-217). El koyma uygulamalarında ödemeler, komisyonlarca belirlenen ederlerinin taksitle ödenmesi

şeklinde olmuştur. Bu ödeme şekli, enflasyonun yoğun olduğu bu dönemde devletin lehine fakat üreticinin aleyhine bir sonuç doğurmuştur. Hububata genel olarak düşük fiyatlardan el konulduğu görülmektedir. Refik Saydam döneminde 1940, 1941 ve 1942 yıllarında buğday, çavdar, İstanbul'daki yapağılar, keresteler ve kâğıtlar, pamuk, mısır, kuşyemi, kuru bakla, nebati yağlar, gümrükten çıkmış ya da çıkacak kamyonlar, kauçuk, fiyatları devlet tarafından piyasa değerlerinden biraz aşağıda belirlenmek suretiyle el koyma kararlarına tabi tutulmuştur (Koçak, 2017: 389-390).

Kanun'a dair önemli uygulamalardan biri de iş yükümlülüklerine ilişkin olan uygulamalardır ve ilki "Ereğli Kömür Havzası" olarak bilinen bölgede uygulanmıştır. Bu yükümlülükler genel olarak maden sektörü ile sınırlı kalmıştır. Bayındırlık Bakanlığının yol, köprü, meydan ve iskele inşaatlarında da ücretli iş yükümlülüğü uygulanmıştır. Yükümlülüğe tabi tutulacak kişilerin toplanması ve sevkleri, mülki amirlerce Bayındırlık Bakanlığının kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Çalışma süreleri esnek tutulmuş, uzatılabilmiştir. Özel nakil araçları da ücretli iş yükümlülüğüne tabi kılınmıştır. Diğer taraftan gerek özel ve gerekse kamu kuruluşlarına ait fazla mesai yapılmasına dair kararların oldukça fazla olduğu görülmektedir. MKK uygulamaları, özellikle işçi ve köylü açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Köylünün ürettiklerine Devlet tarafından düşük fiyatlarla el konulacak, hatta maden sahalarında düşük ücretle çalışmak zorunda kalacaktır. İşçi sınıfı ise özel ya da kamu işletmelerinde karın tokluğuna çalışmak durumunda kalacaktır. MKK'ye yönelik kararların önemli bir kısmını kuşkusuz ki üretim, tüketim, dağıtım ve stoklama oluşturmuştur. Aynı zamanda bu alanlarda devlet kontrolü bir hayli fazla hissedilmiştir. Örneğin Ereğli Kömür Havzası'nda kömür satış ve satış fiyatları hükümet tarafından tespit edilmiş, üretime dair programlar verilmiş, denetimlerinin hükümetçe yapılması kararlaştırılmıştır. Stoklanma ve dağıtım işleri de (Etibank tarafından yapılacaktır) ele alınan konular arasındadır. Sanayiye teşkilatlandırmak ve kontrol altına almak amacıyla İktisat Bakanlığınca "Genel Sanayi ve Bölge Sanayi Birlikleri" kurulacaktır. Yüz kuruştan fazla yapılan alışverişlerde ise müşterinin talebi üzerine fatura verme zorunluluğu getirilmiştir. Gazete kâğıdı kullanımına getirilen kısıtlamalar, demirlerin beyana tabi tutulması, pamuk ipliğinin satışının ve dağıtılmasının düzenlenmesi, üretimde artış meydana getirmek amacıyla bedelsiz el tezgâhlarının dağıtılması ve yine buğday unundan pasta ve börek gibi tali üretimin gerçekleştirilmesinin yasak edilmesi, bu dönemde temel MKK uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçak, 2017: 395-398, 407-409).

2.4. Karne Uygulaması

Vesika ya da karne usulü, vatandaşların hangi mallardan ne kadar talep edebileceklerinin devlet makamları tarafından belirlenmesidir. Bir diğer ifadeyle vatandaşların tüketime dair hak ediş miktarlarının, kişilerin satın alma güçlerine bakılmaksızın devlet tarafından takdir edilmesidir (Ergin, 1943a: 74).

Karne uygulaması, ilk kez uygulandığı Birinci Dünya Savaşı ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ekonomik yaşamda ortaya çıkan sıkıntıların giderilmesi için uygulanan savaş ekonomisi tedbirleri içerisinde önemli bir yer bulmuştur. Ülkelerdeki uygulamalardan ve yazarların yaptıkları değerlendirmelerden hareketle miktar karne yöntemi, değere bağlı karne yöntemi, puan yöntemi, sertifikalı karne yöntemi, birim karne yöntemi, puanlamalı karne yöntemi gibi farklı karne yöntem sınıflandırmalarına rastladığımız karne uygulaması, İkinci Dünya Savaşı süreci içerisinde birçok ülkede uygulanmıştır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 15, 18-19, 26-27). Savaş yıllarında ve özellikle savaş ekonomisi içerisinde bulunan ülkelerde fiyat kontrollerini tamamlayıcı etkisi, arz-talep dengesini sağlayıcı yanı ve milli gelirdeki tasarruf payını arttırarak savaşın finanse edilmesine yaptığı katkıdan dolayı aktif olarak kullanılmıştır (Ergin, 1943a: 76).

1943 yılında Avrupa ülkelerindeki karne uygulamalarını gösteren aşağıdaki tablo bize önemli bilgiler vermektedir. Tablodaki bilgiler ışığında Avrupa devletlerinin halkın iâşe konusunda sıkıntı yaşamaması ve ülke kaynaklarından eşit bir şekilde yararlanmasını sağlama noktasında, karne uygulamasını katı bir şekilde hayata geçirdiklerini söylemek mümkündür. Hiç şüphesiz ki bu katı iktisadi tavırlarda, gıda konusunda geçmişte yaşanmış acı tecrübelerin etkisi olmuştur. Örneğin Almanya'da 1923 yılı hiperenflasyonun tavan yaptığı yıl haline gelmiştir. 1922 yılında basılan en büyük banknot 50 bin mark iken, 1923'te 1 trilyon mark olmuştur. 1914'te 1 mark 1 ABD Dolarına eşit iken, Aralık 1923 yılında 4,2 trilyon mark 1 ABD Dolarına eşit hale gelmiştir. 1923 Kasım ayı başlarında bir somun ekmeği 200 milyar mark olmuştur. Para o kadar değer kaybetmiştir ki insanlar duvar kâğıdı olarak kullanmış, çocuklar paralardan uçurtma yapmış, para destelerini oyunlarında tuğla niyetine kullanmışlardır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 41).

Tablo 2.8: 1943 Yılı İtibariyle Bazı Avrupa Ülkelerinde Gıda Maddelerinin Dağıtımı ve Karne Uygulamaları

İsviçre	Patates, yeşil sebze, kuru meyve taze ve konserve balık tahdide tabi değildir. Kişi başına günlük 150 gram ekmek, aylık yarım kilo şeker ve yağlı maddeler tevdi edilmektedir.
İsveç	Günlük 170 gram beyaz ekmek, 180 gram çavdar ekmeği serbestçe alabilmektedirler. Un pasta ve makarna karne ile alınabilmektedir. 900 gram yağlı peynir, 1870 şeker, 350 gram arpa, 517 yulaf, 41 gram kahve, 350 gram sebze, 138 gram pirinç, 16 gram çay alma haklarına sahiptirler.
İspanya	Vatandaşların fiziki durumlarına göre 80 gram ile 160 gram günlük ekmek. Aylık 275 gram şeker, bir buçuk kilo et, bir kilo tereyağı ve bir litre zeytinyağı almak hakkına sahiptirler.
Almanya	10-20 yaş arasındaki gençler günlük 372 gram, işçiler 406 gram, ağır işçiler 521 gram, çok ağır işçiler 661 gram ekmek alabilirler. Et normal kişilere ayda 1500 gram, ağır işçilere 4080 gram, yağ normal kişilere 385 gram.
İngiltere	Bu ülkede ekmek tüketimi tahdit edilmemiştir. Fakat bisküvi gibi pata gibi undan yapılan yiyecek maddeleri karneye tabidir. Her İngiliz vatandaşı ayda bir kilo şeker, 1-2 kadar şeker, 1-3 et, balık, kümes hayvanları, sebze, patates ve meyve satışı serbesttir. Yağlı maddeler karneye tabidir. Her ay 729 gram yağı, 470 gram peynir tüketilebilir. Kahve ve kakao satışı serbest, çay karneye tabidir. Bir İngiliz ayda 1 yumurta yiyebilir.
İtalya	Günlük ekmek tayini 150 gramdır. Gençler için bu miktar günlük 200, işçi ve ağır işçiler içinde 300-500 gramdır. Yıllık patates tüketimi 10 kg, pirinç ve makarna ise kişi başına yarım kilo kadar tevzi edilmiştir.
Finlandiya	Günlük ekmek tayini 330 gramla 660 gram arasında değişmektedir. Yulaf, arpa, pirinç, bezelye ve mercimek un mamulâtı karneye tabidir. Şeker tayini ise ayda 250 gramdır. Aylık 235-885 gram et, 6 kilo bakla, yarım kilo yağlı madde ve iki litre süt ve yahut bir kilo kaymak. Ayrıca sebzeler, pancar, kuru meyveler, çay ve kahve vesikaya tabidir.

Kaynak: Ali Rıza Gökbunar, Hamza Kahrıman, Karneli Yıllar Bir Savaş Maliyesi Uygulaması, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, s.27.

Her ne kadar Türkiye savaşa bilfiil dâhil olmasa da savaşın etkilerini önemli derecede hissetmiştir. Halkın temel gıda maddelerini sağlamak konusunda karşılaştığı sıkıntılar en belirgin etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, savaş koşullarında gıda meselesine dair sorunları ortadan kaldırmak, gelişmiş memleketlere oranla gelişmemiş memleketlerde çok daha zor olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin esnekliğine sahip olmayan gelişmemiş ülkelere savaşın getirdiği olumsuzluklara uyum sağlama sıkıntısı kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle bu dönemde Türkiye, tarım sektöründeki iş gücü ve çekim hayvanı eksikliğini, makineli tarım ile kapatamamanın sıkıntısını derin olarak hissetmiştir. Ele aldığımız dönem içerisinde toprağın kullanımı bütünüyle hayvan gücüne dayalıdır ve ordunun ağır silahlarının taşınması ve bütün lojistiği de hayvan gücü ile gerçekleşmektedir. Beslenme normları itibarıyla, askere alınan erler ve askeri hizmetlerde kullanılan hayvanlar ile bir köylünün ya da köyde bulunan bir hayvanın beslenmesi konusundaki farklılıklar da çözülmesi gereken önemli birer sorun olarak ortaya çıkmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 233-234). Bu konuda Alman ekonomistlerin yaptıkları çalışmalar sonucunda ortaya çıkan neticeye göre bir asker

başına düşen gıda miktarı, bir sivil yetişkin bireye düşen gıda miktarından %70 daha fazladır. Başka bir ifadeyle askere ayrılan gıda, ağır işçilere ayrılan gıdadan daha fazla olmuştur (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 48).

Savaş döneminde eksikliği hissedilen ve tüketimi zaman zaman kontrol altına alınmaya çalışılan bazı ürünlerin üretim oranları ele aldığımız dönem içerisinde şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 2.9: 1939-1946 Döneminin Üretimi

Yıllar	Buğday/ton	Arpa/ton	Mısır/ton
1939	4.191.528	2.275.460	635.855
1940	4.067.950	2.249.314	757.309
1941	3.483.147	1.758.246	647.467
1942	4.263.282	2.164.781	852.828
1943	3.509.507	1.665.322	874.265
1944	3.148.396	1.403.049	508.296
1945	2.189.318	934.309	294.739
1946	3.648.383	1.653.592	594.838

Kaynak: Şinasi Sönmez, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 47, 2011, ss. 599-629, s. 607.

1941 yılından itibaren üretimde yaşanan düşüşler aynı zamanda özellikle ihtiyaç duyulan temel gıda maddelerindeki fiyatların artmasına da sebep olmuştur. 1938 yılında 100 olan fiyat endeksi 1941 yılında 165 olurken, 1942'de 280 olmuş, 1943'te ise 457'ye fırlamıştır. 1938 yılında kilosu 10.05 kuruşa satılan ekmek, 1943 yılında 38.67 kuruşa satılacaktır (Metinsoy, 2017: 111-113). Ekmek sıkıntısının ortaya çıkmasının ve ekmek fiyatlarında yaşanan artışın en temel nedeni elbette ki üretim düşüşleridir. Fiyat artışlarını önlemek amacıyla “Hayat Pahalılığıyla Mücadele Servisi” kurulmuş olsa da özellikle nüfusun %75 ini oluşturan köylü kesimi artan fiyatlar karşısında en çok mağdur olan kitle olmuştur (Sönmez, 2011: 608).

Üretimde yaşanan düşüşler bir yana, 1940'ın sonlarına gelindiğinde Toprak Mahsulleri Ofisi, gerek üreticilerin ve gerekse de tüccarların stokçuluk yapmalarından dolayı yeterli alımı yapamamış, eldeki stoklar da azalmaya başlayınca iâşe sorunu tırmanmıştır (Bakar, 2013: 6). Nakliye meselesinde yaşanan sıkıntılar ve depolama konusundaki yetersizlikler de Toprak Mahsulleri Ofisinin yeterli alımları yapıp sevk edememesinde, ekmek başta olmak üzere iâşe sorunlarının giderilememesinde çok etkili olmuştur. Ekmek sorununun çıkışında psikolojik sebeplerden de bahsetmek mümkündür. Özellikle içinde bulunulan şartlar, her an bir savaşa girilebilme ihtimali ve ekmeğin karneye bağlanacağı endişesi ile ekmeğe aşırı talep gösterilmiş, bu durum ekmek fiyatlarını arttırırken, aynı zamanda ekmek darlığını da beraberinde getirmiştir

(Metinsoy, 2017: 113-114). Bu konularda Asım Us 'un, Hatıra Notları adlı kitabında yazdıkları dikkat çekicidir:

“Beşiktaş’ta Haşim Bey fırını ittisalinde un ve arpa ticareti ile iştigal eden bir tüccarın ardiyesi aynı çatı altında ve fırın ile alakalı kapıları vardır. Bu muhtekir tacir el altından fırıncı Haşim Bey ile anlaşıp vermiş olduğu unları günü gününe on, yirmi çuval satmakta ve perakende olarak da dükkânda 50 veya 60 kiloluk bir kap içinde ekmeklik unu gizli olarak 35 kuruşa halka satmaktadır... 18 Kasım 1941. Bugün fırıncılara yedi bin iki yüz çuval un verilmiştir. Bu miktar İstanbul’a şimdiye kadar tevzi edilen undan bir misli fazladır. Bununla beraber birçok fırınlarda yine ekmek kifayetsizliği vardır. Sebebi halkın vesika usulü başlayacak diye fazla ekmek alıp kurutmak istemeleridir.” (Us, 2012: 444).

Hükümet, Milli Korunma Kanunu’nun “Hükümet lüzum gördüğü maddelerin alım ve satımını, her ne suretle olursa olsun başkasına devrini, imalini, istihlakini, istimalini ve naklini men edebilir. Bu maddelerin ne şekil ve suretle, nerelerde, hangi şartlar altında ve ne miktarda alınıp satılacağını, devir, imal, istihlak, istimal ve nakledileceğini tanzim ve tahdit edebilir ve vesikaya bağlayabilir.” şeklindeki 21. maddesinin kendisine verdiği imkânlar ile iç piyasayı denetleme yoluna gitmiştir (Bengi, 1945: 23).

İç İşleri Bakanlığı valilere gönderdiği genelge ile bir önlem olarak ekmeğin kalitesini kontrol altına almak istemiştir. Genelgede ekmeğin randıman (buğdayın un haline getirilmesinde kepeğinin ayrıştırma miktarı) miktarının tüm fırınlarda aynı olması talep edilirken, 1940 yılında %80 randımanlı ekmek imali istenmiştir (Sönmez, 2011: 612). Aralık 1940’ta çiftçinin hububat mahsulünü zorunlu olarak devlete satışı kararlaştırılmıştır. Hükümet tarafından yayınlanan tebligatta “buğday fiyatlarının çok yükseldiği, çiftçinin malını piyasaya sürmekte ağır davrandığı, bazı tüccarın da ellerindeki stokları piyasaya sürmek istemeyerek fiyat artışını körüklediği” belirtilerek, stoklara el koymanın nedenleri anlatılmaya çalışılmıştır (Dokuyan, 2013a: 196-197). 12 Şubat 1941’de ise tohumluk ve yemeklik ihtiyacı dışında kalan ürüne el konulması, 15164 numaralı kararname ile kararlaştırılmıştır. Valiler kontrolünde yürütülecek kararname şartlarının kapsadığı iller arasında Ankara, Kütahya, Konya, Amasya, Sivas, Çorum, Yozgat, Eskişehir, Urfa, Afyon, Burdur, Mardin, Niğde, Denizli, Diyarbakır, Bilecik, Çankırı, Isparta, Tokat, Kayseri, Kırşehir vardır. Bu illerdeki çiftçiler, ellerinde bulunan hububatı beş gün zarfında beyan etmekle yükümlü kılınmışlardır. Yine tedbir maksatlı olarak, TMO’nun un stokları yapması ve muhafaza etmesi salık verilmiştir (Resmi Gazete, 14 Şubat 1941: 437-438).

Buğday sorununun bir türlü çözülememesi üzerine Hükümet, daha sıkı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. 24 Kasım 1941’de buğday unundan “ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simit” dışında imalat ve her türlü ticari faaliyet yasaklanmıştır. Lokantalarda ve evlerde yapılacak hamur işleri bu yasağın dışında tutulurken pasta, kek, sandviç ekmeği, poğaç, yufka, çörek, börek, tatlı ve benzeri üretim yasak edilmiştir (Resmi Gazete, 27 Kasım 1941: 1953). Bu yasak ancak 1944 yılının sonlarına doğru kaldırılmıştır (Koçak, 1986: 26).

Ekmeğin karneye bağlanmasından önce başvuru önemli uygulamalardan biri de “tek tip ekmek” uygulamasıdır. 18 Şubat 1941 tarihinde Hükümetin aldığı kararla Ankara, İstanbul ve İzmir’de tek tip ekmek çıkacak, 100 kg buğdaydan 84-86 kg un alınacak, %15’i aşmayacak şekilde çavdar katılabilecek, francala ekmek (has undan yapılan beyaz, yumuşak ekmek) belirlenen şartlarda üretilerek satışa sunulacaktı (Resmi Gazete, 21 Şubat 1941: 510). Değirmencilerin 84-86’dan daha az randımanlı un üretmeleri de yasaklandı (Tekeli ve İlkin, 2016: 125). 6 Haziran 1941’de ise ekmeğin katkı oranlarında değişiklik yapılmış ve %20 arpa, %30 çavdar ilavesi kabul edilmiştir. Aynı zamanda francala ekmeğe kısıtlama getirilmiştir (Tuğluoğlu, 2001: 357). İlerleyen süreçte un randımanı önce 89-91’e daha sonra da 94-96’ya çıkarılmıştır. Yani ekmekteki kepek oranı arttırılmış, ekmekler daha koyu renkli bir hal almıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 125). Şevket Süreyya Aydemir’in yazdıklarından anlaşıldığı üzere, uygulama kararlarının dışında ekmeğin içerisine palamut ve küspe gibi farklı katkı maddeleri de katılmıştır. Böylelikle ekmek, yenilebilme özelliğinden oldukça uzaklaşmıştır (Aydemir, 1968: 203). Bu durum vatandaş arasında serzenişlere de sebep olmuştur. Özellikle çavdar, ekmeğin gerek iyi pişmesini engellemekte ve gerekse de ekmeğin siyah renk almasına neden olmaktadır. Katkı maddelerinin pişme derecelerinin farklılığından dolayı birinin iyice pişirilmesi diğerinin yanması sonucunu doğurmuş, ekmeğin hamur olma sonucu kaçınılmaz olmuştur. Ekmekteki katkı oranlarının iyileştirilmesine dair yapılan çalışmalardan da istenilen sonuçlar alınamayınca, memnuniyetsizlikler iyice artmıştır (Bakar, 2013: 9).

Başta buğday olmak üzere ekmek yapımında kullanılan hububatın üretimi konusunda yaşanan sıkıntılar, karaborsanın alıp başını gitmesi, halkın içinde bulunduğu durum ve fiyatlar dengesinin bozukluğu neticesinde devlet, yavaş yavaş karne uygulamasına doğru sürüklenmiştir (Dokuyan, 2013a: 199). 19 Aralık 1941’de TBMM’de konu ele alınmış ve ekmeğin karne ile verilmesi kararlaştırılmıştır. Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen konuşmasında: “Hükümet birçok müşkülât ve bazı mahzurlarına rağmen bir taraftan stoklarımızı muhafaza etmek bir taraftan da bu tevziatı

tam bir intizam altına almak maksadı ile ekmek işinde karne usulünü tatbika karar vermiştir. Ve iki buçuk aydan beri çalışılarak bunun hazırlığını ikmal etmiştir. Vatandaşların böyle bir tedbiri seve seve kabul edeceklerinde şüphemiz yoktur.” ifadelerine yer vermiştir (TBMMZC, 19 Aralık 1941: 110). Mevcut gelişmeler ertesi gün basına da yansımış, 20 Aralık 1941 tarihinde Ulus gazetesinde “Ekmek işinde karne tatbik edilecek” başlığı (Ulus, 20 Aralık 1941), Akşam gazetesinde ise “Ekmeğin karne usulile tevziine karar verildi” başlığı atılmıştır (Akşam, 20 Aralık 1941).

Beklentilere dair dönemin iktidarının karne uygulamasını, CHP’nin “halkçılık” imajını destekleyecek bir uygulama olarak değerlendirmiş olmasının muhtemel olduğu yorumunu yapan Murat Metinsoy, vardığı neticeyi şu düşüncelerle desteklemektedir:

“Siyasal iktidar açısından karne uygulamasının temel fonksiyonlarından birisi de nüfusun ve emek gücünün yeniden üretimiydi. Çünkü karne sisteminden beklenen sadece tüketimi sınırlandırması değildi; ayrıca herkesin karne kapsamına alınan maddeye erişimini garanti etmesiydi. Toplumun geniş kesimlerinin temel maddelere görece eşit seviyede ulaşması, savaş döneminde gerek toplum sağlığı, gerekse iş gücünün üretkenliği açısından kritik bir öneme sahipti. Aynı zamanda toplumun hâleti ruhiyesi açısından, savaşın getirdiği sıkıntıların toplumun tüm üyelerince eşit bir biçimde paylaşıldığı düşüncesini yaratarak olumlu etkilerde bulunabilir... Keskinleşen sınıfsal farklılık çizgilerini yumuşatabilirdi.” (Metinsoy, 2017: 115).

Dönemin önemli gazetecilerinden Zekeriya Sertel konu hakkında şunları dile getirmektedir: “Vesika usulü herkesin parası nispetinde mal almasına müsaade etmediği için, kısmen malın fiyatının kararlaştırılmasına hizmet eder. Eşya almak için dağıtılan kupon veya vesikalar devlet tarafından müsavat dâhilinde dağıtılmış bir nevi para yerine geçer. Bu sebeple de vesika usulü paranın enflasyona kaymasına mani olur. Vesika, aynı zamanda fiyatın yükselmesine sebep olan amillerden birini ortadan kaldırır ve fenalığı kökünden kazır. İhtikâra, yoksulluğa, müsavatsızlığa imkân bırakmaz.” (Gökbunar ve Kahrman, 2014: 84).

Uygulamadan beklenen durumlardan biri de fiyat istikrarının sağlanması olmuştur. Karne usulü savaş yıllarında sadece ülkemizde değil, diğer pek çok ülkede de uygulanmıştır. 1939’da geçinme endeksimiz 100’den, 1942 Mayıs’ına gelindiğinde 204’e çıkmıştır. Hâlbuki bu artış oranı Bulgaristan’da 100’den 150’ye çıkmıştır. Yugoslavya’da 1939 yılında 100 liraya alınabilen gıda maddesi 1942 yılında 286 liraya, İsveç’te 141, İngiltere’de 118, Norveç’te 149, Macaristan’da 157, Finlandiya’da 158, İspanya’da 180, Danimarka’da 150, Bulgaristan’da 199, Almanya’da ise 110 liraya

alınabilir olmuştur. Görülmektedir ki bu ülkelerin pek çoğunda karne usulü uygulanmıştır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 87).

Karne uygulamasında oluşması beklenen önemli durumlardan biri de sabit gelirliilerin hayat pahalılığından az etkilenmelerini temin ve temel ihtiyaç maddelerine ulaşımının kolaylaştırılması olmuştur. Aynı şekilde yoksullar da savaş yılları boyunca desteklenecektir. Aşağıdaki tablo savaş yıllarında çok fazla artan fiyatlara rağmen, gelirlerinde pek bir oynama olmayan sabit gelirli vatandaşların alım güçlerinin ne denli azaldığını göstermektedir (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 89-90).

Tablo 2.10: Memur ve İşçilerin Satın Alma Endeksi (1938 Yılı Baz Alınarak)

Yıllar	Memur Sınıfı	İşçi Sınıfı
1938	100	100
1939	102	101
1940	94	96
1941	83	86
1942	57	62
1943	42	47
1944	50	58
1945	59	63
1946	62	70

Kaynak: Ali Rıza Gökbunar, Hamza Kahrıman, Karneli Yıllar Bir Savaş Maliyesi Uygulaması, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, s. 89.

13 Ocak 1942’de, 247 sayılı “Ekmek ve Ekmeklik Hububat İstihlâkinin Tahdidine Dair Karar” ile ekmekte karne usulü başlamıştır.(Resmi Gazete, 19 Ocak 1942: 2160-2161; Bengi, 1945: 170; Koçak, 1986: 26). Karara göre belirlenen ekmek miktarları, 7 yaşına kadar olan çocuklar için 187,5 gram, 7 ve 7 yaş üstü olanlar için 375 gram, ağır işçiler için ise 750 gram şeklindedir. Kararda ağır işçi şu şekilde tarif edilmiştir: “Sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, yol köprü ve emsali inşaatta, nakil, tahmil ve tahliye, ormanlarda kat’iyat işlerinde mutat iş saatinin devamı müddetince fasılasız surette büyük enerji sarfını icap ettiren ağır bedeni hizmetler gören veya şiddetli hararet, şiddetli ziya, şiddetli gürültü, teneffüs cihazını tazyik edecek bir buhar veya gaz veya sıhhati tehlikeye düşürecek her hangi bir madde ile bozulmuş bir hava içinde çalışmak zorunda bulunan kimselerdir.” (Bengi, 1945: 170-171). Karar gereğince karne dağıtımı yerel belediyeler tarafından yapılacak, köylerde karne usulü tatbik edilirse de herkes günde 300 gram ekmek alacaktı (Koçak, 1986: 26). Bununla birlikte köylerde karne usulünün tatbikine dair bir bilgi ya da belirti yoktur (Koçak, 2017: 395-398). Yine karara göre, ekmeklik unlardan ekmek dışında üretim ve satış ile lokantalarda, resmi yerlerde ve özel işletmelerde hamur mamullerin imalatı da yasaklandı (Metinsoy, 2017: 118). Alınan kararlara uymayanların 3 yıla kadar

mahkûmiyet cezasına çarptırılacakları de ilan edilmiştir (Özer, 2012: 35). Sonraki yıllarda ekmek oranları değişikliğe uğramış, 27 Şubat 1942’de azaltmaya gidilerek çocuklar 150, yetişkinler 300 ve işçiler ise 750 gram ekmek almaya başlamıştır (Karabekir, 2017: 1252). 13 Nisan 1942’de ekmek miktarı 7 yaşından büyük olanlar için 175 grama inmiş, Mayıs ayında ise tekrar değişerek 150 gram olmuştur (Koçak, 1986: 26-27). Bu düşüşte, bu günlerde Anadolu’dan İstanbul’a hububat sevkiyatında yaşanan sıkıntılar etkili olmuştur (Us, 2012: 457). Eylül 1944 yılından geçerli olmak üzere 7 yaşına kadar çocuklar ile 7 yaşın üzerindeki için 375 gram, ağır işçiler içinde 750 gram olmuştur. Ocak 1945 yılından itibaren sırası ile 450 gram ve 900 gram olarak düzenlenmiştir (Koçak, 1986: 26-27). Askerin günlük ekmek istihkakı önce 750 gram olarak düzenlenmiştir. Daha sonra askerin ağır işleri yerine getirmesi ve savaş eğitimlerinden dolayı Milli Savunma Bakanlığının isteği üzerine, batı bölgelerindeki askerler için 900 gram, doğu bölgelerindeki askerler için ise biraz daha fazla ekmek istihkakı kabul edilmiş olsa da (TBMMZC, 2 Şubat 1942: 240), 23 Şubat 1942’de 750, 8 Mayıs 1942’de 600 gram olarak düzenlenmiştir (Sönmez, 2011: 619).

Ekmek karnesi ilk önce İstanbul ve Ankara’da başlamış olsa da kısa bir süre içerisinde diğer illeri de kapsar hale gelmiştir (Dokuyan, 2013a: 199). Uygulandığı diğer iller İzmir, Amasya, Zonguldak, Aydın, Bilecik, Urfa, Bitlis, Trabzon, Burdur, Tokat, Kars, Tekirdağ, Manisa, Sivas, Malatya, Kocaeli, Hatay, Samsun, Rize, Mardin, Siirt, Maraş, Seyhan, Gümüşhane, İçel, Kırklareli, Sinop, Muğla, Isparta, Çanakkale, Ordu, Edirne, Giresun, Diyarbakır, Bursa, Kayseri, Çankırı, Erzurum ve Kastamonu olmuştur (Özbil, 2015: 206-208).

İaşe Koordinasyon Kurulu tarafından alınan karne usulüyle dağıtım kararı gereğince, her bir ferde bir karne verilerek ihtiyaç duyulan ekmeğe sahip olması sağlanmaya çalışılmıştır. Kartlar küçükler, büyükler ve ağır işçiler için ayrı olarak düzenlenmiştir. Kartlar, aile reisleri tarafından imzaları karşılığında alınan ve var olan nüfus sayısını bildiren beyannamelere göre her şahsın ismine düzenlenmiştir. Karnelerin içerdiği fişler bir günlük ihtiyaca karşılıktır ve sonraki gün için kullanılamaz. Diğer taraftan karnelerini kaybettiklerini söyleyerek bürolara gelenlerin karnelerini sattıkları tespit edildiği için karnelerin yenilenmesi yasaklanmış, sıkı tahkikat neticesinde kaybedildiği anlaşılırsa ancak verilmesi kabul edilmiştir. Şehirlere misafir olarak gelenler için ise çözüm olarak “misafir ekmek kartı” kullanılmıştır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 100, 107-108).

16 Mart 1942 tarihinde “Dağıtma Ofisi” kurulmuş, kurulan bu teşkilata destek olmak ve halka yapılacak dağıtımları kolaylaştırmak amacıyla da 5 Mayıs 1942 tarihinde “Dağıtma Birlikleri” teşkil edilmiştir (Çolak, 1992: 264). 250 ev veya 1000 kişilik bir halk kitlesi bir halk dağıtma birliği oluşturmaktaydı ve 1 başkan ile 4 aza olmak üzere 5 kişilik bir idare heyeti seçmekteydi. Birlikler yapılması gereken dağıtımları yapmak, tüketime dair yapılan yolsuzlukları bildirmek, dağıtımın yapılacağını noktaları ve ne şekilde yapılacağını haber vermek, usulsüz kart dağıtılmasına engel olmak gibi önemli görevleri üstlenmişlerdi (Resmi Gazete, 14 Mayıs 1942: 2849-2850; Bengi, 1945: 187-190).

Ekmek dağıtım meselesinde uygulanan kurallardan biri de sıcak ekmek satılmaması olmuştur. Ekmeğin pişmesinden sonra bir gün geçmesi kabul edilerek, taze olan ekmeğin daha ağır gelmesinden dolayı, belirlenmiş olan gramajda ekmek alımı sağlanmaya çalışılmıştır. Alınan karara aykırı işlem yapanlar 25 lira para cezasına çarptırılmıştır. Eldeki ekmekler müsadere edilmiş, cezaya dair gazeteye yapılacak ilanının masrafları da ilgili kişiye ait kılınmıştır (Dokuyan, 2013a: 200).

Birtakım aksaklıkların ortaya çıkmasının anlaşılması üzerine Saraçoğlu Hükümeti, 22 Ekim 1942 tarihinde 22 maddeden oluşan “Hükümetçe ekmek ve ekmeklik hububat ve sair eşya ve maddelerin dağıtılmasına dair talimatname” adını taşıyan talimatnameyi kabul etmiştir (Resmi Gazete, 27 Ekim 1942: 3901-3903). Memurların ve Halk Partisi çalışanlarının lehine bir uygulama olarak da yorumlanan 18887 Kararname numaralı talimatnameye göre, “devlet memurları, köy öğretmenleri ve öğretmenleri, emekli-dul ve yetim maaşı alanlar, yardımcı öğretmenler, Anadolu Ajansı ve devlet radyosu çalışanları, Halk Partisi ve halk evlerinde sürekli çalışanlar, bu kimselerin anne, büyükanne, eş, çocuk, torun ve kız kardeşleri gibi bakmakla yükümlü olduğu kişiler” uygulamaya dâhil edilmişlerdir (Özbil, 2015: 212). Ticaret Bakanlığınca ve soğuk damgalı olarak hazırlanacak karneler valilikler tarafından uygulamaya sokulurken Ankara, İstanbul ve İzmir’de karneye sahibinin resmi konulurken diğer yerlerde böyle bir uygulamaya gerek görülmeyecektir (Bakar, 2013: 26; Dokuyan, 2013a: 201). Un tedarikini ise TMO yapacaktır (Resmi Gazete, 27 Ekim 1942: 3902). Gelişmeler basında yer alırken Akşam gazetesi “Halk karneleri yarından itibaren dağıtılacak” başlığını atmış, memurların ve emeklilerin beyannamelerini verdikten sonra iâşe müdürlüklerinden karnelerini alabileceklerini duyurmuştur (Akşam, 25 Ekim 1942). Akabinde ise 16 Kasım 1942 Pazartesi günü, sabit gelirliler ve halk olmak üzere iki karneli dönem başlamıştır. 300 gram ekmek sabit gelirli sayılan memurlara 8.50 kuruştan, halka ise 13.75 kuruştan satılacaktır (Karabekir, 2017: 1293). Belirlenen

ekmek gramajları ve fiyatları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Tabloda görülen fiyat farkları 10 Ağustos 1943 tarihinde ortadan kaldırılacaktır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 112).

Tablo 2.11: 16 Kasım 1942’den İtibaren Belirlenen Ekmek Gramajları ve Fiyatları

Memur Karneleri	Gram	Fiyat/Kuruş	Halk Karneleri	Gram	Fiyat/Kuruş
Ağır işçiler için	600	17	Ağır işçiler için	600	27,5
Büyükler için	300	8,5	Büyükler için	300	13,75
Küçükler için	150	4,25	Küçükler için	150	7

Kaynak: Bülent Bakar, İstanbul’da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946), Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Yıl: 2013/2, Cilt: 12, Sayı: 24, ss. 1-60, s. 28.

14 Ocak 1943’te devlet, ekmek ihtiyaçlarını karne ile de olsa gideremeyecekler için, “ekmek ve ekmeklik hububat ihtiyaçları Hükümetçe temin edilecek olan dar gelirlilerin tespiti” hakkındaki kararname ile çözüm bulmaya çalışmıştır. Kararnameyi İç İşleri Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığı birlikte çıkarmış, yararlanacaklara dair şu kıstaslar belirlenmiştir: “Muhtaç olan asker aileleri, tazminat verilerek işten çıkarılan ve muhtaç durumda olanlar, Cumhuriyet Halk Partisi, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler, Fukaraperver Cemiyetleri, Halkevleri ve Sosyal Yardım Kollarından sürekli yardım gören yoksullar, belediyeler tarafından sürekli yardım edilen ve bakacak kimsesi bulunmayanlar, çalışma kuvvetinden yoksun olanlar.”(Resmi Gazete, 28 Ocak 1943: 4365).

Başbakan Saraçoğlu, Meclis’te yaptığı konuşmasında dar gelirli vatandaşlara yapılan yardımlar konusunda şu cümleleri sarf etmiştir:

“Ekmek, bunun müstahsili köylüdür. Onun için fiyatın yükselmesi sadece şehirlinin dar ve mahdut gelirli kısmını mustarip eder. Bu dar ve mahdut gelirli nüfusu tespit ettik. 1.600 000 rakamını bulduk. Bunlara, nispeten çok ucuz yani bize mal olan fiyata üç aydan beri ekmek vermekteyiz ve ekmek vermekte devam edeceğiz. Bundan maada İstanbul, İzmir, Ankara, Zonguldak şehirlerine de orta fiyattan hububat ve ekmek vermekte devam ediyoruz.” (TBMMZC, 17 Mart 1943: 22).

İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru gelindiğinde, ekmek sorununda olumlu yönde bir takım gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Ortalama 8 milyon insanın ekmek ihtiyacını karne ile giderdiği günlerde, 1 Kasım 1944 tarihinden geçerli olmak üzere, “pasta, börek, simit, baklava, makarna, bisküvi, peksimet, şehriye ve nişasta” yapımına izin verildi. Karar, iç piyasada etkisini göstermiş ve nohut, bulgur, mercimek gibi bazı temel gıdalarda fiyatlar düşmeye başlamıştır (Bakar, 2013: 33). Temel besin maddelerindeki hükümet baskısının azalması ve devletin hububat alım fiyatlarını

yükseltmesi ile üretici daha fazla ürünü TMO'ya satmış, böylece stoklar da artmış, nihayetinde halk 1945'ten itibaren kaliteli ekmek yemeye başlamıştır. Ekmek konusunda yaşanması muhtemel kıtlık riskinin azalması ile beraber, bir savaş ekonomisi uygulaması olarak hayata geçirilen karne uygulamasının kaldırılması tartışılmaya başlanmıştır. Uygulamanın kalkmasına dair ilk ciddi girişim 28 Mayıs 1946 tarihinde atılmış ve sorun oluşturmayaacağına karar verilen yerlerde (İstanbul, Ankara, İzmir hariç) uygulamanın kalkmasına müsaade edilmiştir. Üç büyük ilde ise uygulama, 9 Eylül 1946'da yayınlanan şu tamimle kaldırılmıştır: "Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde karne ile ekmek satışı usulü 9 Eylül Pazartesi günü sabahından itibaren kaldırılmıştır. Bu üç şehirde de diğer yerlerde olduğu gibi, ekmek satışı miktar tahdidi olmaksızın karnesiz ve serbestçe yapılacaktır." (Dokuyan, 2013a: 203). Vakit Gazetesi gelişmeyi, "Ekmek satışlarında karne kaldırıldı" başlığıyla vermiştir (Vakit, 9 Eylül 1946).

Basılan ekmek karneleri TMO tarafından illerdeki belediyelere gönderilmiş, korunması, dağıtım ile kontrol edilmesine dair işler valiler ve belediye başkanlarına verilmiş, bu konularda dağıtım birliklerinden faydalanabilecekleri yönünde karar alınmış ve hatta uygun görülen her hangi bir yöntemin uygulanabileceği karara bağlanmıştır (Özbil, 2015: 208). Ancak karne uygulamasının başarılı olabilmesi için gerekli olan devlet ve halkın ortak hedeflerde bütünleşmesi durumu tam manasıyla Türkiye'de gerçekleşmemiştir. Halkın devletin programını desteklemesi ve yasalara uyması halinde ihtikâr, kaçakçılık, rüşvet ve hırsızlık gibi davranışlar azalacaktı. Yani bireyler kendi çıkarlarından ziyade millet çıkarlarını ön plana alacaktı. Aynı şekilde devlette sistemin iyi işlemesi için gerekli yapılanmayı gerçekleştirmeliydi (Metinsoy, 2017: 115-117). Ancak bu yapının dönem boyunca sağlıklı bir şekilde kurulamadığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da yaşanan bir karne yolsuzluğu örneğinde İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın yaptığı şu açıklama, gerek halkın ve gerekse de devlet görevlilerinin karne uygulamasındaki sorumsuzluklarını ortaya koymaktadır: "Birliklerde ahlaksızlık edip suç işleyenler kadar onlardan para ile karne alan halkta da mesuliyet vardır." (Cumhuriyet, 27 Kasım 1943). Kapasite yetersizliği, dağıtım sürecinin iyi işlememesi, görevlilerin kanunlara riayet etmemeleri ve etkili bir fiyat kontrol sisteminin kurulamamış olması gibi temel sorunlar beklentilere ulaşamamasında etkili olmuştur (Metinsoy, 2017: 117-119).

Karne usulünün belki de en önemli faydası fiyatların aşırı şekilde artmasına mani olması olmuştur. Bu durum sabit gelirlielerin kısmen de olsa rahatlaması sonucunu doğurmuş, aynı zamanda ekmekte tasarruf yapmasını da mümkün kılmıştır (Sönmez,

1992: 43-44). Dünyanın birçok ülkesinde uygulandığı gibi, savaş ekonomisinin tüm iç piyasa kurallarını uygulamaya çalışan Türkiye de karne usulünü uygulamış ve ekmek gibi en temel ihtiyaç maddelerinden birini, yaşanan tüm olumsuzluklara ve zorluklara rağmen halkına ulaştırmayı başarmıştır. Ancak uygulama esnasında yolsuzluk veya suistimal gibi birtakım sorunların yaşanması, karne uygulamasını savunanların dahi şikâyet etmelerine ve düzeltilmesi için çareler aramalarına sebep olmuştur. Milli Korunma Kanunu Mahkemelerinin en çok meşgul oldukları konuların karne usulüne dair konular olduğu düşünülürse, olumsuzlukları gidermeye yönelik çabaları daha iyi anlayabiliriz (Bakar, 2013: 49-50).

Karne usulünün tatbiki esnasında dağıtılan ekmek miktarlarının yetersiz kalması, karnelerin maliyet sorunları, fırınlarda ekmek bulunamaması, şiddetli bir ekmek karaborsasının ortaya çıkması, ekmek çeşnisinin bozulması gibi çok temel ve de önemli olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 121-131). Gerek uygulama prensipleri, gerek uygulanan maddeler, gerekse de uygulanan miktarlar bakımından çok daha ağır uygulama örneklerine Avrupa’da rastlayabildiğimiz karne usulünün Türkiye örneğinde tam olarak başarılı olunamamıştır (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 122-123). Bunun en temel nedenlerinden biri Türkiye’deki alt yapı sorunları olmuştur. Askeri önlemlerin yoğunluğu, ticarete ve nakliyeye dair aksaklıklar, olumsuz iklim koşullarının da etkisiyle artarak azalan tarımsal üretim, bürokratik problemler ve sağlıklı bir organizasyondan yoksunluk, savaş ekonomisinin aktif olarak uygulandığı bu yıllardaki altyapı sorunlarını daha fazla hissettirmiştir (Metinsoy, 2017: 120, 142-144). Mevcut olumsuzluklardan dolayı devlet, halkın tüm kesimlerini memnun edecek bir uygulamayı karne usulünde tatbik edememiştir. Uygulamanın hemen hemen tüm işlemleriyle meşgul olacak olan “Halk Dağıtma Birlikleri” ise plansızlık, nitelikli personel eksikliği, koordinasyonsuzluk, bireysel hatalar ve donanımsal araç gereç eksikliğinden dolayı dağıtım işlerinde sağlıklı bir çalışma ortaya koyamamıştır. Diğer taraftan “Toprak Mahsulleri Ofisi” ise ekmeklerin sistemli bir şekilde halka ulaşması için gerekli olan yeterli miktardaki tahılı ve unu, değirmenlere ve fırınlara zamanında ulaştırma konusunda yetersiz kalmıştır. Nakliyeye ait sorunlar, buğdayın korunacağı depolardan yoksunluk, personel yetersizliği ve personelin kanun dışı işlerde yer alması, Ofis’in etkili çalışamamasında belirleyici unsurlar olmuştur (Metinsoy, 2017: 120-122).

Uygulamanın beklentilere cevap verememesindeki temel nedenlerden biri de “ekmek karnesi yolsuzlukları” olmuştur. Binlerce memur, birlik görevlisi, fırın ve lokanta gibi işletmeler ve vatandaşlar bu yolsuzluklara dâhil olmuş, milyonlarca liralık haksız kazançlar elde etmişlerdir. Vatandaşların bir kısmı koşulların yarattığı psikolojik

sebeplerle de olsa un stoku peşinde koşmuş, bazıları da servet peşine düşmüşlerdir (Gökbunar ve Kahriman, 2014: 152). Karne usulündeki yolsuzlukların sayısı uygulamayı işlevsiz kılacak kadar fazladır (Metinsoy, 2017: 123). Bu tür haberlere gazetelerde sıkça rastlamak da mümkündür. Bunlardan biri 29 Eylül 1943 tarihli Tan gazetesinde çıkan haberdur ve şu cümlelere yer vermiştir:

“Yasağa rağmen Trakya’dan kamyonlarla un getirilerek karaborsaya veriliyormuş! Son bir ay içinde piyasamızda yerli buğday unlara tesadüf edilmektedir. Birçok bakkallar bu unları 180-200 kuruş arasından satmaktadır. Bundan başka yine bu unlardan yapılmış olan makarnalar da görülmektedir. Toprak Ofisi, henüz makarna fabrikalarına un vermemiştir... Bu işi inceden inceye araştıran bir muharririmiz, hayret verici bir hakikatle karşılaşmıştır: Piyasaya çıkarılan unlar Trakya’dan getirilmekte olan yumuşak buğdaylardan yapılmakta ve Ayakapı’da bir değirmenden muayyen kimselere ve makarnacılar satılmaktadır. Bu buğdaylar Trakya’dan kamyonla getirilmekte ve sahibi Rum olan bu değirmende öğütülmektedir... Devlet kararlarına aykırı olan ve vurgunculuktan başka hiçbir mana ifade etmeyen bu işin iç yüzünün meydana çıkarılmasını istiyoruz.” (Tan, 29 Eylül 1943).

Gazetenin aynı tarihli bir başka haberi ise yine karne yolsuzlukları ile ilgili olup “Sahte Ekmek Karnesi Yapan Şebeke Yakalandı” başlığı ile çıkmış ve şöyle devam etmiştir:

”Kurtuluş’ta İpsale’nin fırınında çalışan Koço’nun üzerinde 1.700 sahte ekmek karnesi bulunmuştur. Kendisi bunları Zehra isminde bir kadından aldığını söylemiş, Zehra da Kadri ve Sadi isimlerinde iki kişiden aldığını iddia etmiştir. Kadri ve Sadi’nin dükkânında yapılan araştırmada sahte ekmek karnelerinin imaline ait klişe ve makineler bulunmuştur.” (Tan, 29 Eylül 1943).

Farklı şekillerde gerçekleştirilen yolsuzluklar içerisinde, ağır işçi karneleri fazla olmak üzere “sahte karne” başı çekmiştir. Yapılan denetimlerin sıklığından dolayı evlerde “taş baskı makineleri” kullanılarak yapılan bu karnelerle fırınlardan ekmek alınmış ve karaborsada fâhiş fiyatlardan satılmıştır (Aydemir, 1968: 216; Bakar, 2013: 39; Gökbunar ve Kahriman, 2014: 153-154; Metinsoy, 2017: 123). Ailenin fert sayısını fazla göstermek, birden fazla beyanname vererek karne almak, eski karnelerin tarihlerini tahrif ederek kullanmak ve başka illerde ikamet edenleri aile nüfusuna dâhil ederek gerçekleşen “belgede sahtecilik” oldukça yaygın olan yolsuzluklardandı. Dönemin Ticaret Bakanının “İstanbul gibi 750-800 bin nüfuslu bir kentte 1.200.000’i aşan karne dağıtımı yapıldı” açıklaması yolsuzluğun boyutunu göstermektedir (Metinsoy, 2017: 124). Devlet memurlarının içinde bulundukları ekonomik koşulların da etkisiyle rüşvete

meyilli olmaları, Halk Dağıtma Birliklerinde çalışanların karaborsada daha fazla para kazanmak için sahtekârlık yapmaları, yolsuzluk sınırının yükselmesinde etkili olmuştur (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 162-163; Metinsoy, 2017: 125). Sahte misafir kartları düzenlemek, evlerde açılan fırınlarda ekmek yapmak gibi yolsuzlukların da yapıldığı bu dönemde (Bakar, 2013: 39, 41-42), lokantalarda ekmek verilmesinin yasak edilmesi, lokantacıların birçok iâşe ve birlik görevlisiyle birlikte yolsuzluk yapmasına, aynı zamanda da karaborsanın artmasına sebep olmuştur (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 165-166).

Ekmek meselesinde karaborsanın varlığı maddi durumu iyi olanların istedikleri özelliklerdeki ekmeklere ulaşmasını sağlarken, yoksul kesimler maalesef kalitesiz ekmek tüketmek zorunda kalmıştır. Karne yolsuzluklarından biri de ekmeğin kalitesine dair olanlardır. Ekmeklerin içindeki çeşninin bozukluğu ve eksik gramaj, halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur (Metinsoy, 2017: 128, 133). Diğer taraftan, özellikle ekmek karaborsasının ortaya çıkmasında, sattıkları ekmek karne miktarları kadar TMO'dan un alması gereken fırıncıların sebep oldukları yolsuzlukların başı çektiğini söylemek mümkündür (Gökbunar ve Kahrıman, 2014: 155). Oysaki ekmek meselesinin çözülmesinde fırınlar son derece önemli idi. Dolayısıyla fırıncıların hükümetin koyduğu kurallara uyması, bilhassa da belirlenen fiyatlarla çalışmaları gerekiyordu. Ancak savaş şartları fırıncılar için de zor şartlar doğurmuştur (Metinsoy, 2017: 135-136).

Özellikle buğday, yakacak ve çuval fiyatlarının artmasıyla maliyetler artmış, yükselen enflasyon fiyatlar üzerinde ciddi bir baskı oluşturmıştır. Bu durum fırıncıların devletin savaş ekonomisi politikalarına ayak diremesine, başka yollardan maliyetlerini azaltmaya çalışmalarına neden oldu. İlk olarak eksik gramajlı ekmek çıkardılar. İkinci olarak ekmeğin içerisine arpa, çavdar ve kepek gibi katkı maddelerini çok daha fazla katmaya başladılar. Bununla da yetinmeyip ekmeğin içerisine toprak, kum, kül gibi maddeler karıştırdılar. Üçüncü olarak ise TMO tarafından kendilerine ekmek yapmaları için verilen unları fahiş fiyatlarla karaborsada pastacı veya börekçilere sattılar. Elbette ki fırıncıların yolsuzluklarında ve hatta yolsuzlukların genişlemesinde, devletin kontrol çabalarının yetersiz kalması da etkili olmuştur (Metinsoy, 2017: 136-139). İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın şu sözleri yolsuzluklar konusunda fırıncıların durumunu ortaya koymaktadır: “Ekmek meselesi üzerinde devamlı takip ve teftişlerimizi biliyorsunuz. Şimdiye kadar müteaddit teftişler görüp de hiç ceza almayan maalesef hemen hemen hiçbir fırın yoktur.” (Tan, 15 Mayıs 1942). 15 Mayıs 1942 tarihli Tan gazetesinin “Fırıncılar Hakkında Niçin Bu Derece İnsafı Davranılıyor?” başlıklı haberi de ilgi çekicidir:

“Ekmeğimiz üzerinde vurgunculuk yapan şu fırıncılar hakkında neden bu derece insaflı davranılıyor, anlamıyoruz? Harbin başından beri, bilhassa unun serbest satışı yasak edildiğinden beri, fırıncıların hileleri artık Hükümet’e de bunların uslanmak bilmediklerini göstermeye kâfi gelse gerektir. Son defa olarak verilen beyaz unları karaborsaya çıkarıp kilosunu 200 kuruştan satmaya teşebbüs ettiklerini de duymayan kalmamıştır. Vilayette bu derde bir hal çaresi bulmak üzere toplanan heyet de iki günlük konuşmadan sonra, ancak hile yapan fırınların 3 gün kapanması filan gibi hafif cezalarda karar kılmıştır. Bizce, öteden beri iddia ettiğimiz gibi, bu işin tek bir hal yolu vardır: Fırınlara el koyup bunları devlet veya Belediye namına işletmek. Hükümet er geç bu karara gelecektir, fakat arada halkın emeğinden birçok kimseler zengin olduktan sonra. Böyle işlerde radikal tedbire ihtiyaç vardır.” (Tan, 15 Mayıs 1942).

Karne usulü kaçınılmaz olarak bir savaş ekonomisi pratiği olarak Türkiye’de de uygulanmıştır. İaşe sıkıntıları içerisinde belki de en önemli konuyu oluşturan ekmek konusunda düşünülen ve alınan birçok karara rağmen, meselenin çözülmesine dair ciddi sıkıntılarla karşılaşıldı. Devlet ile halkın bütünleşmesi tam manasıyla gerçekleşemediği gibi, devlet de kendi içinde olması gereken bütünleşme ve teşkilatlanmayı istediği gibi sağlayamadı. Halka bir şekilde ekmeğin ulaşmasını sağlayan karne usulünde istenilenin alınamamasında, devletin yaşadığı önemli yapısal problemlerle beraber başta fırıncılar olmak üzere dar gelirli memurlar ve vatandaşın, meseleyi kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışması da etkili oldu (Metinsoy, 2017: 140-144). Diğer taraftan, ceza işlemlerine dair çok sayıdaki kararnameye ve sadece ihtikârla ilgili suçlarla meşgul olmak üzere kurulan “Milli Korunma Mahkemeleri” ne rağmen, ihtikârın artarak devam etmesi önlenemedi ve kaçınılmaz olarak bu durumdan en çok yoksul halk kesimleri etkilendi (Bakar, 2013: 36; İnci, 2013: 282).

III. BÖLÜM

3. SARAÇOĞLU HÜKÜMETLERİ VE SAVAŞ EKONOMİSİ (1942-1946)

3.1. Refik Saydam'ın Ölümü, Birinci Saraçoğlu Hükümeti ve Programı (9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943)

Başbakan Dr. Refik Saydam, başta iâşe işleri olmak üzere memleket meseleleri ile ilgili olarak çalışmalar yapmak üzere gittiği İstanbul'da 7/8 Temmuz gecesi hayatını kaybetmiştir (Son Telgraf, Tan, Ulus, 8 Temmuz 1942; Karabekir, 2017: 1272; Koçak, 2017: 275). Saydam hakkında dört doktor tarafından verilen müşterek rapora göre beş ay önce birinci kez, yirmi beş gün önce de ikinci kez “anjin dö puatrin aksesi” gelmiştir. Üçüncü akse ölümüne sebep olmuştur (Us, 2012: 468). Üzücü olay TBMM'de, Başbakanlık tezkeresi olarak şu şekilde zapta geçmiştir: “Başvekil ve İstanbul Mebusu Dr. Refik Saydam'ın 7/8 Temmuz 1942 gecesi İstanbul'da saat 24.40'da bir angor-pectoris aksesi neticesinde vefat etmiş olduğu Dâhiliye Vekilliğinin 14 Temmuz 1942 tarihli ve 1/256 sayılı tezkeresiyle bildirilmiştir. Teessürle arz ederim. Başvekil Ş. Saraçoğlu.” (TBMMZC, 3 Ağustos 1942: 3).

Dr. Refik Saydam'ın cenazesi 9 Temmuz saat 10.00'da Taksim'den hazin bir törenle kaldırılarak Haydarpaşa'ya, oradan da saat 13.00'te Ankara'ya hareket etmiştir (Son telgraf, Tan, 9 Temmuz 1942; Karabekir, 2017: 1272). Defin işlemleri 10 Temmuz 1942 sabahında gerçekleşmiş, Ankara'da teşkil edilen milli bir törenle ebedi aşıyanına tevdi edilmiştir (Son Telgraf, 10 Temmuz 1942).

Refik Halid Karay, Tan gazetesinde kaleme aldığı makalesinde Saydam'ın ölümü üzerine şu cümlelere yer vermiştir:

“Baki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş. Merhum Başvekil, dünyanın top ve bomba sesinden sarsılıp yer yer göçtüğü, eşi iştirilmemiş korkunç bir gürültü devrinde bize bu hoş sadayı, sulh ve huzur sadasını bırakmaya muvaffak olan bir bahtiyardı... Tarih onu, kurtuluş umulmayan bir alt üst oluş devrinde, memleketini sulhta yaşar görmek saadetine eren nadir rical arasında sayacaktır.”(Tan, 9 Temmuz 1942).

Saydam'ın hayatını kaybetmesi üzerine Başbakanlık görevine, yeni kabinenin kati şekilde oluşturulmasına kadar İç İşleri Bakanı Dr. Fikri Tuzer vekâleten atanmıştır (Ulus, 8 Temmuz 1942). Öyle anlaşılmaktadır ki İnönü, beklenildiği halde ve daha önce de zaman zaman Saydam'a vekâlet eden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu yerine, daha rahat hareket ederek yeni Başbakan'ı seçmek için Tuzer'i bu göreve atamıştır (Koçak, 2017: 277).

8 Temmuz akşamı Şükrü Saraçoğlu, Mümtaz Ökmen, Hasan Saka, Ali Râna Tarhan ve Hilmi Uran, Ankara ile yapılan görüşmelerden sonra İstanbul'dan ayrılarak 9 Temmuz'da Ankara'ya gelmişlerdir (Koçak, 2017: 277). Aynı tarihte Cumhurbaşkanı İnönü Köşkte Hilmi Uran ile görüşmüş, Başbakanlık için Saraçoğlu'nu düşündüğünü, zaten başbakanlık için ya Hilmi Uran'ın ya da Saraçoğlu'nun düşünülebileceğini dile getirmiştir (Uran, 2017: 309). Aynı gün Çankaya Köşkü'ne davet edilen Saraçoğlu, gerçekleştirilen görüşmelerden sonra başbakan olarak atanmıştır (TBMMZC, 3 Ağustos 1942: 4; Koçak, 2017: 278-279). Saraçoğlu Başbakanlığa atandığı gün, Birinci Saraçoğlu Hükümeti olarak adlandırılacak kabinesini kurmuştur. Birinci Saraçoğlu Hükümeti'nde görev alan bakanlar şu şekilde açıklanmıştır:

Başbakan	: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Adalet Bakanı	: Hasan Menemencioğlu (Mardin)
Milli Savunma Bakanı	: Ali Rıza Artunkal (Manisa)
İç İşleri Bakanı	: Fikri Tuzer (Erzurum)
Dış İşleri Bakanı	: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Bakanı	: Fuat Ağralı (Elazığ)
Bayındırlık Bakanı	: Ali Fuat Cebesoy (Konya)
Milli Eğitim Bakanı	: Hasan Ali Yücel (İzmir)
İktisat Bakanı	: Sırrı Day (Trabzon)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Dr. Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve Tekel Bakanı	: Râif Karadeniz (Trabzon)
Ziraat Bakanı	: Şevket Raşit Hatiboğlu (Afyonkarahisar)
Haberleşme Bakanı	: Fahri Engin (Samsun)
Ticaret Bakanı	: Behçet Uz (Denizli) (TBMMZC, 3 Ağustos 1942: 4; Tan, 10 Temmuz 1942; Koçak, 2017: 279-280).

İlk Saraçoğlu Hükümetinde, son Saydam Hükümetinde yer alan Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen ile Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen yer bulamazken, Afyon Karahisar Milletvekili Şevket Raşit Hatiboğlu ve Denizli Milletvekili Behçet Uz yeni isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan kısa bir süre sonra kabinede

iki önemli değişiklik olacak, 13 Ağustos 1942’de Numan Menemencioğlu Saraçoğlu’nun yerine Dış İşleri Bakanlığına, 17 Ağustos 1942’de de Recep Peker Fikri Tuzer’in ölümü üzerine İç İşleri Bakanlığına getirilecektir (Koçak, 2017: 280). Recep Peker’in İç İşleri Bakanlığına getirilmesinde, özellikle bu dönemlerde ihtiyaç duyulan otoriter tavrı etkili olmuştur (Barutçu, 1977: 259-260).

Saraçoğlu’nun Başbakan seçilmesi üzerine, ”Saraçoğlu Başvekil” başlığını atarak bir yazı kaleme alan M. Zekeriya sertel, gerek bu konu ve gerekse de savaş ekonomisi uygulamalarına dair şu düşüncelerine yer vermiştir:

“Şükrü Saraçoğlu, yirmi yıldan beri fasılasız bir surette inkılap hükümetinin kıymetli bir unsuru olarak çalışmış ve inkılap mektebinde yetişmiştir. Maarif, Adliye, Maliye, Hariciye gibi muhtelif vekilliklerde bulunmak suretiyle hükümet makinesinin her şubesinde tecrübe görmüş ve tam manasıyla olgun bir devlet adamı olmuştur. Bu sebeple Saraçoğlu, Refik Saydam’ın ölümüyle kaybettiğimiz devlet adamının hükümet safında husule getirdiği boşluğu doldurmaya en layık devlet adamımızdır. Onun Başvekâlete getirilmesi bu memleketin büyük bir talihi eseridir... Saraçoğlu Hükümetinden beklediğimiz ilk iş, harp ekonomisi sistemimizin tatbikatında muhtelif vekâletler arasında tam bir koordinasyon vücuda getirmektir.” (Tan, 11 Temmuz 1942).

Etem İzzet Benice ise Saraçoğlu’nun başbakan olarak atanması üzerine Son Telgraf gazetesinde kaleme aldığı yazısında şu cümlelere yer vermiştir:

“Türk milletini ve Refik Saydam’ın aziz ruhunu bundan daha iyi bir seçim, bundan daha iyi bir halef tatmin edemezdi. Refik Saydam’ın, onun iktidarının, onun inan ve ideallerinin çerçevesi içerisinde yılların olgunlaştırdığı, şöhretlendirdiği, pişirdiği Saraçoğlu, Türk ihtilali tarihinin sinesinde kucakladığı, Türk İnkılap tarihinin merhalelerinde yer ve hız verdiği, Türk Cumhuriyet ve rejiminin şahsında, ruhunda, zekâsında, görüş ve karakterinde güven bulduğu yüzde yüz muvaffak genç bir Cumhuriyet devlet recülüdür. Bunun içindir ki Yüksek Milli Şef, Şükrü Saraçoğlu’nu Başvekilliğe getirirken Saraçoğlu’nun şahsındaki itimadını belirtmekle beraber Türk milletini ve onun hatırasında daima değerini muhafaza edecek Refik Saydam’ın ruhunu da teselli ve tatmin etmiştir.” (Son Telgraf, 10 Temmuz 1942).

Birinci Saraçoğlu Hükümeti ilk toplantısını 13 Temmuz 1942’de, Başbakanlıkta saat 11.00’de, Cumhurbaşkanı İnönü’nün başkanlığında gerçekleştirmiştir. Toplantıda, parti programının 27’inci maddesi gereğince Saydam’ın ölümü üzerine boşalan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekilliğine Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir (Tan, 14 Temmuz 1942).

Hazırlanan hükümet programı 4 Ağustos 1942'de parti grubunda okunmuş, grup genel heyeti tarafından ittifakla kabul olunmuş (Tan, 5 Ağustos 1942), 5 Ağustos'ta da TBMM'de okunarak Meclis Genel Kurulundaki mevcut 381 milletvekilinin güvenoyunu alarak kabul edilmiştir (TBMMZC, 5 Ağustos 1942: 32).

Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942 tarihinde hükümetinin programına dair meclisteki konuşmasına Refik Saydam'a saygılarını sunarak başlamış, CHP programına sadık kalınacağını söyleyerek devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ve artarak devam eden tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin, İsmet İnönü'nün de ciddi katkılarıyla ortaya çıkarılan birlik ve beraberlik ruhuyla bu olumsuzluklardan uzak durmayı başardığını, bundan sonraki en büyük gayelerinin de birlik ve beraberlik duygusunun devam ettirilmesi olacağını belirtmiştir. Türkiye'nin savaş dışı kalma hedefini gerçekleştirmek için çalışıldığını ve çalışılacağını, ancak olası bir savaş halinde de son ferdimize kadar savaşılacağını, bunun içinde Türk ordusunun güçlü kılınması için daha önceden olduğu gibi, yeni hükümetin de elinden geleni yapacağını dile getirmiştir. Yüksek hakikatler olarak değerlendirdiği bu söylemlerinin ardından, hükümetin dış ve iç politikasına geçmiştir. Dış politikada olumlu, samimi ve net bir şekilde gerçekleştirilen tarafsızlık politikasının başarılı olduğunu, bunun devam ettirileceğini, ülke toprakları dışında herhangi bir macera peşinde koşulmayacağını, dostluğa karşı dostlukla, düşmanlığa karşı da şiddetle ve yılgınlık göstermeden karşılık verileceğini söylemiştir (BCA, 030-01-11-63-2; Arar, 1968. 134-136).

Saraçoğlu iç politikaya dair konuşmasında özellikle iâşe meselesi olmak üzere iktisadi konulara ağırlık vermiştir. Yaşanan iâşe sorunlarının ana kaynağının savaş olduğundan, Türkiye'nin temel gereksinim duyulan maddelerin üretiminde yol alması gereğinden bahsetmiş, ancak bu şekilde dış devletlerin boyunduruğundan çıkılabileceğini dile getirmiştir. Savaşın, savaş şartlarına hazırlıklı devletler de dahi ciddi iâşe sorunları ortaya çıkardığını, tarafsız devletlerin de bu olumsuzluklardan fazlasıyla nasibini aldığını, ülkemizde de birçok sıkıntı yaşandığını, bunların ancak birlikte hareket edilerek aşılabileceğini söylemiştir. Daha önce alınan sert kararlardan beklenen neticelerin çıkmadığını, kararların yumuşatılacağını, bunun da özellikle karaborsanın önüne geçilmesi için yapılacağını belirtmiştir. Sayısı arttırılan Türk ordusunun, hububat konusunda ortaya çıkan sıkıntının önemli nedenlerinden olduğunu, ortaya çıkan buğday açığının çiftçiyi memnun ederek, tüketimi azaltarak ve ithalatla aşmaya çalışıldığını söylemiş, fasulye, nohut, mercimek, pirinç, yağ, pamuklu ve yünlü kumaşlar, et, şeker, kömür gibi temel iâşe maddelerinde yaşanan sıkıntıların giderilmeye çalışılacağını beyan etmiştir. Yaşanan hayat pahalılığının özellikle sabit

gelirli memurlar tarafından hissedildiğini, hazinenin gücü itibarıyla hayat pahalılığı nispetinde maaşlarına zam yapılamayacağını, bununla beraber önlemlerin alınmaya çalışılacağını, ihtiyaç sahiplerine gerekli yardımların yapılacağını açıklamıştır. Beyanatında Türkçülüğüne de vurgu yapan Saraçoğlu, Türkçülük anlayışının bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesi olduğunu ifade etmiştir. Halkçı politikalar izleneceğini dile getiren Saraçoğlu, Türk köylüsünün geliştirileceğini de şu cümlelerle anlatmaya çalışmıştır:

“Köylüyü topraksız, toprağı da köysüz bırakmayacağız ve yavaş yavaş toprağı, sanatı ve tekniğı sadece bilginin emrine geçireceğiz.” (BCA, 030-01-11-63-2; Arar, 1968: 136-147).

Hükümet programının kabul edilmesinden sonra tekrar kürsüye gelen Saraçoğlu teşekkür etmiş, kendisinin bu günlere gelmesini sağlayan millete borçlu olduğunu, arkadaşlarının da yardımıyla bu borcunu tüm gücüyle ödemeye çalışacağını dile getirmiştir (TBMMZC, 5 Ağustos 1942: 31).

Birinci Saraçoğlu Hükümet Programı basında çok olumlu karşılanmıştır. Birçok gazete meclisin hükümete tam itimadını bildirdiğini yazmıştır. Diğer taraftan Ulus gazetesi, Saraçoğlu’nun “Saadetimizin sırrı büyük bir milli Şef’in etrafındaki tam birliktir” sözüne vurgu yapmıştır (Ulus, Akşam, Vakit, Son Posta, Tan, Son Telgraf, 6 Ağustos 1942). Bazı gazetelerde öne çıkan başlıklar ise şöyledir:

Akşam: “Her nevi istihsal arttırılacak, piyasa yeniden tanzim edilecek.”

Vakit: “Program modern Türk görüşünü anlatan bir sentezdir.”

Son Posta: “Ordumuzu her an kuvvetli ve hazır tutuyoruz.” , “Dostluğa dostluk.”

Son Telgraf: “Şimdi her vatandaşa düşen en büyük vazife, hükümete yardımını arttırmaktır.” , “Şükrü Saraçoğlu memleketi bihakkın sulh cenneti halinde tutabilmek için hiçbir tedbir ve imkânı ihmal etmemiştir.”

Tan: “Başvekil bütün ana meselelere dokundu.”, “Başlıca ihtiyaçlarımızı kendimiz yetiştirmeye gayret edeceğiz-Gençlerle beraber daha çok çalışmak kararındayız.” (Akşam, Vakit, Son Posta, Son Telgraf, Tan, 6 Ağustos 1942).

3.2. İkinci Saraçoğlu Hükümeti ve Programı (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946)

1943 yılına kadar Cumhuriyet tarihindeki bütün seçimler, 1908 tarihli “İntihâbı Mebusan Kanunu Muvakkatı” ile ve yine bu kanunda yapılan bir takım değişikliklere göre gerçekleştirilmiştir. 14 Aralık 1942’de yeni bir seçim kanunu çıkarılmıştır. 4320 Sayılı “Mebus seçim Kanunu” aynı zamanda Cumhuriyet’in ilk toplu ve bütünsellik taşıyan seçim kanunu olmuştur (Koçak, 2017: 285).

12 Ocak 1943'te CHP'nin parti divanında seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir (Koçak, 2017: 288). 14 Ocak 1943 tarihinde de mecliste yapılan oylamadan sonra, 301 oy ile kabul edilmiştir (TBMMZC, 14 Ocak 1943: 220). Seçimler, yeni seçim kanunu ile 28 Şubat 1943 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Son Telgraf, 28 Şubat 1943). 535 adayın mücadele ettiği seçimler sonunda 455 milletvekili meclise girmiştir (Tan, 28 Şubat 1943). TBMM'nin yedinci dönemi, 8 Mart 1943'te gerçekleştirilen toplantıyla başlamıştır. Toplantıda yapılan oylamalarla Cumhurbaşkanlığına Ankara Milletvekili İsmet İnönü 435 oy ve ittifakla, Meclis Başkanlığına da Çankırı milletvekili Mustafa Abdülhalik Renda 427 oy ve ittifakla seçilmişlerdir (TBMMZC, 8 Mart 1943: 3).

8 Mart 1943'te Saraçoğlu istifa etmiş, Başbakanlık görevinin kendisine tekrar verilmesi üzerine de 9 Mart 1943 tarihinde İkinci Saraçoğlu Hükümetini açıklamıştır (Koçak, 2017: 298). İkinci Saraçoğlu Hükümetinde görev alan bakanlar şu şekildedir:

Başbakan	: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Adalet Bakanı	: Ali Rıza Türel (Konya)
Milli Savunma Bakanı	: Ali Rıza Artunkal (Manisa)
İç İşleri Bakanı	: Recep Peker (Kütahya)
Dış İşleri Bakanı	: Numan Menemencioğlu (İstanbul)
Maliye Bakanı	: Fuat Ağralı (Elazığ)
Milli Eğitim Bakanı	: Hasan Ali Yücel (İzmir)
Bayındırlık Bakanı	: Sırrı Day (Trabzon)
İktisat Bakanı	: Fuat Sirmen (Rize)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Hulûsi Alataş (Aydın)
Gümrük ve Tekel Bakanı	: Suat Hayri Ürgüplü (Kayseri)
Ziraat Bakanı	: Şevket Raşit Hatipoğlu (Manisa)
Ulaştırma Bakanı	: Ali Fuat Cebesoy (Konya)
Ticaret Bakanı	: Celâl Said Siren (Bolu) (BCA, 030-10-14-80-7; TBMMZC, 15 Mart 1943: 10-11).

İlerleyen süreçte hükümette birtakım değişiklikler olacak, Recep Peker'in yerine 20 Mayıs 1943'te Hilmi Uran, Numan Menemencioğlu'nun yerine önce 15 Haziran 1944'te Şükrü Saraçoğlu, onun yerine de 13 Eylül 1944'te Hasan Saka, Hulûsi Alataş'ın yerine 18 Ocak 1945'te Sâdi Konuk, Fuat Ağralı'nın yerine de 13 Eylül 1944'te Nûrullah Esat Sümer atanacaklardır (Koçak, 2017: 299). Yine 31 Mayıs 1945'te Celâl Said Siren'in yerine Raif Karadeniz Ticaret Bakanı olurken, 19 Şubat 1946'da da

Tahsin Coşkan Gümrük ve Tekel Bakanı olacaktır (Ulus, 1 Haziran 1945; Son Posta, 20 Şubat 1946). Bu dönemde bakanlıklara dair önemli bir gelişme de, 7 Haziran 1945'te Çalışma Bakanlığının kurulması olmuş, aynı tarihte Konya milletvekili Dr. Sadi Irmak Çalışma Bakanı olarak atanmıştır (Ulus, 8 Haziran 1945).

İkinci Saraçoğlu Hükümeti programı 17 Mart 1943'te Meclis'te okunarak güvenoyuna sunulmuş, 425 oy ve her zamanki gibi yine ittifakla güvenoyu almıştır (TBMMZC, 17 Mart 1943: 22-26, 30). Başbakan beyanatına İkinci Saraçoğlu Hükümeti'nin, Birinci Saraçoğlu Hükümeti'nin devamı olduğunu belirterek başlamış, kabinede yapılan değişiklikleri askerin nöbet değişimine benzetmiş, en önemli işlerinin Türk ordusunu güçlü kılmak olduğunu söylemiştir. İaşe ve para sıkıntılarının ortadan kaldırılması için uygulanan sert kararların ve el koymaların karaborsayı tırmandırması üzerine ekonomide serbestlik anlayışının tatbik edildiğini, ancak bu durumun da özellikle yiyecek ve giyecek maddelerindeki fiyatları arttırdığını beyan etmiştir. Bu durumu açıklarken Saraçoğlu, normal şartlarda dahi kendine yetmekte zorlanan ülkenin ordu masraflarını karşılamak zorunda kalmasını ve özellikle de üretici nüfusun silahaltına alınmasını gerekçe olarak sunmuş, çözüm olarak da üretimin artırılması gerektiğini, saklı malların açığa çıkmasını sağlamak için de fiyatların yükseltilmesinin doğru bulunduğunu dile getirmiştir. Yiyecek ve giyecek yardımlarının yapıldığını ve yapılmaya devam edeceğini söyleyerek konuşmasına devam eden Saraçoğlu mali konulara girmiş, 394 milyon olan bütçenin önümüzdeki yıl 480 milyon olacağını açıklamıştır. Bununla beraber bu bütçeden orduya ayrılacak payın 400 milyondan az olmayacağını, alınan mali tedbirlere, borçlanmalara, savaş zamlarına ve savunma vergilerine rağmen hükümetin ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldığını da vurgulamıştır. Varlık vergisine de değinen Saraçoğlu, şimdiye kadar sağlanan 225 milyon liranın ufuktaki bulutları dağıttığını söylemiştir. Bütçeden askeri harcamaların dışında en çok payın sırasıyla eğitime ve ziraata ayrıldığını, Duyunu Umumiye, Sümerbank ve Etibank ödemeleri başta olmak üzere borçlanmaya da bütçeden önemli miktarda pay verildiğini belirtmiştir. Saraçoğlu beyanatının son cümlelerini dış politika konusunda sarf etmiş, karşılıklı menfaatlerin ışığında Türk- İngiliz ve Türk- Amerikan dostluğuna dikkat çekmiştir (BCA, 030-01-54-328-1; Arar, 1968: 148-161).

Birinci Saraçoğlu Hükümeti Programında olduğu gibi, İkinci Saraçoğlu Hükümeti programı da basında olumlu karşılanmıştır (Ulus, Akşam, Vakit, Son Posta, Tan, Son Telgraf, 18 Mart 1943). Bazı gazetelerde öne çıkan başlıklar şöyledir:

Son Posta: "Mamur bir vatan, mesud bir millet, kuvvetli bir devlet... İşte hedefimiz! Atatürk bunları istedi, İnönü bunları istiyor."

Akşam: “Başvekil harbin doğurduğu zorluklar karşısında hükümetin aldığı ve alacağı tedbirleri anlattı.”

Son Telgraf: “Şükrü Saraçoğlu iç ve dış siyasetimizin ana hatlarını bütün açıklığı ile meclise bildirdi”, “Osmanlı İmparatorluğunun Duyunu Umumiyesini bir daha dirilmemek üzere gömüyoruz”, “Bir gün Türk milletinden ağır fedakârlıklar istenecek olursa, Türk fedakârlığının hudut tanımadığını bütün dünyaya bir kez daha gösterecektir.”

Tan: “Başta gelen vazifemiz Türk ordusunu hazır tutmaktır”, “Dış politikamız milletin malıdır.”(Akşam, Son Posta, Son Telgraf, Tan, 18 Mart 1943).

Son Telgraf gazetesi yazarı Etem İzzet Benice, Saraçoğlu’nun beyanatını yorumlamış ve şu düşüncelerine yer vermiştir:

“Giden günlerin hesabını ve tedbirlerini izah eden Başvekil içine girilmiş bulunan mesai devresinin ana çehresini şöyle vasıflandırmaktadır: Mahdut ve muayyen noktalarda muvaffak olmak kararı. Doğru karar ve çıkar yol da budur. Türkiye baştan başa işe, imar, terfih ihtiyacı içinde İmparatorluk devrinden Cumhuriyet hükümetlerine intikal etmiştir. Hepsini birden yapmaya imkân yoktur ve hepsini birden yapacağım diyen mutlaka hiçbir şey yapmayacak olandır. Başvekil gerçeği ve yapılabileceği vadediyor.” (Son Telgraf, 18 Mart 1943).

3.3. Saraçoğlu Hükümetlerinin İktisat Politikası ve Milli Korunma Kanunu

Saraçoğlu’nun kurduğu birinci hükümette özellikle İktisat ve Ticaret Bakanlıklarında meydana gelen değişim, ekonomi politikasının kısmi olarak değişeceğine dair birtakım yorumlara sebep olmuş, zamanla meydana gelen gelişmeler de bu yorumları haklı çıkarmıştır (Koçak, 2017: 411-412). Saydam döneminde takip edilen sıkı devlet kontrolü terk edilmiş, gıda maddelerinde özel ticarete izin verilmiş, fiyat denetimi bitirilmiştir. (Tezel, 2015: 313). Değişikliği Saraçoğlu şu şekilde açıklamıştır:

“Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dâhil olduğu Hükümet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlara mâni olmak için verilen salâhiyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbika başladı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği, yapılan şikâyetlerden, tespit edilen fiyatlarla birçok malların ve gıda maddelerinin bulunamamaya başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni Hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmaya, yer yer kaldırmaya ve yer yer değiştirmeğe karar verdi ve tedbirlerin iktisadi olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar,

kendisiyle mal tedariki imkân haricine çıkan resmî fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat herhalde karapazar fiyatlarının dununda kalacaktır.”(Resmi Gazete, 6 Ağustos 1942: 3462).

Ancak Saraçoğlu’nun bu yeni ekonomik anlayışı beklentileri karşılamayacaktır. Savaş şartları, ihtikâr, askeri kaygılar ve ülkenin mevcut üretim potansiyeli bu duruma etki eden başlıca unsurlar olarak bizzat Saraçoğlu tarafından değerlendirilecektir (BCA, 030-01-54-328-1). Bilhassa fiyatların herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmaması sonucunda yaşanan şiddetli enflasyon (genel fiyat düzeyinin %90 ve %75 dolaylarında arttığı 1942 ve 1943 yılları savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı yıllar olmuştur) piyasalara müdahale edilmesi noktasında İkinci Saraçoğlu Hükümetini zorlayacak ve bir anlamda tepkisel bir ekonomi anlayışının kapılarını aralayacaktır (Buluş, 2003: 49; Boratav, 2004: 84-85). Saraçoğlu, İkinci Hükümet Programında meseleye değinerek şu cümleleri sarf edecektir:

“Bunun üzerine herkeste, eğer biraz serbestlik verilecek olursa her şeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeye başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu usul de bizi bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışı ile karşı karşıya bıraktı.” (BCA, 030-01-54-328-1).

Saraçoğlu döneminde Milli Korunma Kanunu iki kez tadilata uğrayacaktır. Birincisi 3 Ağustos 1944’te Mecliste kabul edilen ve 11 Ağustos 1944’te Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 4648 kanun numaralı değişikliktir. Kanunun birinci maddesiyle 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68 ve 69. maddeleri değiştirilmiştir. Çok fazla sayıdaki bu değişiklikler ile iş gücü başta olmak üzere devletin piyasalar üzerindeki ağırlığı ve kontrolü artmış, şahsi teşebbüs denetim altına alınmış, devletçilik ciddi manada tesis edilmeye çalışılmıştır. 57. madde ile vurgunculuk yapanlara getirilen idam cezası, gerçekleştirilen değişikliklerin belki de en çarpıcı olanıdır. İktisadi hayatı baltalamak ve kökünden sarsmak için teşekkül halinde bu suçu işleyenler idama çarptırılacak ve mallarına da el konulacaktır. Böylece devlet, cezai müeyyideler noktasında sert kararlar alabileceğini de göstermiştir (Resmi Gazete, 11 Ağustos 1944: 7461-7468).

Saraçoğlu dönemindeki ikinci ve son değişiklik ise 14 Haziran 1946’da mecliste kabul edilen ve 20 Haziran 1946’da Resmi Gazete’de yayınlanarak resmîyet kazanan 4945 kanun numaralı değişikliktir. Savaş yıllarının ardından gerçekleşen bu değişiklik ile kanunun 10, 31, 32, 57, 66, 67 ve 68. maddeleri değiştirilmiştir. İş yeri terki, fiyatlar

ve cezai müeyyideler değişime tabi tutulan başlıca konulardır (Resmi Gazete, 20 Haziran 1946: 10794-10795). Bu değişiklikler ile yetkilerde bazı daralmalar, cezalarda ise hafiflemeler getirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 107).

Saraçoğlu Hükümetleri döneminde MKK'nin büyük bir kısmı değişikliğe uğramıştır. Fiyatlar ve vurgunculuk ile ilgili maddeler olan 31, 32 ve 66. maddelerin sık değiştiğine dikkat edilirse, bu konularda istikrarın sağlanamadığını söylemek mümkün olacaktır (Resmi Gazete, 11 Ağustos 1944: 7461-7468; Resmi Gazete, 20 Haziran 1946: 10794-10795).

İktisadi politikasını “Biz, ne Adam Smith'in talebesi ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz, sadece içtimai dini halkçılık ve iktisadi mezhebi devletçilik olan, siyasi bir fırkanın çocuklarıyız.”(BCA, 030-01-11-63-3) diye açıklayan Saraçoğlu'nun başbakanlık yaptığı yıllar (1942-1946), ticari sömürü ve vurgun örnekleri ile doludur. Konya'dan 30 kuruşa alınan buğdayın İstanbul'da 200 kuruşa un olarak satılması, kilosu 85 kuruştan alınarak yapılan 16.000 tonluk zeytinyağı stokunun 350 kuruştan satılması, Maraş ve Antakya'dan kilosu 14-24 kuruşa toplanan çeltiklerin İstanbul'da 120-140 kuruşa satılması, 1943 tifüs salgınının yaşandığı yıllarda dahi karaborsadan dolayı piyasada sabunun bulunamaması, ekonomik sıkıntılarla boğuşan halk yığınlarına rağmen onların sırtından vurgunculukla zengin olanlar sadece birkaç örnektir (Boratav, 2006: 298-303). Bu örneklerde devlet uygulamalarına riayet etmeyen, başta ihtikâr olmak üzere yolsuzluklara çanak tutan devlet görevlilerinin rolü de unutulmamalıdır (Timur, 2018: 201-202). Diğer taraftan dürüst siyasi ve yönetici kadrolar, tüm olumsuzluklara rağmen ısrarla bütün yolsuzluklara karşı ciddi bir mücadele vermişler, savaş ekonomisi prensiplerini uygulamaya çabalamışlardır (Boratav, 2006: 304). Saraçoğlu, on üçüncü tasarruf ve yerli malları haftasında Ankara Halkevinde yaptığı konuşmasında iktisadi sahada gösterilecek çabalara vurgu yaparak şu cümleleri sarf edecektir:

“Cumhuriyetimizin herkesçe bilinen davası her manası ile Türk olan dipdiri bir Türkiye yaratmaktır. Bugün bu büyük davanın bizden en çok gayret ve faaliyet isteyen köşeleri daha ziyade iktisadi cephemizde toplanmış bulunuyor. Topraklarımızı süsleyen Türk gençleri bu iktisadi yolda da muvaffak olmanın sırrını ellerinde tutuyorlar. Çünkü bu sır bütün bir düşmanlık dünyasına karşı bize istiklâl muharebelerini kazandıran birlik ve beraberlik sırrıdır. Onun için bir tek yoldan ve bir tek hedefe doğru hep beraber yürüyeceğiz... Hatta bu yürüyüş bize ağır fedakârlıklar yüklese dahi. Tuttuğumuz yol Türk iktisat yolu, varacağımız hedef de iktisadi istiklâl ve Türkün refahıdır.” (BCA, 030-01-11-63-4).

Saraçoğlu, Birinci Hükümetini kurmasından sonra katı devlet müdahalesine getirilen eleştirilerin de etkisiyle piyasaya daha fazla güvenen bir politika izlemiştir. 15 Temmuz 1942’de, Koordinasyon Heyeti Kararı (KHK) 366 ile %25 olarak bilinen karar alınmış, KHK/370 ile Subaşı Teşkilatı, KHK/371 ile Fiyat Murakabe Komisyonları ve İaşe Müsteşarlığının Vilayetler Teşkilatı, KHK/373 ile İaşe Merkez Teşkilatı, KHK/374 ile de Dağıtma Ofisi ortadan kaldırılmıştır. KHK/371 ile Fiyat Murakabe Komisyonları ve Fiyat Murakabe Heyetlerinin yerine Belediye Daimi Encümenleri geçirilmiş, İaşe Müsteşarlığının vilayetler teşkilatının tüm görevleri belediyelere devredilmiştir. Yine Koordinasyon Heyeti kararlarıyla, İaşe Müsteşarlığı ve uzantısındaki oluşumların kaldırılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak için Ticari ve Mali Anlaşmalar Müzakere Heyeti kurulmuş, Milli Korunma Mahkemelerinin kadrosu arttırılmış, fiyat denetiminde merkezi kadrolar kaldırıldığı için görevleri belediyelere devredilmiştir. Ticaret Ofisinin kadroları genişletilmiş, Ticaret Bakanlığına gerekli gördüğü maddelerin tüketim ve satış biçimlerini sınırlama ve belirleme yetkisi verilmiştir. Maliyeye verilen 5 milyonluk kredi de 10 milyona çıkarılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 132-133). Diğer taraftan hükümet gıda maddelerinin satışını da serbest bırakmıştır (Ulus, 25 Temmuz 1942).

MKK uygulamalarını derinden etkileyecek bu yapısal değişim basın tarafından yakından takip edilmiştir. Meydana gelen iktisadi gelişmelere temkinli yaklaşan Zekeriya Sertel, “İktisadi İşlerde İfrattan Tefrite Düşmeyelim” başlıklı yazısında alınan yeni kararların birçok kimse tarafından olumlu karşılandığını ancak temkinli olunması gerektiğini, mevcut olumsuz şartların ortadan kalkmadığını ve şiddetle devam ettiğini, savaş şartlarının getirdiği kontrolümüz dışındaki gelişmelere karşı bir şey yapamasak da kendi hatalarımız sonucunda meydana gelen olumsuzlukların giderilmesi noktasında müdahil olabileceğimizi, diğer memleketlerde fena sonuçlar doğurduğu için terk edilen liberalizme doğru bir kaymanın yaşandığını, uygulamalarda ifrata varılan Saydam döneminin aksine şimdi de tefrite düşülmesi ihtimalinin olduğunu dile getirerek mutedil bir şekilde hükümeti eleştirmiştir (Tan, 25 Temmuz 1942).

Etem İzzet Benice ise köşesinde varlık nedeni kalmayan bazı kurumların kaldırıldığını, vicdanlı ve milli menfaatleri güden bir iktisadi anlayışın piyasalara egemen olması halinde üretici ve tüketicinin sıkıntı yaşamayacağını, ihtikâr hırsından uzak kalınabilirse eğer gıda sıkıntısının da yaşanmayacağını, hükümetin yapılması gerekenleri yaptığını, yeni iktisadi tutumun başarılı olması için de toplum kesimlerinin, belediyelerin ve ticaret odalarının denetim ve ihtikârı önleme gayretlerinin hayati olduğunu yazmıştır (Son Telgraf, 25 Temmuz 1942).

Tasvir-i Efkâr gazetesi ise “Yediğimiz Her Lokmadan Muhtekirlere Haraç Veremeyiz” başlıklı yazıda teşkilatları eleştirmiş, Milli Korunma Kanunlarının şiddetle uygulanması halinde sıkıntıların aşılabileceği, halkın da bezirgânların elinden kurtulabileceği yazılmıştır (Karabekir, 2017: 1278).

MKK uygulamaları itibarıyla Saraçoğlu döneminde, üretim artışına yönelik politikalarda öncekilere oranla ciddi bir değişim yaşanmadı. Demir yolu tamirinde çalışanlara iş yükümlülüğü getirilirken, fazla çalışma izinleri devam etti. Kömür ve linyit işletmeleri işçilerine üçer saat artı mesai verilirken, Söke’de Osman Pullukçu ve Oğlu Rifat Müessesesinde çalışanlara, Çeltik’teki DDY’nin Linyit işletmesine, İstanbul İttihat Değirmencilik T.A.Ş., Şark Değirmenleri T.A.Ş. ve Kasımpaşa, Balat ve Mumhane değirmenlerine de fazla mesai kararı alındı (Tekeli ve İlkin, 2016: 134). Devlet, şahısların elinde olan gerekli gördüğü fabrikalara değerini ödeyerek el koymaya devam etti. Zeytinburnu çimento fabrikası, Eskişehir’de Hamdi Gamgam’a ait un ve ırmık fabrikası, Arslan ve Eskişehir Çimento ve Su Kireci Fabrikaları T.A.Ş.’ye ait Eskişehir çimento fabrikasında bulunan ve daha sonra satın alınan makineler, Zingal ve Çangal Ormanları T.A.Ş. tarafından Zingal ve Çangal ormanlarında üretilecek çeşitli maddeler ve devlet tarafından işletildiği sürece tazminatı ödenmek kaydıyla fabrika, Nadire Cenani Ercan’a ait ispiroto fabrikası bunlardandır (Koçak, 2017: 420-421). 1945 sonlarından itibaren el konulan fabrikaların sahiplerine verilmesine başlanmış, Zeytinburnu çimento fabrikası ile Nadire Cenani Ercan’a ait ispiroto fabrikası sahiplerine teslim edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 145). Hakkâri ve Mardin’de taşıma araçlarına iş yükümlülüğü getirilirken, liman işletmelerinin DDY’ye geçmesi işi devam etmiştir. İzmit, Erdek, Edremit ve Samsun limanının DDY’ye geçiş işlemleri bitirilmiştir. Ordunun ülkedeki tüketim dengelerine olumsuz etkisinin bertaraf edilmesi için bakliyat ve pirinç ihtiyacının da TMO tarafından giderilmesine karar verilince, başta Karadeniz Bölgesinde olmak üzere TMO’nun elindeki mısırla, bakliyat takas edilmeye başlanmıştır. KHK/487 ile Ticaret Bakanlığına verilen genel yetkilerden sonra, daha kolay bir şekilde el koyma işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yapağı ve yünler, 1942 yılına ait çeltik ve pirinç el koyma kararlarına tabi tutulmuştur. Nebati yağların %15’ine el konularak değer pahasına satın alınması için, Ticaret Bakanlığı ve İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’ne 6 milyon sermaye tahsis edilmiştir. Ayrıca kâğıtlara el koyma kararının kaldırıldığı görülmektedir (Tekeli ve İlkin, 2016: 135, 139-140).

Devlet, belirli kuruluşlara verdiği döner sermayelerle piyasaları tanzim etmeye devam etmiştir. Kükürt için Etibank’ın, göz taşı ithali için İzmir İncir ve Üzüm Tarım

Satış Kooperatifleri Birliği'nin sermayeleri arttırılmıştır. Şeker beyana tabi tutulurken, küp ve kristal şekere on beşer kuruş zam yapılmış, şeker pancarı fiyatları tespit edilmiştir. 1943 yılında şekerden alınan vergi 64 milyon iken, 1944'te 79 milyona çıkmıştır. Diğer taraftan şeker üretimi 1942'de 57.300 ton, 1943'te 96.000 ton, 1944'te ise 89.900 ton olarak gerçekleşirken, fiyatların yüksek olması bazı tepkilere yol açmış, Hükümet de 3 Şubat 1943'te dar gelirliilere ucuz fiyattan şeker verilmesi kararı almıştır. Miktar, 1943 Temmuz ayından itibaren her ay ucuz fiyattan ve nüfus başına olmak üzere sabit gelirliilere 1 kilo, dar gelirliilere ise 500 gram olarak tespit edilmiştir. Hükümet çimento fiyatlarını düzenlemeye devam ederken, dağıtılması ve satılması işlemleri ile de İktisat Bankalığı görevlendirilmiştir. Özellikle 1943'te Sivas Çimento Fabrikasının açılması hükümetin elini rahatlatmıştır. Kömür fiyatları da belirlenirken, kok ile beraber dağıtılması işlemleri Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi'ne bırakılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 140-141).

Diğer taraftan MKK, zirai üretimi arttırmaya yönelik olarak aktif bir şekilde kullanılmıştır. 28 Ocak 1943'te "Türkiye Zirai Donatım Kurumu" kurulmuştur. 10 milyon sermaye ile işe başlayan kurum, her türlü tarımsal araç ve gereci iç ya da dış piyasadan sağlayabilecek, üretim ve satış dâhil olmak üzere gerekli tesisleşmeyi oluşturacak şekilde yetkili kılınmıştır. İlk yılında kurum, 167.000 parça ve 8.000 tona yakın alet ve malzeme dağıtımı gerçekleştirmiştir. Yine tarımsal üretimi arttırmak amacıyla Ziraat Bakanlığına devlet adına üretim yapması amacıyla "devlet çiftlikleri" kurmak görevi verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 141-142). KHK/472 ile MKK uygulamalarına yönelik olarak Ankara, İstanbul ve İzmir'de kurulan teşkilatlara yardımda bulunmak üzere Ticaret Bakanlığına 200.000 lira tahsis edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-103-73-4).

Savaş yılları Türkiye'sinin en önemli sorunlarından olan ihtikâr meselesinin halledilmesi ve ticari yaşamın tanzim edilmesi için de kararlar alınmıştır. KHK/405 ile stokçuluk, KHK/413 ile de faturasız ticaret yasaklanmıştır. 4 Mart 1944'te çıkarılan Ticaretin Tanzimi ve İhtikârla Mücadele konusundaki KHK/510 oldukça önemlidir ve daha önceki deneyimlerin yorumlanmasıdır denilebilir. KHK/510, tacirleri ithalatçılar, imalatçılar, toptancılar, perakendeciler ve ihracatçılar olmak üzere beş gruba ayırmıştır. Tacirlere, ait oldukları gruba ait vesika verilmiş, kime mal satıp satamayacakları ve kar oranları belirlenmiş, satış işlemlerinde fatura kesme zorunluluğu getirilmiştir. Örneğin ithal edilen bir mal, bir ithalatçı, iki toptancı, iki perakendeci olmak üzere beş elden geçecek ve tüketiciye ulaşacak, imal edilen ürünler ise üç toptancı, iki perakendeci olmak üzere beş elden geçerek tüketiciye ulaşacaktır. Satış fiyatları ve kâr oranları,

malın cinsine göre İktisat, Ticaret, Ziraat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlıkları tarafından belirlenecekti. Ticaret Bakanlığı gerekli gördüğü malın alım, satım, devir, üretim, tüketim, nakil işlemlerine yasaklama getirebilecekken ticaretini, devrini ve naklini düzenlemeye, sınırlamaya, vesika düzenlemeye yetkili kılınmıştır. MKK mahkemelerinin ihtikârı tespit etmelerine yardımcı olacak bilirkişi bilgisine ulaşmak amacıyla da il ve kaza merkezlerinde “İhtikârı Tetkik Komisyonları” kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2016: 142-143). Diğer taraftan 29 Aralık 1943’te, MKK mahkemelerinin 1944 yılı giderleri için 323.422 lira tahsis edilmiştir. Ayrıca 2/19248, 2/19374, 2/19784, 2/20453 sayılı kararnamelerle yürürlüğe giren KHK/417, 431, 445 ve 467’ye dayanarak Adliye Bakanlığına verilen ve 1943 yılında kullanılmayan miktarlar iptal edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-104-5-20).

Saraçoğlu’nun son dönem MKK uygulamalarına bakıldığında birtakım yasaklamalara son verildiği görülmektedir. KHK/614 ile kırık tütünlerin yurt dışına çıkış yasağının kaldırılması, KHK/616 ile bazı tütünlerin ihracının yasaklanmasına dair kararın kaldırılması bunlardandır. Bu dönemde, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’ne ve Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’ne KHK/619 ile üç yüz biner liralık yardım yapılmasına karar verilmiş, yağ ticareti meselesi üzerinde de önemle durulmuştur. Pamuk ve pamuklu dokuma üzerindeki devlet kontrolü devam etmiştir. 2 Nisan 1945 tarihinde KHK/582 ile pamuklar beyana tabi kılınmış, gerekli olan durumlarda İktisat Bakanlığı tarafından el konulmasına karar verilmiştir (Tekeli ve ilkin, 2016: 148-149). Akabinde KHK/606 ile İzmir, Balıkesir, Kütahya, Manisa, Aydın, Denizli, Antalya, İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep, Maraş, Malatya ve Elazığ’da, 1945-1946 rekolte yılı mahsulü tüm pamuklara el konulmuştur. El konulan pamukları, 6103 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan fiyat esası üzerinden toplamak ve ihtiyaç sahiplerine satmakla, Ekonomi Bakanlığından verilen talimat gereğince Sümerbank görevlendirilmiştir. KHK/606’ya göre İzmir, Balıkesir, Kütahya, Manisa, Aydın, Denizli, Antalya’da Sümerbank, kendi teşkilatı ile koza veya çiğitli toplayabileceği gibi, sözleşme ile bağlanacağı çırçır fabrikalarını ve önceden beri bu işi yapanları da koza ve çiğitli toplamaya memur edebilecek, kendi fabrikalarında ya da anlaşıacağı fabrikalarda çırçırılama işlemini gerçekleştirecektir. Diğer illerde ise pamuklar, Sümerbank veya yetkili kılacağı teşkilat tarafından çırçırılanmış olarak alınacaktır (BCA, 030-18-01-02-109-55-2).

Son dönem uygulamalarında da hububat konusu ön plandadır. Önlemler sonucunda 22 Mayıs 1945 tarihindeki stok 810.000 tona çıkmıştır. TMO’nun geçirdiği değişim de dikkat çekmektedir. 1944’te 400.000 ton olan ambar kapasitesi 1945

tarihinde 1.030.180 olmuş, savaşın başında 69 alım noktasına sahip iken, 1945 tarihi itibarıyla 519 yerde işi olan ve 128 yerde bizzat teşkilatlı olarak çalışan bir kurum haline gelmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 149). Yine bu dönemde, MKK uygulamalarına yönelik teşkilat giderlerini karşılamak ve yardım şeklinde tasarruf edilmek üzere Ankara, İstanbul ve İzmir belediyelerine 175.000, diğer belediyeler için ise 85.000 lira ödenek tahsis edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-108-42-20). Daha önce bahsedilmekle beraber, savaşın sonlarına doğru ekmek meselesi ile ilgili alınan kararlarla da ciddi iyileştirmelerin yapıldığı görülmektedir. KHK/540, 566, 578, 547, 567, 596, 632 ile ekmeğin kalitesinde ve miktarında önemli iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 150).

Saraçoğlu dönemi MKK uygulamalarının belki de niteliğini belirleyen karar, 15 Temmuz 1942 tarihli KHK/366'dır. “%25 Kararı” şeklinde ifade edilecek olan 366 sayılı kararın uygulama talimatnamesi ise Resmi Gazete’de 1 Ağustos 1942’de yayınlanmıştır (Resmi Gazete, 1 Ağustos 1942: 3433; Tekeli ve İlkin, 2016: 132, 135; Koçak, 2017: 412). Karara göre buğday, çavdar, mahlût, mısır, akdarı, yulaf ve arpa üreticileri 50 tona kadar üretim yapıyorlarsa bunun %25’ini, 50 ile 100 ton arasında üretim yapıyorlarsa 50 tona kadar olan kısmı için %25’ini, 50 tondan fazlası için %35’ini, 100 tondan fazla üretim yapıyorsa ilk 50 tonun %25’ini, ikinci 50 tonun %35’ini, daha üstünün ise %50’sini devlete satacaklardı. Üreticinin üretim miktarı hasat öncesinde tahmin edilecek, teslim edilmesi gereken miktar belirlenecek, subaşının ve köy ihtiyar heyetinin sorumluluğu altında teslim edilecekti. Üreticiler teslimattan sonra elinde kalan ürünü istediği yere sevk etmek ve satmakta serbest olacaktı. Karmaşık olan bu sistemde daha sonra, teslim edilecek ürün miktarının ve kalan ürünlerin hangi şartlarda serbestçe satılacağına belirlenmesi için KHK/388, 391, 407, 411, 420, 452 ve 462 ile bazı değişiklikler yapılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 135-136). Saraçoğlu, alınan kararın gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“İrkımızın başlıca gıdası olmak itibarıyla memleketimizin en büyük meselesini teşkil eden hububat hakkında, %25 kararını aldık ve bu kararı alırken alacağımız %25’lerle, hem ordumuzun ve büyük şehirlerimizin iâşesini emniyet altına almak ve hem de tanzim satışları yapmak hususlarında kâfi derecede kuvvetli olacağımız kanaati hâkimdi.” (BCA, 030-01-11-63-3).

%25 uygulamasının açıklanmasıyla birlikte basında çıkan ilk yorumlar olumlu olmuştur. Olumlu yorumlara dönemin muhalif basınında da rastlamak mümkündür. Ancak bu yorumların zamanla temkinli bir hale dönüştüğü de bir gerçektir. 17

Temmuz'daki yazısında karardan umutlu olduğunu yazan Sertel, konuyla ilgili 21 Temmuz'da kaleme aldığı yazısında hükümetin planlı ve organize şekilde hareket etmesi gerektiğini belirtirken, fiyatların düşük olmasından dolayı üreticinin ürünü satmak istemeyeceğini dile getirmiştir (Tan, 17, 21 Temmuz 1942). Hükümet önceki dönemde olduğu gibi düşük fiyattan alım yapmaya devam etmiştir. Buğday fiyatlarının 100 kuruş olduğu 1943 yılında Hükümetin kilo başına 20 kuruş ödemesi, kaçınılmaz olarak köylünün malını kaçırma çabası içine girmesine sebep olmuştur (Pamuk, 2009: 193). Diğer taraftan hububat satışının serbest olması ile beraber üretici, kendisine daha fazla fiyat veren tüccara malını satmış, tüccar-çiftçi ilişkisi yerleştikçe de Hükümetin başta ordu ve büyük şehirlerin ihtiyacı için istediği hububata kavuşması mümkün olamamıştır. 1942 ve 1943 yıllarında üreticilerin eline geçen miktarlarda artış yaşanırken, tüccarların elde ettikleri kârlar ise aşırı hadlere varmış, bu durumdan ise en fazla yoksul tüketici kesim zarar görmüştür (Boratav, 2006: 295). Aslında fiyat denetiminin kaldırılması ile birlikte üretim artışı beklenmekteydi. Üretim artışına bağlı olarak da enflasyon ve ihtikâr azalacaktı. Ancak beklenen olmamış ve saklanan mallar iç piyasaya ulaşmamış, fiyatlar 1942 ve 1943'te sırasıyla %90 ve %78'e fırlamıştır (Parasız, 1998: 61). Özellikle 1942-1943 yıllarında hububat dengelerinin sağlanması ise İngilizlerin gönderdiği buğdayla gerçekleşmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 137).

Uygulamanın ortaya çıkardığı önemli sorunlardan biri de büyük tüccarların inanılmaz kârlarına karşılık iâşe meselesinin bütün yükünü küçük üreticiye yıkması olmuştur. Ekebilecekleri az toprağı bulunan köylüler ile büyük toprak sahipleri arasındaki fark giderek açılmıştır (Pamuk, 2009: 195). Gerek bu durum ve gerekse de Hükümetin yeterli stoklamayı yapamaması nedeniyle 13 Mayıs 1943 tarihinde KHK/452 ile değişikliğe gidilmiştir. Değişikliğe göre hububat ürününün 6 tona kadar olan kısmından %20, 6 tondan 15 tona kadar olan kısmından %30, 15 tondan sonraki kısmı içinse %50'lik devlet hissesi alınacaktır (Tekeli ve İlkin, 2016: 147). Fiyatlar ise aşağıdaki tabloda olduğu gibi belirlenmiştir:

Tablo 3.1: KHK/452'ye Göre Satın Alınacak Hububatın Cins ve Fiyatları

Cinsleri	Fiyatları (Kilo/Kuruş)
Buğday	20
Çavdar	16
Mahlût	16
Mısır	16
Arpa	15
Yulaf	16
Akdarı	15
Çeltik	30
Fasulye	45
Börülce	30
Nohut	45
Mercimek	55
Bakla	30

Kaynak: Hüsnü Bengi, Milli Korunma Kanun ve Kararları, İkinci Kitap, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1945, s. 243.

KHK/366'ya göre %50 oranının işleyişi yaklaşık 1.000 dönümlük araziden daha büyüklerden başlayacak iken, KHK/452 ile bu sınır yaklaşık 150 dönüme indirilmiştir. Böylece büyük çiftçinin serbest piyasaya arz edeceği ürün miktarı oldukça azalmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 137). Ancak bu karara rağmen 1943 yılında yeterli stoklamanın yapılamadığı, Bingöl Milletvekili F.F. Düşünselin 27 Mayıs 1944 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmasından anlaşılmaktadır (TBMMZC, 27 Mayıs 1944: 358-359).

Saraçoğlu, %25 kararını bir özeleştiride yaparak şu şekilde değerlendirmiştir:

“Hububat hakkında %25 kararını alırken bu yüzden elimize geçecek hububatla hem orduyu, hem büyük şehirleri, hem de darlık mıntıklarını doyurduktan sonra her yerde tanzim şartları yapabilmek için elimize kâfi hububat geçeceğini ümit ediyorduk... Görülüyor ki bu %25'ler, elimize her çeşit manevrayı yapmaya müsait bir miktar vermemiştir. Bu yüzden ve bir de biraz evveli arz ettiğim belediyelerin ölçsüz ve hesapsız talepleri yüzünden buğday fiyatları almış yürümüştür. Filvaki elimizdeki miktarla piyasaya müdahale etmiş olsaydık, fiyatlarda geçici bir salâh yaratabilecektik. Fakat biz bunu yapmadık ve elimizdeki hububatı, daha kara gün için saklamayı tercih ettik.” (BCA, 030-01-11-63-3).

Saraçoğlu yaptığı değerlendirmede uygulamanın arkasında olsa da eksikliğini ve yaşanan birtakım sıkıntıları açıkça ortaya koymuştur. Fakat fiyatlar konusunda yaşanan ciddi artışların kaynağında vurguncuların olduğu gerçeği, savaş yıllarını fırsata çevirme gayretinde olan tüccarların pervasız tavırları ve inanılmaz şekilde zenginleşmeleri ve ebetteki toplum vicdanının bir şekilde rahatlatılmak istenmesi, Hükümeti yeni arayışlara sevk edecektir. Bu arayışlardan biri de Varlık Vergisi olacaktır (Çavdar, 2003: 313-314;

Boratav, 2004: 84-85). Yine bu dönemde ortaya çıkan ve hatta İstanbul'daki sermaye grupları içerisinde dâhil olacak kadar güçlenen taşra sermaye gruplarına karşı da Toprak Mahsulleri Vergisi hazırlanacaktır (Koçak, 2017: 441).

Saraçoğlu dönemi MKK uygulamalarına Saydam dönemine kıyasla bakıldığında değeri ödenerek el konulan maddelerin ve ilgili kararların, iş yükümlülüğüne ait kararların ve özel işyeri ile kamu kuruluşlarında fazla mesai kararlarının sayıca azaldığı görülmektedir. Üretim, tüketim, dağıtım ve stoklamaya ait verilmiş kararların geçmişe kıyasla fazla olmadığı, ekonomi üzerindeki devlet denetim ve müdahalesinin asgari düzeyde kaldığı, diğer taraftan özel girişime ait kuruluşlarda bulunan üretim araçlarına bedeli verilmek karşılığında el konulması kararlarının fazla olduğu görülmektedir (Koçak, 2017: 419-421)

Gerek Saydam ve gerekse de Saraçoğlu döneminde, aktif bir savaş ekonomisi programı yürütmek amacıyla çıkarılan MKK'nin işleyişinde ciddi aksaklıklar çıkmış, arzulanan neticeye ulaşılamamıştır. Bu durumda yapısal sınırlılıklar son derece etkili olmuş, en etkin uygulama biçimine ulaşmak ancak deneme yanılma şeklinde gelişen olaylar dizisi içerisinde gerçekleşebilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 156). Saydam dönemindeki katı devlet kontrolünün sonuç vermediğini gören Saraçoğlu, piyasa ekonomisinde çok daha liberal kararlar alarak üretimin artmasını ve karaborsanın azalmasını hedeflemiş, ancak bu seferde Şevket Süreyya Aydemir'in tabiriyle fiyatlar zincirden boşanmıştır. Örneğin buğday fiyatları 13,5 kuruştan 100'e doğru, zeytinyağında ise 85 kuruştan 350 kuruşa doğru hareketlenmiştir. Fiyatların serbest bırakılmasını eleştiren Aydemir, böylesi bir zamanda savaşa girilmiş olsaydı eğer Türkiye'yi bekleyecek olan açlıktı, düzensizlikti yorumunu yapmaktadır (Aydemir, 1968: 225). Aşağıdaki tabloda bazı maddelerin 1938 ve 1943 yılı ortalama fiyatlarını görmek mümkündür:

Tablo 3.2: 1938 ve 1943 Yılı Ortalama Fiyatları (Mutlak rakamlar)

Maddenin Adı	1938 Yılı/Kuruş	1943 Yılı/ Kuruş	Artış Oranı (Yüzde)
Ekmek (Kilo)	10,05	38,67	284,7
Et (Kilo)	42,52	198,54	366,9
Taze sebze (Kilo)	7,51	29,96	298,9
Zeytinyağı (Kilo)	51,85	231,29	336
Şeker (Kilo)	28	338	1.107
Peynir (Kilo)	48,78	155,42	218,6
Süt (Kilo)	14,79	51,25	236,5
Kömür (Kilo)	5,33	12,21	129,1
Odun (Kilo)	370,08	1.316,66	255,7
Yumurta (Tane)	1,71	7,94	364,3

Kaynak: Cemil Koçak, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 435.

Buğday, un, kepek, makarna, arpa, mısır, pirinç, saman, patates, fasulye, sadeyağ, beyaz peynir, zeytin, zeytinyağı, sabun, pamuk, yapağı, ipek kozası, kok kömürü, benzin, çimento gibi seçilmiş bazı maddelerin serbest piyasadaki yükselen fiyatlarına bakıldığında da mallar arasında önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu duruma, gerek devletin müdahalesi ve gerekse de ordunun direk piyasaya girmesi etkili olmuştur. Devlet belirli bir malı, belirli şartlarda ve belirli bir fiyattan halka arz ettiğinde ikinci bir piyasa (serbest ya da karapazar) oluşmuş, muhtekirin üreticiden çok fazla mal alarak stok yapmasıyla piyasadaki mal arzı düştüğü için de fiyatlar yükselmiştir. Karaborsanın varlığı zamanla devletin belirlediği fiyatları etkisiz kıldığı için devlet tekrar fiyat belirlemiş ve böylece de fiyatlar tırmanmıştır. Durum böyle olunca İkinci Saraçoğlu Hükümeti, en büyük tüketici haline gelen ordunun ihtiyaçlarının önemli bir kısmının devlet tarafından karşılanması yolunu seçmiştir. Birinci Saraçoğlu Hükümeti dönemi anlayışından bir geri çekilme olarak yorumlanabilecek bu tavır ile hububat, bakliyat, pirinç, zeytinyağı, ayakkabı, pamuklu giyecekler, yünlü giyecekler ve akaryakıt tamamen devlet tarafından verilmeye başlanmış, devlet hissesi alınan mallar da genişletilmeye çalışılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 159-160).

1943 yılından itibaren tırmanan fiyatların (1943 yılı Nisan ayında tavan yapmıştır) 1944 yılında düştüğü ve sonraki yıllarda da hemen hemen sabit kaldığı görülmektedir. Bunu bir başarı olarak da değerlendirmek mümkündür. 1938’deki fiyatların 100 kabulü ile 1943 Nisan’ında hububatta 1.535, bakliyatda 1.100, diğer nebati gıda maddelerinde 1.003’e yükseldiğini gördüğümüz gösterge değerlerinin, 1945 yılının üçüncü ayında hububatta 529’a, bakliyatda 596’ya, diğer nebati gıda maddelerinde 474’e düştüğü Ticaret Bakanı C. S. Siren tarafından beyan edilmiştir. Savaşın son yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan olumlu gelişmelerle ekonomi, savaşın

bitmesiyle daha da normalleşecektir (TBMMZC, 29 Mayıs 1945: 481; Tekeli ve İlkin, 2016: 162, 164-165).

3.4. Varlık Vergisi

Kriz dönemlerinde devletlerin başvurduğu önemli yollardan biri olan servet vergilerinin tarihi, eski Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde ev ve değerli eşyalardan alınan vergi, Orta Çağda daha çok taşınmaz mallardan alınmıştır (Çolak, 1992: 284). 16. ve 17. yüzyıldan itibaren ise devletin halkını korumasına karşılık halkın da bunun bedelini ödemesi gerektiği düşüncesinden hareketle savunula gelmiştir (Pur, 2007: 327-328). Varlık Vergisi Birinci Dünya Savaşı yıllarında da uygulanmış, Almanya, Fransa ve Avusturya-Macaristan uygulamanın önemli örnekleri olmuşlardır (Toprak, 1982: 302). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde de uygulanmak istenmiş, Almanya, Fransa ve Avusturya-Macaristan örneklerinden hareketle 37 maddelik bir savaş kazançları vergisi kanun tasarısı hazırlanmıştır. Spekülatif faaliyetlerin İstanbul'dan Anadolu'ya yayıldığı, Zafer Toprak'ın deyimiyle “bir lokma bir hırka” zihniyetinin unutulduğu 1917 yılı sonlarında çıkarılan kanun tasarısı ile olağanüstü gelirler vergilendirilmek istenmiştir. Fakat tasarı bu tarihte meclisten geçmemiş, 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından bir kararnameyle yürürlüğe konabilmiştir. Bir defaya mahsus olmak üzere 1916, 1917 ve 1918'de elde edilmiş olağanüstü gelirler, o günkü deyimiyle “temettuât-ı fevkalâde” üzerine tarh olunmuştur (Toprak, 2003: 174-176-177). Bu verginin tahsiline Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam edilmiş, savaş kazançları üzerinden %50 hatta %60'a kadar varan oranlarda vergi alınmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 36-37).

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında teorik olarak daha fazla değerlendirilmeye başlanan Varlık Vergisi, 20. yüzyılın önemli ekonomistlerinden J.M. Keynes tarafından ele alınmış, benimsenmiş ve zorunlu tasarruf olarak değerlendirilmiştir (Pur, 2007: 327). Bununla beraber Keynes, vasıtasız vergi yükünün arttırılmasına siyasi açıdan şiddetle karşı konulabileceği için reel ücretlerin indirilmesinde enflasyon yolunu teklif etmişse de Prof. Neumark daha önce de dile getirildiği gibi bunun çok riskli olduğunu belirtmektedir. Savaş zamanlarında savaş kazançları vergisi alınmasını savunan Neumark, devletlerin sosyo-ekonomik dinamiklerinin ve vergi sistemlerinin bu konunun hal edilmesinde etkili olacağını belirtmektedir. Alınacak bu verginin önemli gerekçelerinden biri olarak sunduğu durum ise fiyatların masraflardan daha hızlı ve kuvvetli şekilde yükselmesidir. Doğal olarak

verginin, savaş şartlarından dolayı gelirlerini çok fazla yükseltenlerden alınması kaçınılmaz olacaktır (Neumark, 1937: 47, 52).

Feridun Ergin ise birtakım tedbirlerin uygulanamaması, uygulamalardan olumlu neticelerin alınamaması ya da şahsi menfaatlerin olağanüstü şartları istismar etmesi sonucunda pahalılık, ihtikâr, mal darlığı, israf, tüketim fazlalığı ve iâşe güçlükleri gibi bir takım sosyo-ekonomik problemlerin ortaya çıkması durumunda, devletin konjonktürel gelişime müdahale edebileceğini ve servet vergisi gibi bazı geçici çözümler arayabileceğini dile getirmiştir. Bahsedilen problemler savaş ekonomisi için olduğu kadar ülkenin refahı için de hayatidir. Dolayısıyla fevkalade servet ve sermaye vergilerinin alınması bir zorunluluktur (Ergin, 1943a: 257).

1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı ekonomik sorunları da beraberinde getirmiş, bir taraftan askeri kaygılarla hareket eden hükümetler diğer taraftan da ekonomik kaygıları bertaraf etmenin peşine düşmüşlerdir. Bu dönemde halkın temel gereksinimlerini karşılamak önemli bir mesele olsa da ihtikâr nedeniyle bunu karşılamak pek kolay olmadı. Bu yüzden hükümetler hem haksız kazançları önlemek ve hem de haksız kazançlara zaman zaman el koymak durumunda kaldılar. Batıda bu konuda başvurulan yöntemlerin başında kazanç vergilerinin arttırılması geldi ve bazı hallerde kazancın hepsine el konulmasına kadar vardırıldı (Kayra, 2018: 37). Almanya bu anlamda en çok vergiyi alan ülke olmakla beraber İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Bulgaristan, Fransa, Hollanda, İsviçre ve Macaristan, Varlık Vergisi'ni aktif olarak kullanan ülkeler arasında karşımıza çıkmaktadırlar (Pur, 2007: 328). Amerika Birleşik Devletleri'nde şirketlerin kazançları %94 oranında Varlık Vergisi (Wealth Tax) denilen bir vergiye tabi kılındı. Almanya'da olağanüstü savaş kazançları vergisi ise daha önceki yılların vergilerinin %150'si oranında bir vergiydi. Ayrıca alınan ek vergi ile birlikte bunlar toplam kazançların %85'inin vergi olarak alınması demekti ve uzayan savaş yıllarında bu önlemler gitgide arttırıldı. İngiltere'de olağanüstü kazançların (Excess Profit Tax) oranı %100 olmuş, doğal olarak kurumların tüm kazancı vergi olarak hazineye aktarılmıştır. İsviçre'de yeni tüketim vergileri yanında, üç yılda ve taksitler halinde olmak üzere "tek vergi" adı altında bir servet vergisi alınması yoluna gidilmiştir. Fransa'da ise kazanç ve gelir vergilerinin oranları yükseltirken, Yunanistan'da geçici bir servet vergisi uygulanmıştır. Macaristan'da tek seferde alınacak bir servet vergisi kabul edilirken, Bulgaristan'da Yahudilerin servetleri üzerinden bir vergi alınması kararlaştırılmıştır (Kayra, 2018: 38-39; Pur, 2007: 328-338).

3.4.1. Varlık Vergisi Öncesi Savunma Meselesi, Vergi Uygulamaları ve Etkinliği

İkinci Dünya Savaşı, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de olağanüstü değişimlere neden olmuştur. Savunma kaygılarıyla hareket edilen bu yıllarda ülkenin sahip olduğu kaynakların kullanım alanları yön değiştirmiş, yatırım, tüketim ve tasarruf eğilimleri değişmiş, fiyatlar dengesi alt üst olmuş, belirsizlik ülke ekonomisini sarmıştır. Bu yaşanan temel değişim devlet gelirlerinin dağılımını etkilerken, savunma giderleri ön plana çıkmıştır. Savaşın ortaya çıkmasıyla beraber savaş ekonomisine yönelik ilk tedbirlerini alan Türkiye’de en önemli amaç, yeterli bir savunma gücü oluşturmak olmuştur. Dolayısıyla kamu gelirlerinden önemli bir pay savunma giderlerine ayrılmıştır (Çolak, 1992: 278). Ele aldığımız dönemde GSMH, genel bütçe, savunma harcamaları ve askeri yük ile ilgili rakamları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 3.3: 1938-1946 Dönemi GSMH, Savunma Harcamaları ve Askeri Yük

Yıllar	GSMH (Milyon TL Cinsinden. 1938 Yılı Üretici Fiyatları İle Hesaplanan Verilerdir.)	Genel Bütçe Toplamı (Milyon TL)	Savunma Harcamaları (Milyon TL)	3/2	Askeri Yük (Kişi Başına Düşen Askeri harcama Oranı)
1938	1895.7	311.1	94.3	30.31	5.57
1939	2054.3	398.6	172.7	43.32	9.94
1940	1927.0	545.5	290.5	53.24	16.39
1941	1753.2	581.8	322.6	55.44	17.97
1942	1831.1	913.7	497.3	54.42	27.41
1943	1662.2	1.033	542.5	54.42	29.68
1944	1571.7	1.084	554.2	52.52	29.90
1945	1375.8	606.5	247.9	51.12	13.19
1946	1775.9	1.032	365.2	40.88	19.14

Kaynak: Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s.279.

Güvenlik harcamalarının diğer kamu harcamaları içerisinde geldiği noktayı anlamak adına da aşağıdaki tablo faydalı olacaktır:

Tablo 3.4: Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Yatay Yüzde Dağılımı (1938-1946)

Yıllar	Genel İdare	Sağlık	Eğitim	Alt Yapı	Güvenlik	Sosyal Güvenlik
1938	39.2	4.5	8.6	11.8	30.1	5.8
1939	35.5	3.4	7.0	9.9	39.3	4.7
1940	29.6	2.6	6.0	8.7	49.2	3.9
1941	28.9	2.1	6.4	7.1	51.7	3.8
1942	30.6	3.6	5.5	4.9	52.0	3.4
1943	31.1	1.7	6.3	8.7	48.8	3.4
1944	28.5	2.4	7.6	9.3	47.0	5.2
1945	37.4	3.2	8.3	9.0	38.0	4.1
1946	36.6	3.1	9.8	14.0	30.9	5.6

Kaynak: Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s.279.

Görüldüğü üzere genel bütçe harcamaları içerisinde savunma harcamalarının payı oldukça yüksektir. BBYSP ile başlayan ve ikincisi ile devam edilmek istenen ekonomik kalkınma düşüncesi yerini savunma düşüncesine bırakmıştır. Netice itibarıyla ülkenin GSMH'sinde artışlar yaşanmamıştır. Tarımda üretim değeri 1939'da 812,9 iken 1944'te 625,9'a düşmüştür. Sanayi sektöründe ise (madencilik sektörü hariç), 1939'da 370,2 iken 1944'te 290,2'ye düşmüştür. İki önemli sektörde bu gelişmeler yaşanırken, kişi başına askeri harcama oranı 1938'de 5.57 iken 1944 yılında 29.90 olmuştur. Veriler, Türkiye'nin savaşın finanse edilmesi noktasında fazlaca zorlanacağını ortaya koymaktadır. Bu anlamda savaş dönemi hükümetleri birçok yola başvuracak olsalar da borçlanma ve vergi politikası etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılacaktır (Çolak, 1992: 280). Bahsettiğimiz dönemde devlet giderlerinin normal gelirlerle karşılanamaması neticesinde borçların miktarı yükselmiştir. 1939 yılında 447 milyon lira olan borç toplamı, 1943 yılında 1.227 milyar lira olmuştur. 1939'da 183 milyon olan dalgali iç borç, 1943 yılında 725 milyona çıkmıştır (Ökte, 1951: 28).

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlet giderlerinin karşılanmasında borçlanmayla birlikte en önemli kaynak vergiler olmuştur. Bununla beraber başta savunma giderlerine bağlı olarak artan devlet giderleri oranında vergi gelirlerinin arttırılamaması, esnek bir vergi sisteminin yokluğu ve enflasyon karşısında kamu gelirlerinin aşınması, hükümetleri yeni kaynak arayışlarına sevk etmiştir (Akar, 1992: 41). Türkiye'de savunma giderlerinin karşılanmasına yönelik düzenlemeler savaş öncesinde başlamış olsa da (1934'te tekel ürünleri üzerinde savunma vergisi alınmaya başlanmış, 1935'te ise ücret gelirleri üzerine hava kuvvetlerine yardım vergisi konulmuştur) bu dönemde devlet giderlerini karşılamaya yönelik yeni gelirler bulunamadığı için var olan vergilere zamlar yapılarak kaynak artırımı sağlanmaya çalışılmıştır (Çolak, 1992: 281). Devletin 1942 güz aylarına kadar aldığı mali tedbirler, 1940-1942 arasında çıkarılan 3828, 4040 ve 4226 sayılı "fevkalâde vaziyet dolayısı ile bazı vergi ve resimlere zam icrasına dair" yasalar ile bazı vergi mevzuatını değiştiren 3840 ve 3843 sayılı muamele vergisi kanunlarında toplanmıştır. Yapılan zamlar kazanç, muamele, tüketim ve milli savunma vergileri ile ilgilidir. Türk vergi sistemi içerisinde önemli bir yeri olan kazanç vergisinde yapılan değişiklikler şu şekilde olmuştur:

- 1- Türkiye'de faaliyette bulunan anonim ve eshamlı şirketlerin net kârları üzerinden alınan %11 oranındaki vergi %15'e çıkarılmış, %50 şerden iki defa zam görerek %30'a yükseltilmiştir
- 2- Türkiye'de faaliyette bulunan adi, komandit, limited, kollektif ve kazanç dağıtan kooperatif şirketlerde kazanç miktarı üzerinden 10.000 liraya kadar %15, 20.000 liraya kadar %20, 50.000 liraya kadar %25 ve fazlasından %30

kazanç vergisi alınırken bu oran %50'lerden iki defa zam görerek %100 arttırılmıştır

- 3- Türkiye'de yerleşmiş yabancı müesseselerle, ticari amaç güden diğer müesseseler ve kazançlarını beyanname ile bildiren bilumum iş erbabı, vergiye tabi kazançlarından 5.000 liraya kadar olan kısmı için %12, 10.000 liraya kadar %15, 20.000 liraya kadar %20 ve 50.000 liraya kadar %25, daha fazlası için ise %30 vergi vermekteydiler. Bu zümreye dâhil mükellefler de %100 zam görmüşlerdir
- 4- Kamu müesseseleri ile bankalara, umumi menfaate faydalı cemiyetlere, sermayesinin en az yarısı devlete ait müesseselerle imtiyazlı şirketlere taahhütte bulunanlardan, aldıkları ücretin %1,5'i kazanç vergisi olarak alınmaktaydı. Bu oran %3'e çıkarılmıştır
- 5- Yabancı seyahat acentelerinin aldıkları ücretin %2'si kazanç vergisi olarak alınmaktaydı. Bu miktar %4'e çıkarılmıştır
- 6- Gayrimenkul ticaretini meslek edinenler, satış kıymetinin %1'ini kazanç vergisi olarak ödemek durumundaydılar. Bu oran %2'ye çıkarılmıştır
- 7- Gayri safi irat ve maktu bir miktar üzerinden kazanç vergisi ödemek zorunda olanların mükellefiyetlerine %100 zam yapılmıştır
- 8- Yalnız gayri safi irat üzerinden mükellefiyete tabi ve beyanname usulüne tabi bulunmayan ticaret, sanayi ve hırfet erbabının vergilerine %50 zam yapılmıştır
- 9- Gündelik gayrisafi kazançları üzerinden vergi mükellefiyetine tabi bulunanlara da %20 zam yapılmıştır (Ergin, 1943a: 163-165).

Yine şekerden kilo başına 7 kuruş vergi alınmaya başlanmış, çaydan kilo başına 25 kuruş, bazı giyim eşyasından alınan vergiye %10 zam yapılmış, her türlü taşımacılık %25 üzerinden vergiye bağlanmıştır. Tütün ve içkilerdeki vergi oranları ile tek el kibritinden alınan vergiler de arttırılmıştır. 1941'de kabul edilen 4040 sayılı yasayla da koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, katır, deve, eşek ve domuzlar üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır (Yetkin, 1983: 194). Ayrıca veraset vergisi ile hava kuvvetlerine yardım vergilerine de birer misli zam yapılmıştır. Yapılan zamlar mali gelirleri arttırmış olsa da devlet gelirleri içerisinde vergiler hasılatına mütevazı bir katkı yapmıştır (Ergin, 1943a: 165).

Savaş ekonomisi açısından hayati öneme sahip milli savunmanın finansmanında kullanılan vergileri ve gelirleri aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Tabloyu değerlendiren Faik Ökte, hükümetin ümitlendiği her kapıyı çaldığını dile getirmektedir (Ökte, 1951: 27).

Tablo 3.5: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli Savunma Finansmanı İçin Uygulanan Vergiler ve Gelirleri (000 İlavesiyle)

Verginin Adı	1940	1941	1942	1943	1944
Hizmet Buhran	16.236	18.028	23.033	34.802	38.802
Muvazene	20.236	22.262	27.984	39.285	42.681
Buğday Koruma	49.578	49.136	-	-	-
İhracattan Müdafaa	-	40.015	21.296	33.993	-
Girişten Müdafaa	-	-	-	-	80.130
Postadan Müdafaa	-	-	-	-	6.526
Binadan Müdafaa	2.227	2.868	3.104	3.379	-
Gümrük Çıkış	-	-	-	-	16.630
Tayyare Resmi	2.102	2.564	3.262	4.676	5.893
Hava Kuvvetlerine Yardım	13.743	15.064	17.998	24.303	26.237

Kaynak: Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 28, Rıdvan Akar, Varlık Vergisi Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşısı Politika Örneği, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 43.

Savaş yıllarında, savaş ekonomisi gereği konulan bu vergilerin çoğu dolaylı vergilerdir. Bir başka söylemle ağırlığını geniş halk yığınlarının sırtladığı vergilerdir (Yetkin, 1983: 194). Vurgunculuğun had safhaya çıktığı bu yıllarda Türk vergi sistemi yapısal eksiklikler, esneklikten uzak ve yetersiz oluşu dolayısıyla ülke iktisadiyatını kavrayamamış, geniş kesimleri zora sokmuş, ticari kazançları vergileyen kazanç vergisinin verimsizliği ise devletin gelir ihtiyacını arttırmıştır (Coşar, 2004: 99-100). Etkin bir vergi tahsil sisteminin yokluğu nedeniyle tüccar kesimin gelirleri vergi kapsamı dışında kalmış, elde edilen servetler ciddi şekilde vergilendirilememiştir (Karpas, 2017: 181; Lewis, 2015: 397-398). Beyannameye tabi olan tüccarlar, az çok gerçeklere uygun olduğu kabul edilebilecek şekilde gerçek kazançlarının ortalama %35 ile %80'ini vergi olarak verirken, yüz binlerce lira kazanan bazı kimseler kazançlarıyla hiçbir münasebeti olmayan gayri safi irat üzerinden hesaplanan ve ancak birkaç yüz liradan ibaret bir vergi vermekle yetinmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 2016: 36-37). Diğer taraftan, savaşın getirdiği şartları kendi lehine çevirerek ortaya çıkan ve sayıları aileleri ile birlikte birkaç yüz bini bulan savaş zenginlerinin ölçüsüzce yaşadıkları şatafatlı hayatlarına karşın, sıradan vatandaşların yaşadığı hayat bir tezat teşkil etmektedir (Karpas, 2017: 181-182). Bu yıllarda %82'si kırsalda yaşayan Türkiye'de köylünün refah seviyesinde ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Yaşanan düşüşü aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 3.6: Köy Geçinme Endeksi

Yıl	Endeks
1939	10,61
1940	11,16
1941	13,65
1942	16,02
1943	29,56
1944	47,32

Kaynak: Rıdvan Akar, Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 49.

Köylünün kullandığı 19 malın fiyatları ile tarımsal ürün fiyatları karşılaştırılarak hazırlanan tabloya göre 1939-1944 arasında tarımda hayat pahalılığı yaklaşık 4,5 misli artmıştır (Akar, 2009: 49-50). Aynı yıllarda köylünün yaşadığı sıkıntıların yanında sanayi dallarında çalışan işçilerin durumu da çok farklı değildir. Nihayetinde yoksullaşmanın çeşitli sorunları beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Örneğin aşağıdaki tabloda, kötü hayat şartlarının sonucu olan hastalıkların ölüm sayısını arttırdığını görebiliriz: (Yerasimos, 1976: 1325-1326).

Tablo 3.7: İstanbul'da 1940-1944 Yılları Arasında Belli Başlı Sebeplere Dayanan ölümler

Sebepler	1940	1941	1942	1943	1944
Tifo ve paratifo	71	121	166	93	70
İhtiyarlık	846	859	1.116	1.099	920
Akciğer veremi	1.493	1.585	2.060	2.105	1.972
Diğer veremler	344	354	474	500	494
Kalp hastalıkları	2.806	2.682	3.304	2.990	2.839
Zatürre	1.899	1.550	2.111	1.825	1.802
Alkolizm	208	250	434	656	337
Bağırsak hastalıkları	680	587	1.072	662	836
Kanser	734	757	772	708	834

Kaynak: Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 3- I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1326.

Arz-talep dengesinin bozulduğu, halk yığınlarının enflasyon ile boğulduğu yıllarda gayrimeşru yollardan sağlanan büyük servetler ve vergi adaletsizlikleri kamuoyu baskısını artarak beraberinde getirecek, hükümet ise mali baskıları azaltmak ve özellikle de gelir sağlamak amacıyla Varlık Vergisi'ne doğru yol alacaktır (Ergin, 1943a: 165; Coşar, 2004: 99-100).

3.4.2. Varlık Vergisi Kanunu'nun Kabulü

Varlık Vergisi, daha önce de birçok defa bahsedildiği üzere ekonomik açıdan son derece sıkıntılı zamanlardan geçildiği İkinci Dünya Savaşı yıllarında başvurulacak olağanüstü bir servet vergisidir. Yasalaştığı günden günümüze kadar çok defa

tartışılmış, çalışmamız esnasında şahit olduğumuz üzere de akademik olarak fazlaca ele alınmış ve hatta filmlere ve romanlara dahi konu olmuştur. Kanunun hazırlanmasını gerekli kılan şartlar ortaya konulmadan ırkçı bir uygulama olduğu söylemleri daha çok liberal düşünürler tarafından ileri sürülmüştür. Kanunun teknik eksiklikleri ve uygulama esnasındaki hatalar tartışmaya gerek duyulmayacak kadar açıktır (Çavdar, 2003: 318). Servet ve kazançlar için net bir ölçü kabul etmemiş olması, alınacak vergiyi daha çok kanaate dayandırması ve uygulamalardaki farklılıklar bu anlamda zikredilebilir (Uran, 2017: 314-315). Bununla beraber sermayedarların o dönemdeki acımasız soygunu ve buna karşın yığınların sefaleti ile Türkiye’deki ticari yaşamın yapısal durumu göz önünde bulundurularak meseleye bakmak ve bir değerlendirme yapmak gerekmektedir (Çavdar, 2003: 318).

Osmanlı Devleti’nde çiftçilerin hemen hemen hepsi Müslüman Türk iken, burjuva sınıfı tamamen olmasa da gayrimüslimlerden, özellikle de Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşmuştur (Lewis, 2015: 398). Bu yapıyı değiştirmek adına Türkiye’de ulusal burjuva sınıfının kurulması düşüncesi ise 20. yüzyılın başlarından itibaren belirginleşen güçlü bir ulus devleti kurma düşüncesi ile beraber hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde ulusçuluk düşüncesinin güçlenmesi ile beraber, ulus devletin önemli bir unsuru olarak kabul edilen Müslüman-Türk burjuva sınıfının yaratılması hedefi, “Milli İktisat Politikası” ile kısmen gerçekleştirilmiş, cılız da olsa ulusal burjuva sınıfı yeşermeye başlamıştır. Bu hedef Cumhuriyet döneminde de ekonomi politikalarının temel unsurlarından biri olmuştur. Bununla beraber Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar iç ve dış iktisadi yaşamı ellerinde tutmuşlar, bu durum da ciddi bir rahatsızlık yaratmaya devam etmiştir. 1929 ekonomik buhranı öncesi ve sonrası, iktisadi yaşamı elinde bulunduran bu tüccarların şahsi menfaatlerini tercih ederek ulusal çıkarları göz ardı etmeleri, spekülasyon faaliyetlerin ve hatta kaçak ticaretin devam etmesi, burjuva sınıfına tepkiyi arttıran önemli faktörler olmuştur. Kapalı ekonomiye geçildiği bu yıllarda halk ithal ürünlerden uzak tutulmaya, gümrük yasaklarına rağmen kaçak olarak içeriye sokulan mallar için tüccarlar ile mücadele edilmeye çalışılmış, liberal politikalara ve burjuvaya karşı güven gittikçe azalmıştır. Devlet ekonomik yaşamı tamamen kontrolü altına almış, milli ahlak, milli vazife ve vatan sevgisi gibi bireyin çıkarlarını toplumsal çıkarlarla bütünleştireceği ilkelere önem vermeye başlamış ve bu anlayış, ulusal çıkarları önemsemeyen burjuva sınıfına karşı tepkiyi büyütülmüştür. Devlet ve burjuvazi arasındaki bu durum, İkinci Dünya Savaşı yıllarında daha da keskin hale gelmiş, ulusal çıkarlar konusunda çatışmaya başlamışlardır. Her ne kadar bürokrasi iktisadi yaşamı kati şekilde yönlendirebileceğini düşünse de iktisadi hayatın kuralları kendini göstermiş, yokluklar yüksek kârları,

yüksek kârlar da karaborsayı tırmandırmıştır. Bu şartlarda bürokrasinin beklediği herkesin elindekiyle yetinmesi, zor zamanların fırsat zamanları olarak değerlendirilmemesi, ülke çıkarlarının el üstünde tutulmasıydı. Fakat olağanüstü şartları kâr kapısı olarak değerlendirme düşüncesi devam etmiş, vurgunculuk almış başını gitmiştir. Yine bu noktada üzerinde durulması gereken bir önemli konu da yabancıların ve gayrimüslim tüccarların Osmanlıdan gelen bir gelenekle birlikte çalışmaya devam etmeleridir. Azınlık işletmeleri, Türk tüccarların yetersiz olduğunu ileri sürerek yabancılarla gerçekleşen ticari hayatı tekellerine almaya devam etmişler ve bunu kaybetmemek için yerli işletmeleri saf dışı bırakmaya çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Varlık Vergisi'ni ırkçı bir politika olarak değerlendirmek çok anlamlı değildir. Dolayısıyla Varlık Vergisi meselesi dini ya da etnik bir mesele değil, ekonomik bir meseledir (Coşar, 2004: 100-103).

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri, demografik yapıları, milli gelirin sektörel dağılımı, gelirlerin adil bölüşümü, piyasa dinamikleri ve kurumsallaşma seviyesi vergi meselelerinde belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Coşar, 2004: 103-104). Türkiye'de savaş yıllarında vergi sistemimizin yetersizlikleri ve mevcut vergilere yapılan zamlardan istenilen neticeler alınamamıştır (Sofracı, 2013: 328; Coşar, 2004: 103-104; Yeşilyurt, 2016: 297). Halkın ekonomik olarak sıkıntılarla boğuştuğu yıllarda kısa sürede ortaya çıkan savaş zenginlerinin kontrol altına alınamaması ve vergilendirilememesi, hükümetler için toplumsal bir baskıyı da beraberinde getirmiştir (Baş, 2006: 39). 1929 krizinden sonra uygulamaya konulan birçok olağanüstü verginin dar gelirli yığınlarca ödenmesi, enflasyon ile maaşları her geçen gün buharlaşan ücretli kesimin elini taşın altına koymak zorunda kalması, bu baskıyı daha da arttırmıştır (Coşar, 2004: 104).

Saraçoğlu'nun göreve gelmesinin ardından izlenen yeni ekonomi politikasıyla fiyatlarda büyük bir sıçrama yaşanmış, öte yandan emisyon hacmi de iyice yükselmiştir. Yükselen enflasyon ülkenin en temel problemi haline gelmiştir. Problem, Hükümet tarafından vurguncuların insafsız davranışlarına bağlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 39). Dolaşımdaki paranın artması elbette ki aynı oranda hayat pahalılığını da beraberinde getirmiştir (Güçlü, 2019: 30). Savaş yıllarında ülkemizde tedavülde bulunan para durumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 3.8: 1937-1944 Yıllarında Tedavülde Bulunan Banknot ve Meskûkât Durumu

Yıllar	Tedavüldeki Banknot (000 İlavesiyle L.)	Tedavüldeki Meskûkât (000 İlavesiyle)	Yekûn
1937	168.630	25.538	193.998
1938	193.970	25.452	219.431
1939	281.460	26.589	608.649
1940	403.556	30.344	433.800
1941	512.473	31.029	543.502
1942	733.944	31.601	765.545
1943	802.110	31.544	833.664
1944	960.834	33.707	994.541

Kaynak: Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 32.

Para hacminin baş döndürücü bir hızla yükselmiş olduğu yorumunu yapan Ökte, artışın en önemli sebebi olarak soğuk savaş masraflarını göstermektedir (Ökte, 1951: 32). 11 Kasım 1942 tarihinde Meclis'te iâşe meseleleri ile ilgili beyanatta bulunan Saraçoğlu, Varlık Vergisi'ne de değinmiş, fiyatlar ve para meseleleri ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Genel olarak eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında filvaki istihsal azlığının, ithalat noksanının, yanlış tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikârın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vakıa vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. Nispeten ufak dertlere ilaç aranırken bu büyük yarayı ihmal etmek bittabi doğru olmazdı. Onun için diğer işlerle beraber bütün dikkat ve ihtimamımızı bu yara üstünde toplamayı ve bir ilaç bulmayı en önde gelen bir vazife saydık. Bu iş için tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve bu geri alış başlıca harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır... Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun silinmesi, vergileri önlemek için ister istemez satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal husule getirmesi gibi tali faydaların tahassül etmesi de imkân haricinde addedilemez.” (BCA, 030-01-11-63-3).

Hükümet artan masrafları karşılamak için savaş zenginlerinden alınacak bir servet vergisine, bütçe açığına neden olmayacağı için de sıcak bakmıştır (Koçak, 2017: 476). Savaş yıllarının başlarında denk bütçe ile yaşamaya çalışan Türkiye, savaş ekonomisine geçişle beraber bütçeye dair önemli sıkıntılarla karşı karşıya kaldı (Güçlü, 2019: 28). Belirlenen amaçlardan uzaklaşılmasında enflasyonla birlikte, özellikle savunma giderlerine ayrılan olağanüstü harcamalar etkili oldu (Akar, 2009: 40).

Aşağıdaki tabloda 1939-1944 arası bütçe başlangıç ödenekleri ile kesin harcamaları görerek bir değerlendirme yapmak mümkündür:

Tablo 3.9: 1939-1944 Yılları Arası Bütçe Başlangıç Ödenekleri Kesin Hesap Harcamaları ve Oransal Karşılaştırmalar

Yıllar	Bütçe Başlangıç Ödenekleri	Kesin Harcamalar	Fark	Oransal Karşılaştırma (%)
1939	261.064.192	398.692.270	- 128.628.078	49.27
1940	268.476.321	545.573.841	- 277.097.520	103.21
1941	309.740.396	581.876.356	- 272.135.960	87.85
1942	394.326.938	913.751.349	- 519.424.411	131.72
1943	486.717.349	1.033.019.452	- 546.302.103	112.24
1944	952.434.417	1.084.346.851	- 131.912.434	13.84

Kaynak: Ertuğrul Baydar, İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978-195, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978, s. 87.

Tabloda, genel bütçe ile fiili harcamalar arasındaki farkın özellikle 1942 ve 1943 yıllarında oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu büyük bütçe açığını kapatma düşüncesi de, verginin sebeplerinden biri olacaktır.

İhtikâr sayesinde ortaya çıkan savaş zenginlerine karşı uygulanacak bir vergiyle, piyasada yaşanan mal yokluğunun azalacağı da düşünülmüştür. Stokçuluk yaptıkları bilinen vurguncular, borçlarını ödeyebilmek için piyasaya sakladıkları malları sürecekler ve böylelikle piyasada mal bollaşırken fiyatlar da düşecekti (Koçak, 2017: 476).

Varlık Vergisi'ne giden süreçte belki de en önemli belirleyici durum, gayrimüşru yollardan sağlanan haksız servet birikimleri olmuştur. Genellikle gayrimüslim sınıfların iç ve dış ticari yaşama hâkim olmaları dolayısıyla gerçekleştirdikleri servet birikimleri sayesinde özgür ve mutlu bir şekilde yaşamaları, halk yığınlarının kendilerine öfke duymalarına da sebep olmuştur (Dokuyan, 2014: 30-31; Kızılkaya, 2016: 89; Aydın, 2018: 290). Hükümet, gelirin dağılımındaki adaletsizliğin temel sebeplerinden kabul ettiği bu haksız kazançları vergiye tabi tutarak, bir nebze de olsa sıkıntıların eşit bir şekilde paylaşılmasını sağlamaya çalışacaktır (Koçak, 2017: 476). Saraçoğlu, konuyla ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşmasında bu noktaya değinerek şu cümleleri kurmuştur:

“Uzun tetkiklerden sonra hazırlanan bu kanun lâyihası başlıca üç matrahtan para toplayacaktır. Bu matrahlar ehemmiyet sırasıyla şunlardır: Tüccarlar, emlâk ve akar sahipleri, büyük çiftçilerdir. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü bittabi onlar taşıyacaktı.” (TBMMZC, 11 Kasım 1942: 21).

Gerek Saraçoğlu'nun bu konuşmasından ve gerekse de Varlık Vergisi Kanunu'nun (VVK) birinci maddesinden anlaşıldığı üzere Varlık Vergisi'nin hedefi, olağanüstü şartların olağanüstü zenginlerini vergiye tabi tutmaktır (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942: 3965).

Diğer taraftan bu kanunun kamuoyuna yansımayan bir gerekçesini de şu iki kaynaktan anlamaktayız: Nadir Nadi, VVK'nin özel gerekçesinin piyasayı ekalliyetlerin tasarrufundan alıp Türklere vermek olduğunu belirtmektedir (Nadi, 1964: 178). Faik Ahmet Barutçu ise bu konuda Saraçoğlu'nun şu cümleleri kurduğunu yazmaktadır:

“Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.” (Barutçu, 1977: 263).

Ancak Saraçoğlu, basın mensuplarıyla konuşurken bunları çirkin bir iftira olarak değerlendirecek, söylenenin sadece çok kazananın çok vergi alınması olduğunu belirtecektir (Tekeli ve İlkin, 2016: 42).

Varlık Vergisi'ni ciddi olarak eleştiren Faik Ökte'nin kitabında yazdığı şu cümleler ise ülke iktisadiyatı ve özellikle de azınlıkların iktisadi hayat içindeki rollerinin anlaşılması adına önemli bir katkı yapmaktadır:

“... İhtikârın alıp yürümesi, halkı da, hükümeti de sinirlendirmekte idi. Muhtekirlere, türedi zenginlere karşı her gün biraz daha yoksulluğu arttığını hissedenlerin dış gıcırtağı açıkça duyuluyordu. Mevzûnun çetin tarafı, köşebaşlarının, ithal ve ihraç iskelelerinin, ekalliyetler tarafından tutulmuş olması idi. Hâkim ve müstevli unsur askerlik, memurluk ve benzeri işleri elinde tutmuş, buna mukabil ekalliyetler tüccar, komisyoncu, tüccar mümessili ve benzeri adlarla ithal ve ihraç eşyası üzerinde muayyen pursantajlar koyarak zenginleşmişlerdi. Bu mevzuda Avrupalı müesseselerin iş yapmak hususunda daima dindaşlarını tercih ettiklerine esef etmemek kabil değildir. Bu münasebetlerin üzeri hafifçe kazılırsa altından ehlişalip seferlerinden kalma paslı haç mevcut olduğu hayretle görülür.” (Ökte, 1951: 38).

Ekalliyetlerin vergilendirileceği haberlerinin İstanbul'da yayılmaya başladığı günlerde bir grup gayrimüslim cemaat temsilcisi Saraçoğlu'nu ziyaret ederek vergiyi kendi aralarında toplayıp vermeyi teklif ederler. Azınlık temsilcilerinin 200, 300 milyon gibi bir rakamı kendi aralarında toplayıp verme önerisini Saraçoğlu, “Biz modern bir devletiz.” diyerek reddeder. Aynı günlerde yabancıların da yüksek oranda vergilendirilmesi durumunda diplomatik açıdan girişimde bulunabileceklerini belirten

bir dışışleri görevlisine de “Arkadaş ben Osmanlı Devleti’nin sadrazamı değilim. Bana böyle bir teklifte bulunamazlar” cevabını verir. İki olayda da Saraçoğlu, Osmanlı Devleti döneminden kalma ilişki kalıplarıyla hareket etmeyeceğini, hem azınlıklara hem de yabancılara anlatmaya çalışmıştır. Bir anlamda eski alışkanlıklarını unutmaları yönünde mesaj vermiştir. Birinci mesaj, milli bir devlet olarak vatandaşlarını denetleyebileceği ve aracı kabul etmeyeceği, ikinci mesaj ise başka devletlerin iç işlerimize karışamayacağıdır (Aktar, 2018: 144, 146-147).

Meseleye ulus-devlet penceresinden bakıldığında devletin egemenlik haklarını kullandığı yorumu yapılabilir. Yaşanılan dönemin başta ekonomi olmak üzere hissedilen zorlukları, vatanseverlik çağrılarına cevap alınamaması ve birlikteliğin yaratılamaması, hükümeti olağanüstü bir servet vergisi konulması noktasında zorlamıştır. Dolayısıyla hükümetin yaklaşımını tarihsel, ekonomik ve siyasal açılardan değerlendirmek doğru olacaktır (Coşar, 2004: 103).

Varlık Vergisi Kanunu gerek hazırlık döneminde, gerek uygulanması aşamasında ve gerekse de sonrası itibarıyla basında sıkça yer almış ve bundan sonraki süreçte de yer alacağı benzetilmektedir. Genel olarak kanun hazırlık aşamasından kanunlaştığı dönem de dâhil olmak üzere desteklenmiştir. Ancak özellikle uygulanmasına dair bir takım sıkıntılardan dolayı kanun aleyhinde yazıların basında yer aldığı da bir gerçektir. Bununla birlikte kanun sürecinin evreleri tarafsızlık çerçevesinde ve de tarihsel sürecin dinamiklerinden uzaklaşmamak kaydıyla tartışılmak üzere hükümetin, basını kanunun lehine kanalize ettiği de değerlendirilmelidir (Aydın Tarihi, 1-30 Senteşrin 1942: 77, 79-89; Çetinoğlu, 2009: 91-103; Yalçın, 2012: 330-334; Aksanyar ve Biçer, 2008: 382-383, 386, 389). Basının Varlık Vergisi ile ilgili bazı değerlendirmelerini aşağıda görebiliriz:

16 Kasım 1942’de Vakit gazetesinde bir yazı kaleme alan Asım Us, şu düşüncelerine yer vermiştir:

“... Hükümetçe alınan tedbirlerden maksat, içinde bulunduğumuz büyük iktisadi buhranın ağırlıklarını mümkün olduğu kadar bütün vatandaşlar arasında adilane surette pay ederek milletin tahammül kabiliyetini arttırmak, vatan evlatlarının bir kısmı hudutlarda hayatlarını feda edercesine büyük zorluklara göğüs gererken, diğer bir kısım kimselerin geride halkın ıstırabından faydalanarak harp içinde servet toplamaları gibi milli vicdanı üzen ve milli birliği tehlikeye düşüren hareketlerin ve temayüllerin önüne geçmektir.” (Aydın Tarihi, 1-30 Senteşrin 1942: 84-85).

15 Kasım 1942’de Tan gazetesi, Şükrü Saraçoğlu’nun gazetecilerle bir gün önceki hasbihali üzerine bir yazı yayımlamış ve şu cümlelere yer vermiştir:

“... Hülasa, Saraçoğlu’nun bu samimi hasbihalinden edindiğimiz intiba şudur: Harp sebebiyle memleket müşkül bir vaziyettir. Buna karşı alınacak tedbirlerin yüzde yüz tanı olmasına da imkân yoktur. Ancak, memleketin müşterek davasını, müşterek hüsnüniyet, müşterek yardım ile halledebiliriz.” (Ayn Tarihi, 1-30 Sontesrin 1942: 82-84).

12 Kasım 1942’de Yunus Nadi, Cumhuriyet’teki köşesinde Varlık Vergisi ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

“... Diğer bir kısım memleketlerde her türlü şekillerle tatbik edilmiş olan mali bir zarurettir. Etrafımızı sarmış olan dünya buhranının kan ve ateş kusan hadiselerini bir futbol maçı seyrederek gibi görüp geçirebileceğimizi zannetmek hayal ve gafletinde bulunamayız. Üç yılı geçen uzun bir müddet zarfında koca bir orduyu silahaltında tutuyoruz. Sebebi, emniyet ve selametimizdir. Milli paramızın kıymetini muhafaza ederek her hal ve ihtimale karşı hazır bulunmak zorundayız. Kanunun kendi çerçevesi içine aldığı varlıklı mükellefler, bir defaya mahsus olarak bu memleketin emniyet ve selametinin istediği fedakârlığı yapacaklardır.” (Ayn Tarihi, 1-30 Sontesrin 1942: 77-79).

27 Kasım 1942’de Akşam gazetesinde “Zenginlik ayıp değil, harp kazancı suçtur” başlıklı makalesinde Necmeddin Sadak şunları yazmıştır:

“... Başka kanunların geniş, elastiki adalet çerçevesinden sıyrılmayı çok iyi bilenler, bu sosyal adalet kanununun sıkı, su götürmez, çünkü takdire bağlı sert hükümlerinden yakayı kurtaramayacaklardır... Harp başlangıcından beri Almanya, İtalya gibi iş hürriyetini bile kısan totaliter memleketlerde değil, Amerika, İngiltere gibi kapitalist ve liberal ülkelerde dahi kanun ve ahlakın ayıp ve yasak saydığı bir kazanca Türkiye’de engel olmak istiyor... İngiltere ve Amerika’dan dönen Hüseyin Cahit, gördüklerini birkaç cümlede şöyle anlatıyor: Londra’nın mühim bir kısmı harabe halindedir. Fakat halk bunu gayret ve fedakârlıkla hiç bir şeyi esirgememek suretiyle karşılıyor. İngiltere büyük mahrumiyetlere göğüs veriyor. Herkes bütün kazancını hükümete terk ediyor. Fiyatlar çok artmamıştır. Çünkü satın alacak fazla para kimsede yoktur.” (Ayn Tarihi, 1-30 Sontesrin 1942: 88-89).

13 Kasım 1942’de Vatan gazetesinde Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla, “Varlık Vergisi paranın kıymetini yükseltecektir” başlıklı yazısında şunları yazmıştır:

“... Fevkalade zamanlarda sermaye vergisine başvurulması hususunda ilim ve pratik tam manasıyla anlaşmış bir vaziyettedir. Varlık Vergisi içinde bulunduğumuz harpte muharip ve bitaraf birçok memleketlerde zaten tatbik edilmiştir. Bilhassa İsviçre’de ordu masraflarının mühim bir kısmı bir defaya münhasır olarak tarh edilen bu vergi ile karşılanmıştır. Varlık Vergisi adildir. Çünkü bu verginin mükellefleri harp dolayısıyla servet ve kazançları artmış olan vatandaşlardır.”(Vatan, 13 Kasım 1942).

Basında keskin ifadelere yer veren yazılara rastlamak da mümkündür. Peyami Safa, Tasvir-i Efkârda kaleme aldığı “Azlıkların Cenneti” başlıklı makalesinde şu ifadelerle yer vermiştir:

“Azlığa mensup bir vatandaş sızlanıyordu. Ona dedim ki: Türkiye’nin dışındaki bazı memleketlerde azlıkların hayatı cehennem, Türkiye’de yaşayan azlıkların hayatı cennettir... Türkiye dışındaki Türk azlıkları toprağın üstünde değil, toprağın altında da rahat bırakılmamışlardır. Mezarları deşilmiş, taşları devrilmiş ve kemikleri çiğnenmiştir... Malları müsadere ve yağma edilen, yuvaları dağıtılan ve zürriyetleri kurutulan Türk azlıklarının Türkiye dışındaki hayatlarını öğrendiğiniz gün kiliseye koşarsınız ve burada yaşadığınız için Hristosa tekrar tekrar şükredip üst üste haç çıkarırsınız... Yirmi seneden beri Cumhuriyet hükümeti Türkiye’de azlıklarla öz Türk unsuru arasında hiçbir fark gözetmemiştir. Bir fark varsa bu sizin lehinizdedir. Daha fazla kazanırsınız, daha rahat yaşarsınız. İstanbul’un en güzel semtlerinde azlıklar oturur. Boğazın Anadolu kıyısı, öz Türk unsurunu barındıran bir harabe, Rumeli kıyısı azlıklarla dolu bir mamuredir. Büyükağa’da yat kulübü ve bütün oteller, Yalova’da Otel termal, Suadiye plaj ve gazinoları, İstanbul’un en güzel mahalleleri ve apartmanları yüzde seksen azlıklar ile dolup taşar. Dünyanın hiçbir büyük şehrinde böyle bir zenginlik ve bahtiyarlık nispeti göremezsiniz... Ne Balkanlarda, ne Avrupa’nın başka memleketlerinde, ne de hür Amerika’da azlıklar, Türkiye’deki hürriyetlerine sahip değillerdir. New York’un birçok apartmanlarına Yahudi sokulmaz. Paris’te Fransızca bilmeyen bir Yahudi Fransız, oranın en kozmopolit semtinde bile nefes alamaz. Onun Fransızca’yı çarpık ve yanlış konuşmasını bile affetmezler. Velhasıl bütün vatandaşlarımız bilmelidirler ki Türkiye, azlıkların cennetidir.” (Tasviri Efkâr, 29 Aralık 1942).

Basında, ürkütücü denilebilecek yazılarla karşılaşmak da mümkündür. Yeni Sabah’ta yazan Aka Gündüz, vatandaşlara sorduğu “Vurguncu hakkında ne düşünüyorsun?” sorusuna aldığı iddia ettiği cevapları şu şekilde paylaşmaktadır:

“Mütelaalar, fikirler tümendi: Asmalı. Kesmeli. Kuşbaşı doğramalı. Kıymasını iki çekmeli. Gırtlığına erimiş kurşun akıtmalı. Malını mülkünü millet hazinesine almalı.” (Çetinoğlu, 2009: 94).

Savaş ekonomisi prensiplerinin uygulanmaya çalışıldığı ve şartlarının ağır şekilde hissedildiği bir dönemde çıkarılan Varlık Vergisi’nin basın tarafından yoğun şekilde takip edildiği görülmektedir. Yoksulluğun her geçen gün arttığı bir dönemde vurgunculuk yoluyla servetlerine servet katanların, fakirin sırtından geçinenlerin ve bu durumu alışkanlık haline getirenlerin bir şekilde ekonomik sıkıntılara ortak olmaları yönünde bir kamuoyu talebinin olduğu açıktır (Aydın, 2018: 308). Bir anlamda Başbakan Saraçoğlu’nun vurgunculara karşı oluşmuş kamuoyu tepkisini değerlendirerek, ticari yaşamın tüm dinamiklerine sahip olan ekalliyetlerin bu anlamdaki etkinliğine son vermek arzusunda olduğu yorumunu yapmak da mümkündür (Tekeli ve İlkin, 2016: 42).

Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün de Varlık Vergisi’ni net bir şekilde desteklediği anlaşılmaktadır. İnönü’nün Varlık Vergisi ile ilgili düşüncelerini oğlu Erdal İnönü, babasının ağzından şu şekilde belirtmektedir:

“Bu vergiyi getirmekle iş adamlarına, ticaret erbabına, azınlık mensuplarına zulüm yaptığımız zannediliyormuş. ‘Hangi zulümden bahsediyorsunuz’ dedim. Köylü, kasabalı gençlerimiz, birçok yetişmiş vatandaşımız, kar kış demeden dağda bayırda sınırları bekliyorlar, dünyanın sıkıntısını çekiyorlar, hiç sesleri çıkmıyor. Şimdi onlara destek olmak üzere şehirlerimizde rahat evlerinde oturarak, her zamanki işlerini yaparak bol para kazanmış olanlardan biraz fedakârlık bekliyoruz. Bu mu zulüm? Onlardan istediğimiz katkı sınırları bekleyenlerin zahmetleri, sıkıntıları yanında pek küçük kalır.” (Çetinoğlu, 2009: 80-81).

Tüm bu unsurlar ve mevcut yapı içerisinde hükümet, ihtikâr ve enflasyon başta olmak üzere, iktisadi sorunlara çare olması ve savaş ekonomisinin gereğini yapmak üzere, her ne kadar meclisteki görüşmelerde Kâzım Karabekir verginin adının “Aşırı Kazanç Vergisi” olması gerektiğini söylese de Varlık Vergisi Kanunu’nu çıkaracaktır (TBMMZC, 11 Kasım 1942: 21-27; Aydın, 2018: 308).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir servet vergisine yönelik çalışmaların 1941 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Kazanç vergisinde birtakım değişiklikleri içeren 11 Temmuz 1942 tarihli rapor ile 12 Aralık 1941 tarihinde olağanüstü kazançların vergilendirilmesine ilişkin hazırlanmış rapor, hayata geçmeseler de bu yöndeki çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Ökte, 1951: 44-45). 1942 Eylül’ünde ise

defterdarlıklara gönderilen yazı ile savaşı fırsata çevirerek servet edinenlerin listesi talep edilmiş, bunun üzerine hazırlanan listeler Ankara'ya gönderilmiştir. Böylece Saydam döneminde olgunlaşan bir servet vergisine yönelik çalışmalar, Saraçoğlu döneminde hız kazanacaktır (Ökte, 1951: 47-48).

Vergi tasarısının mimarı Saraçoğlu olmakla beraber, hazırlık aşamasındaki çalışmalara Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Maliye Bakanlığı Müsteşarı Esat Tekeli, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan katılmışlardır (Boratav, 2006: 334; Koçak, 2017: 480). Tasarı TBMM'ye gelmeden önce Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısında değerlendirilmiş, hararetli tartışmalardan sonra kanunlaşması kabul edilmiştir (Barutçu, 1977: 263; Aktar, 2018: 148; Koçak, 2017: 480). 9 Kasım'da 6/4067 sayı ile Meclis'e sunulan kanun tasarısını gerektiren nedenler şu şekilde belirtilmiştir:

“Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalâde vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını gütmektedir.” (TBMMZC, 11 Kasım 1942, SS. 4: 1).

Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmelerin ardından mevcudun ittifakıyla yani 350 oyla kabul edilmiştir (TBMMZC, 11 Kasım 1942: 32). Kabul oyu verenlerin arasında Afyonkarahisar milletvekili Berç Türker, Aydın milletvekili Adnan Menderes, Balıkesir milletvekili İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bilecik milletvekili Memduh Şevket Esenal, Eskişehir milletvekilleri Emin Sazak ve İstamat Özdamar, İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir, Kars milletvekili Fuat Köprülü, Konya milletvekili Ali Fuat Cebesoy, Muğla milletvekili Yunus Nadi, Ordu milletvekili Selim Sırrı Tarcan, Rize milletvekili Kemalettin Kamu, Seyhan milletvekili Ahmet Kutsi Tecer, Tekirdağ milletvekili Yahya Kemal Beyatlı, Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu, Urfa milletvekili Mehmet Emin Yurdakul dikkat çekerken, Ankara milletvekilleri Falih Rıfkı Atay ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Antalya milletvekili Tayfur Sökmen, Bolu milletvekili Fethi Okyar, Çanakkale milletvekili Reşat Nuri Güntekin, Çankırı milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul milletvekili Salâh Cimcoz, İzmir milletvekilleri Celal Bayar, Hasan Ali Yücel ve Mahmud Esad Bozkurt, Kütahya milletvekili Hüseyin Rahmi Gürpınar, Niğde milletvekili Abrava Marmaralı ve Ordu milletvekili Canip Yöntem oylamaya katılmayan milletvekilleri arasında dikkat çekmektedirler (TBMM, 11 Kasım 1942: 33-35). Nihayetinde 11 Kasım 1942'de Meclis'te görüşülerek kabul edilen 4305 numaralı Varlık Vergisi Kanunu, 12

Kasım 1942’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942: 3965-3966).

3.4.3. Varlık Vergisinin İçeriği, Uygulanması ve Tasfiye Edilmesi

Varlık Vergisi Kanunu verginin konusu, miktarı, tarhı, tebliğ ve tahsili, teminat, zaman aşımı ile meriyet olmak üzere toplam 7 bölüm ve 17 madde şeklinde kanunlaşmıştır (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942: 3965-3966). Kanunun birinci maddesine göre vergi, olağanüstü kazanç ve servet sahiplerinin varlıklarından bir kez alınacaktır. Kimlerden alınacağını ise kanunun ikinci maddesi şu şekilde düzenlemiştir: “2395 sayılı Kazanç Vergisi ve 2728 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar, büyük çiftçiler, uhdelinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarların hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı yekûnu 2500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarların tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle ve bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar, 1939 senesinden beri 2395 ve 2728 sayılı kanunlar mucibince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar; meslekleri tacir, komisyoncu, tellâl veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri velev bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veya tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya ayniyat almış olanlar.” Üçüncü maddeye göre ise mükellefler, ikinci maddedeki zümrelerden iki ya da daha fazlasına dâhil iseler, dâhil oldukları zümreler için ayrı ayrı vergi vereceklerdir (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942: 3965-3966).

Kanunun diğer önemli maddelerini şu şekilde belirtmek mümkündür: Komisyonlar vergi yükümlülerinin bir yıl önceki tahakkuk ettirilmiş vergilerini inceleyecekler ancak vergi miktarlarının belirlenmesinde kanaatlerini kullanacaklardır. Alınacak vergi anonim, komandit ve limitet gibi büyük şirketlerin 1941 yılındaki gelirlerinin %50’sinden az ve anonim şirketlerde %70’inden çok olamaz. Mükellefiyetlerin belirlenmesi için vilayetler ile kaza merkezlerinde en üst mülki amirleri başkanlığında 6 kişilik heyetler oluşturulacaktır. Heyetlerde idari birimin en üst mal memuru ile ticaret odalarından ve belediyelerden ikişer aza bulunacaktır. Ticaret odalarının bulunmadığı yerlerde belediyeler tarafından, hariçten ticaret ve ziraattan anlayanlar arasından iki aza seçilecektir. Bu heyetlerde kararlar ekseriyet usulüyle verilecek, eşitlik olması durumunda reisin kararı belirleyici olacaktır. Mükellefiyetler, heyetler tarafından 15 gün içinde belirlenecektir. Heyetlerce unutulmuş mükellefler, yeniden oluşturulacak heyetlere bildirilerek en fazla 15 gün içinde mükellefiyetleri

tespit edilecektir. Heyet kararlarını içeren listeler gelir dairelerinin kapılarına, köylerde ise münasip yerlere yapıştırılmak suretiyle duyurulacak, gerekirse gazeteler ve tellallar vasıtasıyla da halkın haberdar edilmesi sağlanacaktır. Mükellefiyet kararları kesindir, idari ve adli yargı makamlarına itiraz edilemez. Mükerrer tarh halinde itiraz edilebilecek, ancak yüksek olan miktar geçerli olacaktır. Mükelleflerin vergilerini ödeme süresi 15 gündür. Bu sürenin dışındaki ilk hafta için %1, ikinci hafta için %2 zamlı tahsilat yapılacaktır. Bununla beraber ihtiyaç duyulması halinde mükellefin varlıklarına ilk 15 gün beklenmeden her ihtimale karşı el konulabilecektir. Vergi borçlarını 1 ay zarfında ödemeyen mükellefler askeri işler hariç, genel ya da belediye işlerinde bedeni durumlarına göre iş yükümlülüğüne tabi tutulacaklardır. Kadınlar ve 55 yaşın üstündeki erkekler iş yükümlülüğüne tabi tutulmayabilirler. Bedeni iş yükümlülüğüne tabi olacaklara ödenecek ücretin yarısı vergiden indirilecektir. Kolektif ve komandit şirket ortakları da Tahsili Emval Kanunu hükümlerine tabi olmakla beraber iş yükümlülüğüne de tabi kılınabileceklerdir. Vergi mükellefiyeti tüm aileyi bağlayıcıdır ve herhangi bir ferdine kayıtlı gayrimenkul mallara Tahsili Emval Kanunu hükümleri uygulanarak, vergiye karşılık olacak şekilde satılabilecektir. Varlık Vergisi'nde zaman aşımı 5 yıl olarak belirlenmiş (1943 mali yılından itibaren), kanunun uygulanmasından İcra Vekilleri Heyeti sorumlu tutulmuştur (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942: 3965-3966).

Daha sonra Varlık Vergisi ile ilgili olarak iki ek kanun çıkarılacaktır. Bunlardan birincisi 17 Eylül 1943 tarihinde kabul edilen 4501 numaralı kanundur. Buna göre, Varlık Vergisi Kanunu'nun ikinci maddesinde yazılı mükelleflerden, vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabı ile gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş bulunan borçlarını terkine Maliye Vekili yetkili kılınmıştır (Resmi Gazete, 21 Eylül 1943: 5837). İkincisi ise 15 Mart 1944 tarihinde kabul edilen 4530 numaralı kanundur. Bu kanun ile Varlık Vergisi Kanunu'na göre tarh edilmiş olan vergilerin henüz tahsil edilmemiş bulunan bakiyeleri terkin edilmiştir. Varlık Vergisi tarhiyatından dolayı yeniden müracaat kabul edilmeyecektir (Resmi Gazete, 17 Mart 1944: 6613). Varlık Vergisi ile ilgili bir diğer yasal değişiklik ise 7 Ocak 1943 tarihinde kabul edilen talimatnamedir. Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mecburiyetine dair hükümleri ihtiva eden 12 ve 13. maddelerinin tatbik suretini gösteren 19288 numaralı talimatname, 12 Ocak 1943 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (BCA, 030-18-01-02-100-110-14; Resmi Gazete, 12 Ocak 1943: 4258).

Varlık Vergisi'nin tarhının takdire bırakılması, tahsil işlemlerinde icra muamelelerine karşı bütün mercilerin kapalı tutulması dolayısıyla vergiye itiraz

edilememesi, temyize gidilememesi, mükelleflerin aile fertlerinin sahip oldukları varlıkların teminat olarak değerlendirilebilecek olması ve çalışma yükümlülüğünü getirmesi, kanunun maddelerine bakıldığında göze çarpan sıkıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Hükümet'in danışıklı iş ve asılsız beyanda bulunma yollarını önlemek istediğini de belirtmek gerekir (Ökte, 1951: 57). Yine veri eksikliği ve tapu kayıtlarının yetersizliğinden dolayı tüm servetlere ve herkese ulaşamayacağı bilindiği için VVK ikinci ve üçüncü derece akrabayı da kapsamıştır (Coşar, 2004: 109). Diğer taraftan verginin itiraz ve temyiz haklarını ortadan kaldırmasını, edinilen tecrübelerle bağlamak da mümkündür. Saraçoğlu Hükümeti için enflasyon önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış, savaş ekonomisi şartları içerisinde enflasyonla mücadele etmek kararı verilmiştir. Hükümet vurgunculuğu önlemek için itiraz edilebilir, temyiz yolları açık takip usullerinden başka doğrudan doğruya kendi mesleki teşekkülleri ile kendilerini kontrol etmesine varıncaya kadar birçok mücadele yolunu denemiş ancak bir sonuç alamamıştır. Normal usullerle bu mücadelede başarılı olamayacağını bildiği için inkılapçı bir yoldan uygulamaya çalışmıştır (Ayın Tarihi, 1-30 Senteşin 1942: 84).

1942 Saraçoğlu Hükümeti döneminde Varlık Vergisi uygulamasını yöneten çekirdek kadroyu şu şekilde görebiliriz:

Şükrü Saraçoğlu	: Başbakan
Fuat Ağralı	: Maliye Bakanı
Şevket Adalan	: Maliye Teftiş Kurulu Başkanı
Faik Ökte	: İstanbul Defterdarı
Mehmet İzmen	: İstanbul Defterdar Muavini
Halil Ayan	: Maliye Başmüfettişi
Emin Kalafat	: Maliye Başmüfettişi
Nedim Ökmen	: Maliye Başmüfettişi
Ekrem Aymen	: Maliye Başmüfettişi
Namık Kemal Savun	: Maliye Başmüfettişi
Ferit Melen	: Maliye Başmüfettişi (Maliye Bakanlığı Varidat Genel Müdürü)
Sait Naci Ergin	: Maliye Müfettişi
Suat Başar	: Maliye Müfettişi
Muhittin Gürün	: Maliye Müfettişi
Sami Şehbenderler	: Maliye Müfettişi
Şükrü Birgili	: Maliye Müfettişi
İhsan Baç	: Maliye Müfettişi
İsmail Rüştü Aksal	: Maliye Müfettişi
Gıyasettin Akdeniz	: Maliye Müfettişi (Kayra, 2018: 54, 56).

Bu kadroyla beraber, merkezde kanunun yürütülmesinde aktif rol alan Müsteşar Esat Tekeli ile uygulamayı yönlendiren isimlerden olan İstanbul Valisi Lütü Kırdar ve Cumhuriyet Halk Partisi müfettişi Suat Hayri Ürgüplü'yü de zikretmekte fayda vardır (Coşar, 2004: 106).

Maliye Bakanlığının direktifleri doğrultusunda defterdarlıklarca yapılan çalışmalar sonucunda kolaylık olması için varlıklı Müslüman tüccarlar M, gayrimüslimler G, dönmeler D, yabancılar ise E olarak tasnif edilmiştir (Dokuyan, 2014: 34; Ökte, 1951: 48; Coşar, 2004: 106). Daha sonra bu tasnife alt başlıklar olarak BM (Beyannameli Müslim), FM (Fevkalade Müslim), İM (İratlı Müslim) ve AŞ (Anonim Şirket) sınıfları eklenecektir (Akar, 2009: 69). Bu tasnifle birlikte, etnik ayrıma giderek liste oluşturma işine dair, Ankara'dan bir emir gelmediği ifade edilmektedir (Öymen, 2018: 345-346).

Kanun Meclis'te kabul edildikten sonra komisyonlar teşkil edilerek mükellefler tespit edilmeye başlanmıştır (Güçlü, 2019: 34). İstanbul Komisyonu'ndaki üyelerin bir kısmı eski ittihatçılardandı. Verginin tahakkukunda Cumhuriyet Halk Partisi de görev alırken, komisyon üyelerinin bir kısmı da Cumhuriyet Halk Partisi üyesiydi (Koçak, 2017: 487-488). Ayrıca komisyonlar tamamıyla Müslüman Türklerden oluşmuştur (Akar, 1992: 54). Komisyonlarca mükellefiyetlerin belirlenmesinde vergi dairelerindeki bilgi havuzu, alınan vergiler fevkalade kazançları göstermediği için yetersiz kalmıştır. Bankaların istihbarat teşkilatları zayıf olduğu için parti kanalları, MİT (Tekeli ve İlkin, 2016: 44), çeşitli vergi dairelerinden alınan bilgiler, banka bilgileri ve güvenilir tüccarlardan alınan bilgiler bu noktada kaynak olarak kullanılmışlardır (Akar, 1992: 48). Borçlanmaya tabi tutulmayacakları için vergiye tabi tutulan yabancıların vergi yükümlülüklerinin belirlenmesinde çok zorlanılmıştır. Sadece ülkeye giriş yaptıkları zaman kayıtları alınan yabancılar daha sonraki yıllarda takip edilmediği için gerek ikametgâh bilgileri ve gerekse de iş yerleri bilinmemektedir. Nüfus ve konsolosluk kayıtları da yetersiz olunca yabancıların tespit edilmesi noktasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır (Ökte, 1951: 81-82). Alınacak vergi oranları Şevket Adalan ile Faik Ökte tarafından hazırlanmış, "M.G. Baremi" ismini taşıyan iki barem oluşturmuşlardır. M grubu mükelleflerinden kazanç vergilerinin 1 ila 3 misli varlık vergisi alınacak, G grubu mükelleflerinden ise M grubuna oranla en az 2, en fazla 3 misli Varlık Vergisi alınacaktı. Daha sonra Ankara'dan gelen talimatla G grubunun vergisi yerine göre 5-10 kat ağırlaştırılmıştır (Ökte, 1951: 77-78). Vergi oranları ile ilgili olarak tek kaynak Ökte, bu oranlarla ilgili olarak şu noktaları hatırladığını söylemektedir:

“a) Anonim şirketlere M G tefriki yapılmaksızın 1941 safi kazancından, bu senenin vergi ve zamları çıkarıldıktan sonra kalan miktarın yarısı kadar vergi salınmıştır. b) Fevkalade M grubunun vergisi son harp senelerinde elde ettikleri tahmin olunan kazançları yekûnunun 1/8’i kadardır. c) Fevkalade G grubunun vergisi son harp senelerinde temin ettikleri kazancın yarısı kadardır. d) İratlılar ile fevkalade arasındaki mütevassıt M’ler de b fıkrasındaki şekilde vergilendirilir. e) İratlılar ile c fıkrası arasındaki mütevassıt G’ler c fıkrasındakiler gibi vergilendirilir. f) Aile anonim şirketlerinde, kollektif şirketlerde şeriklerin, M veya G olduklarına göre vergileri tayin olunur. g) Gayri safi irat üzerinden kazanç vergisi veren M’lerin varlık vergisi 1941 kazanç vergisi ve zamları kadar olacaktır. 500 liradan aşağı tutan vergiler tarh olunmayacaktır. h) Büyük çiftçilerin vergisi varlıklarının yüzde 5’idir. i) Emlak sahibi G’lerden fevkalade sınıfa giremeyenler, Emlakları iradının 1500 lirası üstünde kalan kısmı kadar bir vergi ile teklif edilecektir. Faraza 500 lira iratlı mülkü olan bir G’den 3500 lira vergi alınacaktır. Arsa kıymetlerinin yüzde 10’u irat addedilecektir. j) 3000 liradan aşağı iratlı emlak için M’lere vergi tarh olunmayacaktır. Fazla olanlardan vergi nispeti i fıkrasındakinin dörtte biri kadardır. Faraza yukarıdaki misalde olduğu gibi 5000 lira iratlı mülkü olan bir M’ye $3500/4 = 875$ lira vergi tarh olunacaktır. k) 1938’den sonraki işe başlamalarda, terklerde, kistelyevm suretiyle vergi hesaplanır. Mübâşeretlerde ilk altı ay hesaba katılmaz. l) Küçük seyyarlar umumiyetle 500 lira vergi ile teklif edilecektir. Aylığı 40-50 lira arasındaki hizmet erbabı vergiden muaf tutulacaktır. Ev sanat erbabı yalnız G’lerde teklif edilecektir. m) Kollekif ve adi şirketlerde G M ortaklıklarında vasatiye gidilecektir. n) Mihver tebaası Yahudiler, muhtekirler, dönmeler, G M arası bir muameleye tabi tutulacaklardır. o) Ticaretgâhının gayri safi iradı üzerinden vergi veren G grubunda tarhiyat şu şekilde yapılmıştır: (yukarıda izah edilen baremliler) 2395 sayılı kazanç vergisi kanununun 34. maddesi esnafı ticaretgah iratlarının yüzde 20, 25, 30, 35 40, 45, 50, 60, 100, 130’u üzerinden teklif eder. Kimin ne nispet üzerinden teklif olunacağı cetvelde sanat nevi üzerine tasrih kılınmıştır.” (Ökte, 1951: 86-87).

Komisyonlarca saptanan vergi mükellefleri ve vergi miktarları 17 Aralık 1942’de duyurulmuştur (Akşam, 17 Aralık 1942). Son Telgraf gazetesi, İstanbul’da 60 bin kişinin 330 milyon lira ödeyeceğini yazarken, mükelleflerin kimler olduğuna dair bilgiler de vermiştir (Son Telgraf, 17 Aralık 1942). Tan gazetesi ise aynı bilgileri sayfalarına taşıırken, mükelleflerin vergilerini ilgili dairelerden ne şekilde öğreneceklerine dair şu bilgilendirmeleri ilave etmiştir: Kazanç vergisi mükellefleri, bağlı bulundukları maliye tahakkuk şubelerine veya kaza varidat dairelerine müracaat edeceklerdir. Belediye hududu dâhilindeki kazalara bağlı büyük çiftçiler,

defterdarlıktaki irat ve servet vergileri müdürlüğüne müracaat edeceklerdir. Gayrimenkul sahiplerinden Varlık Vergisi ile mükellef tutulan hakiki ve hükmi şahıslar, gayrimenkullerinin bulunduğu belediye tahakkuk şubelerine, muhtelif şube ve kazalarda emlakı olanlar, ikametgâhlarının veya yüksek gelirli ve kıymetli gayrimenkullerinin bulunduğu belediye tahakkuk şubelerine müracaat edeceklerdir (Tan, 17 Aralık 1942). Vergi mükelleflerinin ve vergi miktarlarının yayınlandığı gün bir yazı kaleme alan M. Zekeriya Sertel Varlık Vergisi'ni, harp ıstırapı çekmeyenlerin memlekete olan borçlarını ödemesi olarak yorumlamaktadır. İngiltere'nin daha harbin başında bütün vatandaşlarının malına ve mülküne el koyduğunu, vatandaşın kazandığı her 1 liranın 75 kuruşunun devlete ait olduğunu, Amerika'da da durumun farklı olmadığını, ayrıca totaliter memleketlerde ise durumun çok daha sert olduğunu dile getiren Sertel bu yazısında Varlık Vergisi'ni, toplumsal adalet duygusunun bir yansıması olarak değerlendirmektedir (Tan, 17 Aralık 1942). Listelerin ilanı ile beraber vergi miktarları da basında sıkça yer alacaktır. Bu haberlere göre ödenmesi gereken miktar İstanbul'da 347 milyon, İzmir'de 27 milyon, Ankara'da 16,5 milyon, Çukurova'da 4,214 milyon, Aydın'da 1,381 milyon ve Adana'da 8,5 milyon lira idi. Tüm yurttaki ödenmesi gereken miktar ise 500 milyon lira idi (Koçak, 2017: 491-492).

Varlık Vergisi ile ilgili olarak açıklanan listeler, gayrimüslim azınlıkların ticari faaliyetlerini yoğunlaştırdığı İstanbul'un, vergi yükünün büyük bir bölümünü çekeceğini ortaya koymaktadır (Karabulut, 2005: 329; Akar, 2009: 74). Diğer taraftan uygulama esnasında gayrimüslimlerin aleyhine bir tavrın varlığı da bir gerçektir. Vergi tarhında kullanılan gayrimüslim oranları daha fazladır. Kanun kapsamına alınmakla beraber çiftçilere tarh edilen miktarlar oldukça düşüktür. Yine verginin hizmet erbabı ve küçük esnafa da uygulanacağına dair karar alınmışsa da önemli bir kısmı 4501 sayılı kanunla silinmiş olmakla beraber sadece azınlıklara karşı uygulanmıştır. Ayrıca çalışma yükümlülüğü de sadece gayrimüslimlere karşı uygulanmıştır (Boratav, 2006: 341-342).

Türkiye'deki mükellef sayısının %54,7'si, Tahakkuk eden vergi borcunun %68,2'si, tahsil edilen verginin de %70,3'ü İstanbul'a aittir (Tekeli ve İlkin, 2016: 45). Gayrimüslimler üzerinde verginin yoğunlaşmasında kamuoyu baskısının ve zenginliğin bu grubun elinde toplanmış olmasının rolü olduğu söylenebilir. Örneğin İstanbul'daki Ticaret Odası kayıtlarına göre ticaret, sanayi, doktorluk, pastanecilik ve meyhanecilik hayatının %87'si Ermeni, Rum ve Musevilerin elinde toplanmıştı (Coşar, 2004: 108). Doğal olarak vergi rekortmeni de İstanbul'dan çıkmıştır. En fazla tahakkuk 2 milyon lira ile gemi armatörü Barzilai ve Binjamin kumpanyasına aittir. Binjamin, kendisi ile yapılan röportajda "Kimi silah omuzda hudutları bekler, kimi servetini vatan uğruna

seve seve feda etmek mevkiinde kalır. Bu sonuncu vazife birçok emsalimiz gibi bizim firmamıza da düşmüş oluyor. Bu hizmete ne kadar ağır olursa olsun seve seve katlanacağız.” demiştir (Akar, 2009: 74-75).

Listelerin vatandaşlara duyurulması ile beraber TBMM başta olmak üzere diğer makamlarla birlikte 24.316 itiraz dilekçesi verilmiştir. İtirazlar özellikle İstanbul, Bursa, Adana ve Hatay illerinden gelmiştir. Fazla vergi tarhı, hatalı tespit ve mükerrer vergi tayini gibi konulardan oluşan bu itirazlar için bir hukuk servisi oluşturulmuştur (Dokuyan, 2014: 34-35). Ancak büyük bir kısmı karşılıksız kalmıştır (Çolak, 1992: 290). Dilekçelere verilen cevaplara İzmir’den vergi yükümlüsü Bünyamin Nahum’un itiraz dilekçesine verilen cevap bir örnek olarak gösterilebilir. Maliye Bakanlığı, yapılan incelemeden sonra herhangi bir hatanın olmadığı tespitini İzmir defterdarlığına bildirmiştir (BCA, 030-10-135-971-23). İstanbul’da itirazlar sonucunda mükerrerlik sebebiyle 3.893 mükellefin yaklaşık 13.500.000 TL ve maddi hata sebebiyle de, 6.000.000 TL vergi borcu indirilecek veya iptal edilecektir (Koçak, 2017: 493). Bununla birlikte, Türkiye’de yaşayan 3872 yabancıya 79.500.000 lira vergi tahakkuk ettirilmişti (Koçak, 2017: 505). Yabancıların bu gelişmelere kayıtsız kalmadıkları anlaşılmaktadır. Amerikan elçiliğinin 18 Ocak 1943 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanlığına yolladığı bilgilerde, Türkiye’deki yabancı misyonların tümünün Ankara’ya protesto notaları verdikleri belirtilmektedir (Akalin, 2005: 168). Büyükelçiliklerin Dışişleri Bakanlığına yaptıkları müracaatları sonucunda, Ankara’dan gelen talimatlarla yabancılara tarh edilen vergi oranlarında önemli düşürmeler gerçekleşecek ve en çok indirimi İngilizler alacaklardır. Amerikalılar ise vergi vermeyeceklerdir. Netice itibarıyla yabancılara salınan vergiden tahsil edilen miktar 42.548.878 lira olmuştur (Koçak, 2017: 505). Öyle anlaşılmaktadır ki dış politikada uygulanan “denge siyaseti” Varlık Vergisi uygulamasında da kendini göstermiştir (Koçak, 2017: 506; Tekeli ve İlkin, 2016: 49).

Bakanlar Kurulu 7 Ocak 1943’te, mükelleflerin tahsilat aşamasında tabi olacakları muamele ve takibat konusunda bazı kararlar almıştır. Borcunu ödeyerek vergi ile ilişkisi kalmayanlara işlerini devam ettirebilmeleri için müesseseler ve bankalar vasıtasıyla kolaylık sağlanması, ilk on beş günü takip eden iki haftalık devrede Tahsili Emval Kanunu hükümlerinin tatbiki mümkün olsa da çok fazla başvurulmaması, sadece bu devrede mallarını kaçıрма ihtimali çok yüksek olan şahıslara uygulanması, vergi borcunu hiç ödemeyen ya da yarısından çok az bir kısmını ödeyenlere ise Tahsili Emval Kanununun derhal uygulanması alınan kararlardandır (BCA, 030-18-01-02-100-110-17).

İstanbul’da cezasız ödenme süresi içinde ödenen vergi miktarı, tahakkuk ettirilen miktarın üçte biri oranında kalmıştır. Oranın böylesine düşük olmasında elbette ki sürenin kısıtlı olması ve ödeme isteksizliği etkili sebeplerdir. Verginin tahsil edilebilmesi için ise devlet birtakım yollar denemiştir. Vergiyi ödemeye niyeti olan ancak ödeyemeyenler için, borcunun %20’sini verenlere milli bankaların kredi imkânları sunmasını sağlamıştır. Mükellefler emlak, emtia, senet ve tahvilat karşılığı kredi alabilecekler, başvuruların haciz işlemleri de durdurulacaktı. Bu çalışmaların sonunda Emlak ve Kredi Bankası ile Emniyet Sandığına toplam 18.000 kişi gibi hiç de azımsanamayacak bir başvuru gerçekleşmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 47).

Vergi borçlarının tahsiline dair izlenen bir diğer yol ise haciz olmuştur. Borcu alınamayan mükelleflerin ya da kanunda belirtilen yakınlarının mallarına haciz konulmuş, satışa çıkarılmış ve vergi borçlarına karşılık kullanılmıştır (Koçak, 2017: 496; Tekeli ve İlkin, 2016: 47). Bu uygulamalarda İstanbul’da 885 gayrimenkulün satıldığı görülmektedir (Ökte, 1951: 233). Bununla beraber satışlarda özellikle gayrimüslimlerin mülklerinin büyük bir kısmını ideal rayiçten çok daha düşük fiyatla elden çıkarmak durumunda kaldıkları da bir gerçektir (Akar, 1992: 74). Haciz uygulamasının vergi borçlarının ödenmesi adına zorlayıcı olduğu açıktır. Borcunu ödemeyen ya da ödeyemeyen gayrimüslimlerin mülkleri de dâhil olmak üzere hemen hemen tüm eşyaları haczedilmiş ve satışa çıkarılabilmıştır. Kapalıçarşı- Sandal Bedestenindeki mezat salonunun dışında İstanbul’da haraç mezat satım için üç geçici müzayede salonu daha teşkil edilmiştir (Çetinoğlu, 2009: 147). 5 Şubat 1943 tarihinde Said Kesler’in Tan gazetesindeki yazısı, uygulamalar hakkında ve hatta o dönemin fotoğrafı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak niteliktedir:

“Apartman dardı. Odalar küçüktü. Koridordan gelip geçmek güçtü. Nohut oda bakla sofa içinde en azdan 100-150 kişi toplanmıştı. Hiç kimse önündeki kadının veya adamın arkasından ileriye göremiyor, tellalın sesi gayya kuyusundan çıkar gibi derinden ve görünmez bir yerden geliyordu. Çamurlu ayakkabılarla kuştüyü koltukların, kanepelerin, maroken sandalyelerin, lake masaların üzerine çıkıp birbirlerinin omuzlarından aşarak satılan eşyayı görmeye çalışanların hepsi de kelepir mal alma sevdasına düşmüş insanlardı. Fakat satışlar umdukları gibi olmuyordu. Satılığa çıkarılan mallar arasında topyekûn bir yemek odası, bir yatak odası, iki oturma salonu, bir kütüphane ve istirahat odası bu odalardaki eşyanın kâffesi vardı. Aile albümleri elden ele dolaşıyor, resimler inceden inceye gözden geçiriliyor, kıymetli ve stil eşya ayrı ayrı tetkik olunuyor antikalar, biblolar, yağlı boya tablolar hayran hayran seyretiliyordu... Haciz memurları ile muhamminler satılacak 1500 parça eşyaya daha

evvelden kıymet biçmiş bulunuyorlardı. Eşya, tahmin edilen kıymetinden çok fazlaya satılıyordu, bunun sebebi de alıcılar meyanında kadınların bulunmasıydı... Duvar da bir barometre vardı. Bozuk olduğu muhakkaktı, çünkü termometresi, kop dağında kar kürüyen Şekip Adut’la telepatik münasebeti varmış gibi sıfır üstü ikiden yukarıya yükselmiyordu. Oysaki odada en azdan 25 derece sıcaklık vardı. Bu, bozuk alet de yine kadınların yüzünden tam elli liraya satıldı.” (Tan, 5 Şubat 1943).

Müzayedeler hakkında bilgi edinmemiz açısından da basında çıkan aşağıdaki “Sandal Bedestenini Dün Mahşer Yeri Halini Almıştı” başlıklı yazı faydalı olacaktır:

“Dün burada mezat sabahın dokuz buçuğunda başladı ve hiç durmadan saat on ikiye kadar sürdü. Üstelikte bedestenin bütün salonları eşya satışına tahsis edildi. Mücevherat bedesteninde de, halı bedesteninde de dolap, masa, iskemle, soba, koltuk, kanepe gibi yazıhane eşyaları satılıyordu.” (Tan, 26 Ocak 1943).

Varlık Vergisi borçlarının tahsiline dair izlenen bir diğer yol ise 4305 sayılı yasanın 12. maddesinin olanak verdiği çalışma mükellefiyeti olmuştur (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942: 3965). Saraçoğlu Hükümeti 7 Ocak 1943’te 19288 numaralı 18 maddelik çalışma mükellefiyeti yönetmeliğini kabul etmiştir (BCA, 030-18-01-02-100-110-14). Daha sonra da Maliye Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararıyla 20 Ocak 1943 tarihinde, elli beş yaşını geçmiş olanlar için de çalışma yükümlülüğü kararlaştırılmıştır (BCA, 030-18-01-02-101-10-19). Hükümet, Varlık Vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işlerinde münferiden görev alacak memurlara derecelerine göre aylık ücret verilmesi kararı da almıştır. Örneğin 1943 yılında, Bayındırlık Bakanlığı şoseler ve köprüler reisi Muammer Çavuşoğlu’na ayda 200 lira ücret verilmesi kabul edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-102-58-12; BCA, 030-18-01-02-100-113-17).

Çalışma yükümlülüğü için seçilen yer Aşkale olmuştur (Ökte, 1951: 149). Cumhuriyet gazetesi tarafından yapılan habere göre toplama kampına sevk edilen ilk kabile 17 kişidir (Cumhuriyet, 22 Ocak 1943). Aşkale’ye gidecek 32 kişilik ilk kabile ise 27 Ocak’ta İstanbul’dan hareket etmiştir. Aşkale’ye gitmek üzere olan bazı mükelleflerin iş kıyafetlerini hazırladıkları (Cumhuriyet, 28 Ocak 1943), bazılarının ise geziye gider gibi giyindikleri, ayaklarında golf pantolonları ve güneş gözlükleri olduğu bilgileri de basında yer almıştır (Dokuyan, 2014: 38). Uygulama daha önce de değinildiği gibi sadece gayrimüslimlere uygulanmıştır. Bununla birlikte numunelik de olsa Müslüman tüccarlardan birkaç kişiye uygulanması düşünülür. Ancak bunun bir zulüm olacağını düşünen Faik Ökte, böyle bir listeyi imzalamayacağını belirtir ve

Şevket Adalan da kendisini destekleyince göstermelik olarak Feridun Paşa, Mehmet Ali Kızan gibi birkaç kişi kampa alınıp serbest bırakılır (Ökte, 1951: 154).

Çalışma kampına gönderilmek üzere tüm Türkiye’de, şubat ve eylül ayları arasında, vergi mükellefiyetleri toplamı 65,4 milyon olan (toplam tahakkukun %15’i) 2.057 kişi toplama kampına alınır. Bunlardan 1869’u İstanbul’da, 88’i İzmir’de ve 100’ü Bursa’dadır. Bu gruptan 657 kişi toplama merkezlerinde beklerken vergilerini ödedikleri için Aşkale’ye gitmekten kurtulur. Bir kısmı ise Aşkale’de iken borçlarını öder. 21 kişi de Aşkale’de iken borçlarını ödeyemeden hayatını kaybeder (Tekeli ve İlkin, 2016: 48). Ölüm oranı %1,5’tir (Yetkin, 1983: 210). Gerçekleşen ölümlerin sebebi işkence ya da kötü muamele değil, tamamen hastalık veya yaşlılık gibi doğal sebeplerdir (Çavdar, 2003: 326). 8 Ağustos 1943 tarihinde ise Aşkale’de kalan 900 kişi Eskişehir-Sivrihisar’a sevk edilir (Aktar, 2018: 151). Çalışma yükümlülüğü ile ilgili alınan kararların 1943’ün sonlarına doğru hafiflediği görülmektedir. Başbakanlığın 3 Aralık 1943’te yazdığı yazıda, çalışma mükellefiyetine dâhil olan vatandaşların bundan sonra kendi iş çevrelerinde ve aileleri yanında çalışarak borçlarını ödemeleri noktasında kolaylık sağlanmıştır. Bununla beraber gösterilen bu iyi niyete rağmen borçlarını ödemekte direnenler için Tahsili Emval Kanunu hükümlerinin uygulanacağı İçişleri, Maliye ve Ulaştırma Bakanlıklarına gönderilen bu yazıda dile getirilmektedir (BCA, 030-10-135-971-24).

Basında sıkça gündem olan ve zaman zaman bir Nazi kampı yaklaşımıyla dile getirilen Aşkale uygulamalarının pek öyle olmadığı anlaşılmaktadır (Çavdar, 2003: 326). Ökte, çalışma kamplarındaki hayat ile ilgili olarak şunları belirtmektedir:

“Belirtmek lazımdır ki çalışma kampında hayat, zannedildiği gibi, meşakkatli ve güç olmamıştır. Aşkale’ye gidenler iklim dolayısıyla senenin mühim bir kısmını evlerinde, kahvehanelerde tavla, iskambil oynamakla geçirmişlerdir. Mütemadi tazyiklere rağmen alakadarlar hususi havale yolu ile oraya para getirtmek ve rahat yaşamak yolunu bulmuşlardır. O kadar ki bu seyahat şehir hayatı ve ticari mücadeleler dolayısıyla bozulan sıhhatleri düzeltmiş, gidenler ailelerini şaşırtacak kadar kanlı, canlı, neşeli olarak geri gelmişlerdir.” (Ökte, 1951: 159).

Varlık Vergisi Kanunu’nun çıkarılmasında olduğu gibi çalışma yükümlülüğünde de uygulamayı destekleyici yazıları sıkça görmek mümkündür. Akbaba’da yazan Yusuf Ziya Ortaç “Aşkale Yolcuları” adlı yazısında şu cümlelere yer vermektedir:

“Bir kış gecesinin bembeyaz faciası içinde uzaklaşan Aşkale yolcularını düşünüyorum. Gayz ile dişlerim gıcırdayarak değil, utançla yüzüm kızararak... Kin ile

yumruklarım sıkılarak değil, yeis ile yüreğim sızlayarak... Bu vatandaşlar Erzurum yolunda... Sebep bir tanedir: kendilerini okutan, büyüten, zengin ve mutlu eden Türk vatanının istediği vergiyi vermemek... O vatan ki, dört yıldır, sınırlarda bir milyon süngü besliyor ve o bir milyon süngü ki, Türk vatanının istiklâli ile beraber bu Aşkale yolcularının apartmanlarını, kasalarını da bekliyor... Aşkale yolcuları bu vatanda kazandıkları parayı, bu vatanın uğruna feda etmemek için kendilerini feda etti.” (Çetinoğlu, 2009: 101).

Varlık Vergisi’nin kanunlaşmasından itibaren kanun aleyhine yazılar yazan ve Rumca olarak İstanbul’da yayınlanan Metapolitefsis gazetesi, çalışma yükümlülüğüne ve yükümlülerine de desteğini eksik etmemiştir. Bu desteğini çalışma mükellefiyetinden dönenlere “Sizin için divan-ı harplere verildim” diyerek anlatmaya çalışan gazete, genel af ilan edilmesini isterken mükelleflere ait malların satışının da durdurulmasını dile getirecektir (BCA, 030-10-86-569-8).

1943 yılı ortalarında, bu vergiden tahsilatın sınırlarına gelindiği görülmüş, 17 Eylül tarihinde 4501 sayılı kanunla, vergilerini ödeyemeyecekleri anlaşılan hizmet erbabıyla, gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine bağlı mükelleflerin tahsil edilmemiş olan borçlarının silinmesi konusunda Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Böylece 23.610 mükellefe ait 12.266.966 lira tutarındaki vergi silinmiştir. Aralık ayının başında da Sivrihisar’da bulunan mükellefler serbest bırakılmışlardır. Nihayet 15 Mart 1944’te çıkarılan 4530 sayılı kanunla tahsil edilememiş bütün vergi bakayası silinmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 49). Kanunun bir diğer hükmüne göre de Varlık Vergisi Kanunu ile yapılmış olan Varlık Vergisi tarhiyatından dolayı yeniden müracaat kabul olunmayacaktır (Cumhuriyet, 16 Mart 1944). 4530 sayılı kanunun 17 Mart 1944 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmesiyle on altı aylık bir uygulamanın neticesinde Varlık Vergisi Kanunu kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 17 Mart 1944: 6613).

3.4.4. Varlık Vergisi’nin İktisadi Sonuçları

Uygulamanın genel iktisadi sonuçlarını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 3.10: Varlık Vergisi Uygulamasının Genel Bilançosu

Toplam Mükellef Sayısı	114.368
Salınan Vergi	465.384.820 TL
Maddi Hata, Mükerrer ve İptal Edilen Vergi Miktarı	28.211.403 TL
4501 Sayılı Kanun ile İptal Edilen Vergi Miktarı	12.266.996 TL
Geri Kalan	424.906.421 TL
Şubat 1944 Sonu Tahsilâtı	314.920.940 TL
Tahsilât Oranı	%74.11
Tahsil Edilemeyen	109.985.481

Kaynak: Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 237.

Uygulama en önemli etkilerini İstanbul'da göstermiştir (Aktar, 2018: 140). İstanbul'daki uygulama sonuçlarını Türkiye ile mukayeseli olarak gösteren aşağıdaki tablo da bizim için faydalı olacaktır.

Tablo 3.11: Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilat

	İstanbul	Türkiye
Toplam Mükellef Sayısı	62.575 (%54)	114.368 (%100)
Tahakkuk Eden Varlık Vergisi (TL)	317.275.642 (%68)	465.384.820 (%100)
Tahsil Edilen Varlık Vergisi (TL)	221.307.508 (%70)	314.920.940 (%100)
Tahsilâtın Tahakkuka Oranı	%69.7	%74.3

Kaynak: Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 140.

Vergi uygulamasında tahsil edilen vergi oranı %74.11 gibi hiç de küçümsenmeyecek bir rakama ulaşmıştır. Tahsil edilen 314.920.940 TL'nin 166 milyon liralık kısmını gayrimüslimler, 115,3 milyon liralık kısmını Müslümanlar ve 33 milyon liralık kısmını da yabancılar ödemiştir. Gayrimüslimlerden yapılan tahsilât tahakkuka oranla %74,4 düzeyinde, Müslümanlarda %94,1 düzeyinde, yabancılar ise %41,5 düzeyinde kalmıştır (Tekeli ve İlkin, 2016: 49-50). Özellikle tahsilâtın tahakkuka oranından yola çıkılarak verginin amacına ulaştığını, sıkıntıların hafiflemesinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür (BCA, 030-10-85-560-19; Coşar, 2004: 110). Konu ile ilgili olarak Saraçoğlu, 17 Mart 1943 tarihinde şu cümleleri sarf edecektir:

“Bu vergi bugüne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki bulutlar dağıldı. Bu vergi sayesinde maliyemiz genişledi. Hesapsız ve zararlı sarf olunan birçok para, yerinde olarak, pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı arttırılmadı hatta bu miktar 767 milyondan 720 milyona düştüğü gibi Merkez Bankamız, mühim kısmı son aylarda olmak üzere 35 ton da altın aldı... Banka bunlardan maada son birkaç ay içinde 12 milyon İngiliz lirası biriktirdi.” (BCA, 030-01-54-328-1).

Mükellefleri itibarıyla %54 ile başta olan İstanbul, tahakkuk edilen miktarda %68, tahsilâta ise %70 seviyelerindedir (Aktar, 2018: 140). Bu tahsilâtın gayrimüslim ve yabancılardan yapılan 185 milyonluk kısmının İstanbul tahsilâtının %84'üne karşılık geldiği düşünülürse, İstanbul'un ve özellikle de İstanbul gayrimüslimlerinin yaptığı katkı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Akar, 1992: 78; Tekeli ve İlkin, 2016: 50).

Varlık Vergisi uygulamasıyla para arzını sınırlamak ve tedavül hacmini aşağıya çekmek gibi bir önemli amaç da düşünülmüştü. Uygulama, 1942 yılında tedavülde bulunan paranın %41'ine eş değerde bir parayı tedavülden çekerek ekonomiye olumlu bir katkıda bulundu. Banknot miktarı artış oranlarına bakılırsa 1940 yılında banknot miktarı bir önceki yıla oranla %43.39 artarken, banknot miktarı artış oranı bütçe gelirleri artış oranından fazla olmuş, bu durum 1941'de de devam etmişti. 1942 yılında banknot miktarı artmaya devam etse de bütçe gelirlerindeki artış oranı banknot miktarı artış oranından yüksek gerçekleşti. Bu durumda Varlık Vergisi önemli rol oynamıştır. Banknot miktarı artış hızı 1942 ve öncesine göre Varlık Vergisi sebebiyle azaldı. Bu yönüyle uygulamanın para arzını yavaşlattığı söylenebilir. Diğer taraftan 1938 fiyatları 100 kabul edilirse endeks 1940 yılında 126,6, 1941 yılında 175,3, 1942 yılında 339,6, 1943 yılında 590, 1944 yılında ise 458 oldu. 1941'den 1942'ye %93 artış gösteren endeksin 1943 yılında %73'e gerilediği hesaba katılırsa, uygulamanın piyasayı etkilediği ve fiyat artış hızını frenlediği söylenebilir (Coşar, 2004: 112).

Altın fiyatlarının düşmesi de iktisadi hayatta beklenen önemli gelişmelerden birisiydi. İkinci Dünya Savaşı altın fiyatlarında da etkisini göstermiş ve hızla yükselmişti. 1915 yılını temel alan altın endeksi 1939'da 1251 iken, 1940'da 1726, 1941 yılında 2341, 1942 yılında 3192, 1943 yılında 3151 ve 1944 yılında ise 3748 olmuştu. 1941'e göre 1942'de altın fiyatı %36,3 artmış, 1943 yılında ise %2,3 düşmüştü. Dolayısıyla altın fiyatlarındaki artış kısa süreli durmuş, 1944'te artmaya devam etmişti (Coşar, 2004: 113). Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'nün, vergi uygulamasının altın fiyatları üzerindeki etkisinin ne olacağı yönündeki sorusuna Ökte şu cevabı verdiğini yazmaktadır:

“İşin normali, altın fiyatlarının süratle düşmesidir. Mükellefler ellerindeki altını piyasaya dökceklerdir. Bizde altın fiyatı dünya fiyatlarının üstündedir. Normal fiyatlardan birkaç puan düşmesi beklenebilir. Altın fiyatları düşmeyip yükselmeye başlarsa, bu hal mükelleflerin vergiyi vermek istemediklerini, altın alıp saklayacaklarını gösterecektir.”(Ökte, 1951: 104).

1942 yılında altın fiyatlarının düşmemiş olması nedeniyle vergi mükelleflerinin borçlarını vermemek konusunda direndikleri söylenebilir. Mükellefler vergiyi ruhen kabul etmemişler, mümkün olduğu kadar diretmışler ve daha çok gayrimenkul satışlarına başvurmuşlardır (Aydemir, 1968: 234). Ayrıca İstanbul'da toplanan vergi, daha vergi kanunu henüz çıkmadan, azınlık temsilcilerinin kendi aralarında toplayıp vermeyi teklif ettikleri miktardan aşağıda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında gayrimüslim unsurların vergiyi ödeme noktasında iyi niyetli davranmadıkları sonucuna varılabilir (Coşar, 2004: 113).

Varlık Vergisi İstanbul başta olmak üzere Türk ve Müslüman sermayedarlara karşı da uygulanmıştır. Ancak azınlıklara kıyasla çok daha hafif uygulamalar olarak gerçekleşmiştir. Yapılan indirimler ve sağlanan kolaylıklar sayesinde Türk ve Müslüman sermayedarlar, işlerini tasfiye etmeden, mal ve mülklerini satmadan bu yükün altından kalkabilmişlerdir (Bali, 2016: 113-114; Boratav, 2006: 344 Akandere, 1998: 177).

Varlık Vergisi hayat pahalılığı, vurgunculuk ve fiyat sorunları gibi meselelere uzun vadeli çözümler üretememiştir. Orantısız ölçüde artan ihtiyaçlar ve birçok noktada yönetiminde elinde olmayan sebeplerle meydana gelen gelişmelere Varlık Vergisi'nin tamamen ilaç olması elbette ki beklenemezdi. Ancak vergi uygulaması ile elde edilen miktarı dönemin koşulları içinde değerlendirdiğimizde hiç de yabana atılmayacak katkısı görülebilir. Özellikle askeri harcamaların karşılanmasında ve bütçe açığının kısılmasında ortaya koyduğu rahatlatıcı etki önemli olmuştur (Kayra, 2018: 206-207).

İktisadi sonuçları itibarıyla, piyasa egemenleri üzerinde yaptığı etki açısından da uygulama önemlidir. Gayrimüslimlerden doğrudan alınan 166 milyon liralık vergi, az olmamakla beraber gayrimüslimlerin piyasa egemenliğini ortadan kaldıracak bir miktar olarak görünmemektedir. Birçok gayrimüslim bu miktarın ödenmesi için ev ve işyeri gibi gayrimenkullerini satmıştır. Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyen mükelleflerin ev, apartman, arsa, han, hamam, fırın, köşk ve fabrika gibi 885 gayrimenkulü de devlet tarafından açık arttırma yoluyla satılmıştır. Bu 885 gayrimenkulün satışından 2.700.843 lira elde edilmiştir. Ayhan Aktar, gerçekleşen el değiştirmenin niteliği konusunda fikir edinebilmek için 28 Aralık 1942-30 Haziran 1943 tarihleri arasında Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar tapu sicil müdürlüklerinde bir çalışma yapmıştır. Varlık Vergisi'ni ödemek amacıyla 543 gayrimenkulün satıldığını, karşılığında 11.077.949 lira elde edildiğini tespit etmiştir. Satılan gayrimenkullerin %67'si Müslüman Türkler, %15,3'ü KİT'ler, Milli Banka ve sigorta şirketleri, %14,7'si

İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından satın alınmıştır. Elde edilen rakamlar el değiştirmenin çok az bir kısmını açıklamaktadır. (Tekeli ve İlkin, 2016: 51). Diğer taraftan, satılan bu gayrimenkulleri alan yerli unsurların piyasada önemli bir konuma gelmeye başladıklarını söyleyebiliriz (Akandere, 1998: 178; Coşar, 2004: 113). Bu durumda, Varlık Vergisi'nin miktar olarak büyüklüğünden daha çok, azınlıkların güven duygularını kaybetmelerinden dolayı sanayi yatırımlarından uzaklaşmaları etkili olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2016: 51-52).

Azınlıklar daha sonraki yıllarda sanayiden ziyade ticari sahada faaliyet göstermeyi tercih edecekler ve kısa süre içinde de toparlanacaklardır. İş yapma becerileri ve özellikle de dış bağlantıları bu durumda en belirleyici unsurlar olacaktır (Tekeli ve İlkin, 2016: 52). Örneğin gayrimüslimler 1950 yılında İstanbul sanayi ve ticari yaşamında hala önemli bir yere sahiptirler. İmalat sanayinin istihdamındaki payları %22, ticaret ve bankacılık istihdamındaki payları ise %27'dir. Bu rakamlar, gayrimüslimlerin işçilerden ziyade işverenler arasında daha büyük bir yere sahip oldukları dikkate alınarak değerlendirilirse, ticaret ve sanayi sermayedarları arasındaki paylarının daha büyük olduğu anlaşılır. (Tezel, 2015: 315).

Yaşanan güven sorunundan dolayı birçok gayrimüslim iş adamının Türkiye'den ayrıldığı da bir gerçektir. Girişimci bir kitlenin ülkeden ayrılması, iktisadi gelişmeyi yavaşlatıcı bir faktör olarak değerlendirilmişse de İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntılardan tüm toplum kesimleri ve özellikle de sabit gelirliler ile küçük köylüler etkilenmiştir (Coşar, 2004: 114).

3.5. Toprak Mahsulleri Vergisi

3.5.1. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Sebepleri, Mahiyeti ve Uygulanması

Osmanlı Devleti'nden gelen bir gelenekle İkinci Dünya Savaşı yılları da dâhil olmak üzere Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tarımsal üretimin, Türk ekonomisinin temel direği olduğunu söylemek mümkündür. Sanayi alanında yapılan çalışmalara rağmen bu yapı çok fazla değişmemiş, ülkenin ana gelir kaynağı tarım sektöründen sağlanan girdiler olmuştur (Akman ve Akman, 2011: 73). Örneğin 1940'ta ülke nüfusunun %75,6'sı olan 13.474.701 kişi kırsalda yaşamaktadır. 1938 milli gelirine bakıldığında 1.634.1 milyon liralık milli gelirin (safı milli hasılanın) 775 milyon lirası köylü kesiminden sağlanan gelirlerdir. Netice itibarıyla köylü, savaş ekonomisinin taşıyıcısı durumundadır (Özer, 2011: 217).

Cumhuriyetin ilanını takip eden 1925 yılında, yıllardan beri köylü üzerinde ağır bir yük olan “Aşar Vergisi” kaldırılmıştır. 1924 yılı itibarıyla Aşar Vergisi’nin bütçeye katkısı %22 olarak hesaplanmıştır (Ertan, 2018: 250). Devlet gelirleri içerisinde önemli bir paya sahip olan bu verginin kaldırılmasıyla ortaya çıkan açığı kapatmak için birtakım vergilerin oranları arttırılırken, yeni bazı vergiler de konulmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı, iktisadi dengelerin kurulmasını engelleyecek birçok sorunu beraberinde getirmiştir (Akman ve Akman, 2011: 73). Savaş ekonomisinin ihtiyaçlarına çözüm olarak Saraçoğlu Hükümeti döneminde hayata geçirilen Toprak Mahsulleri Vergisi, teknik açıdan farklılıklarının yanı sıra önemli oranda Aşar Vergisi’ni andırmaktadır (Başar, 1946: 88). Özellikle aynı olması ve %10 olarak tüm vergi yükümlülerinden toplanması sebebiyle ikinci aşar olarak da değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Aşar Vergisi’nde var olan iltizam usulünün yokluğu, aracı kurumların ortadan kaldırılmış olması, Toprak Mahsulleri Vergisi’ni Aşar Vergisi’nden ayıran en temel yapısal özelliktir ve bu anlamda modern bir vergidir de (Ertan, 2018: 249, 251). Meclis’te Toprak Mahsulleri Vergisi’nin görüşmeleri sırasında Saraçoğlu, verginin Aşar Vergisi ile yakınlığı üzerinde duranlara şu cümleleri sarf edecektir:

“Arkadaşlar, içinde bulunduğumuz büyük zorluklar, büyük ihtiyaçlar bizi isteyerek, istemeyerek toprak mahsullerinden vergi almaya götürdü. Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarf etmiş bulunuyoruz. Eğer yine burada onun fena taraflarını bertaraf edecek teklifler vaki olursa onu tamamen ve daha şimdiden kabul etmeyi bir vazife biliriz.”(TBMMZC, 4 Haziran 1943: 16).

1925’te önemli bir gelirinden vazgeçen devletin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında köylünün sıkıntılarla geçen hayatına bir yük daha eklemesi, 1939’lu yıllardan itibaren şiddetli şekilde artan masraflardan kaynaklanmıştır. Devlet yeni kaynaklar aramaya mecbur kalmıştır. Daha önce de zikredildiği üzere mevcut vergilere yapılan zamlar, borçlanma, emisyon, ve nihayet Varlık Vergisi uygulaması, artan masrafların karşılanması noktasında hayata geçirilmiş, borçlanmamak ve Merkez Bankasına başvurmamak hedeflenmiştir. Ancak mevcut şartlar içerisinde 1943 yılı dâhilinde bütçenin açık vermesi önlenememiştir. Bu açığı kısmen de olsa kapatabilmek adına hükümet Toprak Mahsulleri Vergisi’ne başvurmuş, bir anlamda Aşar Vergisini diriltmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu mecburiyeti savaş ekonomisi şartları içerisinde aramak ve vergiye de bir zaruret vergisi gözüyle bakmak doğru olacaktır (Başar, 1946: 88-92). 15 Mayıs 1943 tarihinde 6/1611 sayılı Meclis’e sunulan Toprak Mahsulleri Vergisi mucip sebepler layihasında kanunun gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir:

“Bugün de zirai mahsullerin maliyet fiyatlarının çok üstünde bir kıymet iktisabı köylümüzün kalkınması noktasından memnunlukla karşılanmakla beraber alınması lazım gelen müdafaa tedbirlerimizin istilzam ettiği büyük külfetlerin bütün millet arasında ahenkli bir tevzii düşünülürdüğü sırada maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür.” (TBMMZC, 4 Haziran 1943, SS, 66: 1).

Gerekçesinden yola çıkarak kanunun özveri ve milli görev gibi kavramları ön plana çıkardığı söylenebilir. Bu itibarla vergi, 19. yüzyılın ürünü olan kollektivist devlet anlayışından izler taşımaktadır. Saraçoğlu’nun kanunun Meclis’teki görüşmeleri sırasında zorunluluklar nedeniyle böyle bir uygulamaya gidildiğini söylemesi de bu anlamda değerlidir (Akman ve Akman, 2011: 82-83). Saraçoğlu, Toprak Mahsulleri Vergisi’nin sebebini meclisteki konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

“Geçen sene bütçe yapıldığı zaman 140 milyon lira kadar bir açık derpiş edilmişti. Bütçenin tatbikatı esnasında tahaddüs eden büyük zaruretlar, bilhassa askeri masrafları pek çok artırdı ve fevkalâde bütçe açığımızı o kadar çok artırdı ki bunu Varlık Vergisiyle elde ettiğimiz 250 milyon lira ile ancak kapayabildik. Çünkü fevkalâde bütçemizin masraf kısmı 400 milyonu aşmış bulunuyor. Bu açığı da ancak 250 milyon lira ile kapayabiliyorduk. Bu seneki fevkalâde bütçemize gelince bu bütçe açığının büyük bir kısmını Maliye Vekilinin bir iki fırsatta sizlere izah ettiği diğer varidat membaları ile kapamak imkânı elde edilmiştir. Geri kalan açık 150 milyon liradır. Bu açığı da şimdi tetkik edeceğimiz vergi ile kapamaya çalışacağız. Bu vergi ile 110 - 130 milyon lira alacağımızı ümit ettiğimiz gibi, Varlık Vergisi’nden de 30-50 milyon temin edeceğimizi ümit ediyoruz ve böylece yeni bir zaruret yeni bir masraf açmazsa fevkalâde bütçemizi de adi bütçemiz gibi mütevazın olarak kapamak imkânını elde edeceğiz.” (Ayn Tarihi, 1-30 Haziran 1943: 26-27).

Toprak Mahsulleri Vergisi, devletin savaş nedeniyle artan masraflarına bir çare olarak düşünölmekle beraber aynı zamanda 1943 yılında hayata geçirilen sosyal yardım kampanyası için de bir kaynak olarak düşünölmüştür (Metinsoy, 2017: 177-178). Kanunun meclisteki müzakereleri sırasında Saraçoğlu bu konuya değinmiş ve elde edilecek gelirlerin kentlerin iâşe sorunlarının giderilmesinde ve sosyal yardım amaçlı kullanılacağını dile getirirken şunları söylemiştir:

“Gücümüzün yettiğı kadar bir milyon yüz bin memur ve altı yüz bin kadar da çok fakir insanlara elimizden gelen iyiliğı yapmaya çalıştık. Bu sene daha geniş tedbir alıyoruz. Daha şimdiden bütün şehirlere ekmek vermek taahhüdünü, yükünü üzerimize

almaya cesaret ediyoruz... Alacağımız birçok gıda maddelerini elimizin ve gücümüzün yettiği kadar dar gelirliilere, piyasalar pahalı olduğu zaman, piyasadan çok ucuza vermek için gayret edeceğiz.”(TBMMZC, 4 Haziran 1943: 19).

Gerçekten savaş boyunca, Toprak Mahsulleri kapsamında köylülerden toplanan tarım ürünlerinin bir kısmı gıda sıkıntısı çeken yoksul kesimlere, sabit ücretlilere ve dar gelirliilere aynı yardım olarak verilmiştir (Metinsoy, 2017: 178).

Kanunun bir diğer önemli sebebi ise savaş yıllarında büyük kazançlar elde eden büyük toprak sahiplerinin (o günlerin nitelemesiyle hacıağaların) vergilendirilmesi olmuştur (Çavdar, 2003: 328). Bu yönüyle de vergi, Varlık Vergisi’nin tamamlayıcısı gibidir (Boratav, 2006: 345). Aynı zamanda bir sosyal amaç olarak, Varlık Vergisi uygulamasına karşı ortaya çıkan tepkiyi azaltmak da verginin sebepleri içerisinde değerlendirilmektedir (Çolak, 1992: 249). Ancak Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi’nin aksine büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir vergi uygulaması olarak gerçekleşecek ve olan yine küçük köylüye olacaktır (Boratav, 2006: 345). Anadolu insanını her derdi sineye çekmesini bilen bir rint olarak değerlendiren Ökte bu konuda şu yorumu yapmaktadır:

“Köylü bu vergiyi nafakasından ve tohumundan ödemiştir.” (Ökte, 1951: 202).

Verginin mucip sebepler layihısından anlaşılan bir diğer hedefi de fiyatlarla ilgilidir. Aynı olarak alınacak vergiler sayesinde artan ihtiyaçlar giderilecek, ihtiyaçların giderilmesinden sonra da tanzim satışları yapılacak ve olası fiyat artışları engellenebilecekti (TBMMZC, 4 Haziran 1943, SS, 66: 2). Bir başka ifadeyle bu hedef, Toprak Mahsulleri Vergisi’nin önemli bir yanını ortaya koyacaktır. Böylece devlet, ordunun ve büyük kentlerin ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini piyasada arz-talep mekanizması yaratmadan karşılayabilecektir. Vergi, büyük bir tüketici haline gelmiş devleti en azından belli sahalarda piyasaya bağılıktan kurtaracak, fiyat artışlarını sakinleştirecek ve bu bakımdan Varlık Vergisi’nin yapamadığını yapacaktır (Tekeli ve İlkin, 2016: 52-53).

Toprak Mahsulleri Vergisi kanun tasarısı 15 Mayıs 1943’te Meclis’e sunulmuş, 4 Haziran 1943 tarihinde yapılan oylamayla, oylamaya katılmayan 168 milletvekiline karşılık oylamaya katılan 283 milletvekilinin evet kararıyla kabul edilmiş,(TBMMZC, 4 Haziran 1943: 38), 4429 kanun numarasıyla 7 Haziran 1943’te Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 7 Haziran 1943: 5241-5244).

Genel olarak Toprak Mahsulleri Vergisi ile ilgili olarak mecliste yapılan görüşmeler esnasında verginin kabulüne yönelik bir görüş birliğinin varlığından söz etmek mümkünse de meseleye temkinli yaklaşan milletvekilleri de vardır. Örneğin İzmir Milletvekili H. Menteşe, diğer vergi gelirleri ile ve ordunun bir kısmını terhis ederek bütçeye dair sıkıntıların giderilebileceğini belirtecektir (TBMMZC, 4 Haziran 1943: 14-37). İtirazlarla karşılaşan bu söyleme Saraçoğlu da katılmayacaktır. Saraçoğlu Menteşe'ye cevaben, kuvvetli olduğu oranda güvende olunacağını söyleyecektir (Tan, 5 Haziran 1943). Eskişehir milletvekili Emin Sazak ve İçel Milletvekili Refik Koraltan ise vergi kanununu savunmakla beraber temkinli olunmasını ve kanunun kalıcı olmaması gerektiğini savunmuşlardır (TBMMZC, 4 Haziran 1943: 15-18). Ayrıca oylamaya katılmayan 168 kişinin varlığı sessiz bir tepki olarak da değerlendirilebilir (Sönmez, 1992: 103).

Toprak Mahsulleri Vergisi'nin içeriği başlıklar halinde şu şekildedir:

Birinci Fasıl: Verginin mevzuu ve istisnaları

İkinci Fasıl: Mükellef ve teklif yeri

Üçüncü Fasıl: Verginin matrahı ve matrahın tayini

Dördüncü Fasıl: Verginin nispeti

Beşinci Fasıl: Verginin tarh ve tahsili

Altıncı Fasıl: Müeyyideler

Yedinci Fasıl: Kanun yolları

Sekizinci fasıl: Müruruzaman

Dokuzuncu Fasıl: Son hükümler (Resmi Gazete, 7 Haziran 1943: 5241-5243).

Kanunun birinci maddesine göre Türkiye'de üretilen ve 1 numaralı cetvelde belirtilen toprak mahsulleri vergiye tabi kılınmıştır. Bunlar hububattan akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kaplıca, kumdarı, kuşyemi, mahlût, mısır, yulaf, bakliyattan bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut, diğer mahsullerden afyon (sakız), Antep fıstığı, ayçiçeği, fındık, kendir (tohum), keten (tohum), kuru incir, kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün, zeytin ve ipek kozasıdır. Okul, hastane ve cezaevleri gibi yerlerde ihtiyaçlara yönelik yapılan üretimler, özel bütçelere ait ve belediye sahalarında yapılan üretimler vergi kapsamı dışındadır. Vergi oranı, Hükümetçe Milli Korunma Kanunu'na dayalı olarak belli miktarı belli fiyatla alınan ürünlerde %8, diğerlerinde %12 olarak (%12 oranı Bakanlar Kurulu kararıyla %8'e kadar çekilebilecektir) belirlenmiştir. Üçüncü maddesine göre vergi doğrudan üreticiden alınacaktır. Eğer üretim ortaklıkla yapılıyorsa ortaklar bu vergiyi kendi payları oranında ödeyecektir. Altıncı maddeye göre belediyeler ve muhtarlıklar, Maliye Bakanlığı

tarafından hazırlanmış cetvelleri, bölgelere ve ürün türlerine göre açıklanacak bir takvime bağlı olarak ve üreticilerin beyanına dayanarak dolduracaklardır. Sekizinci maddede, ürün alınması sürecinde vergi miktarını belirlemek için ürünlerin bu yerlerde teşkil edilecek ölçme kolları ile ölçülmesi esası getirilmiş, harmanların nerede olacağının ve ölçmenin nerede yapılacağının belirlenmesi ise belediyelere ve muhtarlara bırakılmıştır. Tahmin kolları, ürünün alınmasından önce üretim alanlarına giderek alınacak ürünün beyan edilmiş olan tahminlerle tutarlılığını denetleyecek, tahmin ve ölçme sonuçları mükelleflere imza karşılığı tebliğ edilecektir. Bu sürecin işleyişi şöyle olacaktır: Üreticinin ürününün hazır olduğunu bildirmesinden sonra üç gün içinde ölçme kolu gelerek ölçümlerini yapacak, ölçme kolunun gelmediği durumlarda ise üretici ölçümünü kendisi yapacak, sonucu ilgiliye bildirecektir. Üretici, ölçülerek vergi miktarı saptanan ürünü bir gün içinde köy ambarına teslim edecektir. Ancak üreticinin mükellefiyeti bu teslim ile bitmemektedir ve kendi teslim ettiği ürünü, köy ambarlarına teslim tarihinden itibaren iki ay içinde vilayetlerce ilan edilen teslim yerlerine kadar taşımakla da yükümlüdür. Eğer teslim yerleri üretim yerinden 25 km'den uzak ise üreticiye, her fazla km başına kiloda 2 para hesabıyla taşıma ücreti ödenecektir. Kanunda 2 numaralı cetvele göre nakden alınacak vergilerin değerinin nasıl saptanacağı konusu ayrıca değerlendirilmiş, afyon, pancar ve tütünün tek alıcısı devlet olduğu için, bu ürünlerden alınacak verginin üreticiye yapılan ödemeden kesilmesi yolu benimsenmiştir. Kanuna göre, bir sonraki mahsul yılına kadar tarh edilemeyen vergilerin asıl ve zamları aranmayacak, 5 yıl içinde tahsil edilemeyen vergilerin asıl ve zamları ise zaman aşımına uğrayacaktır. Kanuna göre yanlış beyan ve kanunun maddelerine uyulmaması durumlarında vergi zamlı olarak tahsil edilecektir. Mükelleflere kanun yolu açıktır (Resmi Gazete, 7 Haziran 1943: 5241-5244; Tekeli ve İlkin, 2016: 54-55).

Kanunun uygulamaya geçmesi ile birlikte birtakım sıkıntılar da baş göstermeye başladı. Verginin verimsiz işleyişi ve beklenen faydayı sağlamaması sorgulanmaya başlamasına sebep oldu (Tekeli ve İlkin, 2016: 55; Akman ve Akman, 2011: 83). Yine idare amirlerinin başarısızlığı, uygulamada görev alacak memur bulmada yaşanan sıkıntılar ve bulunan memurların donanımsızlıkları da uygulamada yaşanan problemler olarak ortaya çıktı (Özer, 2011: 224-225). Bu konuda Hükümetin teşkilatta yaşanan sıkıntıları gidermeye yönelik bir takım önlemler almaya çalıştığı da anlaşılmaktadır. Örneğin 22 Temmuz 1943 tarihinde Maliye Bakanlığında Başbakanlığa yazılan bir yazıda, Toprak Mahsulleri Vergisi Teşkilatına ait kadrolardaki 120 lira aylık ücretli 3714 adet bölge amiri ile 120 lira aylık ücretli 400 adet vergi memurunun ihtiyacı karşılamayacağı anlaşıldığından bu işlerin zamanında ve muntazam bir şekilde yerine

getirilebilmesi için 400 adet bölge amiri ile 200 adet vergi memurunun kadroya alınması, aynı zamanda da fevkalâde zamdan faydalanmaları arz edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-103-73-15). Toprak Mahsulleri Vergisi Teşkilatına ait kadrolarda çalıştırılacaklara, tayin edildikleri tarihten itibaren fevkalade zam verilmesi ve tahmin kolu memurları ücretlerinin 85 ve 100 liradan 120 liraya, ölçme memurları ücretlerinin 75 ve 85 liradan 100 liraya, bölge amirleriyle Toprak Mahsulleri vergi memurlarından 100 liralıkların 120 ve 120 liralıkların 140 liraya ve 85 lira ücretli Toprak Mahsulleri tahsil ve icra memurları ücretlerinin 100 liraya çıkarılması kabul edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-102-56-13). Yine Ağustos ayı içerisinde harman bekçilerine ait kadrolardaki 20, 25 ve 30 liralık ücretlerin 40 liraya çıkarılması, bu kadrolarda çalışacaklara fevkalade zam verilmesi ve kadro sayılarının arttırılması (25.000 harman bekçisi) Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-103-73-15). Uygulamada öne çıkan sorunlardan biri de doğal olarak maliyet meselesi olmuştur. Verginin alınması çok sayıda çalışanı gerekli kıldığı için devlete maliyeti yüksek olmuştur. Bu durumda ölçmenin harman sahasında yapılacak olması belirleyicidir. Uygulamanın birinci senesinde alınan verginin üçte biri tahsil giderlerine harcanmıştır. Verginin uygulandığı ilk yıl 103.300 kişi (Suat Başar bu sayıyı 103.500 olarak vermektedir) harman bekçisi, ölçüm ve tahmin görevlisi olarak çalışmış, 59,6 milyon lira toplanmasına karşılık toplanma maliyeti 20,7 milyon lira olarak gerçekleşmiştir (İnci, 2009: 117; Başar, 1946: 102).

Bu yapısal sıkıntıları gören Hükümet yeni bir kanun tasarısı hazırlamış, 26 Nisan 1944 günü Meclis'te bulunan 293 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir. Oylamaya katılmayan milletvekili sayısı ise 161'dir (TBMMZC, 26 Nisan 1944: 259-272). Yeni Toprak Mahsulleri Vergisi, 4553 kanun numarasıyla 28 Nisan 1944 günü Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 28 Nisan 1944: 6810-6813).

Düzenlenen yeni yasayla bir yandan vergi oranı %8'den %10'a çıkarılmış, diğer yandan verginin saptanmasında memurlara dayanan bir sistem yerine daha çok ehli-vukuflara (bilirkişilere) yer veren bir sistem benimsenmiştir. Ayrıca beyan cetvellerinde istenen bilgiler arttırılmış ve fındık, Antep fıstığı, kuru üzüm ve kuru incirde verginin ihraç sırasında gümrüklerde %11 olarak alınması kabul edilmiştir. Ürünün vergisini 25 km'den uzağa nakledenlere, her km için kilo başına 2 para yerine 3 para ödenmesi kabul edilmiş, görevini doğru olarak yapmayanlara ilişkin ceza maddeleri getirilmiş, zaman aşımı süresi ise 3 yıla indirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 56).

Seyhan milletvekili Cavit Oral'a göre kanunda en dikkat çekici değişikliklerden biri üreticilerin ahlak ve vatanseverlik duygularına hitap etmeye çalışması, bir diğeri ise verginin toplanması meselesinde yapılan (cibâyet masraflarında yapılan) değişiklik olmuştur (TBMMZC, 19 Nisan 1944: 65). Değişiklik ile yapılan masraflar 20,7 milyondan 1944'te 11,2 milyona, 1945'te ise (7 aylıktır) 7 milyona çekilmiştir (Başar, 1946: 103).

Gerek zorunlu hububat alımlarında, gerekse Toprak Mahsulleri Vergisi'nin işleyişinde en büyük iş Toprak Mahsulleri Ofisine, ya da köylüler arasındaki adıyla Ofis'e düşmüştür. Vergi ile ilgili olarak ölçüm, tahmin, toplama, depolama ve nakil işleri Ofis'in önemli görevleri arasındadır. O yıllarda çok önemli bir mesele olan iâşe meselesin halli de Ofis'in temel görevlerindendir. Örneğin kurulduğu 1938 yılından itibaren devletin buğday alım politikalarını Ziraat Bankası yerine yürüten kurumdur ve bu açılardan bakıldığında devletin köydeki en önemli temsilcisidir (Metinsoy, 2017: 180). Hatta denilebilir ki köylü gözünde Ofis, kurulmasının hemen arkasından patlak veren İkinci Dünya Savaşı sebebiyle Türkiye'de de hayata geçirilen savaş ekonomisi uygulamalarının kırsaldaki uygulayıcısıdır (Karpaz, 2017: 192-193). Köylü, Toprak Mahsulleri Vergisi ile kendisine tarh edilen aynı vergiyi Ofis'e teslim etmekle mükellef kılınmıştır. Ödemek durumunda olduğu aynı vergiyi türlü zorluklarla toplamış, tartmış, kasabada veya şehirde taşınması gereken noktaya taşınmış ve teslim ederken de türlü zorluklarla karşılaşmıştır (Akandere, 1998: 170). Ancak Ofis, hedeflenen miktarlarda alım ve tahsilât yapamamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Ofis'in elinde kapasiteli depoların olmamasıdır ve bu durum mevzuattan da kaynaklı olarak (köylünün devlete vermekle yükümlü olduğu devlet hissesini teslim etmeden ürününü piyasaya sunması yasaktı. Dolayısıyla Ofis zamanında alım yapamazsa köylü ürününü satışa çıkaramazdı. Doğal olarak bu durum yolsuzluklar, ürünlerin telef olması ve karaborsacılık gibi olumsuzlukları beraberinde getiriyordu) ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Okullar ve camiler bu dönemde depo olarak kullanılmışsa da sorunu çözmuş olduğu söylenemez. Yine nakliye sorunları da Toprak Mahsulleri Ofisi için önemli bir sorun olurken, nakledilemeyen ürünlerin zayı olması ise kaçınılmaz olmuştur. Köylünün taşıma problemleri ise had safhadadır. Köylüler ürünlerini pazara veya teslimat noktalarına ağır aksak ilerleyen kağnılarla nakletmektedirler. Donanımsal ve altyapısal yetersizlikler bu noktada yaşanan sorunları perçinlemiştir. Gerçekten köylülerin ürünlerini uzak ambarlara taşımak konusunda çektikleri sıkıntılar, yaptıkları masraflar, diğer taraftan ekim sezonunun en verimli günlerinde vergilerini teslim etmek için günlerce beklemeleri, en çok yakındıkları sorunlardan olmuştur. Personel sıkıntısı ise bir diğer sorundur. Teşkilatta lise öğrencilerinin dahi çalıştırıldığı bir yapı vardır.

Görevlilerin niceliksel durumları da kötü durumdadır. Organizasyonsuzluk ve yolsuzluk sorunları da teşkilata dair bahsedilmesi gereken meselelerdir. Görevlilerin aldıkları maaşlar ile devlet hisselerinin belirlenmesinde kullanılan metotlar da yaşanan yolsuzluklara zemin hazırlamıştır (Metinsoy, 2017: 181-190).

Cumhuriyet gazetesinde "Büyük Bir Suistimal" başlığı ile yer alan bir yolsuzluk haberi, yaşanan yolsuzluklarla ilgili önemli bir örnek teşkil etmektedir. Adapazarı Toprak Mahsulleri Ofisinde şef experi Cavid Gürsoy, depo memurları Adil Bekim ve Mucid Ekici ile Kantarcı Hasan Konmaz'ın işbirliği yaparak yolsuzluk yaptıkları müfettiş araştırması sonucu anlaşılmıştır. Çevre köylerden otuzdan fazla şahsın ifadelerinde itiraf ettikleri yolsuzluklar şu şekilde gerçekleşmiştir: Çiftçilerin Ofis'e getirdikleri mallar genel olarak eksik tartılmış ve bu şekilde yüz binlerce buğday ve mısır başkalarına satılmıştır. Numune olarak alınan ürünler geri verilmemiş bunlar da satılmıştır. Borcunu ödemeyenler rüşvet karşılığı sahte belgelerle borcunu ödemiş gösterilmişlerdir. Kasaya para yatmadan, ürün ambara girmeden doğrudan Adapazarı'ndaki un fabrikasına buğday verilmiştir. Toprak Mahsullerine ait 2776 çuval başlarına verilmiş ya da satılmış, bir teneke gaz zimmete geçirilmiştir. Sahte belgelerle 14 bin ton mısır alınmıştır. Şebeke üyelerinin artık birer servet sahibi olduklarının yazıldığı haberde yolsuzluğun boyutu 250 bin lira olarak tahmin edilmektedir (Cumhuriyet, 17 Mart 1944; Metinsoy, 2017: 192).

Savaş yılları boyunca Toprak Mahsulleri Vergisi, yolsuzluklar da dâhil olmak üzere halk arasında sıkça konuşulan ve şikâyet edilen bir konu olmuştur (Akandere, 1998: 169). İstenilen vergi miktarlarının genellikle köylünün gücünün üstünde olması, taşıma sorunları, devlet görevlilerinin yasadışı muameleleri ve jandarma baskısı önemli şikâyet konularındandır (Cem, 1989: 377-378). Köylüler, Hükümetin kendilerinden vergi yoluyla ve değerinin altında aldıkları ürünlerin, olumsuz şartlar altında heba olduklarını gördükçe kahrolmuşlardır. Yoksulluğun diz boyu olduğu bu yıllarda, "yeşil vergisi" olarak adlandırılan Toprak Mahsulleri Vergisi'ne karşı doğal olarak tepki göstermişler ve şikâyetçi olmuşlardır (Akandere, 1998: 172). Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamalarında görevli olarak çalışmış Cahit Kayra'nın yazdıkları, bu dönemde Anadolu insanının yaşadığı sıkıntıları anlamak açısından yeterli görünmektedir:

"Oğlu askerde olan ve tarlasını sürmek için gelinini eşeğinin yanına bağlayan yaşlı köylünün acıklı görüntüsünü unutamayacağım." (Kayra, 2018: 217-218).

Ülkeyi yönetenler, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin sakıncalarını, kırsal alanda yaşayan vatandaşlara getireceği ağır yükü ve bunun sonucunda çıkması muhtemel

sorunları elbette öngörmüşlerdir. Sorunların yol açacağı olumsuzlukları savaşa girmedikleri takdirde savaş sonunda en uygun şekilde gidereceklerine inanıyorlardı. Ancak asıl amaç dünyayı kasıp kavuran bu savaşa girmemek ve savaşın sonuna kadar Türkiye’yi ayakta tutmaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için de çok fazla çıkış yolu bulamamışlar ve bu yönde hareket etmişlerdir (Kayra, 2018: 218).

3.5.2. Toprak Mahsulleri Vergisi’nin İktisadi Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisine yönelik çıkarılmış önemli kanunlardan birisi de Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu olmuştur (Ertan, 2018: 249). Ancak bu vergi ile devlet kasasına giren tahsilâtın hesap edilmesi, verginin hem aynî ve hem de nakdî unsurları ihtiva etmesi dolayısıyla zor olmaktadır. Yazarların farklı rakamlar verdiği görülmektedir. Nakdî olarak 223.000.000, 233.000.000, 192.000.000, 167.000.000, 229.000.000, 340.000.000 lira dile getirilen rakamlar arasındadır. Resmi rakamlar ise net olmamakla beraber (1946’dan itibaren kanunun yürürlüğüne son verilmiş olsa da tahakkuk etmiş olan borçlara dair tahsilât devam etmiştir. 1947’de borçlar silinse de “kaldırılmış vergiler artıkları” kaleminin hangi vergileri ihtiva ettiği net olmamakla beraber, Toprak Mahsulleri Vergisi’nden elde edildiği düşünülebilir. Çünkü 1946 ve sonrası kesin hesap kanunlarında Toprak Mahsulleri Vergisi ayrıca bir kalem olarak kaydedilmemiştir) devletin 290.740.434 lira kazandığını ortaya koymaktadır (Akman ve Akman, 2011: 88).

Cemil Koçak, verginin hâsılatına dair hemen hemen tüm kaynaklarda faydalanan bir çalışma olarak karşımıza çıkan Suad Başar’ın çalışması ile de örtüşen şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“TMVK ile 1943 mahsul yılında 120.000.000 TL, 1944 mahsul yılında 124.000.000 TL ve 1945 mahsul yılında da 75.000.000 TL, yani üç yılda toplam 319.000.000 TL vergi geliri öngörülürken elde edilen gerçek gelir, 1943 yılı için 59.600.000 TL, 1944 yılı için 47.200.000 TL, 1945 yılı için 66.700.000 TL ve 1946 yılı için de 60.000.000 TL, yani dört yılda toplam 233.500.000 TL olacaktır. Bu gelir, tahmini vergi gelirinin ancak %73’üydü. Zaten 1943, 1944 ve 1945 yıllarında TMV’nin toplanabilmesi için devletin masrafı toplam 38.900.000 TL’yi bulacaktır. Bu rakam, devletin, TMV toplayabilmesi için, elde ettiği vergi gelirinin %16,6’sını masraf ettiğini gösteriyordu. Yani devlet, elde ettiği TMV’nin 1/6’sını vergiyi toplamak için harcamıştı. Vergi yükü açısından bakıldığında ise üç yıllık vergi geliri toplamı, 1940 yılı nüfus sayımına göre 13.500.000 olan Köylü nüfusa bölündüğünde toplam üç yılda kişi başına düşen TMV’nin 17,5-18 TL olduğu görülür. Yani çiftçiler arasında yılda kişi

başına düşen TMV 6 TL idi. Oysa Türkiye'nin zirai geliri, Ziraat Bankası İktisat Müşaviri Şefik Bilkur tarafından, 1943 yılı için 2.620.000 TL olarak hesaplanmıştı. Bu rakamın 1944 ve 1945 yıllarında da aynı kaldığı kabul edilirse üç aylık zirai gelir toplamı 7.800.000 TL'yi bulur ki ödenen TMV, bu gelirin yalnızca %3'ü oranındadır. Düşük gelir grubu köylü ailelerinde, mevcut vergilerin ağırlığı yanında, %3 oranında bir verginin mali sıkıntıyı ne ölçüde arttırdığı ve ağırlaştırdığı tartışmaya açıktır. Ancak büyük çiftçiler ile küçük çiftçilerin vergiden etkilenmeleri, hiç kuşkusuz farklı düzeylerde olmuştur. Diğer yandan zirai gelirler, milli gelirin %48'ini oluşturmasına karşın 1943, 1944 ve 1945 mali yıllarında TMV, bütçenin yalnızca %8,5'ini karşılayabilmiştir. Bu rakam toprak mahsullerinin yeterince vergilendirilemediğini gösteriyor.” (Koçak, 2017: 525-526; Başar, 1946: 100, 103-106).

Toprak Mahsulleri Vergisi ile öngörülen miktarın önemli bir kısmı toplanamamıştır. Ayrıca, 1943 mahsul yılının iklim şartları itibarıyla olumlu olmasına karşılık devletin kayıtlarına geçen ürün çok az olmuştur (Metinsoy, 2017: 217). Başar'a göre bunun nedeni mükelleflerin yaptığı kaçakçılık ve memurların işini tam yapmamasıdır (Başar, 1946: 101-102). 1943 yılında hububat üretiminin %41'i, bakliyat üretiminin %15'i, 1944 yılında hububat üretiminin %74'ü, bakliyat üretiminin %38'i, 1945 yılında hububat üretiminin %73'ü, bakliyat üretiminin %37'si vergilendirilmiştir. Görüldüğü üzere bakliyat vergi kaçırılması hububattakinin iki mislidir (Tekeli ve İlkin, 2016: 58).

Donanımsal yetersizlikler kadar köylünün vergiye karşı direnmesi ve vergi kaçırması da hububat alımlarının az olmasında etkili olmuştur. Köylüler, savaşın başında itibaren yürütülen hububatın devlete satılması uygulamasına ve Toprak Mahsulleri uygulamasına karşı yaygın bir direniş gösterdiler. Bu direniş alışılmış üzere bilinen açık ve örgütlü bir hareket değildir. Anadolu kırsalının kendine has dinamikleri içerisinde kendi çıkarlarını kendi bildikleri yöntemlerle savunmaya çalışmışlardır. Köylülerin en çok başvurdukları yöntem ürünlerini gizlemek olmuştur. Basından ya da arşiv belgelerindeki milletvekili raporlarından bu faaliyetlere ulaşmak mümkündür. Tan gazetesinin yaptığı bir haberden, bir çiftçinin samanlığında yapılan aramalar sonucunda, çiftçinin kaldırdığı 450 kilo buğdayı, devlet hissesini vermemek amacıyla saman altında sakladığı anlaşılmaktadır. Gazetelerin arka sayfalarında yayınlanan karar özetleri de vergi kaçırma olayları hakkında bilgi vermektedir. Bir gün içinde çok sayıda karar özetinin yayınlanmasından, bu tür davranışların yaygın olduğu sonucu çıkarılabilir. Köylülerin izlediği bir başka yol da en kısa zamanda ürünlerini tüccara satarak elden çıkarmak olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi'ni vermeden malını tüccara satmaya ve

değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu şekilde vergiyi vermeden, ürünü paraya tahvil etme imkânı bulmuşlar, TMV'den de kurtulmuşlardır. Ayrıca TMV Kanunu'na göre, belirli bir malın vergisi ödenene kadar nakli ve satışı yasak olduğu halde, tonlarca buğdayın demir yolu ya da deniz yolu yoluyla İstanbul'a getirilmesi ve karaborsada satılması o dönemde yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Yine TBMM yıllıklarındaki "Arzuhaller" bölümü ile milletvekillerinin seçim bölgesi ve teftiş bölgesi raporları da vergi kaçırmanın örneklerini gösterir durumdadır. Örneğin Aydın milletvekili Refet Alpman'ın raporuna göre, Aydın vilayetinin toplam hububat üretimi 20.000.000 kilo kadar olduğu halde, vilayet defterdarlığından alınan bilgide vergi matrahı 11.144.131 kilo olarak gösterilmekteydi. Bu durumda Alpman'ın hesaplamalarına göre sadece Aydın'da 8.855.869 kiloluk mahsulün vergisi kaçırılmış demektir (Metinsoy, 2017: 206-207, 210-212).

Aynı zamanda TMV, sektörler arasındaki kaynak transferinin ortaya konulmasında kullanılan iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine bir seyir izlemesine de sebep olmuştur. Bir diğer tabirle bu dönemde köylü kesimin yaşam standartları hızlanarak düşmüştür. %25'lerin etkisiyle fiyatların yükselmesi sonucu 1942'de 1.32, 1943'te 1.23 olan iç ticaret hadleri, TMV Kanunu'nun hayata geçirilmesi ile tarım kesiminin aleyhine 0.86 seviyesine gerilemiştir. Bu durumun köydeki karşılığı maddi sıkıntıların artması olmuştur (Ertan, 2018: 248-249).

Saraçoğlu Hükümeti tarafından bir savaş ekonomisi uygulaması olarak hayata geçirilen TMVK, savaş yıllarının ağır ekonomik koşullarında iâşe sorunlarını gidermesi ve hazineye sağladığı gelir itibarıyla devlete önemli bir dayanak olmuştur. Bununla birlikte vergi uygulamasının gerçekleştiği dönemde yaşanan üretim düşüşlerinin bir sebebi olarak ta gösterilmiştir. 1942'de 4.263.000 ton olan buğday üretimi, 1943'te 3.510.000'e, 1944'te 3.148.000'e ve 1945'te ise 2.189.000'e gerilemiştir. Türkiye'nin bu yıllardaki iâşe durumu düşünüldüğünde üretim düşüşlerinin ortaya çıkarabileceği sıkıntılar öngörülebilir (Akman ve Akman, 2011: 89).

Zorunlu olarak konulan ve özellikle küçük çiftçi ailelerini fazlaca yıpratıcı TMVK, 23 Ocak 1946 günü yapılan meclis toplantısında, 1 Ocak 1946 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 4840 numaralı kanunla kaldırılmıştır (TBMMZC, 23 Ocak 1946: 91). Kaldırılması kararı ise 26 Ocak 1946'da Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 26 Ocak 1946: 10021). 21 Mayıs 1947 tarihli meclis görüşmeleri ile de verginin tüm bakiyeleri cezaları ile beraber silinmiştir (TBMMZC, 21 Mayıs 1947: 201).

3.6. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Türkiye’de gerçek manada hiçbir zaman gerçekleştirilememiş olan ve bir sorun olarak telakki edilen toprak reformu ya da başka bir söylemle çiftçiyi topraklandırma meselesi, Cumhuriyet hükümetlerinin bir şekilde hep gündeminde olmuştur. Sorunun ciddi olarak tartışılmaya başlanması ise 1934 yılında çıkarılan “İskân Kanunu” ile gerçekleşmiştir (İnce, 2006: 62-63; Avcıoğlu, 2017: 340). Diğer taraftan 1935 yılında, “Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur” şeklindeki madde, CHP’nin parti programına girecektir (Pamuk, 2009: 200). Böyle bir reformun yapılamamış olmasında elbette ki tarihsel nedenlerin yanında, toprak reformu yapmak için iktisadi bir neden olmamasının da etkili olduğu söylenebilir. Cumhuriyet’in ilan edildiği ve Yunanistan ile Türkiye arasında çok büyük ölçekli bir mübadelenin gerçekleştirildiği yıllarda toprak sorunundan daha çok bir iskân sorunu vardır. Üretim için halledilmesi gereken mesele toprak değil emektir. Buna, tarımda makineleşme çalışmalarının 1929 Dünya Ekonomik Krizi dolayısıyla sekteye uğraması da eklenince Türkiye, toprak meselesinden daha çok elindeki toprakların işlenemeyişi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Tekeli ve İlkin, 2014: 147). Elbette ki Atatürk’ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması da gecikmede önemli sebepler olarak değerlendirilmelidir (Tekelioğlu, 2010: 57). Bu gecikmenin en büyük nedeni ise yapılacak işi sahiplenecek güçlü bir kadronun eksikliği olmuştur. Reformları destekleyenler çok olmuşsa da iş icraata gelince çekingenlik kendini göstermiştir. Ayrıca iktisadi yapıyı olumsuz etkileyeceği, üretime zarar vereceği, toprak sahibi olacak köylünün üretim aşamalarını tek başına halledemeyeceği düşünceleri de süreci geciktirmiştir (Dokuyan, 2013b: 127).

Cumhuriyet önderlerinin konuşmalarında da Cumhuriyet’in ilk yıllarında gündeme gelmeyen mesele, 1930’lu yılların ikinci yarısından sonra dile gelmeye başlayacaktır. Atatürk, Kasım 1936’daki TBMM’yi açış konuşmasında şu cümleleri sarf edecektir:

“Her Türk çiftçi ailesinin geçinecek ve çalışacak toprağa malik olması behemehâl lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır.” (Tekeli ve İlkin, 2014: 147).

İsmet İnönü ise Aralık ayında yaptığı konuşmada aynı temaya vurgu yaparak şöyle diyecektir:

“En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir. Hiçbir vakit hiçbir adamın malını cebren zapt etmek fikrinde değiliz. Fakat hiçbir surette köylüyü ilelebet topraksız kalmaya mahkûm eden bir çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız.” (Pamuk, 2009: 200-201).

Bir yıl sonraki Meclis açılış konuşmasında ise Atatürk, meseleye biraz daha ayrıntı kattığı şu konuşmasını yapacaktır:

“Milli ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yapılacak programlı ve pratik çalışmalar bu maksada erişmeyi kolaylaştıracak. Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilecek toprağın hiçbir sebep ve suretle bölünmez bir mahiyet almasıdır.” (Tekeli ve İlkin, 2014: 147-148).

Toprak reformunun yapılması isteğinin temelinde ekilebilir mevcut toprakların büyük bölümünde ekim yapılamamakta olması yatmıştır. Türkiye’de 1927 yılında yapılmış olan ilk ziraat sayımına göre toprakların %31’i ekilebilir, %18’i orman, %36’sı mera, %13’ü dağ-taş ve %1’i ise bataklık ve göldür. Türkiye’de toplam yüz ölçümünün sadece %4.86’sı ekilebilmektedir. Rakamlar Türkiye’deki toprakların gerektiği gibi işlenemediğini ve boş kaldığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık çiftçi sınıfı ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Dokuyan, 2013b: 127). 1945 yılında Maliye Bakanlığı tarafından yapılan araştırmaya göre 402 ilçeye yayılmış, 9.748 köyde bulunan ve Hazinesinin elinde olan 13.726.000 dönüm gibi önemli sayılabilecek bir toprağın var olması da devletin toprak dağıtmak istemesinin önemli nedenlerinden birisi olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014: 153). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ortaya çıkardığı olumsuz gelişmelerle birlikte artan köylü kesimdeki yoksulluk da çiftçinin topraklandırılması çalışmalarının hızlanmasını sağlayacaktır. Ortalama olarak 1937-1943 yılları arasında Türk köylüsünün genel durumu hakkındaki tablo bize bilgi verirken, toprak adaletsizliğini ve beşte dördünün tarım kesiminden oluştuğu Türkiye’deki ekonomik sıkıntıyı da ortaya koymaktadır (İnce, 2006: 63-64).

Tablo 3.12: 1937-1943 Yılları Arası Dönüm Başına Çiftçi Aile Sayısı

Dönüm	Çiftçi Aile Sayısı
1-10	244.828
10-20	161.380
20-30	124.514
30-40	92.222
40-50	75.313
50-75	112.720
75-100	74.914
100-200	88.355
200-500	31.886
500-1000	40.104
1000 dönümden fazla	1876

Kaynak: Erdal İnce, Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, (2006/Güz), ss: 59-78, s. 63, 64.

Cihad Baban'ın, 7 Mart 1945 tarihinde Cumhuriyet'teki köşesinde yazdığı ve yetkili makamlardan aldığını söylediği şu rakamlar da ülke topraklarının dağılımındaki dengesizliği perçinlemekle beraber ilginçtir: 100.000 dönümden fazla toprağı olan 1 kişi, 50.000 ile 100.000 dönüm arası toprağı olan 10 kişi, 40.000 ile 50.000 dönüm arası toprağı olan 6 kişi, 30.000 ile 40.000 dönüm arası toprağı olan 22 kişi, 20.000 ile 30.000 dönüm arası toprağı olan 37 kişi, 10.000 ile 20.000 dönüm arası toprağı olan 117 kişi, 5000 ile 10.000 dönüm arası toprağı olan 203 kişi, 1000 ile 5000 dönüm arası toprağı olan 1095 kişi, 500 ile 1000 dönüm arası toprağı olan 736 kişi. Topraksız köylü miktarı ise farklı bölgelere göre değişmektedir. Örneğin Hatay Reyhanlı'da köylünün yaklaşık %70'i, Kırıkhan'da %20'si, İskenderun'da %20'si, Diyarbakır merkez kazada %25'i, Bismil'de %50'si, Çınar'da %65'i, Silvan'da %30'u, Ankara Ayaş'ta %30'u, Çankaya'da %20'si, Kayseri Develi'de %25'i, Konya Ermenek'te %60'ı ve Bozkır'da %40'ı topraksızdır (Cumhuriyet, 7 Mart 1945).

Bu verilerle beraber önemli yapısal sorunlardan bir tanesi olan ağalık ve büyük toprak sahipliği ile ortakçılık meselelerine de değinmek gerekir. Türkiye'de ağalığın ve büyük toprak sahipliğinin başlıca yollarından bir tanesi, Osmanlıdaki fîli durumun uzantısı olarak ve bazen de sonradan, Osmanlı'dan kalma tapu senetleri gösterilerek edinilen büyük toprak mülkiyeti olmuştur. Cumhuriyet kurulduğunda kırsalda yaşayan insanların %5'i tüm toprakların %65'ine sahip durumdaydı. Bununla birlikte atıl durumdaki topraklar devlet ya da köylüler tarafından işlenebilir hale getirildiklerinde de bunlara büyük toprak sahibi kişilerin el koydukları görülmektedir. Bir diğer kaynak ise azınlıklara ve yabancılara ait mülklerin devralınmasıdır. Ermeni tehcirinden başlayarak 1920 ve 1930'lu yıllardaki nüfus mübadelesi sırasında hem Müslüman olmayan azınlıkların toprakları ve hem de İngilizlerin elinde olan özellikle Çukurova ve Ege

bölgelerindeki büyük modern çiftlikler parçalanmadan o bölgelerin iktisadi açıdan güçlü kişileri tarafından sahiplenilmiştir. Yine 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve savaş koşulları da toprakların el değiştirmesinde etkili olmuştur. 1929'u takip eden buhran yıllarında bilhassa İç Anadolu köylerinde, erkeklerin geçim darlığına çözüm aramak amacıyla köylerinden ayrılmaları dolayısıyla erkek nüfusunun azaldığı köylerin yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. 1938-1945 yılları arası savaş ekonomisi şartları da (karaborsa, enflasyon ve büyük çaplı devlet siparişleri) tarımsal alandaki sermaye akışını etkilemiştir (Köymen, 2009: 26-27). Ayrıca miras, tefecilerin rehin ettikleri topraklara el koyması, grup ya da aile içi evlilikler yoluyla toprakların birleştirilmesi veya kendi istekleri ile topraklarını birleştirmeleri de toprakları bazı ellerde topladı. Kesin rakamlar olmamakla beraber toprak ağası veya büyük toprak sahibi aile sayısının rahatlıkla elli bin olduğu söylenebilir. Üzerinde durulması gereken toprak sahipleri ise tütün, zeytin, pamuk, taze meyve gibi sanayide değerlendirilen ürünlerin yetiştiricileridir. Ege, Adana ve Marmara bölgelerindeki küçük şehirlerde oturan bu toprak sahipleri, kendi ürünlerini kendileri işleyerek hükümete veya doğrudan tüketiciye satarlar ya da kendi imkânlarıyla ihracatını yaparlar (Karpas, 2017: 202). Köylü ise kendi topraklarını kullanarak yeterli gelire sahip olamadığı için büyük toprak sahiplerinin veya ağaların topraklarında genellikle kendi imkânları ölçüsünde yaptıkları üretimin yarısını vermek suretiyle yani ortakçılık yaparak geçimlerini sağlamak durumunda kalmışlardır (Köymen, 2009: 27-28).

Çiftçiyi toprak sahibi yapmaya yönelik yoğun çalışmalarla birlikte yapılması gereken ilk Anayasa değişikliği teklifi 1937 Şubat'ında gündeme getirildi. Anayasa değişikliği için verilen önerenin gerekçesinde çiftçinin hizmetçilikten kurtarılması gerektiği vurgulanmış, yapılacak değişikliğin İnkılapçı Türkiye'nin temel siyasetinin gereği olduğu dile getirilmiştir. Hükümet, gerçekleştirilen görüşmelerde meseleyi Kemalist devrimlerin özünü güvenceye alacak temel bir reform olarak ortaya koymuştur (Tezel, 2015: 458). Neticede 1937 Şubatında Anayasanın 74. maddesine “Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur.” ibaresi eklenmiştir (BCA, 490-01-5-26-30; Resmi Gazete, 13 Şubat 1937: 7659; Tekeli ve İlkin, 2014: 151).

Bu süreçteki önemli gelişmelerden bir tanesi de Avrupa'daki deneyimlerden de yararlanmak suretiyle “Zirai Islahat Kanun Layihası”nın hazırlanmasıdır (Tekeli ve İlkin, 2014: 154). Proje ile ilgili çalışmalar 1938 yılında devam etse de İkinci Dünya Savaşı bu çalışmaların aksamasına neden olacaktır (Tezel, 2015: 459). Toprak meselesi,

Saraçoğlu'nun gerek 1942'de ve gerekse de 1943'te göreve gelen hükümetlerinin programlarında da önemli bir görev olarak ele alınmıştır. Ancak daha çok devlete ait toprakların dağıtılması olarak ele alınırken şahıslara ait toprakların dağıtımını önerilmemiştir. İnönü tarafından da toprak reformuna dair çalışmaların yapılacağına ilişkin mesajların verildiği anlaşılmaktadır (Dokuyan, 2013b: 129-130). Anlaşılan odur ki Hükümet savaş yıllarında bu çalışmaları sessiz olarak devam ettirmiştir. Tarım Bakanlığınca hazır hale getirilmiş reform tasarısının savaşın bittiği günlerde Meclis'e sunulması, konunun ilk fırsatta ele alınmak üzere saklı tutulduğunu göstermektedir (Tezel, 2015: 459-460).

Çiftçiye topraklandırmak için çıkarılacak kanunun içeriği hakkında öne çıkan görüşler şu şekildedir: Toprağı olmayan veya yetmeyenlere toprak sağlanacak, toprakların fazlaca küçülmesi de önlenecektir. Toprak sahibi olan ya da olacak olanların üretim aracı konusunda desteklenmesi sağlanarak toprakların işletilmesinin önü açılacaktır. Üretimde devamlılık ve verim artışı gerçekleştirilecektir. Büyük toprak sahiplerinin etkinliği azaltılacaktır. Tarımdan elde edilen artı gelirler sanayi yatırımlarına kaydırılacaktır. Köylünün toprağa bağlanması sağlanarak sosyal denge tekrar yerine oturtulacaktır. Dağıtımda öncelik devlete, belediyelere, özel idareye ve köylere ait olan atıl durumdaki topraklara verilecektir. Önemli amaçları ihtiva eden bu proje, hem CHP'nin içinden hem de dışından ciddi bir muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş ekonomisi uygulamaları ile zaten gergin halde bulunan eşraf takımı ile devlet arasındaki gerginlik biraz daha artmıştır. Büyük toprak sahibi ya da toprak ağaları, kanunun etkisiz bir şekilde uygulamaya konulması için büyük çaba harcamışlardır. Meclis'te, CHP'li olup da Toprak Kanunu hazırlıklarına karşı çıkan üç toprak ağası dikkat çekmektedir. Ege'den Adnan Menderes, Çukurova'dan Cavit Oral ve Eskişehir'den Emin Sazak bu üç isimdir. Oral meseleye bilimsel açıdan yaklaşarak kanunun çıkarılmasına karşı çıkmıştır. Sazak ise tam bir toprak ağası duruşu sergilerken, köylü için ağanın önemine vurgu yapmıştır. Muhalif kanadın en etkili ismi Menderes'e göre ise hazırlanmakta olan kanun tasarısı faşist bir niteliktedir ve toprağın dağıtılması ile toprağın emniyeti kalmayacaktır (Dokuyan, 2013b: 130-132). Menderes ve Sazak'ın başını çektiği muhalefet ile kanunu savunan kitle arasında şiddetli tartışmalar yaşanacaktır. Kanunun tartışıldığı görüşmelerde ilginç diyaloglar da kayıtlara geçmiştir. Örneğin bir tartışmada, tasarıyı hazırlayan Tarım Bakanı Raşit Hatipoğlu ile toprak ağası ve Eskişehir Milletvekili Emin Sazak arasında şu konuşma geçer:

“– Tasarıyı geri al. Sen bunu İnönü'nün emriyle yapıyorsun. Tasarı geri alınırsa Beylikköprü'deki 30 bin dönümü hibe ediyorum.

- Kanunla alsak ne olur?
- Kanunla olmaz. Devlet araziye zorla alırsa Eskişehir havalisinde Emin Sazak ölür. (...) Ben köyde karısı ölene tekrar yardım eder, evlendiririm. Öküzü ölene öküz alıveririm. Biz yüze gelmiş insanlarız, bu düzeni bozarsanız, vallahi arkadaşlar, kıyamete kadar size memleket beddua eder.” (Önal, 2010: 12).

Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan tasarı Bakanlar Kurulunca benimsendikten sonra 17 Ocak 1945 tarihinde Meclis’e sunulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014: 157). 19 Ocak 1945’te ise adalet, anayasa, bütçe, ekonomi, işleri, maliye, tarım ve ticaret komisyonlarından seçilen dörder üyeden oluşturulan bir komisyon Toprak Kanunu Tasarısı üzerine görüşmeler yapmış ve 3 Mayıs 1945’te hazırlanan raporu Meclis’e sunmuştur. Kanun meclise gelmeden önce son müdahaleyi İnönü yapmış, Kanun’un en önemli kısmını oluşturacak 17. maddeyi tasarıya ekletmiştir. Böylece tasarı önemli bir reform haline bürünmüştür. Bu madde ile büyük toprak sahiplerinin ellerinde bulunan verimli toprakların büyük bölümünün dağıtılması hedeflenmiştir. Madde ile verimli arazilerin olduğu bir yerde çiftçiye bırakılacak olan miktarın en fazla üç katı kadarının arazi sahibine bırakılması, geriye kalanın ise toprağı işleyen ortakçı ve tarım işçilerine dağıtılması düşünülmüştür. 17. Madde muhalefetin fazlaca sertleşmesine sebep olmuştur. Madde kanunlaştığı anda bir toprak üzerinde ortakçı, yarıcı ya da tarım işçisi olarak çalışan kişi hemen çalıştığı toprağın sahibi olacak ve tapu idareleri de bu kişilere tapularını verecektir. Maddeye göre çiftçilerin ellerindeki toprak miktarında üst sınır 5.000 dönüm olabilecektir. Toprağın yetmediği yerlerde ise 50 dönüme kadar toprak mülkiyeti sınırlandırılabilir (Dokuyan, 2013b: 132-135). Doğal olarak madde, sadece büyük miktarda toprak sahibi olanları değil, yüz dönüm üzeri toprağı olanları da rahatsız etmiştir (Sönmez, 1992: 140). Diğer taraftan toprak sahiplerinin ellerindeki arazinin büyük bölümü dağıtıldıktan sonra kalan topraklar mal sahibine pek fayda sağlayacak gibi görünmemektedir. Zira topraklar miras olarak bırakıldıklarında iyice küçülecek ve hatta kardeşler arasında husumete dahi sebep olabilecektir. Kanunu destekleyenler için ise bu girişim halkçılığın bir sonucudur. Halk köle olmaktan çıkacak ve sosyal adaletin sağlanmasına önemli destek verecektir (Dokuyan, 2013b: 135).

Kanun 14 Mayıs 1945 tarihinde Meclis’e gelmiş ve görüşülmeye başlanmıştır (TBMMD, 14 Mayıs 1945: 59-84). Hararetle devam eden görüşmelerden sonra 11 Haziran 1945 günü Meclis’te kabul edilmiştir (TBMMD, 11 Haziran 1945: 232-235). 15 Haziran 1945 tarihinde ise Resmi Gazete’de yayınlanarak 4753 kanun numarasıyla

yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 15 Haziran 1945: 8893-8897). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yürürlüğe girmiş olsa da gerçek manada hiçbir zaman hayata geçirilememiştir. Uygulamaya yönelik tüzük ise 1947 Mayıs'ında yayınlanabilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014: 179; Çolak, 1992: 255). Bu itibarla dönemin ekonomisi üzerinde doğrudan etkili olduğu söylenemez.

ÇTK'yi ele almamıza neden olan önemli bir durum, Türkiye'nin tarımsal üretim hacmi ile sektörün sahip olduğu üretim işlevidir. İncelediğimiz yıllarda ülkede tarımsal üretimi arttırmanın yolu, üretim fonksiyonunda yer alan etmenler içerisinde ikameyi zorunlu kılıyordu. Öyle ki savaş yıllarında sektörün elinde sadece 960 traktör vardı. Anlaşılmaktadır ki mülkiyet yapısını değiştirmek, üretimi arttırmanın yolu olarak pek gözükmemektedir. Diğer yandan dönem itibarıyla Türkiye'deki güncel mesele toprak sıkıntısı değil, işgücü kıtlığı, çekim hayvanlarının azlığı ve toprağın işlenmesini sağlayacak donanım eksikliğidir. Tüm bu sorunlar ekonomik problemlerle birleşince köylü sömürülmek durumunda kalmıştır. Düşük ürün fiyatları ve birtakım vergiler ise bu olumsuz yapıyı perçinlemiştir. Sermaye sıkıntılarına bağlı olarak geçilemeyen teknolojik tarım meselesi ise (traktör vb.) 1940'ların sonuna doğru giderilmeye başlanacaktır (Çolak, 1992: 256-258).

3.7. Diğer Bazı Vergi Uygulamaları

Savaş dönemi şartlarında devletin aldığı vergilerden bir tanesi de “yol vergisi” olmuştur. Karayolu çalışmalarına kaynak yaratmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında alınmaya başlanan vergi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında pek fayda sağlamasa da Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Kurtuluş savaşı yıllarında çıkarılan “Tarik Bedeli Nakdisi Kanunu” Cumhuriyet döneminde ihtiyaçlara cevap veremeyince yeni bir çalışma yapılarak 19 Ocak 1925'te “Yol Mükellefiyeti Kanunu” çıkartılmıştır. Bedeni yükümlülük esas olsa da vergi, nakdi olarak da ödenebilecektir. Kanun ile 18-60 yaş arası erkekler vergiye tabi kılınmış, sakatlığı anlaşılan yoksullar, öğrenci, asker ve altı çocuklu olanlar vergi yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır. Yükümlülük yılda 6-12 gündür. Yol yapım çalışmalarında makine kullanımı çok yaygın olmadığı için ihtiyaç duyulan bedeni yükümlülük daha çok taş kırma ve silindir çekme şeklinde gerçekleşmiştir. Vergiden kaçan yükümlülerin ise kolluk güçlerinin gözetiminde istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak vergiden istenilen verimin alınamaması üzerine 1929 tarihinde “Şose ve Köprüler Kanunu” çıkartılacaktır. Kanunun gerekçesinde dünyada ve Türkiye'deki mükellef sayıları karşılaştırılarak ülkemizdeki mükellef sayısının

arttırılması gereği üzerinde durulacaktır. Önceki kanun kaldırılmış olsa da yol vergisiyle ilgili hükümleri muhafaza edilmiş, muafiyete dair 6 çocuk sayısı 5'e indirilmiştir. Kanuna göre bedenen ödenecek yükümlülük yılda on gün olarak belirlenmiştir (Özdemir, 2013: 213, 215, 217-219, 221-222). Yıllara göre 6, 8, 12 lira olarak alınan vergi, 1947'lerden sonra 18 liraya kadar çıkmıştır (Akandere, 1998: 183).

Yol Vergisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke kaynaklarının savunma harcamalarına aktarılmasıyla askeri ihtiyaçlara hizmet eden yol yapımına önemli bir kaynak teşkil etmiştir (Özdemir, 2013: 234). 1943 yılına kadar vergi oranı aslen 4 TL idi. Ancak 1943 Haziran ayında olağanüstü şartlar öne sürülerek verginin oranı bir misli arttırılarak 8 TL olarak tespit edildi. Bu durumda ya ailenin her bir ferdi için 8 TL verilmesi ya da belirli bir süre zorunlu olarak devletin yol, köprü ve meydan yapım işlerinde çalışması gerekiyordu. Miktar genellikle ailelere özellikle de dönemin şartları içerisinde çok ağır geldiğinden bedenen çalışma şeklinde ödeniyordu. Erkeklerin bir kısmının askerde olduğu da düşünülürse yükümlülüğün köylü için ek bir yük getirdiği daha da iyi anlaşılabilir (Metinsoy, 2017: 159-160).

İkinci Dünya Savaşı içerisinde Yol Vergisi yükümlülerinden alınan vergi ile yol işlerine harcanan parayı aşağıdaki tabloda görebiliriz:

Tablo 3.13: 1939-1945 Arası Alınan Yol Vergisi'ne Karşılık Yol İşlerine Harcanan Para (Milyon)

Yıllar	Yol Vergisi	Harcanan Para
1939	11.107	7.780
1940	10.917	7.271
1941	9.997	7.944
1942	10.485	6.900
1943	21.428	14.996
1944	24.161	14.411
1945	17.261	8.859

Kaynak: Nuray Özdemir, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2013, Cilt:32, Sayı: 53, ss. 213-248, s. 234, Arzu Kaya, Türk Vergi Sistemi İçerisinde Yol Vergisi'nin Yeri ve Cumhuriyet Dönemindeki Uygulamaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 117.

Bedenen çalışamayacaklardan istenen “yol vergisi” ya da “yol parası” özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında fakir halkın ve köylünün ödeme gücünün çok üzerinde olmuştur. Ayrıca bu verginin zengin ve fakir ayrımı yapılmadan, herkesten aynı miktarda bir paranın alınması esasına yer vermesi, adaletsiz bir uygulama olmasında etkili olmuştur. Kanunla bir zenginle hatta milyonerle, ekmek ve tuz parasını bile bulamayan halk kesimleri aynı oranda bir vergi ödemekle yükümlü kılınmışlardır. Parası olanlar zorlanmadan yükümlülüklerinden kurtulurlarken, az gelirli vatandaşlar

yani geniş halk yığınları vergilerini ödemek noktasında çok zorlanmışlardır. Neticede çok defa nakdi olarak ödeyemedikleri için bedenlen çalışarak ödemek durumunda kalmışlardır. Diğer taraftan uygulama, yapılan yollardan istifade edilmesi yönüyle de pratikte köylü lehine pek bir fayda sağlamamıştır. Zenginler atı, arabası ya da otomobili ile yapılan yollardan istifade ederken köylü belki de yılda birkaç kez şehre inmek için istifade etmiştir (Akandere, 1998: 183-185). Yol vergisinin kazanç oranı üzerinden alınmasını savunan Refik Halid Karay, köşesinde şu ilginç cümlelere yer vermiştir:

“Hem, zaten bilirsiniz ki, kesesinde parası bol olanın yürüyüşü gerçekten başkadır; öyle ki tuttuğunu kopardığı gibi bastığını da ezer ve çökertir. Cebi delik ise ürkektir; adımlarını kabil değil öteki kadar sert ve sağlam atamaz, bundan dolayı da yolları kolay kolay aşındıramaz. Halis İngiliz köselesinin kendisi aşınmayıp daha ziyade yeri aşındırdığına şüphe yoktur. Yoksul adamın tabanı asfaltı değil, asfalt onun tabanını eritir. Yürümekten zarar eden fakirlerdir. Hele kaldırımlar bozuk olursa -ki böylelerinin mahallesinde çok defa yollar bakımsızdır- o noktadan belediye fakirden yol vergisi almak nerede, ona tazminat veya bedava kundura bile verse yeridir.” (Tan, 5 Ağustos 1942).

İş gücü sıkıntısının had safhada yaşandığı bu yıllarda köylünün işini bırakıp yol yapımında çalışması, üretimin azalmasında etkili olan unsurlar arasında da görülmüştür (Karabulut, 2015: 77). Halkı maddi olarak çok fazla zorlaması ve İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesi üzerine yol vergisinin nakdi bedeli tekrar 4 TL’ye indirilmiştir (Özdemir, 2013: 235).

Dönem içerisinde kırsal kesimin üstündeki önemli yüklerden biri de “Hayvan Vergisi” olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesi uygulanan vergiye savaş yılları içerisinde de devam edilmiştir. Ancak Savaş ekonomisi uygulamaları hayvan vergisini de etkilemiş, özellikle at ve katır gibi askeri amaçlarla da kullanılan hayvanların vergi miktarlarında ciddi artışlar yaşanmıştır (Karabulut, 2015: 76). Artışları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 3.14: 1938, 1941 ve 1942-1945 Yıllarında Hayvan Vergileri (Kuruş)

Türü	1938	1941	1942-1945
Merinos Koyunu	20	30	40
Tiftik Keçisi	25	35	45
Koyun ve Kıl Keçisi	40	60	80
Siğır	35	35	45
Manda	75	100	125
Deve ve Domuz	100	125	150
At (Aygır Kısarak), Katır	-	10	125
Eşek	-	10	25

Kaynak: Pakize Çoban Karabulut, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Köylüsünün Sosyo-Ekonomik Durumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2015, s. 76.

Hayvan vergisi ile savaş yılları boyunca kıt kanaat geçinen kırsal kesimden istikrarlı bir şekilde hazineye 150.000.000 TL gibi hiç de azımsanmayacak miktarda katkı sağlanmıştır (Kayra, 2018: 219).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında milli savunma amaçlı bir diğer gelir kalemi ise şekerden alınan vergi olmuştur. Savaş öncesinde de istihlak vergisi alınan maddelerden olan şekerin vergisine dair 1935 ve 1937’de bir takım düzenlemeler yapıldı. Savaş döneminde ise şeker fiyatına ilk zam 1940’ta yapılacak, 1941 ve 1942 yıllarında da bu zamlar devam edecektir. 14 Kasım 1942’den itibaren fabrikalarda şekerin toptan fiyatı, ambalaj masrafları hariç kristal şekerde 480 kuruş/kilo, küp şekerde 500 kuruş/kilo olarak ilan edilmişti. 1943 yılında, 400 numaralı koordinasyon heyeti kararıyla şekerin fiyat düzeyi daha da yükseltilmiş, 15 Ocak 1943 tarihinde kabul edilen 4385 sayılı yasayla da kilo başına kesme şekerde 417,5 kuruş, toz şekerde 400 kuruş yirmi para ek tüketim vergisi getirilmiştir. Muhtemelen toplumda artan tepkiler üzerine, 30 Nisan 1943 tarihinde kilo başına fabrika teslim fiyatı kesme şekerde 238 kuruş, toz şekerde 235 kuruş olarak belirlenmiş ve alınmakta olan ek tüketim vergisi kesme ve toz şekerde kilo başına 135 kuruşa indirilmiştir. Dönem içerisinde milli savunma amaçlı olarak şekerden alınan ek vergi 1944 yılında 72.361 TL, 1945 yılında 40.018 TL olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2016: 38, 59-60).

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Savaş, tarihin ilk dönemlerinden itibaren var olan ve devlet hayatını her açıdan etkileyen bir olgu olmuştur. Ancak, endüstri devriminden sonra yeni bir boyut kazanan savaş olgusu, kazandığı “total harp” niteliği ile üstesinden gelinmesi zorlaşan bir hal almıştır. Ortaya çıkan en önemli yapısal sorun ise “savaşın finansmanı” olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ilk defa hissedilmeye başlanan bu sorun, İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlet ve toplum hayatını derinden etkilemiş, mevcut kurumlar, teşkilatlar, iktisadi yapılanmalar ve önlemler yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, “savaş ekonomisi” olarak adlandırılan ve kendine özgü uygulama prensiplerini ihtiva eden bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu anlamda savaş ekonomisi kavramı Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında netlik kazanmış ve çok daha katı bir şekilde tüm dünyada savaşan ya da savaşmayan ülkelerde uygulanır olmuştur. Hükümetler, kapsamlı bir hal alan savaş giderlerinin karşılanmasına yönelik liberal politikalarından daha çok, müdahaleci iktisat anlayışlarına doğru yönelmeye başlamışlardır. Tüm piyasa dinamikleri kontrol altına alınmaya çalışılırken, başta askeri ve iâşe meseleleri olmak üzere hemen hemen ekonomi ile ilgili tüm yapılara müdahale edilmeye başlanmıştır. İthalat ve ihracata ait problemler, bozulan arz-talep dengesi, üretim ve tüketim sorunları, artan iâşe ihtiyaçlarının giderilmesi, sektörler arası kaynak dağılımının gerçekleştirilmesi, vurgunculukla mücadele, fiyatların kontrol altına alınmaya çalışılması, enflasyon ve yoksulluk gibi temel sorunlar giderilmeye çalışılırken, topyekûn savaşın bir gereği olarak ortaya çıkan savaş ekonomisi doğrultusunda olağanüstü önlemler alınmak durumunda kalınmıştır. İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye’si bu olağanüstü önlemlerin alındığı, savaş ekonomisinin aktif bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı yıllar olmuştur.

Ülkemizde savaş ekonomisi ilk defa Birinci Dünya Savaşı yıllarında devletçi bir ekonomik anlayışla uygulanmıştır. Gümrük oranları değiştirilirken, fiyat artışları kontrol edilmeye çalışılmıştır.

Narh ve karne usulü kullanılmış, kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Kurtuluş Savaşı yılları ise savaş ekonomisinin yokluklar içerisinde uygulanmak zorunda olduğu yıllar olarak tarihe geçmiştir. Mali sahada çıkarılan kanunların fazlalığı ve özellikle Tekâlifî Milliye Emirleri bu uygulamaların en önemli örnekleri olmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti yokluklar içerisinde kurulmuş, kuruluşu ile beraber ekonomik alandaki çalışmaları ile dikkat çekmiştir. İlk ciddi program İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya çıkmış, kalkınmanın özel teşebbüse dayanması, devlet tarafından özel teşebbüsün korunması ve milliyetçi bir yaklaşım benimsenmiş, önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1930'lara kadar devam eden liberal ağırlıklı iktisat politikaları 1930'lardan sonra yerini özellikle de 1929 Dünya Ekonomik Buhranı dolayısıyla devletçi politikalarla bırakmıştır. Lozan'daki iktisadi bağımsızlığımızı sınırlayan hükümlerin kalkmış olması da bu değişimde etkili olmuştur. Devletçi tavır özellikle millileştirmelerde ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında çok belirleyici olmuştur. BBYSP ekonomide ciddi gelişmeler yaşanmasını sağlamış, sanayi sektörü hızlı bir büyüme evresine girmiştir. Ancak yapılan çalışmalar ve BBYSP'nin tüm olumlu sonuçlarına rağmen ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı, savaşın dışında kalmayı başarmış olsa da Türkiye'yi fazlasıyla etkilemiştir. Mali disiplin başta olmak üzere ülkedeki tüm denge ve değerler değişmiş, hiç hazır olmasa da Türkiye, savaş ekonomisinin tüm ağırlıklarını hissetmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkelerin tüm fertleriyle mücadele etmek durumunda kaldıkları bir ortamda, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye de de hükümetler savaş ekonomisi prensiplerini uygulamışlar, bunu yaparken de savaş ekonomisinin kendilerine verdikleri hukuki ve fiili yetkileri üst perdeden kullanmışlardır. Bu anlamda Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yılları, savaşın etkilerinin azami derecede hissedildiği ve çok keskin kararların alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Eleştirilmiş ve zaman zaman da eleştirilen bu keskin kararların, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de uygulamaya konulan savaş ekonomisinin temel teorik dinamikleri yanı sıra dönemin şartları itibarıyla da değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de savaşın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı yıllarda savaş ekonomisine yönelik birtakım çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir ürünü olarak kabul edebileceğimiz Milli Korunma Kanunu Refik Saydam döneminde hazırlanmıştır. Milli Korunma Kanunu, yapılan değişikliklerle de beraber, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de hayata geçirilen hemen hemen tüm savaş ekonomisi uygulamalarının ana hukuki dayanağı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yılları, Türk ekonomisine özellikle dış ticaret hacminin %5'lere düşmesiyle otarşik bir yapının egemen olduğu yıllar olmuştur. Ülke kendi kendine yetmek durumunda kalmıştır. Ancak ülkenin mevcut ekonomik potansiyeli bu yapının kurulması noktasında dönemin hükümetlerini oldukça zorlamıştır. Osmanlı Devleti'nden önemli bir ekonomik miras alınamadığı gibi, Cumhuriyet'in kurulması ile başlayan ekonomik atılım çalışmaları ise çıkan savaş ile beraber rafa kaldırılmıştır. Ülke hala ciddi olarak bir tarım ülkesidir ve tarım sektörü de ortaya çıkan savaş ve savaş ekonomisi uygulamaları neticesinde ağır şekilde yaralanmıştır. Ele aldığımız dönemde diğer sektörler bir yana, askeri kaygılarla kırsaldan çekilen ve bir milyonu fazlasıyla aşan üretici iş gücü, tarımsal üretimde kayda değer düşüşler doğurmuştur. Düşüşlerle beraber dönemin en temel sorunlarından biri haline gelen iâşe sorunlarının tırmanması kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan iâşe sorunlarında en önemli faktör kuşkusuz ki savaş yıllarında üretim hacminin düşük olmasıdır. Ancak piyasa dinamiklerini bozan ve sorunun etkili şekilde hissedilmesini sağlayan önemli bir gelişme de büyük bir ordunun beslenmesi durumudur ki başta gıda olmak üzere iktisadi yapıyı ciddi olarak bozmuştur. Dış ticaretteki tıkanıklık, üretimden çekilen önemli bir askeri nüfus ve bu nüfusun tüketici özelliğinin fazla olması ihtiyaçların giderilmesi noktasında dönemin hükümetlerini çok zorlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'yi zorlayan önemli meselelerden bir tanesi de muhakkak ki ihtikâr sorunları olmuştur. Dış ticarete yaşanan durağanlık ve üretim düşüklüğü gibi temel sıkıntılardan dolayı tüketim maddelerinin azaldığı bir ortamda talebin artarak devam etmesi, vurguncular için elverişli bir ortam oluşturmıştır. Vurguncular, olağanüstü şartları kendi çıkarları için değerlendirme peşinde, yüksek fiyatlarla üreticiden topladıkları malları çok daha yüksek fiyatlarla satışı çıkarmışlardır. İhtikâr sorunları Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi dönemin temel savaş ekonomisi uygulamalarının en önemli sebeplerden olmuş, savaş yılları boyunca devam etmiş, alınan caydırıcı önlemlere rağmen kesin olarak çözülememiştir.

Savaşın ilk yıllarında Başbakanlık görevini yürüten Refik Saydam'ın ölümü üzerine bu göreve gelen Şükrü Saraçoğlu'nun, ekonomi politikasında bir takım değişikliklere giderek, üretimi arttırmak ve vurgunculuğun önünü almak amacıyla sıkı devlet denetimini terk ettiği görülmektedir. Birinci Saraçoğlu Hükümeti döneminde daha net görülen bu değişiklikler kısmen de olsa İkinci Saraçoğlu Hükümeti döneminde zayıflayacaktır. Sıkı devlet kontrolünden uzaklaşılsa da beklenen başarıların elde

edilememiş olması ve özellikle tırmanan enflasyon bu geriye dönüşte etkili olmuş, VVK ve TMVK gibi tepkisel politikaların üretilmesine sebebiyet vermiştir.

Milli Korunma Kanunu, Saraçoğlu döneminde Saydam dönemine kıyasla daha liberal bir yorumla uygulanmaya çalışılmıştır. Gerek Saydam ve gerekse de Saraçoğlu dönemlerinde aktif bir savaş ekonomisi programı yürütmek amacıyla kullanılan MKK'den istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu durumda yapısal sorunlar, gerekli önlemlerin alınamamış olması, mevcut ekonomik sorunların özellikle savaş şartlarında iyice artması etkili olmuştur. Örneğin savaş şartlarında yoğun olarak karşımıza çıkan vurgunculuk faaliyetlerinin fiyatların çok fazla artmasında etkili olduğu görülmüştür. Muhtekirlerin çok fazla mal alarak stok yapmaları piyasalardaki mal arzını düşürmüş, fiyatlar da kaçınılmaz olarak artmıştır. Böylece karaborsanın varlığı devletin belirlediği fiyatları etkisiz kılmıştır. Piyasalardaki bu olumsuzluk İkinci Saraçoğlu Hükümeti döneminde en büyük tüketici haline gelen ordunun ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması yolunun seçilmesinde etkili olmuş, bu da devletin piyasaya müdahalesini arttırmıştır.

Savaş ekonomisi prensipleri içerisinde sıkça kullanıldığını gördüğümüz karne uygulaması, Türkiye'de de savaş yıllarında ekmek başta olmak üzere temel gıda maddelerinin halka ulaşmasını sağlamak amacıyla uygulanmıştır. Ancak karne uygulamasında devlet-toplum birlikteliği sağlanamadığı için fiyatların aşırı yükselmesinin önlenmesi dışında yeterli olumlu sonuçlar elde edilememiştir. Bunda en önemli sebep kuşkusuz ki yolsuzluklar ve suiistimaller olmuştur. Bunun yanında devletin gerek bütünleşme ve gerekse teşkilatlanma noktasında gösterdiği zafiyetler de sorunun önemli derecede aşılamamasında etkilidir. Vurgunculuk faaliyetleri ise dönem içindeki birçok meselede olduğu gibi bu konuda da olumsuzlukların önemli sebeplerinden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'sinde savaş ekonomisi uygulamaları açısından, başta askeri giderler olmak üzere devlet giderlerinin karşılanması noktasında başvuru en önemli yollardan birisi vergiler olmuştur. Hayata geçirilen Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi olağanüstü vergilerin yanında, mevcut bazı vergilerin oranlarında da artışlara gidilmiştir. Özellikle olağanüstü vergilerden savaşın finansmanını karşılamak noktasında önemli oranda istifade edildiğini söylemek mümkündür. Vergi uygulamalarının yaptıkları bu katkıların yanında, başta az ve sabit gelirli olmak üzere toplum kesimlerinde derin yaralar açtığı da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Varlık Vergisi'nin ve gerekse Toprak Mahsulleri

Vergisi'nin askeri harcamaların karşılanmasında, bütçe açıklarının kapatılmasında ve iâşe sorunlarının giderilmesinde yaptıkları katkı önemli olmuştur. Aynı zamanda özellikle bu iki vergi fazlaca tartışılmıştır. Kendi kendine yetmeye çalışan bir devletin bu gibi olağanüstü vergi uygulamalarına başvurması elbette ki dönemin şartları gereği normal karşılanmalıdır. Başta Saraçoğlu olmak üzere yöneticiler, bu vergi uygulamalarının ve mevcut vergi oranlarının arttırılmasının toplumun tüm kesimlerine önemli yükler getireceklerinin elbette ki farkındadırlar. Ancak ülkenin ekonomik olarak böylesine olağanüstü dönemleri karşılayacak güce ulaşmamış olması, iktisadi sıkıntıların alıp başını gitmesi, savaş zenginlerinin hızlı bir şekilde artması, bir türlü önlenemeyen karaborsacılık, servet dağılımının bozulması ve yoksulluğun artması gibi hayati sorunlar bu uygulamaları kaçınılmaz kılmıştır. Bir şekilde savaşa girmeden Türkiye'yi ayakta tutmak ana hedef olarak benimsenmiş, bu amaca ulaşmak için de katı savaş ekonomisi uygulamalarını doğru bulmuşlar ve uygulamışlardır. Asıl etkisini gayrimüslim azınlıklar üzerinde gösteren ve ticari hayatın gayrimüslimler aleyhine el değişiminde kısmen de olsa etkili olan Varlık Vergisi ile aşırı kazançlara sahip büyük çiftçilere yönelik düşünülse de uygulamada ayırım gözetmeyen Toprak Mahsulleri Vergisi'nin yanında bu dönemdeki Yol ve Hayvan Vergisi uygulamaları da işçi ve köylü gibi dar gelirliiler üzerinde yıpratıcı etkiler bırakmıştır. Netice itibarıyla vergi uygulamalarının mükelleflerce hoş karşılanmadığı açık olmakla beraber, uygulamaların asıl yükünü çekenler dar gelirliiler olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yeni yatırımlar yapmak ya da ekonomik olarak büyümekten ziyade askeri masrafları karşılamak, iâşe problemlerini gidermek, fiyat artışlarını önlemek, ihtikâra mani olmak, geniş halk yığınları yoksulluk sınırında yaşarken bolluk içinde yaşayan savaş zenginlerinin yol açtığı sosyal adaletsizlikleri düzeltmek gibi ciddi sorunlara çare bulmaya çalışmıştır. Doğal olarak savaş yılları, olağanüstü ekonomik uygulamalara sahne olan yıllardır. Ancak unutulmamalıdır ki bu yıllar, devletin ekonomik gücü ve teşkilatlanma kabiliyeti açısından çok da yeterli olmadığı yıllardır. Özellikle bu yapısal eksiklikler, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu zor yıllarda çok daha fazla hissedilmiştir.

KAYNAKLAR

- Akar, Rıdvan (1992). *Varlık Vergisi Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*. 1. baskı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Akar, Rıdvan (2009). *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. 1. baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akandere, Osman (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akalın, Cüneyt (2005). Varlık Vergisi'ne Yabancı Tanıklar, *Mülkiye Dergisi*, 29(2), 159-182.
- Akbaygil, Işıl (1985). *Harp Ekonomisi*. Sanayi Seferberliğinin Planlanması. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Akbay, Muvaffak (1943). Harp Finansman Tekniği (Almanya, İngiltere). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 254-308.
- Akman, Şefik Taylan ve Akman, İnci Solak (2011). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 73-91.
- Aksanyar, Necati ve Biçer, Murat (2008). II. Dünya Savaşı'nda Çıkarılan Varlık Vergisi'nin Türk Basınında ve Kamuoyunda Yansımaları (11 Kasım 1942-15 Mart 1944). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 21.
- Aktar, Ayhan (2018). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. 13. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altay, N. Oğuzhan (2000). Türkiye'de İktisadi Dönüşümlerin Sosyo-Ekonomik Sonuçları Üzerine Bir Deneme. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(2), 42-68.

- Arar, İsmail (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*. İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Aslan, Mahmut (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Avcıoğlu, Doğan (2017). *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın*. 3. baskı. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi
- Aybars, Ergün (1995). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*. 4. baskı. Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1968). *İkinci Adam*. Cilt: 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Mehmet Korkut (2018). Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 289-311.
- Aysan, Mustafa A. (1988). *Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Modeli, Atatürkçülük*. (İkinci Kitap). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şükrü, Baban Zade (1939). Milli Korunma Kanunu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 0(1), 318-329.
- Bakar, Bülent (2013). İstanbul’da Ekmek Karnesi Uygulaması Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12(24), 1-60.
- Barutçu, Faik Ahmet (1977). *Siyasi Anılar (1939-1954)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Baş, Hakan (2006). *Varlık Vergisi’nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başar, Suad (1946). Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 7(1-4), 88-107.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA. 030/01/11/63/2

BCA. 030/10/14/80/7

BCA. 030/01/54/328/1

BCA. 030/01/11/63/4

BCA. 030/18/01/02/103/73/4
 BCA. 030/18/01/02/104/5/20
 BCA. 030/18/01/02/109/55/2
 BCA. 030/18/01/02/108/42/20
 BCA. 030/01/11/63/3
 BCA. 030/18/01/02/100/110/14
 BCA. 030/10/135/971/23
 BCA. 030/18/01/02/100/110/17
 BCA. 030/18/01/02/101/10/19
 BCA. 030/18/01/02/102/58/12
 BCA. 030/18/01/02/100/113/17
 BCA. 030/10/135/971/24
 BCA. 030/10/86/569/8
 BCA. 030/10/85/560/19
 BCA. 030/18/01/02/103/73/15
 BCA. 030/18/01/02/102/56/13
 BCA, 490/01/5/26/30

Baydar, Ertuğrul (1978). *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978-195, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Bengi, Hüsnü (1945). *Milli Korunma Kanun ve Kararları*. İkinci Kitap, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

Boratav, Korkut (2006). *Türkiye’de Devletçilik*. 2. baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. 8. baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Buluş, Abdülkadir (2003). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. 1. baskı. Konya: Tablet Kitabevi.

Burak, Durdu Mehmet (2008). Camilla JacQuart’ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 16(1), 221-236.

- Cem, İsmail (1989). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. 11. baskı. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cihan, Erol (1985). *Harp Ekonomisi*. Hukuk Düzeni İle Harp Ekonomisi İlişkileri. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Cillov, Haluk (1970). *Türkiye Ekonomisi*. 3. baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1497.
- Coşar, Nevin (2004). *Kriz Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)*. 1. baskı. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Coşkuner, Kerem (2011). *Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması. Savaş Ekonomisi ve Piyasa Yönetimi: II. Dünya Savaşı’nda İhtikâr ve İaşe Sorununa Karşı Çözümler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çavdar, Tefik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. 1. baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çetinoğlu, Ali Sait (2009). *Varlık Vergisi 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosit*. 1. baskı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Çolak, Ö. Faruk (1992). *Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellioğlu, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 11. baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dokuyan, Sabit (2013a). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması. *Turkish Studies*, 8(5), 193-210.
- Dokuyan, Sabit (2013b). *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo-Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın)*. Cilt: 2, 1. baskı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dokuyan, Sabit (2014). Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 23-55.
- Duru, Cihan (1981). Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler. *Maliye Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 259-288.

- Eldem, Vedat (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergin, Feridun (1943a). *Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ergin, Feridun (1943b). Türkiye Harp Maliyesi 1939-1942. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4(2), 148-170.
- Ergin, Feridun (1986). Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(7), 59-84.
- Erkal, Mustafa E. (1985). *Harp Ekonomisi*. Harp Sosyolojisi. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Ergun, Recep O. (1985). *Harp Ekonomisi*. Harp Ekonomisi. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Ertan, Mehmet (2018). Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar mıydı?. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 239-256.
- Fındley, Carter V. (2017). *Modern Türkiye Tarihi İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. Çev. Güneş Ayas, 6. baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fischer, Guido (1940). *Milli Müdafaa Ekonomisi Prensipleri ve Teorileri*. Çev. B. T. Şaman, Harp Okulu Basımevi.
- Friedman, Irving S. (1975). *Enflasyon*. Çev. Haluk F. Gürsel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gazete arşivleri; Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tasviri Efkar, Ulus, Vakit, Vatan.
- Gülerman. Adnan (1987). *Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Yapısı*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Gökbunar, Ali Rıza ve Kahriman, Hamza (2014). *Karneli Yıllar Bir Savaş Maliyesi Uygulaması*, 1. baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, Dilek Göze ve Durgun, Ayşe (2009). 1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19, 233-249.

- Güçlü, Muhammed (2019). *Varlık Vergisi*. 1. baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İleri, Turgut (2018). II. Dünya Savaşı Yıllarında İzlenen Ekonomi Politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(19), 302-316.
- İlkin, Akın (1985a). *Harp Ekonomisi*. Enflasyonun Etkileri. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- İlkin, Akın (1985b). *Harp Ekonomisi*. Merkez Bankası Kaynaklarının Harp Finansmanında Kullanılması. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- İnce, Erdal (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13, 59-78.
- İnci, İbrahim (2009). 1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 1,109-130.
- İnci, İbrahim (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 269-288.
- Kaya, Arzu (2011). *Türk Vergi Sistemi İçerisinde Yol Vergisi'nin Yeri ve Cumhuriyet Dönemindeki Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayra, Cahit (2018). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. 6. baskı. İstanbul: Tarihçi Kitabevi Yayınları.
- Karabekir, Kâzım (2017). *Günlükler (1906-1948)*. 2. baskı. Cilt: 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabulut, Kerem (2005). 11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27, 325-339.
- Karabulut, Pakize Çoban (2015). *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Köylüsünün Sosyo-Ekonomik Durumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karpat, Kemal H. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. 9. baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2011). *Türkiye Ekonomisi*. 24. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Çağlar (2017). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. 21. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızılkaya, Ahmet (2016). Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(12), 85-95.
- Koçak, Cemil (1986). Karneli Yıllar. *Tarih ve Toplum Dergisi*. İletişim Yayınları, Ocak Sayısı
- Koçak, Cemil (2017). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. 7. baskı. Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (2018). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. 8. baskı. Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köymen, Oya (2009). Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar. *Mülkiye Dergisi*, 33(262), 25-39.
- Kurtbek, Seyfi (1942). *Harp ve Ekonomi*. İstanbul: İnsel Kitabevi.
- Lewis, Bernard (2015). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev. Boğaç Babür Turna, 8. baskı. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ludendorff, Erich von (2017). *Topyekûn Harp*. Çev. Aynur Onur Çifci – Erhan Çifci, 1. baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- May, Hakkı Mümin (2009). Kurtuluş Savaşı’nın Finansmanı. *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 133.
- Metinsoy, Murat (2017). *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. 2. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Metintaş, Mustafa Yahya ve Kayıran, Mehmet (2008). Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 155-184.
- Müderrişoğlu, Alptekin (2013). *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*. 2. baskı. Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası.
- Nadi, Nadir (1964). *Perde Aralığından*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

- Neumark, Fritz (1937). *Harp Ekonomisi Harp Ekonomisinin Esas Meseleleri ve İstatistiğin Ekonomik Seferberlik Planında Ehemmiyeti*. Çev. Sabri F. Ülgener, İstanbul: Aydınlık Basımevi.
- Nutuk (1993a). Cilt: 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nutuk (1993b). Cilt: 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ökte, Faik (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Önal, Nevzat Evrim (2010). Türkiye'nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*. 5(12), 6-20.
- Özbil, Alev (2015). *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Özdemir, Nuray (2013). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 213-248.
- Özer, Sevilay (2011). II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, 215-234.
- Özer, Sevilay (2012). II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 31-49.
- Öymen, Altan (2018). *Bir Dönem Bir Çocuk*, 15. baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Pamuk, Şevket (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme*. 2. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. 9. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İlker (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. 1. baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Pur, Hüseyin Perviz (2007). *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Resmi Yayınlar

T. C. Resmi Gazete
TBMM Zabıt Cerideleri
TBMM Tutanak Dergisi
Ayın Tarihi 1942, 1943

Bali, Rıfat N., (2016). *Varlık Vergisi Hatıralar-Tanıklıklar*. 2. baskı. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Samhaber, Ernest (1944). *Birinci ve İkinci Cihan Harplerinde Ekonomi Siyasetleri*. Çev. Mustafa Elmalı, İstanbul: Aydınlık Basımevi.

Sarc, Ömer Celal (1939). *Harp ve Ekonomi*. İstanbul: Kenan Basımevi.

Savaş, Vural (1985). *Harp Ekonomisi*. Fiyat Kontrolleri ve Tüketime Sınırlandırılması. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Sofracı, İhsan Erdem (2013). Tarihsel Perspektiften Varlık Vergisi Uygulamasına Bir Bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(1), 317-334.

Sönmez, Osman (1992). *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin İktisadi Politikası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sönmez, Şinasi (2011). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 47, 599-629.

Sur, Fadıl Hakkı (1944). Kamu Borçlarının Doğuşu. *Anakara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2-3), 156-174.

Suvla, Refii Şükrü (1940). *CHP Konferanslar Serisi*, Harpta Devlet Ekonomisi. Kitap 15.

Şahin, Necmettin ve Yılmaz, Akif (2015). *Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*. İzmir: Vergi Müfettişleri Derneği Yayınevi.

Şener, Sefer (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7) 2004 / 1, 73-92.

- Şireli, Aykut ve Şireli, Nurhayat (1985a). *Harp Ekonomisi*. Harp Ekonomisi Planlamasında Karşılaşılabilecek Belli Başlı Güçlükler. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Şireli, Aykut ve Şireli, Nurhayat (1985b). *Harp Ekonomisi*. Harp Ekonomisi Planlamasına Tabi Olan Unsurlar. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Tansel, Selahattin (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt: 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2262, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tanyeli, Cevdet (1985). *Harp Ekonomisi*. Harp ve Ekonomi İlişkileri. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: Sanem Matbaası.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1994). *Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 10. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2014). *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. 1. baskı. Cilt: 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2016). *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. 2. baskı. Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekelioğlu, Yavuz (2010). Toprak Reformu ve Türkiye Uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (19) 2010, 43-80.
- Tezel, Yahya S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*. 1. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Timur, Taner (2018). *Türk Devrimi ve Sonrası*. 8. baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tokgöz, Erdinç (2004). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. 7. baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Toprak, Zafer (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer (2003). *İttihad Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*. 1. Baskı. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Tökin, İsmail Husrev (1940). *Müdafaa Ekonomisi*. Ankara: Akba Kitabevi.

- Tuğluoğlu, Fatih (2001). Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, 353-373.
- Turhan, Salih (1985). *Harp Ekonomisi*. Harp Finansmanının Teorik Esasları. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Türk, İsmail (1961). *İktisadi Kalkınmanın Finansmanında Vergi Politikası*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı: 125-107, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ulusoy, Melek (2010). *Milli Korunma Kanunu Çıkarılma Amacı Sosyo-Ekonomik Etki ve Sonuçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uran, Hilmi (2017). *Meşrutiyet Tek Parti Çok Parti Hatıralarım*. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Us, Asım (2012). *Hatıra Notları*. 1. Baskı. İstanbul: Kitabevi.
- Varlık, Ali Bilgin (2013). Varlık, Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2), 114-129.
- Vural, İstiklâl Yaşar (2008). Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 20, 77-114.
- Yalçın, Osman (2012). Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 1/1, 313-354.
- Yaman, Ahmet Emin (1993). Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 3(12), 417-429.
- Yaşa, Memduh (1981). *Devlet Borçları*. 3. baskı. İstanbul: Has Kutulmuş Matbaası.
- Yazgan, Turan (1985). *Harp Ekonomisi*. İnsan Gücü. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Yerasimos, Stefanos (1976). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3- I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*. 1. Baskı. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yeşilyurt, Şahin (2016). Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 293-310.

Yetkin, Çetin (1983). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. 1. Baskı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Yurtoğlu, Nadir (2018). II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Ziraî Kombinalar Tarihi Hakkında Bir İnceleme (1937-1949). *History Studies International Journal Of History*, 10(4), 219-242.

Zürcher, Erik Jan (2013). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner, 28. Baskı. İstanbul İletişim Yayınları

EKLER

Ek 1: Şükrü Saraçoğlu'nun teşkil edilen yeni kabine dolayısıyla 5 Ağustos 1942 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşma (BCA 030-01-11-63-2).

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GAMERİYET ARŞİVİ

Sayın Başvekil Ş.Saraçoğlu'nun 5.8.1942 tarihinde , teşkil ettikleri yeni kabine dolayısıyla , Büyük Millet Meclisinde irad buyurdıkları nutuk .

Aşkâdaşlar,

Aziz hatırası önünde saygı ile eğildiğimiz Doktor Refik Saydam'ın vasife başında ölmesi üzerine teşkiline memur buyulduğum Hükümeti huzurunuzda getiriyorum.

Yeni Hükümetiniz de evvelkiler gibi Halk Partisi programına hassasiyetle ve dikkatle tatbika çalışacaktır.

Arkadaşlar,

Dünyanın her gün daha fenalaşan ve ufuklarında bir ümid ışığı belirmeyen karanlık manzarası içinde Türk milleti bütün ıstı-
rablarına rağmen en bahtiyar bir mevcudiyet olarak göze karşıyor. Bu
saadetin sırrı Büyük bir Şef'in etrafında yaratılan birliktir.
Görmekte olduğumuz dünya faciaları içinde milletlerin yıkılmalarına
sebebi olan tefrikalar, ihtilâflar Türk milletinin bütün faziletlerini
nefsinde toplayan İsmet İnönü'nün yarattığı karşılıklı güven sayesinde
de bu memlekette yer bulmamıştır. İnönü Türk milletine, Türk milleti
de İnönü'ne çok yaraşıyor. Bu güne kadar olduğu gibi yarın da aynı
birlik ve beraberlik içinde sıkıntılarda ve sevinçlerde birbirimize
dayanarak emniyetle yürüyeceğiz. Böylece bu koruyucu birliğin idamesi
Hükümetiniz için de ilk ve en gayeyi teşkil edecektir.

Aşkâdaşlar,

Topraklarımızı harbin dışında tutmak için bütün dikkat ve
gayretimizi sarfetmekteyiz. Bu güzel eseri sonuna kadar götürmek için
Umidimiz azalmış değildir. Fakat bizim bütün dikkat ve itinalarımıza
rağmen bir gün istiklâlimiz veya topraklarımız tecavüze maruz kalacak
olursa bütün varlığımız, bütün mevcudiyetimiz bir tek idealin emrine
verilecektir. Bu ideal de son ferdimize kadar çarpışmak olacaktır.

Onun için Ordumuzu ayakda tutuyoruz ve onu her türlü

030 01 11 63 2

Ek 2: Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 9 Mart 1943 tarihli Bakanlar Kurulu listesi (BCA 030-10-14-80-7).

T. C.
DAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı:

Eki.

Adliye Vekili	Konya Mebusu	Ali Rıza Türel
Millî Müdafaa Vekili	Manisa Mebusu	Ali Rıza Artunkal
Dehşîye Vekili	Kütahya Mebusu	Recep Peker
Hariciye Vekili	İstanbul Mebusu	Numan Menemencioğlu
Maliye Vekili	Elâzığ Mebusu	Fuad Ağralı
Mesrif Vekili	İzmir Mebusu	Hasan Âli Yücel
Nafia Vekili	Trabzon Mebusu	Sırrı Dey
İktisad Vekili	Rize Mebusu	Fuad Sirmen
Sıhhat ve İqtımaî		
Musvenet Vekili	Aydın Mebusu	Dr. Hulûsi Alataş
Gümrük ve İnhisarlar		
Vekili	Kayseri Mebusu	Saad Hayri Ürgüplü
Ziraat Vekili	Manisa Mebusu	Şevket Raşit Hatipoğlu
Münkelât Vekili	Konya Mebusu	Ali Fuad Cebesoy
Ticaret Vekili	Bolu Mebusu	Celâl Said Siren

030 10 14 80 7

2

Ek 3: Şükrü Saraçoğlu'nun 17 Mart 1943 tarihinde Meclis Genel Kurulunda okuduğu Hükümet programı (BCA 030-01-54-328-1).

MECLİS ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Başvekil S.Saraçoğlu'nun, Büyük Millet Meclisinin yedinci devre toplantısı münasebetile 17.3.1943 tarihinde Meclisi Umumî Heyetinde okudukları Hükümet programı.

17.3.1943

Türk Milletinin değerli Vekilleri;

Devletimizin başı İnönü yeni kabinenin teşkili vazifesini arkadaşınız Saraçoğlu'ya verdi. O da teşkil ettiği Hükümeti, bu gün huzurunuzda getirmiş bulunuyor. Cumhuriyetin kurulduğu günden beri iktidar mevkiine gelen Hükümetler nasıl biribirinin devamı idise ikinci Saraçoğlu Hükümeti de birinci Saraçoğlu Hükümetinin tam bir devamıdır.

Bu böyle olduğu gibi Hükümetin değişen âzalarile yer değiştiren âzalarının vaziyeti de tamamen nöbet değiştiren askerlerin vaziyetidir. Bu değişmelerde başka bir mana aramak doğru değildir.

Şefin emrile ve bu defaki intihablar dolayısıyla tutulan yol, Hükümeti Meclisin olduğu gibi, Partiyi de milletin tam malı yapan yoldur. Böylece varlığımızın dayandığı birlik kuvveti her gün daha millî ve daha şuurulu ve daha keskin bir durum almaktadır.

Tuttuğumuz yollar ve kurduğumuz esaslar sayesinde Atatürkle başlayan ve her gün biraz daha kökleşen rejimimizin insanî ve medenî gayeler için bir gün örnek olacağına inanıyoruz.

Mamur bir Türk vatani, mesud bir Türk milleti, kuvvetli bir Türk Devleti; işte bizim hedefimiz bunlardır. Atatürk bizden bunları istedi. İnönü bizden bunları istiyor. Biz de, hepimiz beraber ve canla başla bu yolda çalışmak kararındayız.

Arkadaşlar;

İkinci Saraçoğlu Hükümeti, tıpkı kendinden evvelkiler gibi Cumhuriyet Halk Partisi programını tahakkuk ettirmeğe, büyük milletimize lâayık olma çalışacaktır.

Yapacağımız işlerin en başında Türk Ordusunu daima hazır tutmak vazifesi vardır. Bunun için ordumuzdan, biraz sonra göreceğiniz veçhile, hiç bir şey esirgenmiyor. Çünkü sırası gelince bu kahraman ordunun vazifesini yapacağına bütün milletçe eminiz.

030	01			54	328	1
-----	----	--	--	----	-----	---

Ek 4: Şükrü Saraçoğlu'nun 12 Aralık 1942 tarihinde on üçüncü tasarruf ve yerli mallar haftasında Ankara Halkevindeki konuşması (BCA 030-01-11-63-4).

Sayın Başvekil Ş.Saraçoğlu'nun 12.12.1942 tarihinde, 13 nolu tasarruf ve yerli mallar Haftası münasebetiyle, Ankara Halkevinde ired buyurdıkları nutuk.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Milletimizi ve Vatanımızı en derin sevgiler ve saygılarla selamlayarak on üçüncü tasarruf ve yerli mallar haftasını açıyorum.

Memleketimizde çok hayırlı bir gelenek olarak yerleşmiş olan bu hafta bize, ferd olarak, aile olarak, millet olarak her sene ıktisadî alanda yaptığımız işlerin neler olduğunu ve yapacağımız plânlı işlerin neler olacağını topluca gözden geçirmek fırsatını vermekte ve işlerimizdeki hızı artırarak evlerimizde, vatanımızda yeni ve ıktisadî hamleler yaratmaktadır.

Arkadaşlar;

Cumhuriyetimizin herkeşçe bilinen davası her manasile Türk olan dipdiri bir Türkiye yaratmaktır. Bugün bu büyük devanın bizden en çok gayret ve faaliyet isteyen köşeleri daha ziyade ıktisadî cephemizde toplanmış bulunuyor. Topraklarımızı süsleyen Türk gençleri bu ıktisadî yolda da muvaffak olmanın sırrını ellerinde tutuyorlar. Çünkü bu sır bütün bir düşmanlık dünyasına karşı bize ıstiklâl muharebelerini kazandıran birlik ve beraberlik sırrıdır. Onun için bir tek yoldan ve bir tek hedefe doğru hep beraber yürüyeceğiz. Hatta bu yürüyüş, bu yol, bu hedef, bize, Varlık Vergisinde olduğu gibi, ağır fedakârlıklar yüklese dahi. Tuttuğumuz yol Türk ıktisadî yolu, varacağımız hedef de ıktisadî ıstiklâl ve Türkün refahıdır.

Bu birlik ve beraberlik sayesinde ıstiklâl muharebesini kazandıktan sonra bir azalık bu sibirli sırrı unuttur gibi olduk. Bir milleti ölüme sürükleyen aşkınlıklar, ıztıraplar, eski hastalıklar birer, birer şurada burada belirmeye başladı. Bu büyük ve ölümcül tehlikeyi sezen Türk çocukları hemen ve yeni baştan birliğe ve beraberliğe sarıldılar. O gündenberi okullarımızın sayısı ve kıymeti çoğaldı, yollarımız uzadı ve genişledi. Yıkıcı sularımız yapıcı olmak yolunu tuttu. Yabancı şirketlerin imtiyazlı malları milletin eline geçti. Şehirlerimiz ve evlerimiz güzelleşmeye başladı. Türk köylüsünün cebi beş on para gördü. Yer yer fabrikalar kuruldu. Büyük ve kudretli bankalar ve malf tesisler yaratıldı. Türk sesi her yerde saygı ile dinlenir bir seviyeye yükseldi. Hatta her yerde boğanılan dış politika, Türkiyenin sağlam konseptlere dayanan tarafsızlık politikası bile yine bu birlik ve beraberlik sayesinde kökleşti.

030	01			11	63	4
-----	----	--	--	----	----	---

Ek 5: Milli Korunma Kanunu uygulamalarına yönelik olarak Ankara, İstanbul ve İzmir’de kurulan teşkilatlara yardımda bulunmak üzere Ticaret Bakanlığı’na 200.000 lira tahsis edilmesine dair (BCA 030-18-01-02-103-73-4).

1/4/60

K/472

- I- Milli Korunma Kanununa müsteniden tevdi edilen vazifelerin ifası zımnında Ankara, İstanbul ve İzmir Belediyelerince kurulmuş ve kurulacak olan teşkilâtın 1943 takvim yılı sonuna kadar kadro ve sair masraflarını karşılamak için Ticaret Vekâleti emrine, tenevve edeceği miktarlarda bahsi geçen üç şehir belediyesine yardımda bulunmak üzere, 200.000 lira tahsis olunmuştur.
- II- İşbu karar 1/VI/1943 tarihinden itibaren meridir.

030	18	01	02	103	73	4
-----	----	----	----	-----	----	---

Ek 6: Milli Korunma Mahkemelerinin giderlerine yönelik olarak tahsis edilen ödeneklere dair (BCA 030-18-01-02-104-5-20).

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı

Kararname

3

200

BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Millî Korunma mahkemeleri ve merkezdeki Muhasebâ Bürosunun 1944 takvim yılı kedro ve idare masrafları ile Millî korunma kanununa göre vazifelendirilen mahkemelerin cürmü meşhut ve hükümlerin neşri masraflarına karşılık olarak Adliye Vekâleti emrine 323.422 lira tahsis edilmesi ve 417,431, 445 ve 467 sayılı kararlara müsteniden Adliye Vekillîği emrine verilen tahsisattan 1943 takvim yılı sonuna kadar sarf edilmeyen miktarın iptali hakkındaki Koordinasyon Heyetinin ilişik K/489 sayılı kararının meriyete konulması İcra Vekilleri Heyetince 29 Ekim 1943 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail Hakkı

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

E. Şen

R. Fındık

A. P. Akın

H. H. H.

M. M. M.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. I. M. V.

A. A. A.

Y. Y. Y.

Y. Y. Y.

A. A. A.

D. D. D.

G. I. V.

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

S. S. S.

S. R. Hatipoğlu

A. F. Celal

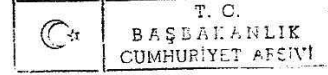
A. A. A.

030 18 01 02 104 5 20

Ek 7: Milli Korunma Kanununa dayanarak bazı illerdeki 1945-1946 yılı mahsulü bütün pamuklara el konulmasına dair (BCA 030-18-01-02-109-55-2).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kafalar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
3069

Karar

Millî Korunma Kanununun 7 nci ve 14 üncü maddelerine dayalı olarak İzmir, Balıkesir, Kütahya, Manisa, Aydın, Denizli, Antalya, Iğel, Seyhan, Hatay, Gaziantep, Maraş, Malatya ve Elâzığ illerinde 1945/1946 rekolte yılı mahsulü bütün pamuklara el konulması ve bu hususta yapılacak işlem hakkındaki ilişik K/506 sayılı kararın yürürlüğe konulması; Bakanlar Kurulunun 6/9/1945 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan	Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dişleri Bakanı
<i>İ. Samiye</i>	<i>B. Tuncel</i>	<i>A. İ. Akın</i>	<i>B. İsmet</i>	<i>H. Sakay</i>
Maliye Bakanı	Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ekonomî Bakanı	Sa. ve So. Y. Bakanı
<i>M. K. K.</i>	<i>G. Günel</i>	<i>P. K. K.</i>	<i>K. K. K.</i>	<i>D. S. K.</i>
Gümrük ve Tekel Bakanı	Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Ticaret Bakanı	Çalışma Bakanı
<i>S. K. K.</i>	<i>S. R. Hatipoğlu</i>	<i>F. Celal</i>	<i>S. K. K.</i>	<i>S. K. K.</i>

030 18 01 02 109 55 2

Ek 8: Milli Korunma Kanunu uygulamalarına yönelik olarak belediyelerce kullanılmak üzere Ticaret Bakanlığına ödenek tahsis edilmesine dair (BCA 030-18-01-02-108-42-20).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
2827

Karar

Millî Korunma Kanununun uygulanması dolayısıyla Belediyelere verilen görevlerin yerine getirilmesi için kurulan teşkilâtın 1945 takvim yılı son altı aylık giderlerini karşılamak ve yardım şeklinde kullanılmak üzere Ticaret Bakanlığı emrine Ankara, İstanbul ve İzmir Belediyeleri için 175.000 ve diğer Belediyeler için 85.000 liralık ödenek verilmesi hakkındaki ilişik K/594 sayılı kararın yürürlüğe konulması; Bakanlar Kurulunca 3/7/1945 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

[Signature]

Başbakan *[Signature]* Adalet Bakanı *[Signature]* Millî Savunma Bakanı *[Signature]* İçişleri Bakanı *[Signature]* Dışişleri Bakanı *[Signature]*
Maliye Bakanı *[Signature]* Millî Eğitim Bakanı *[Signature]* Bayındırlık Bakanı *[Signature]* Ekonomi Bakanı *[Signature]* Sa. ve Şo. Y. Bakanı *[Signature]*
Gümrük ve Tekel Bakanı *[Signature]* Tarım Bakanı *[Signature]* Ulaştırma Bakanı *[Signature]* Ticaret Bakanı *[Signature]* Çalışma Bakanı *[Signature]*

030 18 01 02 108 42 20

Ek 9: Şükrü Saraçoğlu'nun 11 Kasım 1942 tarihinde işe meseleleri hakkında Meclis'teki beyanatı (BCA 030-01-11-63-3).

MEVLETTİ ARSIVLERİ GENEL KUTUPHANESİ
GÖRMEK İÇİN

Seyin Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun 11/11/1942
tarihinde, işe meseleleri hakkında, Büyük Millet
Meclisindeki beyanatları

Arkadaşlar;

Müşaademizle hemen işe giriyorum.

Sizler Ankara'dan ayrılırken, her tarafta ve her madda bir kıpırtı başladı.

Fiyat kıpırtısı.

Bu kıpırtı, der bir zaman içinde, yürüyüşe inkılâp etti ve bu yürüyüş çok sür'atle bir koşuya ve bir koşuşmaya tahavvül etti ve böylece fiyatlar aldı, yürüdü. Öylesine yürüdü ki, her sabah yatağından kalkın her vatandaş, eşi ile, dostu ile konuşarak ve gazetelerde okuyarak, yeni fiyat artışları ile karşı karşıya kalıyor ve kendi kendine soruyordu:

-Nereye gidiyoruz?

Diğer bir kısım halk da, Hükümetin hiç bir şey yapmadığını ve seyirci kaldığını görererek soruyor:

-Hükümet nerede?

Nihayet bazıları da, Hükümeti şu veya bu iktisad mezhebine mal ederek, hâdiseleri kendi skillerınca izah çalışıyordu.

Her şeyden evvel, bu son mütaleaya cevap vereceğim.

Biz, ne adam Smit'in talebesi, ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz, sadece, iktisadî dinî, halkçılık ve iktisadî mezhebi Devletçilik olan, siyasî bir fırkanın çocuklarıyız.

Bizi ve işlerimizi takib edenler, bizim, Fırka programına ne kadar bağlı olduğumuzu anlamakta zorluk çekmezler. Esasen, işe bağlariken, memleketimizin en büyük olan, hububat ve pirinç hakkındaki kararlarımızla pamuğa fiyat tesbit eden ve yine ve yapağıya el koyan kararlarımız, bizim hangi yolun yolcusu olduğumuzu kâfi derecede göstermişti.

Fiyatların baş dündürücü bir sür'atle artması üzerine, sorulan, Hükümet nerede? sorusuna karşı da, Hükümetin her an iş başında olduğunu, şimdi vereceğim izahat ve almakta olduğumuz kararlar gösterecektir.

030 01 11 63 3

Ek 10: Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mecburiyetine dair (BCA 030-18-01-02-100-110-14).

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı

Kararname

2

19288

4305 sayılı varlık vergisi kanununun çalışma mecburiyetine dair hükümleri ihtiva eden I2 ve I3 üncü maddelerinin tatbik suretini gösteren ilişik Talimatnamenin meriyete konulması; Maliye Vekilliğinin 3/I/1943 tarihli ve 22IO6/I/305 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetinin 7/I/1943 tarihli toplantısında kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.

E. S. S. S.

Ad V.

M. M. V.

M. M. V.

A. B. M. M. V.

Da. V.

D. V.

Ha. V.

H. V.

Ma. V.

M. V.

Mf. V.

Mf. V.

Na V.

N. V.

lk. V.

lk. V.

S. I. M. V.

S. I. M. V.

G. I. V.

G. I. V.

Zr. V.

Zr. V.

Mü. V.

Mü. V.

Ti. V.

Ti. V.

030	18	01	02	100	110	14
-----	----	----	----	-----	-----	----

Ek 11: Varlık Vergisi'ne yönelik bir itiraz ve tetkik sonucuna dair (BCA 030-10-135-971-23).

T. C. MALİYE VEKÂLETİ
VASITASIZ VERGİLER UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
ŞUBE : I
SAYI : 22102/33-139
Ankara : 10 Ocak 1943
Baş Vekâlet Yüksek Makamına
Özü :

44763

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek : 24/9/1943 tarih ve 6-585/3345 sayılı yazıları cevabıdır :

Mısır baş hahamı Hayim Nahum imzasile Yüksek Makamlarına keşide olunup tetkik edilmek üzere Vekâletimize havale buyurulan telgraf üzerine icap eden tetkikat yapıldı.

Varlık vergisi vaziyetinin tetkiki istenilen İzmir'de Bünyamin Nahum'un daha evvel vaki olan müracaatı üzerine vaziyetinin tetkik edilerek namına matruh vergide kanunsuzluk ve maddî hata görülemediğinden tahsili lâzım geldiği anlaşılmış ve keyfiyetin müstediye bu suretle tebliği 16/8/943 tarih ve 22102-33-139/36623 sayılı yazımızla İzmir defterdarlığına bildirilmiştir.

Hayim Nahum namına 4305 sayılı kanunun 2 inci maddesinin A fıkrasına tevfikân 100.000 lira varlık vergisi tarh edildiği ve tarhiyatı vakıada bir gûna kanunsuzluk ve maddî hata görülememiş olduğunu saygılarımla arz eylerim.

Maliye Vekili

yaz. İ. ve Sicil m.
12. XI. 1943

H. f. y.
15. XI. 1943

030 10 135 471 23

12/10 O.A.

14/120

MALİYE VEKÂLETİ
Tarih 10-11-1943
Num. 7007

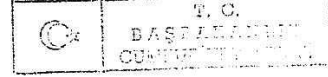
Ek 12: Varlık Vergisi mükelleflerinin tahsilat aşamasında tabi olacakları muamele ve takibat konusuna dair (BCA 030-18-01-02-100-110-17).

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

2
1929/

GİZLİLİĞİ 20 / 06 / 1994 tarih ve
0312 sayılı Onayla KALDIRILDI

Kararname

4305 sayılı kanun hükümlerine göre tahakkuk ettirilmiş olan Varlık vergisi mükelleflerinin tahsilat safhasında tabi tutulacakları muamele ve takibat hususunda, kanunun tediye için derpiş ettiği üç devreye göre aşağıda yazılı esaslar cairesinde hareket edilmesi icra Vekilleri Heyetinin 7/1/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir :

1- İlk on beş gün içinde borcunu ödeyerek vergi ile ilişkileri kalmayan mükelleflere, işlerini devam ettirebilmek için Bankalar ve müesseseler tarafından kolaylık gösterilmesi yerinde olur.

2- İlk on beş günü takip eden ve birincisinde yüzde bir, ikincisinde yüzde iki zamlı verginin tahsili icap eden iki haftalık devre, cezalı munzam bir müddet olarak telakki edilebileceği cihetle bu devrede tahsili emval kanununun tabiki caiz olmakla beraber bu selâhiyetin mümkün olduğu kaçır kullanılmaması ve mübhasıran bu devrede mallarını kaçırmaları ihtimali çok kuvvetli olan şüpheli eşnase karşı o yoldan takibat icrası kanunun ruhuna uygun olur.

3- Gerek ilk on beş günlük gerek onu takip eden iki haftalık müddet içinde vergi borcunu kısmen veya tamamen ödemeyenler hakkında tahsili emval kanunu hükümlerine göre takibat yapılması zaruridir. ancak takibat icrasında borçlu mükelleflerin iki grupta dahilinde muhtela edilmesi ve aşağıki noktaların gözönünde tutulması icap eder:

a) Vergi borcunun en az yarısını ödeyen mükelleflerden mallarını kaçırmak veya saklamak ihtimali olanlar hakkında derhal takibata geçilir. Böyle bir ihtimal mevcut olmayanlar hakkında ise Maliye Vekâletince veya Vekâletçe verilecek talimata göre mahallerince takdir olunacak lüzum ve icaplara göre mükelleflerden teminat alırmak sureti ile veya bakiye borçlarını satış ve kazançlarından ödeyebilecekleri ne kanaat getirilenler hakkında teminata lüzum olmaksızın icrai takibi-

030	18	01	02	100	110	17
-----	----	----	----	-----	-----	----

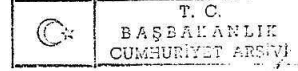
Ek 13: Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mecburiyetine dair (BCA 030-18-01-02-101-10-19).

T. C.
BASVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:

2

19953

Kararname

4305 numaralı Varlık vergisi kanununun çalışma mecburiyeti nak-
kındaki I2 ve I3 üncü maddelerinin tatbik tarzına dair olan ve İcra
Vekilleri Heyetinin 7/I/1943 tarihli ve 2/I9288 numaralı kararnamesile
tasdik edilmiş bulunan talimatnamenin ikinci maddesine nazaran varlık
vergisi borçlarını misedinde ödemediklerinden dolayı İcra Vekilleri
Heyetince ittinaz olunacak karar üzerine çalışma mecburiyetine tâbi tu-
tulması icabeden ve elli beş yaşını müteceviz bulunan mükellefler nak-
kında varlık vergisi kanununun I2 inci maddesi hükmi dairesinde çalış-
ma mecburiyetinin tatbiki, Maliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Ve-
killeri Heyetinin 20/I/1943 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

İsmail İsmail

Bş. V.

B. S. S. S.

Ad. V.

H. Menemenci

M. M. V.

A. R. N. N. N.

Da. V.

B. P. P. P. P.

Ha. V.

Ma. V.

S. S. S.

Mf. V.

G. G. G.

Na. V.

A. F. C. C. C.

İk. V.

P. P. P.

S. İ. M. V.

S. P. P. P.

G. İ. V.

B. S. S. S.

Zr. V.

S. R. H. H. H.

Mü. V.

S. E. E. E.

Tl. V.

S. S. S.

080 18 01 02 101 10 19

Ek 14: Varlık Vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işlerinde mesai saatleri dışında münferiden görev alacak memurlara aylık ücret verilmesine dair (BCA 030-18-01-02-102-58-12).

T. C.
BASVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayı:
2

Kararname

20406

23/I/1943 tarihli ve 2/1935I sayılı kararnameye ektir :

Varlık vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işinde mesai saatleri haricinde 1943 senesinde de münferiden vazife ifasına devam eden Mafie Vekaleti Şöse ve Köprüler Meclisi Kuvvetli Çavuşoğlu'na bu mesaisinin devamı müddetince 1943 mali yılı Maliye Vekaleti Bütçesinde "Varlık vergisi tatbikine ait her türlü ücret ve masraflar" adıyla açılan 215 inci fasıldan ayda 200 lira ücret verilmesi; Maliye Vekillikinin 29/7/1943 tarihli ve 1329/109/3226 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, 3536 sayılı kanunun 22 inci maddesine tevfi-ken, İcra Vekilleri Heyetince 9 Ağustos 1943 tarihinde kabul olmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

S. Savaş

R. Tuncel

A. R. Hatipoğlu

H. İsmail Koca

M. M. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

S. Savaş

Y. Güneş

Y. K. K.

S. Savaş

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

S. Savaş

S. R. Hatipoğlu

A. F. Çelebi

S. Savaş

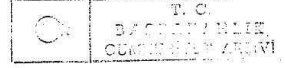
030 18 01 02 102 58 12

Ek 15: Varlık Vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işlerinde mesai saatleri dışında münferiden görev alacak memurlara aylık ücret verilmesine dair (BCA 030-18-01-02-100-113-17).

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

19351

4354 sayılı kanunun 4 üncü maddesiyle Maliye Vekâleti bütçesinde "Varlık vergisi tatbikatına müteallik bilûmum ücret ve masraflar" adıyla açılan 301 inci fesıldan tediye edilmek üzere, Varlık vergisi mükelleflerinin çalıştırılmaları işlerinde mesai saatleri dışında münferiden vazife görecek memurlardan birine 200, 8 ine 100er birine 80 ve 2 sine 60 ar lira aylık ücret verilmesi; Maliye Vekillığının 19/1/1943 tarihli 1329/109/184 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, 3656 sayılı kanunun 22 inci maddesine tevfiikan, İcra Vekilleri Heyetince 23 Ocak 1943 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

[Signature]

Bş. V. Ad V. M. M V. Da. V. Ha. V.
[Signatures]

Ma. V. Mf. V. Na V. İk. V. S. İ M. V.
[Signatures]

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Tl. V.
[Signatures]

030	18	01	02	100	113	17
-----	----	----	----	-----	-----	----

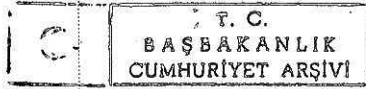
Ek 16: Varlık Vergisi borcunu ödemedikleri için çalışma mecburiyetine tabi tutulan mükelleflerin iadesine dair (BCA 030-10-135-971-24).

T. C.
BAŞVEKALET
Yaza İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı: 452

2.XII.1943

Maliye Vekâletine

Eki:

Varlık vergisi borçlarını kanunun tayin ettiği müddet içinde ödemediklerinden dolayı çalışma mükellefiyetine tabi tutulmuş olan vatandaşların , aile ve iş muhitlerinde çalışarak bakiye borçlarını ödeyebilmek imkânlarını bulabilmeleri için aileleri nezdine iadeleri tensip olunmuştur . Arz ederim .

Dahiliye, Maliye ve Nafia Vekâletlerine yazılmıştır .

H. A. 104.

Başvekil yerine

Müstahar

Başvekil ruza
molecik

afis 2. yanlar 12
3-12-1943

030	10			135	971	24
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek 17: Metapolitefsis gazetesine dair (030-10-86-569-8).

 T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	Ankara: 21.1.1944							
Umum Müdürlük Yüksek Makamına								
Bundan evvelki raporlarımızda da arzettiğimiz gibi, İstanbul'da çıkan Rumca Metapolitefsis gazetesi Varlık vergisi kanunu mer'iyet mevkiine girdiği günden bugüne kadar bu vergi aleyhindeki neşriyatına sistemli bir şekilde devam etmiştir. Gazete adeta Varlık Vergisi mükelleflerinin bir organı haline gelmiş gibidir. Bir zamanlar tarhadilen verginin hatalı olduğundan, akalliyet mekteplerinde Türk muallimlerinin talebelere fena muamele ettiğinden bahsederken, Varlık Vergisi mükelleflerinin çalışma yerlerinden dönmesi üzerine mükelleflere "Sizin için divaniharplere verildim." diyecek kadar ileri gitmiştir. Şimdi ise, mükellefler için bir umumî af ilân edilmesini ve satışların derhal durdurulmasını talep etmektedir. Saygılarımla arzederim.								
İç Yayın Dairesi Müdürü (Server İskit)								
Aslı gibidir. 22.1.1944 <i>A. C. C. C.</i>								
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 15%;">030</td> <td style="width: 15%;">10</td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;">86</td> <td style="width: 15%;">569</td> <td style="width: 15%;">18</td> </tr> </table>		030	10			86	569	18
030	10			86	569	18		

Ek 18: İngiliz Ticaret Odası tarafından İstanbul'da çıkarılan aylık ticaret mecmuasında Varlık Vergisi (BCA 030-10-85-560-19).

T. C.
BAŞVEKÂLET
MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

Türkiye'deki (İngiliz Ticaret Odası) tarafından İstanbul'da çıkarılan aylık ticaret mecmuasının 27 Şubat 1943 tarihli sayısında (Yıllık rapor) başlıklı bir yazı intişar etmiştir. Bu raporda varlık vergisine de temas edilmekte ve ezcümle denmektedir ki:

Millî Müdafaa için yapılacak fevkalâde masrafları karşılamak üzere 1942 İkinciteşrininde varlık vergisi kanunu kabul edildi. Bütün Türkiye'deki mükelleflerden alınacak vergi miktarı, 344 milyonu İstanbul'dan olmak üzere 450 milyon Türk lirası olarak tesbit edildi. 1943 İkincikânun ayı sonuna kadar bütün Türkiye'de tahmil edilen vergi miktarı tahminen 200 milyon Türk lirasına baliğ oldu.

Bu kanunun neticesi, sene zarfında 520 milyondan 763 milyon Türk lirasına baliğ olan kâğıt para tedavülünü eksiltmek olmuştur. 1943 İkincikânun nihayetinde bu rakam 702 milyon Türk lirasına inmiştir.

Her hangi bir fevkalâde vaziyeti karşılamak üzere munzam bir vergi ihdasına hiç kimse itiraz edemez, fakat mükelleflere vergi tahmil edilirken hiç bir sabit vahidi kıyasî gözetilmemiştir.

Bu kanun, mükelleflere temyiz hakkı vermemekte ve icapları ifa edilmediği takdirde de mükelleflerin şiddetle cezalandırılmalarını, hatta mecburî ameleliğe alınmalarını istilzam eylemektedir.

030 10 185 560 19

Ek 19: Toprak Mahsulleri Vergisi işlerinde çalışacaklara zam verilmesine dair (030-18-01-02-103-73-15).

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

2

20710

12/6/1943 tarihli ve 2/20088 sayılı kararnameye ektir :

Toprak mahsulleri vergisi işlerinde geliştirilmelerine lüzum görülen memurlara ait iligik kadronun 4429 sayılı kanunun 35 inci maddesine tevfiikan tasdiki ve bu kadroda geliştirilacaklara 4178 sayılı kanunun 7 inci maddesi gereğince fevkâlâde zam verilmesi; Maliye Vekilliginin 21/9/1943 tarihli ve 11115/5508 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 11 Mart 1943 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail Hakkı

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

E. G. Güneş

R. Güneş

A. R. M. M. V.

H. M. V.

M. M. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. I. M. V.

A. V. Güneş

G. Güneş

L. V. Güneş

H. V. Güneş

D. V. Güneş

G. I. V.

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

L. V. Güneş

S. R. Hatipoğlu

A. F. Celal

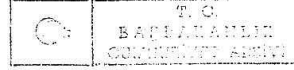
M. V. Güneş

030 18 01 02 103 73 15

Ek 20: Toprak Mahsulleri Vergisi işlerinde çalışacaklara zam verilmesine dair (BCA 030-18-01-02-102-56-13).

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar esası
2

Kararname

20364

12,22/6/1943 tarihli ve 2/20088,2/20169 sayılı kararname-
lerle tasdik edilmiş olan Toprak Mahsulleri vergisi teşkilâtına ait
kadrolarda çalıştırılacaklara tayin edildikleri tarihten itibaren fev-
kalâde zam verilmesi ve 2/20088 sayılı kararnameye bağlı kadrodaki
tahmin kolu memurları ücretlerinin 85 ve 100 liradan 120 liraya ,
ölçme memurları ücretlerinin 75 ve 85 liradan 100 liraya , bölge
amirleriyle Toprak mahsulleri vergi memurlarından 100 liralıkların
120 ve 120 liralıkların 140 liraya ve 85 lira ücretli Toprak mahsuller-
ri tahsil ve icra memurları ücretlerinin 100 liraya çıkarılması;Maliye
Vekilliğinin 15/7/1943 tarihli ve IIII5/16/4228 sayılı tezkeresiyle
yapılan teklifi üzerine, 4178 sayılı kanunun 7 nci ve 4429 sayılı ka-
nunun 35 inci maddelerine tevfikân, İcra Vekilleri Heyetince 22/7/1943
tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

[Signature]

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

G. İ. V.

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

030 18 01 02 102 56 13

Ek 21: Çiftçiyi topraklandırma meselesinin 1937'de Anayasa'ya girmesine dair (BCA 490-01-5-26-30).

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği

8643

DEVLET ARŞİNERİ GENEL SEKRETERLİĞİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

179772

9 Temmuz 1945

Yedinci dönem Büyük Millet Meclisi ; Türk devrim tarihine " Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" nu kazandırdı. Bu şerefli hizmeti başarmış olarak Meclis çalışmalarına ara veriyorsunuz. Toprak Kanununu çıkarmanın haklı sevinci içinde, seçim çevrenizde yurtdaşlarla yapacağınız hasbihallerin ferahlılığını, şimdiden duyuyor ve böyle bir duygu içinde aşağıdaki notları hazırlamış bulunuyorum :

1.- Mensubu olmakla övündüğümüz C.H.Partisinin kurucu Şefi Atatürk ; köylüyi " Efendi" yapacak bir çok tedbirler arasında onun kendi toprağına kavuşmasını da amaç bildi ve dâva ; C.H.P. programında yer aldı, sonra aziz Millî Şefimizin teşebbüsü ile 1937 Şubatında anayasaya girdi.1945 yılı Baharında ise kıymetli oylarınızla iş,artık bir kanunun emredici kaideleri ve Hükümetin yetkileri halini aldı .

C.H.Partisinin memlekete kazandırdığı bir çok devrimler vardır.Bunlardan en yenisi olan toprak işinde, g8ze çarpan olay ; uzun yıllar partimizin üzerinde durduğu bir dâvanın, zamanı gelince, gerçekleşmesidir. Meselenin esasına girmeden diyebiliriz ki ; yalnız onun gerçekleşmesi hali; C.H.Partisinin geçici ve kolay başarılar yerine, uzak vadeli, fakat memleket için mutlaka lâzım dâvalara sarıldığını ve zamanı gelince bun-

- 6 -

490	01			5	26	30
-----	----	--	--	---	----	----

[illegible]

Ek 23: Akşam, 17 Aralık 1942.

SARAY

AKŞAM

TARİHTEN SESLER

Mikaili: İncekara 1, Sarıca 1
Yakında çıkıyor

1942-1943 Yılı 17 Aralık 1942

KURUMSAL İKTİSADİ

KURUMSAL İKTİSADİ

BU SABAHKİ TELGRAFLAR

İstanbul'da Varlık vergisi listeleri bu sabah asıldı

Halil Ali Bezmen 1,500,000, Armenak Şekerciyen 1,000,000, Narlıyan 1,000,000, Şalom Biraderler 1,000,000, Suraski 750,000, Şahininin Sesi 600,000 T. Geseryan 800,000 lira vereceklerdir

Rommel ordusu Ageylâ'nın 320 kilometre batısına ulaştı

Mihverin 8inci İngiliz ordusu ile çarpışmak için duracağı zannedilmiyor. Tunus cephesinde durgunluk devam ediyor

MİLLİ ŞEFİMİZ BU SABAH İSTANBUL'U SEREFLENDİRDİ

Rüşdîkânî Üstünlüğüne gördükten sonra

Büyük Kızıy ağabeyleriyle beraber

17.12.42 - İstanbul - Milli Şefimiz bu sabah İstanbul'u serreflendirdi. Rüşdîkânî Üstünlüğüne gördükten sonra Büyük Kızıy ağabeyleriyle beraber...

İstanbul'da varlık vergisi listeleri bu sabah asıldı. Halil Ali Bezmen 1,500,000, Armenak Şekerciyen 1,000,000, Narlıyan 1,000,000, Şalom Biraderler 1,000,000, Suraski 750,000, Şahininin Sesi 600,000 T. Geseryan 800,000 lira vereceklerdir.

Varlık vergisi listeleri bu sabah İstanbul'da asıldı. Halil Ali Bezmen 1,500,000, Armenak Şekerciyen 1,000,000, Narlıyan 1,000,000, Şalom Biraderler 1,000,000, Suraski 750,000, Şahininin Sesi 600,000 T. Geseryan 800,000 lira vereceklerdir.

Darlâm beyanah

Tunus cephesinde durgunluk devam ediyor

17.12.42 - İstanbul - Darlâm beyanah. Tunus cephesinde durgunluk devam ediyor. Mihverin 8inci İngiliz ordusu ile çarpışmak için duracağı zannedilmiyor.

AKŞAM

17 Aralık 1942

17 Aralık 1942

17 Aralık 1942

17 Aralık 1942

17 Aralık 1942

17 Aralık 1942

Bir Rus muvaffakiyeti

Sovyetlerin Almancılardan 805 top ve 1500 insanı almış

17.12.42 - Moskva - Bir Rus muvaffakiyeti. Sovyetlerin Almancılardan 805 top ve 1500 insanı almış. Bu başarıya Sovyetler'in büyük çabalarıyla ulaşılmıştır.

Kurban kesmeyiniz!

Kurban kesmeyiniz!

Kurban kesmeyiniz!

Kurban kesmeyiniz!

Kurban kesmeyiniz!

Kurban kesmeyiniz!

Kurban kesmeyiniz!

[illegible]

Ek 25: Cumhuriyet, 28 Ocak 1943.

[illegible]

Ek 26: Cumhuriyet, 17 Mart 1944.

Ek 28: Son Telgraf, 25 Temmuz 1942.

Ek 29: Son Telgraf, 17 Aralık 1942.

17

PERŞEMBE

17

17 ARALIK 1942

17 ARALIK 1942

SON TELGRAF

EN SON TELGRAFLARI VE HABERLERİ VEREN ANŞAM GAZETESİ

5

KURUS

5

KURUS

Millî Şef, bu sabah şehrimizi şereflendirdiler

Cümhurreisimiz İsmet İnönü, sabahleyin evvelâ Vilâyeti ve müteakiben de Beşiktaş'taki Kızılay aşevini ziyaret ettiler

Fakirlere tevzi edilen bulgur pilâvından yiyen Millî Şef aşevlerinin faaliyeti hakkında alâkadarlardan izahat aldılar

Haftanın içinde ve ilerisinde..

Cephe ve politikâ meseleleri nereye doğru gidiyor?..

Varlık vergisi ve Türk vatandaşı..

ETEN İZZET BENİCE

AKKADAN

Şehrimizi bu sabah şereflendiren Millî Şef İsmet İnönü, sabahleyin evvelâ Vilâyeti ve müteakiben de Beşiktaş'taki Kızılay aşevini ziyaret ettiler. Fakirlere tevzi edilen bulgur pilâvından yiyen Millî Şef aşevlerinin faaliyeti hakkında alâkadarlardan izahat aldılar.

Haftanın içinde ve ilerisinde..

Cephe ve politikâ meseleleri nereye doğru gidiyor?..

Varlık vergisi ve Türk vatandaşı..

Muhterem kahramanlarımıza

Bu sabah asılan listelerdeki isimlerin mühimlerini bildiriyoruz.

İstanbulda altmış bin kişi 330 milyon lira ödeyecek

Valinin izahatı

En yüksek varlık vergisini ödeyecek olanlar

Şeker yerine tuz satan bir eğik göz!

Rusya cephesinde vaziyet

Ruslar gedik açan Almanları bozguna uğratmışlar

Trak, vapurundan mısır ağırın bir çebeke

Bakırköyünde b'r file faciası

60 yaşında bir kocayı karısını öldürdü

Ek 31: Tan, 17 Aralık 1942.

2. ve 3. kısımlar 10. sayıya kadar çıkarılır. 10. sayıya kadar çıkarılır. 10. sayıya kadar çıkarılır.

HAYAT TAKVİMİ

1943. Kışın başlangıcı 17 Aralık 1942'dir. 1943. Kışın başlangıcı 17 Aralık 1942'dir. 1943. Kışın başlangıcı 17 Aralık 1942'dir.

TAN

YERİNDEN 17 Aralık 1942

BU GÜNÜMİZ...

1943. Kışın başlangıcı 17 Aralık 1942'dir. 1943. Kışın başlangıcı 17 Aralık 1942'dir. 1943. Kışın başlangıcı 17 Aralık 1942'dir.

Millî Şef Geliyor

Cümhurreisi Dün Akşam İstanbul'a Hareket Etti

İstanbul, 16 (A.Ş.) — Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 16 Aralık akşamı İstanbul'a hareket etti. İnönü, 16 Aralık akşamı İstanbul'a hareket etti. İnönü, 16 Aralık akşamı İstanbul'a hareket etti.

Şehrimizde Vergi Listeleri Bu Sabah Asılıyor

Adetleri 60,000 Kadar Tahmin Edilen İstanbul Mükelleflerinin Vergilerini Hangi Dairelerden Öğrenebileceklerini Bildiriyoruz

Unutulmuş Olanlar İçin Yeni Listeler Hazırlanması Muhtemeldir

Yeni listelerin asılması için İstanbul'da toplanan vatandaşlar.

Harp Sonu İçin İlk Hazırlıklar

Mükellefler, Sulu Gayrimenkul Teslimatı İçin İlk Hazırlıkları Yapıyor

Darlan'ın Teminatı

Varlık Vergisi

Harp Sonu İçin İlk Hazırlıklar

Mükellefler, Sulu Gayrimenkul Teslimatı İçin İlk Hazırlıkları Yapıyor

Villayelere Göre Varlık Vergisi

Villa	Vergi
1. Villa	100.000
2. Villa	200.000
3. Villa	300.000
4. Villa	400.000
5. Villa	500.000
6. Villa	600.000
7. Villa	700.000
8. Villa	800.000
9. Villa	900.000
10. Villa	1.000.000

Diğer Şehirler

Ankara'da Tahvil edilen Varlık Miktarı 16.658.800, İzmir'de De 26.701.766 Liradır

Ayrıca Bu Tarih, Maliye Bakanlığı'nın Tahvil edilen Varlık Miktarı'nı Bildiriyor

Bir Alman Gazetesine Göre

'Jack Cephesinde' Tarih Çarpıma Sonuçları Sürüyor

Almanya'da Tarih Çarpıma Sonuçları Sürüyor

Sekizinci Ordu Çok Ağır İlerliyor

Meydan Harabesi Güçlendirildi - Elazığ'da 350 Km. Batısında Bir Milvar Mükemmeli

Beşinci Ordu - Marmara - Kuvveti Tarihçe

FRANSA'DA

Akıl Gönderen Güne Karşın Hızlı Hareketler

Fransa'da Akıl Gönderen Güne Karşın Hızlı Hareketler

Günler Geçerken

HAYIRSIZ SERVETLER

Günler Geçerken HAYIRSIZ SERVETLER

Tasarruf Haftası Münasebetiyle İki Toplantı

Tasarruf Haftası Münasebetiyle İki Toplantı

Tasarruf Haftası Münasebetiyle İki Toplantı

Tasarruf Haftası Münasebetiyle İki Toplantı

Tasarruf Haftası Münasebetiyle İki Toplantı

Tasarruf Haftası Münasebetiyle İki Toplantı

[illegible]

DENİZCİ GÖZÜYLE

Akdenizin yeni durumu

Cesareti ve Turuncun ılgılı, demokrat devletlere yeni hareketleri için büyük bir ilimati üzü kazandırmıştır.

YAZAR: HAKKARİ GÜLER

Akdeniz'in yeni durumu... (Text continues with analysis of the region's political and military situation, mentioning the impact of the war and the role of various powers.)

Şehir Haberleri

Şeker hakkında bir tebliğ

Paşaların selahine kadur şeker satılmayacaktır

Tatari Örneği mi, bu bir hay ille

Parasızlık kararı bir ille mi

Alın 30 liras 70 kuruş

Bir yurda gider kupağı pırlağına kadur

İktisadi Tetkikler

VARLIK VERGİSİ

Paranın kıymetini yükseltecektir.

Yazar: Prof. Dr. NALIN ŞAHİN BULAK

Dr. NALIN ŞAHİN BULAK

(Text continues with economic analysis of the wealth tax and its impact on the currency's value.)

Çağ Kalem

Korunanın söyledikleri

(Text continues with commentary on the situation, likely related to the war effort and national defense.)

YAZAR: HAKKARİ GÜLER

(Text continues with further commentary and analysis.)

ATLANTA ÜZERİNDE

FIRTINA

(Text continues with a report or commentary on the situation in Atlanta.)

YAZAR: HAKKARİ GÜLER

(Text continues with further commentary and analysis.)

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Yeni Sayı 1447 - 2091
PERAKEND: 15 MİLYON 1000
İzmir İktisadi Borsası: 10000
Fiyat 5 kuruş

Başvekil dün Mecliste programını okudu ve ittifakla itimad reyini aldı

Saraçoğlu kabinesinin programı

“Mamur bir vatan, mesud bir millet, kuvvetli bir devlet... İşte hedefimiz! Atatürk bunları istedi, İnönü bunları istiyor,,

Başvekil dış politikamızın tamamen Türk milletinin mülkiyetinde olduğunu söyledi. Türk - İngiliz ve Türk - Amerikan dostluklarını tebliğ etti.

Bolluk Senesi

Biz senece bir bolluk senesi alacağız. İhtimali çok kuvvetlidir. Bu kış geçirdiğimiz gibi 90 - 100 faizlik yağmur bekliyoruz.

Sağlam Para

Türk parası sağlam para olacaktır. Bizler sağlam parayı istiyoruz. Milli Bankamızın altın ve emsaliyle değerli bir para olacaktır.

Mecliste hükümetin programı hararetle tasvib edildi

Harika bir vatan vergilerinin istenilenden fazla tahsil edilmesini önleyerek sulh ve huzur ve emniyetin sağlanmasını istiyorlar.

“Çocuklarımızın ve öğrencilerin tahsilatı konusunda fakat biz de hükümetin tasvibini bekliyoruz.”

General Frankonun nalku

Yeni istanbul kafesi sarıkaya girmiş hükümeti görüyor.

Harkof çevresinde Alman taarruzu devam ediyor

Stockholm'e göre Semyetler Simalensko 65 kilometre yaklaşıyor.

Almanların Harkofu işgal etmeleri Amerikada bir nevi memnuniyet mi uyandırdı ?

Newyork Times gazetesi, Harkofu işgal etmelerini Rusya'ya Amerikaya yararlıdır diye yazıyor.

Harkof sonra hükümet şakılları

Az önce Harkof'ta son bir uyarı M. Çoruh'un kararı.

Askerî vaziyet

Harkofun Almanlar tarafından tekrar zaptedilmesi ne neticeler doğurabilir ?

Tayvan : Emekli general K. D.

Azer bir kayıp

Doktor İsmail Samed Gernache'nin ölümü.

Ek 38: Vakit, 9 Eylül 1946.

